

UNIwersytet PEDAGOGICZNY
im. KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W KRAKOWIE

mgr Konrad Piwowarczyk

**KULTUROWE RÓŻNICE
W UPOLITYCZNIANIU KOMIZMU**

rozprawa doktorska

napisana pod kierunkiem

dr hab. Magdaleny Mikołajczyk

Kraków 2023

SPIS TREŚCI

WSTĘP	1
ROZDZIAŁ I POLITYCZNOŚĆ A KOMIZM.....	17
Polityczność jako przedmiot badań	17
Wokół polityczności komizmu	23
Wróg a wyśmiewany - polityczność Carla Schmitta a krytyczna natura komizmu	29
Wpływ i skutki komizmu politycznego	39
Dyskurs komików jako przedstawicieli elity symbolicznej.....	45
Polityczność a komizm w ujęciu językowym	68
Charakterystyka komizmu politycznego.....	82
Podsumowanie relacji polityki i komizmu	104
ROZDZIAŁ II KOMIZM POLITYCZNY A KULTURA	106
Kultura a śmiech	106
Przykłady ukomicznienia polityki	128
Wolność słowa, czyli legalność wypowiedzi.....	144
Pozaprawne konsekwencje i kontrowersje wypowiedzi.....	164
Podsumowanie relacji komizmu i kultury politycznej.....	174
ROZDZIAŁ III TREŚCI POLITYCZNE W WYSTĘPACH KOMEDIOWYCH – ANALIZA DYSKURSU SCENICZNEGO KOMIKÓW	176
Dotychczasowy stan badań gelotologicznych	176
Wprowadzenie do analizy obecności treści politycznych w występach komediowych	177
Poziomy upolitycznienia komizmów różnych kultur	193
Treści komizmu politycznego różnych kultur	206
Podsumowanie analizy treści politycznych w stand-upie i xiàngshēng.	254
ROZDZIAŁ IV CECHY KULTUR JAKO ZMIENNE CHARAKTERYZUJĄCE RÓŻNICE W KOMIZMACH POLITYCZNYCH.....	256

Wpływ kultury na liczbę oraz rodzaj wyrażanych treści politycznych w komizmie	256
Przyczyny wysokiego poziomu upolitycznienia komizmu francuskojęzycznego	260
Różnice w żartowaniu z ideologii politycznych	262
Chińskojęzyczna niechęć do żartowania z polityków i zamykanie do historii.....	263
Różnice w uwzględnianiu treści niepoprawnych politycznie w komizmie różnych kultur	265
Kwestia płci komików i męska dominacja w komizmie	270
Czy w komizmie widać Huntingtonowskie zderzenie cywilizacji?	272
Stronniczość polityczna komizmu	274
Podsumowanie kulturowych różnic w komizmie politycznym	282
ZAKOŃCZENIE	284
ANEKSY	289
INDEKS WYSTĘPÓW	326
BIBLIOGRAFIA	352

WSTĘP

Coraz liczniejsze grono przedstawicieli nauk społecznych, w tym politologów, wskazuje na istotną współzależność świata polityki i komizmu oraz konieczność badania komizmu (Baumgartner i Becker, 2018; Dagnes, 2012; Lichter i in., 2015; Szalkiewicz i Sokołowski 2018; Rawski, 2016). W wielu opracowaniach znajdujemy refleksję nad tym jak świat komizmu i satyry przenika się ze światem polityki (Bippus, 2014; Dagnes, 2015; Heil, 2016; Howard, 2016; Parikh, 2019; Zoglin, 2016). Ich autorzy podają przykłady tego jak znani politycy w swoich wypowiedziach sięgali po techniki humorystyczne oraz jak znani komicy wykorzystują swoją popularność do skutecznego przejścia ze sceny komediowej na scenę polityczną. Wielu z nich stało się polityczno-komicznymi celebrytami, jak Wołodymyr Zełeński, który *de facto* udowodnił, że komik-prezydent nie jest tylko ekscentrycznym wyborem, ale wręcz istotnym atutem nawet w trakcie wojny, jako że dzięki zdolnościom aktorskim potrafi efektywnie komunikować z podmiotami międzynarodowej sceny politycznej i utrzymywać wysokie morale w narodzie.

W tym kontekście pojawiają się więc istotne pytania: Jak bardzo polityka jest "zżyta" z komizmem? Ile polityki i treści politycznych jest w komizmie? Czy każdy komik w swym komizmie odnosi się do zagadnień politycznych? Celem niniejszej pracy jest, dokładne zbadanie wzajemnej relacji polityki i komizmu, szczególnie obecności treści politycznych we współczesnym komizmie czterech różnych kultur egzemplifikowanych w występach typu stand-up.

Wprawdzie Alison Dagnes (2015) twierdzi, że humor polityczny jest tak stary jak sama polityka, ale dodaje, że współcześnie zyskuje on tylko na znaczeniu. Jednym z dowodów historycznej zależności polityki i komizmu jest starożytny egipski dowcip o faraonie z 2600 roku p.n.e., który jest uważany za najstarszy znany i zachowany żart na świecie:

Jak rozbawić znudzonego faraona? Wyślij po Nilu łódź wypełnioną kobietami ubranymi tylko w sieci rybackie i powiedz faraonowi aby poszedł łowić ryby. (Bippus, 2014)

Jako że dowcip ten wyśmiewał faraona, czyli władcę państwa, można uznać, że miał wydźwięk polityczny. Nie jest to jednak jedyny przykład antycznej satyry politycznej. W Mezopotamii

ponoć śmiali się z gubernatorów, a w Rzymie z cesarzy i choć nierzadko starano się szyderczy śmiech ukrywać, to był on zawsze wszechobecny. Oczywiście, nie znaczy to, że każdy przejaw antycznego humoru był polityczny. Przedmiotem innego starożytnego egipskiego żartu były sprawy obyczajów i zdrowia, dotyczył on bowiem... puszczania gazów.

Jakichkolwiek przykładów by nie przytaczać współzależność komizmu i polityki trwa już od wielu wieków, jest obserwowalna w różnych epokach i kulturach. Autorzy tacy jak m.in. Robert Phiddian i Will Noonan twierdzą, że praktyki humoru okresu nowożytnego stały w opozycji do głównej politycznej tendencji okresu, jakim był wzrost absolutyzmu, jako że pozwalały różnym osobom na wyrażanie swojego zdania, w tym pojawiły się buntownicze głosy przeciwko autorytarnym rządóm, ale z drugiej strony w ramach dozwolonych form zabawy były także ujściem wezbranej energii w społeczeństwie (Attardo, 2014; Beard, 2014; Bippus, 2014; BBC News, 2008; Dagnes, 2015; Phiddian i Noonan, 2014).

Współczesny humor polityczny nie jest jednorodny czy uniwersalny, dokładnie tak samo cały humor i cały komizm są zróżnicowane, różnorodne i złożone. Istnieją liczne rodzaje dowcipów i występów komicznych, które przybierają rozmaite i niejednakowe cechy. Dowcipy polityczne i upolitycznione stanowią tylko jedną kategorię dowcipów wewnątrz całości humoru i komizmu. Mogą zależnie od sytuacji być m.in. artykułowane w różny sposób, wizualny, audytywny i audiowizualny, są zatem dowcipy rysunkowe, sytuacyjne, werbalne, niewerbalne, muzyczne, spontaniczne lub przemyślane (z przygotowanym uprzednio scenariuszem), itd. Jednak, w celu sprawnego ujęcia, zrozumienia i zbadania tematu, niniejsza praca ogranicza się wyłącznie do analizy przejawów humoru będących elementami komizmu scenicznego: zachodniego *stand-upu* oraz chińskiego *xiàngshēng*.

Tradycje badawcze

Badania komizmu i humoru mają już długą tradycję. Wielu przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych podejmowało się analizy tych zjawisk. Niemniej jednak, mimo tego bogatego zaplecza badawczego, komizm i humor po dziś dzień pozostają sporą niewiadomą. Wynika to przede wszystkim z trudności w dokładnym zdefiniowaniu fenomenu humoru. Liczne istniejące już definicje są albo niekompletne albo wewnętrznie sprzeczne (więcej informacji na ten temat w Aneksie II). Mimo to komizm i humor wydają się czymś oczywistym dla każdego z nas. Praktycznie każdy się śmieje i zna jakieś dowcipy, chociaż nie każdy koniecznie jest w

stanie je opowiedzieć. Istotnym z punktu niniejszej pracy jest jednak rozmiar świata komicznego – nie dająca się oszacować liczba osób, które w dzisiejszym świecie utrzymują się z różnych form komizmu, tych którzy na bieżąco uzupełniają pulę dowcipów, a przy tym prawdopodobnie wpływają na jakość debaty publicznej. O charakterze humoru i komizmu oraz ich oddziaływaniu na jakość debaty publicznej np. w Ameryce piszą m.in. Lichter i inni (2015) w książce pt. *Politics is a Joke! How TV Comedians Are Remaking Political Life*, Alison Dagnes (2012) w książce pt. *A Conservative Walks Into a Bar. The Politics of Political Humor*, Leonard Freedman (2009) w książce pt. *Offensive Art. Political Satire and Its Censorship around the World from Beerbohm to Borat*, Jana Kopelent Rehak i Susanna Trnka (2019) w książce pt. *The Politics of Joking. Anthropological Engagements* (Dagnes, 2012; Freedman, 2009; Rehak i Trnka, 2019; Lichter i in., 2015;)

Dorota Brzozowska w książce pt. *O dowcipach polskich i angielskich* podkreśla interdyscyplinarny charakter badań nad humorem i komizmem. Autorka wskazuje na licznych psychologów, socjologów, językoznawców, religioznawców, filozofów, antropologów, teoretyków literatury i folklorystów, którzy prowadzili badania związane z tematyką humoru i komizmu. Brzozowska nie wspomina jednak o politologach, chociaż zdecydowanie wielu z nich zajmuje się tym tematem (Brzozowska, 2000).

Sharon Lockyer i Michael Pickering tak ujmują rolę komizmu politycznego:

Humor jest jednym z najbardziej wszechobecnych elementów kultury publicznej. Występuje we wszystkich współczesnych mediach, w większości ich różnych formatów instytucjonalnych, a także jest centralnym aspektem codziennego życia i naszych codziennych relacji (Lockyer i Pickering, 2009, s. 3; Holm, 2017, s. 7)

Istotnym głosem z punktu widzenia niniejszej pracy jest głos Gerta Jana Hofstede (2009), współtwórcy tzw. *wymiarów kultur narodowych*. Autor ten w artykule pt. *Humour across cultures: an appetizer* wskazuje, że kwestia badania humoru, jego treści i znaczenia w różnych kręgach kulturowych, może być „potencjalnie bardzo owocnym obszarem badań” i zachęca do analizy zjawiska za pomocą *wymiarów kultur narodowych Hofstede*, klasyfikacji różnych zmiennych w ramach teorii, na gruncie której kultura jest rozumiana jako „kolektywne zaprogramowanie umysłu, które odróżnia członków jednej grupy lub kategorii ludzi od drugiej”

(Hostede, 2007, s. 17). Hofstede zaznacza dalej, że „systematyczne badanie [humoru] bez wątpienia pozwoli odkryć znacznie więcej. Żarty różnych kultur zasługują na poważne traktowanie” (Hofstede, 2009, s. 1 i 12). Praca ta podejmuje się właśnie tego, z tą różnicą, że termin *humor* zastąpiono terminem *komizm* i skupiono uwagę także na jego (komizmu) relacjach z polityką.

William F. Fry z Stanford University w słowie wstępnym do *Encyclopedia of Humor Studies* podkreśla rolę humoru w następujący sposób:

Humor (...) koncentruje naszą uwagę. Pochłania dużą część naszej energii życiowej. (...) Cały wszechświat - wszystko, co myślimy, wszystko co wiemy, wszelkie ludzkie doświadczenie – ma zawsze jakiś związek z humorem. Dbalność o humor jest widoczna we wszystkich językach i kulturach, nawet tych najbardziej odległych. Niektóre języki mogą być nam znajome i bliskie; inne mogą być obce i dalekie, ale koncepcyjne i słowne sieci leżące u podstaw humoru są spójne, bez względu na nasz język ojczysty. Czy ktoś używa określenie witz, schwank, żart, joke lub blason populaire – i istnieją różnice między tymi terminami - to ostatecznie, powiązania ze źródłem humoru są takie same. Rzeczywiście, zdolność do tworzenia i rozpoznawania humoru ma podłoże biologiczne, a liczne pozytywne skutki na zdrowiu fizycznym i mentalnym sugerują, że z ewolucyjnego punktu widzenia śmiech można traktować jako umiejętność adaptacyjną (Fry, 2014, s. xxvii).

W przekonaniu większości z nas polityka to coś poważnego, podczas gdy komizm to coś lekkiego – mogłoby się, więc wydawać, że te dwa aspekty rzeczywistości nie mają z sobą nic wspólnego. Jednak, nic bardziej mylnego, jako że polityka jest ogromnym źródłem inspiracji komediowych, a komizm swą trafnością i zasięgiem potrafi mieć czasem poważne skutki i szerokie oddziaływanie. Każdy, kto choć raz wyśmiewał innych lub doświadczył ośmieszenia i kpiny przez kogoś, wie jaką potężną bronią potrafi być dowcip. Śmiech jest nieposkromioną siłą, z którą każdy przedstawiciel władzy wcześniej lub później musi się zmierzyć. Ale nawet bez kpiny, komizm ma siłę oddziaływania, specjaliści od efektywnego komunikowania wiedzą, że posiadanie dobrego poczucia humoru jest doskonałą metodą na ocieplenie wizerunku. Dlatego w ostatnich dekadach widać wzmożone wzajemne przenikanie się światów polityki i komizmu – z jednej strony politycy sami nie stronią od komicznych wypowiedzi i zachowań (m.in. Barack

Obama) czy udziału w programach o naturze komediowej (m.in. Donald Trump), ale też sami komicy zaczynają z powodzeniem starać się o urzędy publiczne (m.in. Wołodymyr Zełenski). Oczywiście, ciężko mówić o rewolucji i całkowitym przeniknięciu obu światów. Niemniej jednak, istnieje wyraźny postępujący trend, którego nie należy ignorować.

Siła polityczna dowcipu opiera się o jego trafność, prostotę i zwięzłość. W odróżnieniu od zwykłej krytyki, która wymaga szczegółowego zastanowienia i rozwinięcia myśli, dowcip dociera do odbiorcy łatwiej i skuteczniej, równocześnie opierając się cenzurze – raz opowiedziany rozprzestrzenia się różnymi kanałami niczym pożar i zaczyna żyć własnym życiem. Publikacje naukowe czy reportaże dziennikarskie wymagają motywacji, czasu i skupienia ze strony odbiorcy. Dowcip też, ale w znacznie mniejszym stopniu, zwłaszcza, że wysłuchanie dowcipu jest wynagradzane przyjemnym doznaniem jakim jest śmiech. W rozdziale III pt. *Treści polityczne w występach komediowych – analiza dyskursu scenicznego komików* zostanie dokładnie przedstawione jak spora część komizmu zawiera treści polityczne.

Skuteczność dowcipów ma jednak swoją ciemną stronę, dowcipy potrafią i często wspomagają zniekształcanie odbioru rzeczywistości – wszakże celem komików nie jest poprawność naukowa ani agitacja polityczna, lecz przede wszystkim wywołanie śmiechu wśród słuchaczy. Nawet jeśli komik ma inne, dodatkowe cele np. perswazyjne, są one drugorzędne względem śmiechu. Skutkiem tego wiele dowcipów lub całych wręcz występów komicznych nie przykładają wagi do dokładności czy poprawności przedstawianych faktów, edukowanie publiczności nie jest głównym celem komika.¹ Przeciwnie, odniesienie do wszelkich skrótów myślowych czy wręcz stereotypów jest istotnym narzędziem jego wyposażenia.

W efekcie, często dochodzi do nieporozumień – komik, którego jedynym celem było wywołanie śmiechu, bywa oskarżany o niepoprawne politycznie wypowiedzi, choć niekoniecznie były one przejawem jego prawdziwych poglądów. Wynikające z tego kłopoty i społeczny ostracyzm określany jako poprawność polityczna mocno wpłynęły na środowisko komediowe w ostatnich latach. Jest to kolejny powód, dla którego warto zastanowić się nad upolitycznieniem komizmu.

Jednym z podstawowych zagadnień tej pracy jest zjawisko upolitycznienia komizmu a konkretniej wpływu wartości kulturowych na treści artykułowane w przekazach

---

¹ Warto zaznaczyć, że w kontekście komizmu Chin i Tajwanu wartości edukacyjne są jednak bardzo istotne (Chey, 2014b; Chen, 2017; Gardner, 2014; Morreall, 2014c; Yue, 2010).

charakteryzowanych jako komiczne odnoszących się do szeroko rozumianych zagadnień polityki. Istotnym problemem jest jednak kwestia tego *co uważamy za upolitycznione*? Mirosław Karwat (2010) wskazuje, że termin *upolitycznienie* może być „określeniem złożonego, wieloaspektowego mechanizmu współzależności między polityką a zjawiskami formalnie czy pierwotnie nie zaliczanymi do jej zakresu” (Karwat, 2010, s 63), ale równocześnie wskazuje, że stwierdzenie czy coś jest upolitycznione może mieć miejsce tylko wtedy, gdy będziemy mieć pewność, że coś jest *polityczne* – a to może się odbyć tylko pod warunkiem posiadania definicji polityczności, o którą to toczą się liczne spory między różnymi orientacjami metodologicznymi (Karwat, 2010). Dogłębniejsze rozwinięcie tego zagadnienia ma miejsce w rozdziale I pt. *Polityczność a komizm*.

Innym zasadniczym pytaniem każdej pracy dotyczącej komizmu i humoru jest kwestia tego *czym właściwie jest komizm*? a w przypadku międzykulturowych badań istotne jest też pytanie *jak komizm się różni w zależności od kultury*? Są to bardzo istotne zagadnienia, które nie mają jednoznacznej odpowiedzi – z jednej strony teorie humoru są liczne i różnorodne, każda ze swoimi zaletami oraz wadami i ograniczeniami, a z drugiej strony w terminologii dotyczącej badań nad komizmem i humorem międzykulturowym istnieje pewien chaos pojęciowy – wynikający z różnic językowych, jako że pojęcia polskie nie zawsze odpowiadają angielskim, francuskim czy chińskim. Z tego też powodu nie używam słów *komizm* i *humor* jako synonimów, mimo że mogą być tak postrzegane. Dogłębniejsze rozwinięcie tych zagadnień ma miejsce w rozdziale I, w podrozdziale pt. *Terminologia gelotologiczna w kontekście politycznych funkcji komizmu*, ale krótko mówiąc *komizm* to humorystyczna twórczość profesjonalnych komików. Jednak, nawet przy takiej definicji potencjalny obszar badawczy byłby pokaźny (zwłaszcza w kontekście międzykulturowym), gdyż profesjonalna twórczość komików przyjmuje skrajnie różne formy, od malarstwa i literatury, poprzez filmy i seriale, aż po różnego rodzaju występy sceniczne przed publicznością. Z tego też powodu, w pracy tej dochodzi do zdecydowanego ograniczenia tego obszaru badawczego i analizowany w tej pracy komizm to wyłącznie komiczne występy sceniczne znane jako stand-up oraz xiàngshēng.

Obie powyższe kwestie mocno wpływają na rzecz merytorycznych wyborów i metodologii niniejszej pracy, gdyż upolitycznienie i komizm są terminami polisemicznymi. Rzutuje to na niemożność jednoznacznej delimitacji tych cech, niejednoznaczność kwestii, na jakim poziomie coś zaczyna lub przestaje być upolitycznione i/lub komiczne i czy interesują nas

zjawiska upolitycznione, lecz mało komiczne, czy też komiczne, lecz słabo upolitycznione. W tej kwestii praca ta opiera się o rozwiązania Samuela Roberta Lichtera, który w książce pt. *Politics Is a Joke!: How TV Comedians Are Remaking Political Life* podaje definicję upolitycznionego komizmu (Lichter i in., 2015).²

Podobnym problemem jest kategoria humoru międzykulturowego, aczkolwiek w dalszej części pracy rozważany jest on raczej z perspektywy narodowej niż internacjonalistycznej. Catherine Evans Davies w haśle *Cross-Cultural Humor* w *Encyclopedia of Humour Studies* wskazuje, że termin *humor międzykulturowy* ma trzy definicje: jedna odnosi się do humoru, który jest rozpoznawany i rozumiany w różnych kulturach, druga opisuje humor, który powstał w wyniku styku różnych kultur (ale np. w ramach jednego języka), oraz trzecia odnosi się do międzykulturowej perspektywy badawczej, która postrzega humor jako zjawisko ogólnoludzkie. Ta trzecia i ostatnia definicja stanowi punkt widzenia niniejszej pracy (Davies, 2014).

Innym znaczącym zagadnieniem jest też kwestia tego, co klasyfikuje się, jako *kultura*? Nie ma wątpliwości, co do odrębności kultury polskiej od np. chińskiej czy francuskiej, ale czy już np. kultura francuska i szwajcarska różnią się na tyle, aby grupować je odrębnie, czy też należy na nie patrzeć, jako jedną wielką kulturę frankofońską? A czy francuskojęzyczny kanadyjski komik z prowincji Quebec, występujący w Szwajcarii zalicza się do tej kultury? Zarówno z punktu praktycznego jak i prawdopodobnego faktycznego oddziaływania takiego komizmu, w prowadzonych badaniach przyjąłem, że stanowią one jedną wspólną kulturę francuskojęzyczną.

Najbardziej istotnym problemem przy badaniu komizmu i humoru w różnych kulturach jest bariera językowa oraz wynikające z niej różnice w pisowni czy edycji tekstu. Praca ta została napisana w oparciu o liczne źródła naukowe anglojęzyczne (stanowiące zdecydowaną większość bibliografii), polskojęzyczne, ale także chińskojęzyczne i francuskojęzyczne. Podobnie, analizowane treści występów komicznych także były w tych czterech językach: angielskim, francuskim, polskim i chińskim mandaryńskim, a jeden występ także po hiszpańsku. Poprawne zrozumienie i przetłumaczenie tych treści wymagało dużego skupienia i koncentracji, oraz świadomości kontekstów kulturowych, wieloznaczności terminów oraz bieżących wydarzeń

---

² "We use the term political humor (or political comedy) to refer to any form of communication that alludes to something political and is intended to make people laugh. For our purposes, this communication will typically be a joke or message that is delivered verbally but may derive some of its ability to make audiences laugh from non-verbal cues (...) We make no distinction as to exactly how 'political' the humorous bit must be in order to be classified as political humor." (Lichter i in. 2015 s. 8).

politycznych. W efekcie treść tej pracy oraz sam autor znalazły się pod wpływem różnych metod formułowania myśli oraz przedstawiania zagadnień i aby ograniczyć chaos wynikający z operowania wielojęzycznymi i heterogenicznymi materiałami źródłowymi w ramach tej pracy zostały przyjęte dwie zasady: po pierwsze, edycja przypisów i tekstu jest w pełni wykonana w oparciu o najnowsze wytyczne American Psychological Association z 2020 roku (czyli APA 7), gdyż jest to wyraźnie zdefiniowany i przejrzysty system, który w skali światowej coraz częściej jest stosowany do edycji tekstów nauk społecznych (szczególnie gelologicznych ale także politologicznych), czego najlepszym przykładem są liczne źródła zastosowane w tej pracy, które wykorzystują właśnie zasady APA. Po drugie, zgodnie z wytyczną dr hab. Adama Wolańskiego z Poradni językowej PWN, w pracy została przyjęta zasada „zachowywania oryginalnej postaci imienia i nazwiska osoby, której dane zapisuje się urzędowo alfabetem łacińskim”: dlatego wszelkie nazwiska angielskie i francuskie nie są spolszczone, mimo że takie spolszczenia mogą istnieć (Wolański, 2015, akapit 2).

W przypadku zapisu nazwisk chińskich została przyjęta podobna zasada: wszystkie nazwiska są zapisane za pomocą oryginalnej transkrypcji chińskiej (uproszczonej dla Chińczyków, tradycyjnej dla Tajwańczyków,), ale zawsze poprzedzonej oficjalnym łacińskim zapisem fonetycznym pīnyīn. Przykładowo, tak wygląda zapis nazwiska i imienia popularnego tajwańskiego komika: Cǎi Kāngyǒng 蔡康永, znanego też jako Kevin Tsai. Wyjątkiem od tej reguły są jedynie nazwiska autorów publikacji naukowych – wszystkie zostały zapisane wyłącznie według tego samego zapisu jaki znajdował się w ramach publikacji.

Pozostałe pojęcia chińskie są zapisywane za pomocą oficjalnej transkrypcji pīnyīn. Przy pierwszym wspomnieniu pojęcia jest ono zapisane kursywą a obok w nawiasie jest dodana oryginalna pisownia chińska (uproszczona i/lub tradycyjna), po czym w razie potrzeby po nawiasie jest dodane tłumaczenie słowa. Przykładowo pierwszy zapis chińskiego zwrotu wygląda następująco: *xǐjù* (upr. 喜劇 trad. 喜劇), czyli *komizm*. Ten sam format zapisu, ale bez nawiasów, jest także stosowany przy tytułach występów, z uproszczonymi znakami dla występów chińskich i tradycyjnymi dla występów tajwańskich.

Inną istotną trudnością było tłumaczenie upolitycznionych treści komicznych w rozdziale III. Dla problematyki pracy najistotniejsze było poprawne przetłumaczenie rodzaju treści politycznych wyrażanych przez komików w trakcie występów komediowych, ale gdzie to było

możliwe starałem się także wiernie przetłumaczyć i zachować naturę elementów humorystycznych. Tak więc, warto mieć świadomość trudności związanych z przekładem dowcipów. Mimo że, pewne przykłady komizmu i humoru da się swobodnie przetłumaczyć z jednego języka na drugi, to w znaczącej ilości przypadków humorystyczne elementy odnoszą się do faktów kulturowych obecnych w jednych kulturach, ale już nie obecnych w innych, lub też mają charakter mocno językowy, co też powoduje, że dowcip staje się nieprzetłumaczalny. Delia Chiaro w haśle *Translation* w *Encyclopedia of Humour Studies* wskazuje, że tłumaczenia humoru językowego są notorycznie uznawane za trudne. O ile niektóre dowcipy da się przetłumaczyć, jak na przykład te opierające się o tzw. *opozycję skryptową* (ang. *script opposition*) to istotne problemy z tłumaczeniem pojawiają się, gdy element humorystyczny jest właśnie albo pochodną natury danego języka, albo bardzo specyficzny dla danej kultury, albo, jak często bywa, jest zarówno skutkiem specyfiki języka i kultury naraz. Chiaro stwierdza, że problem tłumaczenia dowcipów opiera się o dwie istotne kwestie: *równoważność* (ang. *equivalence*) i *przetłumaczalność* (ang. *translatability*). Wskazuje, że formalna *równoważność* jest praktycznie niemożliwa do osiągnięcia, gdyż języki w swej naturze są rozbieżne, m.in. pod względem zróżnicowania słownictwa, niezgodności struktur składniowych, czy systemów gramatycznych. Chiaro równocześnie wskazuje, że *przetłumaczalność* też jest trudna do uzyskania i już istniejące tłumaczenia Shakespeare'a czy Woody'ego Allena, choć dobre, znacząco odbiegają od oryginału. Taki stan rzeczy Chiaro nazywa *równoważnością dynamiczną* (ang. *dynamic equivalence*): określa on humor mający podobny efekt, ale niepokrywający się znaczeniowo z pierwowzorem w innym języku (Chiaro, 2014).³

Badania nad humorem i komizmem nie są niczym nowym. Wiele publikacji naukowych, (w tym nawet cała encyklopedia), zostały poświęcone różnym zagadnieniom dotyczącym natury śmieszności. Niemniej jednak, złożoność relacji komizmu i polityki wciąż pozostaje enigmatycznym, przez co potencjalnie bardzo bogatym, obszarem badań. Kazimierz Krzysztofek, w recenzji książki Szalkiewicza i Sokołowskiego pt. *Humor i władza* wskazuje na potrzebę podniesienia dyskursu o humorze do rangi subdyscypliny nauk społecznych, którą można nazwać *gelologią polityczną*. Jest to szczególnie prawdziwe, jeżeli wziąć pod uwagę fakt, że wiele źródeł akademickich dotyczących komizmu oraz komizmu politycznego jest napisana bardzo potocznym, luźnym i anegdotycznym stylem, mimo że są to publikacje naukowe. Jest to

---

³ Dobrym przykładem *równoważności dynamicznej* są polskie wersje językowe filmów *Shrek*.

z pewnością skutek uboczny zarówno pionierskiego jak i wesołego charakteru całej subdyscypliny – i chcąc nie chcąc praca ta znalazła się pod wpływem charakteru tych dotychczasowych badań. Niemniej jednak, jednym z celów tej pracy jest właśnie chęć uporządkowania zagadnień gelotologii politycznej np. poprzez dokładną definicję pojęć związanych z humorem i komizmem oraz ich relacji z satyrą polityczną czy dokładne określenie płaszczyzn wzajemnych relacji komizmu i polityki w rozdziale I.

Metodologia badań

Celem niniejszej pracy jest, określenie charakteru wzajemnej relacji polityki i komizmu, w szczególności wpływu polityki na komizm, w postaci wyrażanych treści politycznych w komizmie czterech różnych kultur na podstawie badań treści reprezentatywnych grup występów komicznych z drugiej połowy drugiej dekady XXI wieku w oparciu o poszerzoną typologię analizy upolitycznienia komizmu S. Roberta Lichtera. Praca ta dokonuje tej analizy na płaszczyźnie czterech kultur, w celu zdefiniowania istniejących różnic kulturowych w upolitycznianiu komizmu, za pomocą teorii wymiarów kulturowych Hofstede oraz World Values Survey Ingleharta. Innymi słowy, celem pracy jest zbadanie relacji między upolitycznionymi treściami komicznymi a *wymiarami kultur narodowych* w ujęciu Hofstede i Ingleharta. W ramach badań analizie w sumie zostało poddanych 806 występów z czterech kultur: anglojęzycznej Ameryki, francuskojęzycznej Europy, polskojęzycznej i chińskojęzycznej Chin i Tajwanu. Występy zostały wybrane w oparciu o starannie dobrane kryteria, dotyczące: jakości i popularności źródeł nagrań występów (tylko najbardziej znane i regularne emitowane programy telewizyjne i festiwale komediowe), długości występu (od kilku do kilkunastu minut, nie dłużej) oraz daty nagrania i emisji występu (w latach między rokiem 2014 a 2019).

Celem badań, poza charakterystyką upolitycznienia komizmu za pomocą analizy treści występów komediowych było określenie jak wygląda upolitycznienie treści komicznych i jak ono się różni między kulturami angielskojęzyczną, francuskojęzyczną, polskojęzyczną i chińskojęzyczną. Podstawę rozważań tej pracy stanowiło założenie, że cechy kultury i wyznawane wartości w danym społeczeństwie (wymiary kultur narodowych) są podstawą zróżnicowania treści przekazów zawierających upolityczniony komizm.

Słownik myśli politycznej autorstwa Rogera Scrutona definiuje upolitycznienie jako przekształcenie aktywności, która sprawiała wrażenie pozbawionej konotacji politycznych w

aktywność świadomie nakierowaną na cele polityczne. Scruton dodaje, że liczne środowiska często uważają, że różne instytucje i praktyki są w milczący i skryty sposób upolitycznione. Mirosław Karwat w artykule *Polityczność i upolitycznienie. Metodologiczne ramy analizy* wskazuje, że termin *upolitycznienie* jest często używany kolokwialnie i potocznie, ale nie oznacza to, że nie może wyrażać istotnego pojęcia teoretycznego. Tak jak synonimiczny termin *polityzacja*, termin *upolitycznienie* odnosi się do podporządkowywania zjawisk i przemian społecznych regułom i funkcjom polityki, także zjawisk z zakresu kultury symbolicznej, chociaż kryterium kwalifikacji tego co jest polityczne jest ciężkim do zdefiniowania zagadnieniem – gdyż o jakie kryteria należy się opierać? Karwat krytykuje wykorzystywanie tzw. wskaźników w definiowaniu tego co jest polityczne, zaznaczając, że jest to podejście zbyt formalistyczne, redukujące zakres zjawiska. Jego zdaniem polityczność czegoś może być cechą niezależną od tego czy przypisuje mu się znaczenie polityczne, czy nie. Karwat zaznacza, że istnieją dwa kierunki zależności zjawisk z polityką: albo coś jest elementem polityki i powstało pod wpływem czynników politycznych (np. sztuka stworzona pod zamówienie polityczne), lub jest zjawiskiem wywierającym wpływ na treść i formę występowania polityki w życiu społecznym bez wcześniejszego takiego celu. Komizm można zaliczyć do obu tych kierunków, a ponadto nie należy zapomnieć o wpływie polityki na komizm – np. w postaci mniej lub bardziej sformalizowanych norm poprawności politycznej (Karwat, 2010; Scruton, 2002).

W początkowej fazie pisania pracy, przyjęto liczne założenia badawcze, jak to że:

1. cechy kultury i wyznawane wartości w danym społeczeństwie (wymiary kultur narodowych) są podstawą zróżnicowania treści przekazów zawierających upolityczniony komizm.
2. Komizm i humor są w swej naturze zawsze wobec czegoś krytyczne, co w naturalny sposób łączy je z zagadnieniami walki politycznej, ale równocześnie stawia je w skrajnej opozycji do założeń i celów poprawności politycznej.
3. Powszechność i egalitarność w dostępie do mediów spowodowały upowszechnienie humoru i komizmu, co idzie w parze z jego upolitycznieniem.
4. Satyra polityczna staje się coraz bardziej śmiała, krytyczna oraz jednostronna i stronnicza.
5. Poprawność polityczna zaczyna ograniczać swobodę wypowiedzi nawet apolitycznych komików.

Szukając odpowiedzi na pytania badawcze o sposób i kulturowe różnice w upolitycznieniu komizmu w pracy przyjęto, że:

1. Komizm i polityka mają liczne płaszczyzny wzajemnego oddziaływania.
2. Treści polityczne wyrażane w komizmach różnych kultur istotnie się od siebie różnią.
3. Dostrzegalny jest procentowy wzrost treści politycznych w komizmie drugiej połowie drugiej dekady XXI wieku. Dostrzegalna jest stronniczość i tendencyjność wyrażanych treści politycznych w komizmie.
4. Treści polityczne wyrażane w komizmie mają selektywny i powierzchowny charakter.

W pracy wykorzystana została obserwacja, analiza treści, analiza danych zastanych (*desk research*) oraz analiza porównawcza. Badania zostały przeprowadzone w oparciu o założenia paradygmatu interpretatywistycznego. Starając się podchodzić do każdej z kultur bez wstępnych założeń ograniczających proces badawczy, wykorzystywano przesłanie tzw. *opisu gęstego*, przedstawionego w teorii kultury przez Clifforda Geertza (upraszczając - zachowując punkt widzenia podmiotu obserwowanego). Jak to ujął sam Geertz:

Antropolodzy nie zawsze świadomi są w takim stopniu, w jakim mogliby być, że choć kultura istnieje na straganie kupieckim, w górskim forcie czy na pastwisku dla owiec, to antropologia istnieje w książce, artykule, wykładzie, wystawie muzealnej, a obecnie czasem też w filmie. Uświadomić sobie ów fakt, to zdać sobie sprawę, że granica biegnąca pomiędzy sposobem przedstawiania a faktyczną treścią jest w analizach kulturowych równie niemożliwa do przeprowadzenia, jak to się dzieje w malarstwie; (...) Jeśli etnografia jest opisem gęstym, a etnografowie ludźmi, którzy tworzą owe opisy, to rozstrzygającą kwestią dla każdego przykładu – czy będzie to paszkwil pochodzący z dziennika terenowego, czy monografia dorównująca rozmiarami dziełom Malinowskiego – jest to, czy potrafi ona odróżnić porozumiewawcze mrugnięcia od tików, prawdziwe puszczenie oka od udawanego. Trafność i siłę naszych wyjaśnień musimy mierzyć nie w odniesieniu do niezinterpretowanych danych, radykalnie rozrzedzonego opisu, lecz w odniesieniu do mocy naukowej wyobraźni, która dostarcza nam kontaktu ze

sposobem życia innych. Nie warto, jak powiedział Thoreau, wędrować dookoła świata po to, aby policzyć koty na Zanzibarze. (Geertz, 1973, s. 46)

To właśnie Geertz przekonująco pisał o odbiorze tekstów kultury, rzekomym uprawomocnieniu interpretacji przez wrażliwość autora, niekiedy z jeszcze mocniejszym nadużyciem - etnocentryzmem. Wiedza płynąca z "zapisu" ("opisu gęstego") oraz "specyfikacji" ("diagnozy") zdaniem tego autora pozwala ujawnić cechy charakterystyczne dla dyskursu społecznego (Geertz, 1973, s. 55-56). Relacje o charakterze politycznym, związane z legitymowaniem lub delegitymowaniem podmiotów władzy uznają za ważną jego część. Komizm pozwala artykułować te treści. Istnieją jednak kulturowe różnice w formułowaniu tego typu przekazu.

Starając się zrozumieć jednocześnie upolitycznienie i komizm konieczna była analiza hermeneutyczna wyselekcjonowanych celowo materiałów źródłowych. O przesłankach decydujących o wyborze kultur napisano powyżej. W przypadku każdej kultury techniką badawczą była analiza treści prezentowanych w trakcie występów, z założenia komicznych lub satyrycznych w czołowych programach o takim charakterze w telewizji i online przy wykorzystaniu zmodyfikowanej typologii zagadnień politycznych Lichtera i innych a następnie analiza porównawcza zebranych danych przy wykorzystaniu teorii i modeli opracowanych przez Hofstede. W sumie analizie zostało poddanych 806 występów stand-up oraz xiàngshēng, w wykonaniu 440 komików, w 8 różnych programach lub festiwalach (273 komików anglojęzycznych, 80 komików francuskojęzycznych, 58 komików polskojęzycznych i 29 komików chińskojęzycznych – 19 z Chin i 10 Tajwanu) z czego 275 komików wyraziło treści polityczne w ramach swoich występów (148 komików anglojęzycznych, 53 komików francuskojęzycznych, 32 komików polskojęzycznych i 25 komików chińskojęzycznych – 18 z Chin i 8 z Tajwanu). Szczegółowe rozwinięcie zagadnień związanych z doborem próby oraz kryteriami stosowanymi w analizie ma miejsce w rozdziale III i IV.

Wybór kultur, których komizm został poddany analizie też nie był przypadkowy i wynikał z konkretnych przyczyn, stanowiąc równocześnie dobór celowy oraz wygodny. Celowość doboru można podzielić na wynikającą z wyjątkowych cech politycznych. Politycznie, każda kultura prezentowała odmienne systemy polityczne: od prezydenckiego Stanów Zjednoczonych, poprzez półprezydencki Francji, parlamentarno-gabinetowy postkomunistycznej Polski, po jednopartyjny komunistyczny Chin (i wielopartyjny Tajwanu). Z perspektywy

gelotologicznej, komizmy tych kultur także istotnie się różnią. Komizm anglojęzyczny w postaci stand-upu jest największą, najbardziej prężną i najbardziej popularną formą komizmu na świecie, która poprzez globalizację i amerykańzację oddziałuje na komizmy innych kultur. Komizm francuskojęzyczny ma bogatą tradycję, historię oddziaływania oraz niemały rozmach – skutecznie zinternalizował amerykański stand-up i dziś największe festiwale komediowe świata mają miejsce na gruncie francuskim. Komizm polski stanowi przykład zachodniego komizmu będącego równocześnie na uboczu i rozdrożu – wciąż wykorzystujący tradycyjną europejską formę komizmu, jakim jest kabaret, jednocześnie internalizujący globalny amerykański stand-up. Komizm chiński stanowi w tym kontekście zupełnie osobną kategorię z własną, ale podobną do stand-upu tradycyjną formą występów xiàngshēng, znaną i lubianą przez największą populację świata, która dopiero co powoli zaczyna uczyć się o stand-upie.

Celowość doboru próby wynikała z czysto praktycznych kompetencji językowych i kulturowych autora: posługując się językami angielskim, francuskim, polskim i chińskim byłem w stanie zrozumieć treści oraz niuanse prezentowanego komizmu. Jako że urodziłem się w Kanadzie, angielski jest moim pierwszym językiem a matka anglistka zadbała o to abym znał angielski. Wychowałem się jednak w Polsce, gdzie ukończyłem całą edukację podstawową. Cały okres dzieciństwa miałem bogate kontakty z Francją, gdyż uczęszczałem do gimnazjum francuskojęzycznego w Krakowie, regularnie odwiedzałem rodzinę mojej siostry w Montpellier, a mój ojciec, były wykładowca uniwersytetów w Algierze i Ottawie, włożył wiele wysiłku, abym na bieżąco miał żywy kontakt z językiem i abym się nie bał nim posługiwać. Chińskiego uczę się od 2011 roku, gdy po raz pierwszy udałem się na studia na Tajwan na Uniwersytet Sun Yatsena w Kaohsiung. W ramach przygotowań i krystalizacji idei badań w 2014 zacząłem kolekcjonować polskie i angielskie dowcipy usłyszane od studentów zagranicznych w Krakowie. Rok 2015 spędziłem na zaznajamianiu się ze stand-upem, jako formą ekspresji i sztuki na polsko i angielskojęzycznych wydarzeniach typu *open mic* w Krakowie, Warszawie i Wrocławiu. Aby lepiej zrozumieć istotę profesjonalnego komizmu w 2016 roku udałem się na największy festiwal komediowy na świecie *Juste Pour Rire / Just For Laughs* w Montrealu. Lata 2017 i 2018 w ramach stypendium spędziłem na Narodowym Uniwersytecie Politycznym w Tajpej (National Chengchi University) uczęszczając na intensywny kurs języka chińskiego i zbierając informacje na temat podstawowej natury chińskojęzycznego humoru, komizmu i satyry.

Pierwszy raz miałem styczność ze stand-upem w trakcie studiów w Szwecji (2008-2012) gdzie mój dobry szwedzki kolega przedstawił mi bardzo satyryczną twórczość amerykańskich komików Billa Hicksa oraz George'a Carlina. W trakcie studiów w Meksyku (2010) byłem zaintrygowany meksykańskim humorem, w ramach, którego żartobliwe wykorzystywanie wulgaryzmów między przyjaciółmi jest na porządku dziennym. Niestety, mimo szczerych chęci dodania komizmów tych kultur do badań tej pracy, z przyczyn czysto praktycznych (jak brak czasu) postanowiłem odłożyć ich analizę na później. Są liczne inne kultury, do których nie mam dostępu ani kompetencji, aby je badać, które zapewne byłyby równie ciekawe. Wielu badaczy komizmu i humoru wskazuje na znaczenie np. humoru arabskiego (Hofstede, 2009).

Niniejsza praca składa się z czterech rozdziałów. Rozdział I pt. *Polityczność a komizm* ilustruje coraz liczniejsze głosy badaczy nauk społecznych wskazujące na konieczność badania komizmu z politologicznego punktu widzenia. Rozdział przedstawia złożoną i wielopoziomą relację polityki z komizmem, począwszy od pierwotnej natury polityki i komizmu, poprzez analizę dyskursu politycznego komików na przykładzie zagadnienia poprawności politycznej w komizmie. Rozdział ten też zarysowuje terminologiczne ramy badania komizmu z politycznego punktu widzenia – a kluczowym zdefiniowanym pojęciem rozdziału jest *komizm polityczny* – oraz przedstawia historyczną i współczesną zażyłość relacji polityki i komizmu na wybranych przykładach.

Rozdział II pt. *Kultura a komizm polityczny* przybliży i omawia zagadnienia badań międzykulturowych, międzykulturowej gelotologii oraz kultury politycznej. W ramach rozdziału zostaje unaocznione jak śmiech stanowi powszechny element ludzkiej natury a humor i komizm są ogólnoludzkim elementem zarówno kultury i kultury politycznej. Za pomocą teorii wymiarów kulturowych Hofstede oraz World Values Survey Ingleharta ukazane są istniejące różnice kulturowe między analizowanymi w tej pracy kulturami narodowymi. W tym też kontekście, jako przykłady wzajemnej relacji komizmu i kultury politycznej omówione są zagadnienia ukomicznienia polityki oraz granic wolności słowa.

Rozdział III pt. *Treści polityczne w występach komediowych – analiza dyskursu scenicznego komików*, szczegółowo opisuje charakter komizmu politycznego czterech kultur na podstawie analizy danych zebranych z 806 występów komicznych w wykonaniu 440 komików w ramach komizmu anglojęzycznego, francuskojęzycznego, polskojęzycznego i chińskojęzycznego.

Rozdział ten przedstawia rodzaje oraz sposoby przedstawiania tematów politycznych w komizmie różnych kultur.

Rozdział IV pt. *Cechy kultur jako zmienne charakteryzujące różnice w upolitycznianiu komizmu*, skupia się na wytłumaczeniu istniejących różnic między komizmami politycznymi różnych kultur za pomocą wcześniej omówionych wymiarów kulturowych Hofstedeego oraz World Values Survey Ingleharta. Rozdział ten też stara się przedstawić i omówić tendencje różnych zjawisk dostrzegalnych w komizmie różnych kultur, jak np. stronniczość komizmu czy dominacja mężczyzn w komizmie.

ROZDZIAŁ I

POLITYCZNOŚĆ A KOMIZM

Polityczność jako przedmiot badań

Bez względu na to czy określimy dyscyplinę nazwą politologia, nauka o polityce czy używając formy pluralnej (nauki o polityce) przedmiotem badań pozostaje zawsze polityka, skądinąd różnie rozumiana. Andrzej Jabłoński i Leszek Sobkowiak wskazują, że najstarsze definicje *polityki* wyjaśniają naturę tego zjawiska w kontekście związku z władzą państwową, którą zaliczają do domeny szkoły instytucjonalnej w politologii. Tak politykę postrzegał Arystoteles, Alfred de Grazia, czy Max Weber, który rozumiał politykę jako „walkę o udział w sprawowaniu władzy lub możliwość wywierania wpływu na podział władzy wewnątrz państwa oraz stosunkach między państwami”. (Jabłoński i Sobkowiak, 1999, s. 9-10). Jabłoński i Sobkowiak dodają jednak, że w XX wieku w ramach politologii wyłoniła się amerykańska szkoła behawioralna, prezentowana przez Arthura Bentleya, Harolda Lasswella i Charlesa Merriama, według których ograniczanie zagadnień politologii do definicji polityki opartej o państwo istotnie „zawęża pole zainteresowań politologów”. Postulowali oni szerszą definicję polityki uznającą kryteria władzy, konfliktu i grupowych decyzji jako odpowiednie do identyfikowania systemów politycznych (Jabłoński i Sobkowiak, 1999, s. 9-10).

Według Filipa Białego definicja *politologii* jako *nauk o polityce* niewiele mówi o przedmiocie poznania dyscypliny lecz stanowi jedynie dobry punkt wyjścia do zastanowienia się nad tym, czym właściwie politolodzy się zajmują. Powodem tego jest fakt, że wielość opinii uniemożliwia zaproponowanie jednej teorii polityki i w efekcie przedmiot poznania politologii nie ogranicza się jedynie do kategorii *polityki* lecz poszerza się o kategorię *polityczności* (Biały, 2012).

Grażyna Ulicka w artykule pt. *Dlaczego pytanie o granice politologii jest ważne?* Tak ujmuje to zagadnienie:

Pytanie, czym jest polityka i polityczność, jest formułowane w ramach wielu nauk, jest to również jedno z naczelných pytań rozstrzyganych przez przedstawicieli myśli politycznej wszystkich czasów i orientacji. Politolodzy, zwłaszcza teoretycy polityki, często muszą się z nim mierzyć, przyjmując określone, istotne z punktu widzenia ich badań rozumienie tych

pojęć. Toczą też w tej kwestii ważne debaty, które pozwalają, jak się wydaje, aktualizować zmieniające się treści takich pojęć, jak: polity, politics, policy. A w związku z tym, że polityka rozumiana w tych trzech znaczeniach zakreśla w nauce o polityce jej obszar problemowy, to wyznacza ona zarazem granice jej przedmiotu. Tak więc przedmiotem politologii nie jest polityka w każdym, lecz jedynie w tu wymienionym rozumieniu (Ulicka, 2015).

Najbardziej znane i wpływowe określenie polityczności sformułował niemiecki prawnik Carl Schmitt. Opiera on kryterium polityczności na parze przeciwstawnych kategorii: wroga i przyjaciela czy też sojusznika i nieprzyjaciela. Takie rozumienie polityczności Schmitt przeciwstawiał pojmowanemu potocznie rozumieniu polityki, które to traktował jako słabe odbicie i cień antagonizmu właściwego pierwotnej różnicy między wrogiem i przyjacielem. Z tego też powodu Schmitt był przeciwny utożsamianiu tego co polityczne z tym co państwowe, gdyż w ramach państwa nie wszystkie grupy są w stanie skutecznie określić wroga lub przyjaciela. W związku z tym, polityczność Schmitta stała w opozycji do definicji polityki Webera (Biały, 2012; Szlachta, 2012).

Alternatywne rozumienie polityczności w stosunku do koncepcji Schmitta (ogłoszonej drukiem w latach 30. XX wieku) przedstawia Chantal Mouffe. Autorka pisząc już o realiach współczesnych ("postpolitycznego Zeitgeistu") przekonuje, że ignorowanie wspomnianego wyżej rozumienia, współwystępujące z hegemonią liberalizmu, jest w gruncie rzeczy ignorowaniem wpisanego zawsze w sferę polityczności antagonizmu. Istniejący w świecie pluralizm jest jego podłożem. Jej propozycja prowadzenia polityki agonistycznej, uwzględniającej istnienie elementarnych więzi między politycznymi rywalami, hamującej postępującą wrogość i polaryzację, doczekała się w literaturze licznych omówień (Mouffe, 2008a: s. 35).

W polskiej literaturze przedmiotu Jabłoński i Sobkowiak przyjmują, że najważniejszą funkcją polityki jest pokojowe rozwiązywanie konfliktów, gdyż „wypracowanie decyzji zadowolających przynajmniej większość członków grupy stanowi zasadniczą treść procesu politycznego” oraz dodają, że „system polityczny może istnieć w każdej niemal grupie lub organizacji, np. partii politycznej, urzędzie skarbowym, klubie sportowym, uniwersytecie, szkole,

przedsiębiorstwie, organizacji charytatywnej, nawet rodzinie” (Jabłoński i Sobkowiak, 1999, s. 10-11). Bogdan Szlachta tak ujmuje zagadnienie polityczności w ujęciu Schmitta:

Polityka może czerpać swą moc z najróżnorodniejszych sfer ludzkiego życia: z antagonizmów religijnych, gospodarczych, moralnych i wielu innych. Pojęcie polityki nie oznacza bynajmniej swoistej dziedziny, korespondującej z tymi antagonizmami, lecz znamionuje stopień intensywności związku lub podziału między ludźmi, którego motywy mogą mieć charakter religijny, narodowy (w sensie etnicznym lub historycznym), ekonomiczny lub jakikolwiek inny, przyczyniając się w różnych czasach do powstania rozmaitych związków i podziałów (Szlachta, 2012, s. 277)

Odnosząc się do Kari Palonena, Biały dochodzi do wniosku, że Webera i Schmitta można uznać za patronów dwóch odrębnych nurtów refleksji nad zjawiskami politycznymi. Następującymi słowami opisuje różnicę między nimi:

Nurt opierający się na kategorii „polityczności” skupiałby się na innym zakresie zjawisk, związanych z przedpaństwową genezą istniejącego porządku instytucjonalnego, czynnikami kształtującymi byt polityczny, który niekoniecznie musi znaleźć wyraz w państwie. Dystynkcja pomiędzy „polityką” a „politycznością” polegałaby więc na oddzieleniu tego co przygodne, od tego, co pierwotne i relatywnie stabilne (Biały, 2012, s. 27)

Współcześnie pojawiają się jednak postulaty wskazujące na konieczność jeszcze szerszego, alternatywnego i bardziej dopasowanego do realiów współczesnego świata rozumienia zagadnienia polityczności. Mirosław Karwat wyjaśnia, że zakwalifikowanie zjawiska do sfery politycznej może mieć dwojaki charakter: albo dochodzi do przypisania zjawisku politycznej tożsamości, natury i istoty (czyli *polityczność sensu stricto*) albo dochodzi do stwierdzenia o przynależności zjawiska do zbioru zjawisk pozostających w pewnym związku z polityką (czyli *polityczność sensu largo*) (Karwat, 2010 s. 72). Karwat jest zdania że:

Specyfika podejścia badawczego nauki o polityce określona jest nie przez mechaniczną odrębność, oddzielność czy wyjątkowość i niepowtarzalność przedmiotu badań, i nie przez jakoby wyłączną dla danej gałęzi nauki metodę badawczą, gdyż w istocie i przedmiot, i metody humanistyki/nauk społecznych są dorobkiem i narzędziem wspólnym, lecz przez aspekt badania, wyrażany w stawianych pytaniach i stosowanych pojęciach (Karwat, 2010, s. 67).

Andrzej Czajowski w artykule pt. *Polityczność działań dziennikarza w świetle teorii konfliktu społecznego* tłumaczy jak mass media, a dokładniej publicyści i dziennikarze stanowią istotny element walki politycznej. Zdaniem Czajowskiego dziennikarze: „szukając tematu, zdobywając informacje, zadając pytania, odpowiadając na pytania, relacjonując, pisząc cokolwiek, przeprowadzając i redagując wywiady, fotografując, przedstawiając tworzone treści do publikacji, zamieszczając je w mass mediach” podejmują działania polityczne na pięć sposobów: od chęci wpłynięcia na decyzje i działania organów władzy państwowej, organów władzy samorządu terytorialnego i organów władzy międzyrządowych organizacji międzynarodowych, poprzez reakcję na działania tych organów w celu ich krytykowania lub popierania, czy w celu wywołania reakcji innych podmiotów politycznych, po reakcję na działania tych innych podmiotów” (Czajowski, 2015, s. 226). Ponadto, Czajowski jest zdania że:

Dziennikarze podejmują też działania okolopolityczne, informując społeczeństwo o wydarzeniach związanych z pracą organów władzy w wymienionych wyżej strukturach. Dziennikarze podejmują również działania quasi-polityczne: po pierwsze – o doniosłości politycznej, informując społeczeństwo o czymś, co z jakichś przyczyn może niespodziewanie spowodować czyjeś działanie polityczne, po drugie – z pobudek politycznych motywowanych swoją lub cudzą decyzją polityczną, po trzecie – upolitycznione, czyli wykorzystane przez kogoś innego w działaniach politycznych. (Czajowski, 2015, s. 226)

Czajowski jest zdania, że dziennikarze podejmują te działania z powodu różnych potrzeb, jak: potrzeba oddziaływania na organy państwa w celu nakłonienia ich do zainicjowania i przeprowadzenia zmian w jakiejś dziedzinie życia społecznego, gospodarczego czy politycznego,

potrzeba pozyskania jak najszerszej opinii publicznej dla wsparcia takiej kampanii, potrzeba przyłączenia się do jednej ze stron toczącego się konfliktu politycznego, czy potrzeba włączenia się do walki o władzę w państwie, samorządzie terytorialnym i na arenie międzynarodowej (Czajowski, 2015, s. 230).

Yeh i Hung, powołując się na Jurgena Habermasa, akcentują istotne znaczenie *sfery publicznej*, a zwłaszcza mediów, w procesie demokratyzacji Tajwanu. Yeh i Hung zanzaczają, że świadomość istnienia *czwartej władzy* jest powszechnie znana i ceniona na Tajwanie (Yeh i Hung, 2012).

Czajowski wchodzi w polemikę z Marcinem Królem, autorem artykułu pt. *Polityczne zaangażowanie mass mediów* dla Tygodnika Powszechnego, w ramach którego Król krytykuje bezpośrednio zaangażowanie dziennikarzy w politykę. Król jest zdania, że współcześni dziennikarze przestali być bezstronnymi dostarczycielami informacji lecz stali się komentatorami społecznymi angażującymi się bezpośrednio w walkę polityczną. Mimo że Król sam stwierdza, że „trudno jest oczekiwać całkowitej bezstronności od zwyczajnego człowieka, [i] podobnie nierozsądne byłoby oczekiwanie jej od dziennikarza”, to ma on za złe dziennikarzom łamanie dziennikarskich zasad. Czajowski jest jednak zdania, że opinię Króla można określić „pobożnym życzeniem” gdyż „można mass media zasadnie traktować jako miejsce, w którym wyznaczona jest arena walki politycznej” (Czajowski, 2015, s. 226; Król, 2005).

Pytaniem jednak jest czy to szersze rozumienie polityczności obejmuje swym zasięgiem wyłącznie mass media i dziennikarzy, czy też idzie ono jeszcze dalej? Zdaniem politologów amerykańskich, zagadnienie polityczności należy rozszerzyć także o kulturę popularną i jej składowe elementy. Jeffrey P. Jones w książce pt. *Entertaining Politics: Satiric Television and Political Engagement* tak ujmuje to podejście:

Kultura popularna stała się jedną z bardziej otwartych i swobodnych dziedzin komunikacji politycznej. Podczas gdy gazety, tygodniki informacyjne, wiadomości telewizyjne i talk-show o sprawach publicznych tradycyjnie spełniały rolę głównych arbitrow informacji i komentarzy na temat polityki (często w bardzo przewidywalny sposób), media rozrywkowe mogą teraz odgrywać równie znaczącą rolę. Ponieważ media informacyjne nadal słabną ekonomicznie i tracą status (zarówno kulturowo, jak i politycznie) głównych agentów i miejsc prowadzenia polityki za pośrednictwem mediów,

telewizja rozrywkowa zaoferowała realne i czasami ważne alternatywne fora dyskusji politycznych, informacji i krytyki. W rzeczy samej, „nowa telewizja polityczna” (jak to sam określam), wraz z treściami i praktykami skoncentrowanymi na użytkowniku, dostępnymi obecnie w internecie, była kluczowa dla ponownej oceny przez obywateli władzy i legitymizacji spraw publicznych. (Jones, 2010, s.5)

W Polsce podobne głosy można spotkać wśród przedstawicieli nauk społecznych. Marek Czyżewski, Sergiusz Kowalski i Andrzej Piotrowski w książce pt. *Rytualny chaos. Studium dyskursu politycznego* wprost mówią:

Współczesny polityk to bowiem nie tylko człowiek władzy (kratos), czy myślicy perspektywicznie polityczny wizjoner, lecz także osoba, której zachowania komunikacyjne są codzienną strawą masowego odbiorcy mediów. Kompetencja w tej ostatniej dziedzinie ma coraz większy wpływ na efektywność działania w sferze sprawowania władzy oraz na wyniki wyborów. (Czyżewski i in., 2010, s. 26)

Kamil Minkner unaocznia że:

Kluczowym obecnie bastionem dla polityki stała się szeroko rozumiana sfera symboliczna (np. kultura popularna, media, dyskursy ideologiczne), a rozmaite medialne i popkulturowe przekazy, takie jak kino, okazują się jednym z frontów zmagania ideologicznych, a zarazem wartościowym sposobem wglądu w te mechanizmy. Oczywiście polityka zawsze wymagała symbolicznego wsparcia, lecz dziś sytuacja zmieniła się ze względu na skalę, zakres oraz możliwość przypatrywania się tym procederom. (Minkner, 2012, s. 30-31)

Monika Banaś w artykule pt. *Symbol i typ symboliczny w polityce. Kultura, dyskurs, działanie* argumentuje, że ponowoczesne społeczeństwa Zachodu mają „wyższy poziom odporności na komunikaty płynące w tradycyjnej formie” przez co „sposobem na pobudzenie społecznej aktywności, sposobem na ponowne upodmiotowienie społeczeństwa jako aktywnego i świadomego aktora sceny politycznej jest właśnie performans angażujący obie strony: nadawcę i

odbiorcę, (post-)polityka i analogicznie (post-) wyborcę”. (Banaś, 2016, s. 111-112). Banaś stwierdza, że:

Analiza zaprezentowanych w artykule przykładów użycia symbolu, typu symbolicznego, ich wpływu na kształtowanie dyskursu politycznego oraz moderowanie działań aktorów politycznych wskazuje na performatywne ukierunkowanie polityki, która w coraz większym stopniu zmierza w stronę spektaklu, widowiska, szczególnego rodzaju rozrywki, do której nakłaniani są odbiorcy-wyborcy. (...) Współczesna polityka w coraz większym stopniu odchodzi od swojej tradycyjnie rozumianej aktywności; staje się zbiorem działań, które dla precyzji opisu powinny być określone innym terminem, a mianowicie jako „postpolityka”. Określa ona przedsięwzięcia, w których tradycyjne środki przekazu ustępują nowym, zmodyfikowanym, performatywnym aktom zdającym się bardziej skutecznymi niż dotychczasowe (Banaś, 2016, s. 111-112).

Zadaniem Banaś, jednym z przykładów wyżej wymienionej *postpolityki* był udział Baracka Obamy jako prezydenta USA w programie rozrywkowym Jimmy’ego Fallona *The Tonight Show* w stacji telewizyjnej NBC (Banaś, 2016). Warto jednak zaznaczyć, że podobnych sytuacji było jednak znacznie więcej – czy to w wykonaniu Obamy, innych amerykańskich prezydentów, czy polityków innych krajów (są one omówione w dalszej części tej pracy w podrozdziale o tytule *Przykłady ukomicznienia polityki*). Znamienne jednak jest, że Banaś w ramach przykładu szerzej rozumianej polityczności odnosi się do komizmu, gdyż tak samo czynią liczni amerykańscy politolodzy.

Wokół polityczności komizmu

Amerykańscy politolodzy na tyle dostrzegają polityczność amerykańskiego komizmu, że implicite traktują komizm (polityczny) jako zjawisko znajdujące się w orbicie zainteresowań politologii. Tego zdania są m.in. politolodzy jak S. Robert Lichter, Jody C. Baumgartner i Jonathan S. Morris, którzy w książce pt. *Politics Is a Joke!: How TV Comedians Are Remaking Political Life* wskazują na rosnącą rolę i znaczenie komizmu w polityce. Ich zdaniem:

Poza jej wartością rozrywkową, wiele osób poważnie traktuje wieczorne programy komediowe. Tak naprawdę przez wieki polityczni humoryści i satyrycy byli postrzegani jako agenci zmian społecznych i politycznych (...) [Współcześnie] wiele osób postrzega treści polityczne w wieczornych programach komediowych jako uzasadnione i słuszne alternatywne źródło wiadomości. (Lichter i in., 2015, s. 1-2)

Lichter i inni którzy wnioskujeją za koniecznością dołączenia szerokiej gamy różnego rodzaju aktywności komicznej do zbioru zagadnień politycznych, szczególnie tzw. programów *late night talk show*, wskazując m.in. na fakt, że liczni dziennikarze uznają współczesny komizm za alternatywne i konkurencyjne wobec nich źródło informacji, a komizm sam w sobie traktują jako nową formę dziennikarstwa. Ponadto, są zdania, że przynajmniej w okresach przedwyborczych polityczne treści prezentowane w komizmie stanowią swoisty barometr nastrojów politycznych (Lichter i in., 2015, s. xiii; 8).

Ale nie tylko Lichter i inni dostrzegają sens badań nad upolitycznieniem komizmu. W książce pt. *Political Humor in a Changing Media Landscape: A New Generation of Research* pod redakcją Jody C. Baumgartnera i Amy B. Becker szereg innych amerykańskich politologów wskazuje na wpływ polityki na komizm: Don J. Waisanen czy Stephen J. Farnsworth analizują polityczne treści występów komediowych w celu ukazania rosnącej politycznej śmiałości i krytyczności komicznej satyry, Sophia A. McClennen analizuje jak komiczna satyra zachęca obywateli do aktywności politycznej, Michael Xenos i inni wskazują na potencjalnie rosnące znaczenie upolitycznionego komizmu na świecie. Poza politologami, także liczni specjaliści studiów nad komunikacją społeczną wskazują na istotną korelację polityki i komizmu oraz wpływu polityki na komizm (Baumgartner i Becker, 2018).

W Polsce politolog Wojciech Szalkiewicz oraz socjolog Marek Sokołowski w książce pt. *Humor i władza. Wprowadzenie do gelotologii politycznej* wyrażają przekonanie, że „polska literatura poświęcona zagadnieniom śmiechu, komizmu i humoru nie jest zbyt bogata” i dodają, że:

Humor stricte polityczny jest tak ciekawym zjawiskiem dla psychologów, socjologów, kulturoznawców, historyków, antropologów czy wreszcie politologów oraz wszystkich tych, którzy obserwują to, co dzieje się na scenie politycznej (często traktowanej jako

scena kabaretowa), jak i analizują to, z czego i kogo śmieją się ludzie w domach, w pracy i na ulicy. (Szalkiewicz i Sokołowski, 2018, s. 8)

Szalkiewicz i Sokołowski stwierdzają, że o ile „poczucie humoru nie jest ważnym atrybutem władzy w Polsce” o tyle „w Waszyngtonie nie ma nic poważniejszego od bycia dowcipnym”, gdyż:

Poczucie humoru jest częścią składową amerykańskiej kultury politycznej – tym samym dowcip, cięta riposta czy zręczna anegdota są ważnymi ‘narzędziami’ marketingu politycznego w USA. Polityk, który zręcznie się nimi posługuje, wzbudza zaufanie, bo mądrość i humor (wit and wisdom) zawsze idą w parze. (Szalkiewicz i Sokołowski, 2018, s. 73)

Tymczasem polską ekspresję emocji przez polityków określają jako „ponurą”:

Niestety tylko nieliczni polscy politycy są zwykle uśmiechnięci. Większość to ponuracy – przynajmniej oficjalnie i zwłaszcza przed wyborami. Na spotkaniach z wyborcami, czy przed kamerami są raczej zasępieni, żeby ich uśmiech nie został odebrany jako demonstracja dobrego samopoczucia w czasach, gdy – jak sami wieszczą – większości Polakom nie żyje się najlepiej. (Szalkiewicz i Sokołowski, 2018, s.74-75)

Szalkiewicz i Sokołowski powołują się na badania Roberta Provine, który twierdzi, że „siła dowcipu jest wystarczająco duża, by manipulować ludźmi i ich zwodzić, stąd też wynika jego utylitarne wykorzystanie w marketingu politycznym: do walki z przeciwnikami, do promowania idei, kreowania wizerunku” (Szalkiewicz i Sokołowski, 2018, s. 7-8). Z tych też powodów, Szalkiewicz i Sokołowski wprost mówią o potrzebie utworzenia nowej subdyscypliny nauk społecznych, którą określają jako *gelotologia polityczna*. Do postulatu tego dołącza Kazimierz Krzysztofek, który w recenzji książki Szalkiewicza i Sokołowskiego tak ujmuje ten postulat:

Ich niewątpliwą zasługą jest podniesienie dyskursu o humorze do rangi subdyscypliny nauk społecznych nazwanej przez nich gelotologią polityczną, badającą wpływ humoru i

wywołanego nim śmiechu na zachowania polityczne, tak wyborców, jak i polityków oraz zachodzące między nimi interakcje. Konstytuując tę gelotologię musieli wyjść poza obręb nauki o polityce i wejść w inne obszary refleksji: historię, filozofię, psychologię, antropologię kultury, estetykę, socjologię, sztukę. Żyjemy w kulturze doznań, więc musi ona dostarczać coraz więcej przeżyć, które wypychają na daleki plan racjonalne programy polityczne. (Szalkiewicz i Sokołowski, 2018, s. okładka)

Bardziej zdecydowany ton przymuje Tomasz Rawski, który wyraźnie kładzie nacisk na konieczność pogłębionych analiz komizmu z perspektywy politologicznej. W artykule *Śmiech a władza. Przegląd społecznych funkcji komizmu* Rawski punktuje nikłe zainteresowanie tematem komizmu politycznego w polskiej nauce a szczególnie polskiej politologii:

Związek śmiechu z mechanizmem władzy nie spotkał się z należyтым opracowaniem. Autorzy analiz polityki zwykle pomijają wpływ śmiechu na socjopolityczną rzeczywistość, której opisy zdominowane zostały przez terminologię z pogranicza marketingu politycznego i retoryki. Śmiech wciąż wydaje się politologom – zapewne ze względu na swoją powszedniość i kulturową uniwersalność – zjawiskiem nieistotnym lub marginalnym. A przecież odgrywa on tak ważką rolę w procesie krystalizacji politycznych sympatii i wrogości. (Rawski, 2016, s. 240)

Rawski następnie dodaje, że:

Politolodzy nie doceniają zaś faktu, że w odróżnieniu od powszechności zapotrzebowania na śmiech i gotowości do śmiechu samo poczucie humoru jest tak zróżnicowane grupowo, ze względu na status społeczny i identyfikacje ideologiczne, a więc skorelowane z interesami i tożsamością różnych wspólnot. Tak więc śmiech i śmieszność podlegają upolitycznieniu. (Rawski, 2016, s. 241)

Za pomocą pytania „władza śmiechu czy władza poprzez śmiech?” Rawski ilustruje jak komizm i polityka są wzajemnie splecione na liczne różne sposoby. Zdaniem Rawskiego:

Ostateczna forma komizmu jest trwale powiązana z poglądami i cechami grupy społecznej, wokół której powstała i funkcjonuje. Wskazuje to, że podziały, które w społeczeństwie wykrystalizowały się, mogą nakładać się także na podziały dotyczące rozumienia źródeł śmiechu. (Rawski, 2016, s. 242)

Powołując się na Bogdana Dziemidoka, Rawski wskazuje na liczne funkcje komizmu, które wszystkie bez wyjątku mają zastosowanie w walce o władzę i są to: funkcja integracyjna i identyfikacyjna (powstawanie wspólnot i formowanie grup), funkcja rewitalizacyjna (lecnicze właściwości śmiechu np. po porażce wyborczej), funkcja karząca i piętnująca (ośmieszenie, stygmatyzacja i społeczny ostracyzm), funkcja korekcyjna (wyśmiewanie wad, niedociągnięć i słabostek w edukacyjnym celu), funkcja kataraktyczna (redukcja społecznych napięć) oraz funkcja ludyczna (maskowanie gorzkich i nieprzyjemnych prawd za pomocą śmiechu). Rawski demonstrowa więc, że śmiech jest istotnym narzędziem wpływu politycznego i władzy.

Ale nie tylko Rawski wskazuje na polityczną rolę śmiechu. Zdaniem Amy M. Bippus (2014), humor polityczny może pełnić wiele funkcji, od ujawniania niekompetencji lub niemoralności polityków, poprzez tłumienie agresji, promocję wspólnej płaszczyzny współpracy, po krytykę ideologii (Bippus, 2014). Dagnes (2015) ciekawie i szczegółowo przedstawia jak humor polityczny porusza liczne aspekty świata polityki - od omawiania polityków, poprzez konkretne wydarzenia, aż po całe ideologie. Dagnes zaznacza jednak, że śmianie się z konkretnych polityków jest najłatwiejszym podejściem dla komików, gdyż w odróżnieniu od ideologii człowiek jest czymś konkretnym i rozpoznawalnym, a rozpoznawalność jest w komizmie politycznym bardzo istotna. Każda osoba posiada cechy, które można wyśmiać (jak np. ton głosu czy charakter), ale najłatwiej właśnie wyśmiewać osoby dobrze wszystkim znane (Dagnes, 2015). Lichter wskazuje, że najbardziej wyśmiewanymi osobami w Stanach Zjednoczonych są prezydenci, wice-prezydenci oraz kandydaci na prezydenta. Mniej znani politycy są omawiani raczej w kontekście wpadek, potknięć czy skandali (zwłaszcza seksualnych), ale im mniej ktoś znany to tym mniej prawdopodobne, że zostanie publicznie wyśmiany, gdyż konieczność przedstawienia postaci potencjalnie zmniejszy śmieszność dowcipu. Lichter jednak zaznacza, że czołowe osoby skandali politycznych, są szczególnie podatni na wyśmianie – a szczególnie, jeżeli są to prezydenci (Lichter i in., 2015).

Dagnes wymienia programy typu *news satire* takie jak *The Daily Show*, *Colbert Report*, czy strona internetowa *The Onion* i zaznacza, że dla wielu w Ameryce programy typu *news satire* stały się istotnym źródłem informacji – do tego stopnia, że przez wielu widzów programy te są uznawane za bardziej szczerze i uczciwe niż standardowe programy informacyjne, a politycy chętnie w nich występują w celu pokazania dystansu do samego siebie i swego dobrego poczucia humoru (Dagnes, 2015). Programy te znane są także, jako *late night* i zdaniem Lichtera ich sukces opiera się o umiejętność twórców programu w prezentowaniu absurdów rzeczywistości a w tym absurdalności faktu, że my jako społeczeństwo zaakceptowaliśmy te absurdy. Według niego kolejną kluczową cechą komizmu politycznego jest fakt, że funkcjonuje on jak swego rodzaju echo, które rozsiewa negatywne opinie i wieści na temat polityków i polityki w ogóle. Według niego „komicy krytykują z uśmiechem, który gryzie” i ta negatywność stanowi niezwykle istotną cechę humoru politycznego, który stanowi o jego sile oddziaływania. W tym kontekście Lichter dzieli komizm polityczny na 3 rodzaje: prosty stand-up, wyszukaną satyrę polityczną oraz skecze; (Lichter i in., 2015).

Powołując się na Kazimierza Żygulskiego, Rawski podaje przykład tego, jak żart wywołujący taką samą reakcję wśród poszczególnych członków danej grupy może stać się fundamentem powstania swoistej „wspólnoty śmiechu” oraz tego, że politycy potrafią perfidnie kreować takie wspólnoty wedle swoich politycznych potrzeb w celu realizacji partykularnych interesów. Rawski jest zdania, że śmiech jest narzędziem wpływu politycznego i władzy a „stworzenie i podtrzymanie wspólnoty śmiechu będzie, zatem celem każdej grupy sprawującej władzę w państwie” (Rawski, 2016, s. 252). Zdaniem Rawskiego:

Pozycja śmiechu w relacji z władzą nie jest autonomiczna. Śmiech nie jest niezależny, jest atrybutem władzy, którego instrumentalizacja pozwala osobom ją sprawującym realizować swoje interesy i co najważniejsze zapewniać jej trwałość. Władza, której architekci dążą do jej utrzymania i przetrwania potrzebuje instrumentów, które – szczególnie w demokratycznym społeczeństwie – zminimalizują ryzyko jej pauperyzacji w oczach opinii społecznej i zmaksymalizują możliwość konsumpcji przywilejów wynikających ze sprawowania władzy. W tym celu konieczne jest zbudowanie wspólnoty śmiechu, która jednoczyłaby się wokół władzy budując tym samym jej legitymację. (Rawski, 2016, s. 249-250)

Ogólnie ujmując, Rawski dzieli komizm na pozytywny i wspólnotowy (tj. „pozytywnych, wolnych od agresji i przemocy wspólnot śmiechu”) oraz negatywny i atakujący (tj. „brutalnej, opartej na wrogości wobec jakiegoś podmiotu”) (Rawski, 2016, s. 251; 253). Powołując się na Dziemidoka, Rawski stwierdza, że:

Teoretycy komizmu wskazują, że jego ofensywne oblicze ujawnia się w momentach społecznych kryzysów i burz. Wtedy ujawnia się prawidłowość: gdy władza traci zdolność do reprodukcji i przetrwania, to w jej komicznym paradygmacie następuje przesunięcie akcentów z budowania wspólnoty śmiechu na rzecz skarcenia śmiechem opozycji. (Rawski, 2016, s. 253)

Dychotomia ta stanowi analogię polityczności w ujęciu Carla Schmitta.

Wróg a wyśmiewany - polityczność Carla Schmitta a krytyczna natura komizmu

Kamil Minkner wskazuje, że dla Carla Schmitta „każda sfera, w ramach której człowiek funkcjonuje, opiera się na jakimś antagonizmie” (Minkner, 2012, s. 36). Tak się składa, że najstarsza teoria humoru, tzw. *teoria wyższości*, znana też jako *teoria degradacji*, *teoria socjo-behawioralna*, czy *teoria cechy ujemnej przedmiotu komicznego i wyższości podmiotu przeżycia komizmu* także w dużej mierze łączy śmiech z krytyką (Brzozowska, 2000; Critchley, 2012; Dziemidok, 2011; Hurley i in., 2016).

Jak zostało wcześniej wspomniane, Schmitt rozróżniał między polityką a politycznością, gdzie polityczność odnosi się do antagonizmu i pierwotnej różnicy między wrogiem i przyjacielem. Bogdan Szlachta tak opisuje antagonizm w ujęciu Schmitta:

Antagonizm polityczny, jako najostrzejszy ze wszystkich, jest antagonizmem ostatecznym; co więcej, każdy konkretny konflikt jest tym bardziej polityczny, im bardziej zbliża się do swego punktu kulminacyjnego, w którym dochodzi do podziału na sojusznika i nieprzyjaciela. (Szlachta, 2012, s. 275)

Równocześnie, tak opisuje dychotomię wroga i przyjaciela:

Kategorie sojusznika i nieprzyjaciela powinny być rozumiane w ich znaczeniu konkretnym i egzystencjalnym, a nie jako metaforyczne lub symboliczne sposoby wyrażania się. Nie należy ich osłabiać, mieszając je z kategoriami ekonomicznymi, moralnymi lub innymi, a już w żadnym wypadku nie można ich interpretować w sensie prywatnym i indywidualistycznym, jak gdyby stanowiły one wyraz osobistych odczuć i skłonności. Jak każda ludzka egzystencja pojęcia te mają naturę duchową, nie tworzą jednak «normatywnych» i «czysto intelektualnych» przeciwieństw. [...] Nieprzyjaciel jest zatem wyłącznie wrogiem publicznym, ponieważ wszystko to, co ma związek z takim wyróżniającym się przez walkę ogółem ludzi, a zwłaszcza z całym narodem, zyskuje wymiar publiczny. [...] Nieprzyjaciel w znaczeniu politycznym nie musi być wcale przedmiotem osobistej nienawiści, a (ewangeliczna) miłość własnego «nieprzyjaciela», tzn. własnego przeciwnika, posiada sens dopiero w sferze życia prywatnego. (Szlachta, 2012, s. 275)

Mirosław Karwat tak ujmuje to zjawisko:

W każdym razie politycznym (albo przynajmniej parapolitycznym) myśleniem jest – jak podpowiada Carl Schmitt – taka sytuacja, kiedy w dowolnej sprawie (np. ekonomicznej, medycznej, ekologicznej, artystycznej) nie aspirujemy wprawdzie do władzy w państwie ani nawet nikogo nie chcemy jej pozbawić, jednak dzielimy w swoim wyobrażeniu i nastawieniu całe otoczenie na swoich i obcych, na współwyznawców i oponentów, a zwłaszcza na sprzymierzeńców (sojuszników, przyjaciół, protektorów) oraz rywali, przeciwników, a tym bardziej – wrogów. Możemy przy tym nie mieć intencji politycznych, inspiracji politycznych (doktrynalno-partyjnych) i nie uważać tej swojej skłonności do „afektywnej polaryzacji” za politykę, ale jest to właśnie politycznym sposobem myślenia. Na tej samej zasadzie, jak u pana Jourdain, gdy mówimy prozą nie wiedząc (lub nie zastanawiając się), że to proza. (Karwat, 2010, s. 84)

Od zarania dziejów dostrzegano, że śmiech może mieć charakter wrogi. Przemysław Marciniak, Robert Phiddian i Will Noonan oraz Marthy Bayless zaznaczają, że do połowy XVII wieku

śmiech był postrzegany jako prześmiewczy, wymierzony w kogoś, zawsze wywyższający śmiejącego się ponad jakiegoś wyśmiewanego (Bayless, 2014; Marciniak, 2014; Phiddian i Noonan, 2014). Szczególnym przedstawicielem tego rodzaju myśli i twórcą tzw. *teorii wyższości humoru* był Thomas Hobbes, ale takie podejście do tematu widać w wielu różnych dziełach czasów historycznych, wcześniej podobne stanowiska wyrażali Platon, Arystoteles czy Kwintyliusz. Brzozowska tak ujmuje teorię wyższości:

Za nowożytnego prekursora tego typu teorii uznaje się T. Hobbesa, który stwierdza, iż „poczucie śmieszności jest to nagle powstałe uczucie wyższości i samozadowolenia wynikające z nieoczekiwanego uświadomienia sobie przewagi nad kimś, kto zachował się niewłaściwie lub w inny sposób ujawnił swoją niższość”. Inny przedstawiciel teorii degradacji, A. Bain, mówi że powodem śmieszności jest poniżanie jakiejś poważnej osoby lub sprawy w okolicznościach, które wywołują jakiegoś silnego wzruszenia.. (Brzozowska, 2000, s. 22)

Bohdan Dziemidok, powołując się na *Poetykę*, tak opisuje pogląd Arystotelesa na zagadnienie śmieszności:

Dla Arystotelesa śmieszne są cechy ujemne natury fizycznej i duchowej, takie jak brzydota, różne ułomności czy zło moralne, niewyrządzające jednak większej szkody i niepowodujące cierpień. Śmieszne „to coś wstrętnego i zwyrodniałego, ale bez cierpień”, na przykład maska komiczna. Komedia zaś „to naśladowcze przeciwstawienie charakterów względnie złych, ale nie w całej rozciągłości złego, a tylko w zakresie szpetnego, którego częścią jest śmieszność.” (Dziemidok, 2011, s. 13).

Matthew M. Hurley i inni tak odnoszą się do teorii wyższości humoru:

Znaczna liczba żartów i sytuacji społecznych wywołujących śmiech znakomicie pasuje do tej grupy. Często śmiejemy się z ludzi. Domniemana wyższość uzasadnia stosowanie znanego zastrzeżenia: nie śmieję się z ciebie, tylko z tobą (lub: z siebie, z sytuacji).

Przyjemność płynąca z pokonania przeciwnika w zawodach często wyraża się triumfalnym uśmiechem. (Hurley i in., 2016, s. 77-78)

Niemniej jednak, w kontekście analizy i korzystania z teorii humoru Hurley i inni wskazują na istotne ograniczenie badań gelotologicznych, które mając naturę filozoficzno-teoretyczną nie mają empirycznej wagi porównywalnej do np. eksperymentów behawioralnych i mają trudności liczne trudności z poddaniem się falsyfikacji. Tak ujmują ten problem:

Nadmierny konserwatyzm krytyków spragnionych danych częściowo zapewne zasada się na nieporozumieniu dotyczącym tego, co można uznać za dowody przemawiające za daną teorią lub przeciw niej. Filozofowie i teoretycy faktycznie niekiedy wykorzystują dane empiryczne, bowiem nie wszystkie eksperymenty myślowe opierają się na „czystej intuicji”, tak jak nie wszystkie doświadczenia empiryczne muszą być przeprowadzone w zaciszu laboratoriów. Kiedy pojawia się dobrze zdefiniowana, jednoznaczna hipoteza, którą można zweryfikować w praktyce, nie trzeba planować skomplikowanych eksperymentów – wystarczy zaproponować jednoznaczny kontrprzykład. Takie kontrprzykłady często łatwo znaleźć i nie można ich lekceważyć. (Hurley i in., 2016, s. III)

W kontekście jakiegokolwiek teorii humoru nawet jeden pojedynczy dowcip potrafi obalić całą teorię. Definicja zjawiska humoru, która obejmowałaby wszystkie przypadki i przykłady oraz związane z nimi elementy wciąż nie istnieje i prawdopodobnie szybko się nie pojawi.⁴ Teoria wyższości stanowi tylko jedną z wielu teorii i mimo dużej ilości publikacji naukowych na temat humoru i komizmu dokładna definicja zjawiska wywołującego śmiech wciąż jest elementem żywej debaty. Tak tę debatę ujmują Hurley i inni:

Teoria wyższości zawsze miała licznych zwolenników. Nie bez przyczyny zajmuje drugie miejsce na liście najbardziej popularnych wyjaśnień mechanizmu działania humoru.

---

⁴ Warto jednak zaznaczyć, że obecnie z wszystkich teorii, *teoria niespójności* (ang. *incongruity theory*) ma najwięcej zwolenników (Brzozowska, 2000; Critchley, 2012; Dziemidok, 2011; Hurley i in., 2016). Więcej na temat teorii humoru w Aneksie II.

Obejmuje dużą część przypadków – na tyle dużą, by kazać niektórym teoretykom odsunąć na bok całą resztę, z którą nie bardzo wiadomo co zrobić – ale jej siła przekonywania maleje. Twierdzenie, że w wszystkich przypadkach humoru znajdują się sądy wartościujące, zapewne zawdzięcza swoją wiarygodność faktowi, iż mogą one towarzyszyć prawie wszystkim wyobrażeniom, jakie pojawiają się w ludzkich umysłach. (Hurley i in., 2016, s. 80)

Oraz:

Najpoważniejsza słabość teorii wyższości polega jednak na tym, że mimo iż proponuje ona ogólną, rodzajową przyczynę znacznej części (jeżeli nie całego) humoru, nie tłumaczy mechanizmu humoru, a tym samym nie wyjaśnia, skąd wzięła się ta przyczyna! Mówi nam, że (w rzeczywistości) śmiejemy się, gdy dzięki czemuś czujemy się lepsi, ale co nami powoduje i dlaczego? Jakie korzyści uzyskujemy z posiadania silnej skłonności do wyrażania poczucia wyższości? A może to pytanie zdradza błędne założenie? Może humor nigdy nie miał żadnego celu i stanowi po prostu powszechnie spotykaną usterkę w działaniu naszych układów nerwowych „zamrożony przypadek”, by użyć określenia Francisca Cricka na cechę obecną w naszych genach na skutek historycznego zbiegu okoliczności, mutację, która przetrwała bez powodu? Z logicznego punktu widzenia to oczywiście możliwe, ale dlaczego ten przypadek przetrwał zaledwie u jednego gatunku ssaków i dlaczego nie zanikł w toku ewolucji? Dobra teoria wyższości powinna przynajmniej odpowiedzieć na pytanie, jakie znaczenie adaptacyjne może mieć nasze poczucie humoru, ale jak dotąd nikt nie zaproponował niczego podobnego. (Hurley i in., 2016, s. 81)

Hurley i inni wskazują jednak, że za teorią wyższości stoją mocne argumenty, gdyż humor często jest wykorzystywany jako narzędzie do konkurowania z innymi, nawet jeżeli nie było to jego pierwotna lub zasadniczą funkcją. Sugerują, że humor mógł zostać dokooptowany do bardziej podstawowej ludzkiej cechy jaką jest skłonność do rywalizacji – czyli *de facto* schmittowskiej polityczności. Rawski w następujący sposób ilustruje i przybliża krytyczną naturę komizmu:

Ukazywanie czyjejs śmieszności lub rozmyślnie ośmieszanie pozwala na precyzyjne zdefiniowanie podmiotu będącego przeciwnikiem, przeszkodą na drodze osiągnięcia celu. Na te cechy komizmu uwagę zwracał Zygmunt Freud. Pisał, że śmiech zawsze wymierzony jest przeciw komuś, że jego ostrze wymierzone jest w uprzednio zdefiniowaną ofiarę. (Rawski, 2016, s. 246)

W powyższym cytacie istotne jest jednak zwrócenie uwagi na użycie słowa *zawsze*. Czy faktycznie śmiech zawsze wymierzony jest przeciw komuś? Sam Rawski zdaje się uważać, że nie, gdyż punktem wyjścia jego rozważań jest pozytywny i wspólnotowy charakter śmiechu:

Błędem byłoby kojarzenie śmiechu wyłącznie z paletą pozytywnych uczuć, choć takie skojarzenie nasuwa się jako oczywiste – ze względu na utożsamienie śmiechu z wesołością. Pozytywna ocena śmiechu (i osoby wesołej rozweselającej innych) wiąże się też ze społeczną użytecznością tej sytuacji (czy to, jako przyjemnego rozbawienia, czy też, jako kompensacji dezaprobaty odczuwanej wobec czegoś lub kogoś). Ten, kto skłania innych do uśmiechu lub śmiechu, postrzegany jest pozytywnie. Śmiech uznawany jest, więc za atrybut ludzi godnych (godnych uznania, sympatii ze względu na domniemanie godności i godnej postawy). Pozytywny odbiór śmiechu ma jednak pewną granicę tematyczną i formalną. Komizm nie respektuje żadnych granic obyczajowych, a zatem wkraczać może nawet w sfery przeciwstawiane wesołości. Śmiech oceniany jest dodatnio, o ile zachowuje formy uznane powszechnie za zgodne z „poprawnością” obyczajową czy polityczną. (Rawski, 2016, s. 242)

Niemniej jednak, liczni badacze kładą bardzo mocny nacisk na krytyczną naturę komizmu, która albo jest stałym elementem wszelkiej śmieszności albo przynajmniej jego częstym elementem. Christie Davies w książce *Jokes and Targets* stwierdza, że:

Większość żartów dotyczy tego, co niepożądane, ponieważ ludzie żartują nie z dobrych rzeczy lub cnotliwych ludzi, ale z niepowodzeń i niegodziwości oraz spraw, które mogą być dla nich niepokojące poza kontekstem żartu. Wiele dowcipów przedstawia polityków

jako skorumpowanych, psychoanalityków jako szalonych (...) Trudno wyobrazić sobie dowcipy, które przedstawiałyby poszczególne grupy jako zdrowe, czyste, hojne, trzeźwe, moralne, pokojowe, praktyczne, uczciwe, niezawodne, sprawiedliwe, wydajne i skromne. Co najwyżej w dowcipie można by zmanipulować kontekst w taki sposób, aby te cechy stały się problematyczne. Trudno zrobić żart z cnoty, chyba że kultywuje się ją w absurdalny i przesadzony sposób, tak że inni przestaną ją uważać za cnotę (Davies, 2011a, s. 6).

Lichter wraz z współautorami podobnie są zdania, że prawie każdy przejaw komizmu politycznego, mimo podstawowej chęci rozbawienia widowni, ma przeważająco negatywny wydźwięk – niezależnie od rodzaju dowcipu. Tak ujmują tę kwestię:

Ta negatywność jest istotną cechą politycznego humoru, która wychodzi poza cel, jakim jest rozśmieszanie. Właśnie negatywność przekazu pomaga komikom przekształcać życie polityczne Ameryki. Krytykują z uśmiechem, ale gryząc. (Lichter i in., 2015, s. 9)

W innym miejscu Rawski ujmuje to zagadnienie w następujący sposób:

Wspólnota śmiechu pokazuje, że śmiech może także ranić. Wystarczy spojrzeć na rasistów, którzy kpią i szydzą z przedstawicieli innych ras czy nacji. Oni – w myśl wykładni Żygulskiego – posługują się identycznym paradygmatem myślenia i wspólną estetyką. Jednak wytworzona przez nich wspólnota, a raczej śmiech wzbudzony przez nią u określonych odbiorców, rani. (Rawski, 2016, s. 245)

O ile więc ciężko stwierdzić czy na pewno każdy przykład komizmu jest w swej naturze krytyczny i w związku z czym tożsamy z antagonizmem właściwym, opierający się o pierwotną różnicę między wrogiem i przyjacielem, to wiele wskazuje, że istnieje bardzo silna korelacja między komizmem a schmittowską politycznością oparta o pierwotny atagonizm. I na tym założeniu bazuje ta praca.

Krytyczna natura komizmu w ujęciu komików. Sami komicy wyraźnie wskazują na krytyczną i wręcz agresywną rolę śmiechu. Znany brytyjski komik John Cleese ujmuje tę relację w następujący sposób:

Cała kwestia humoru, cała kwestia komedii i uwierzcie mi, że o tym myślałem, polega na tym, że każdy przejaw komedii jest krytyczny (Big Think, 2016a)

Wielu znanych amerykańskich komików stand-upowych, jak Jerry Seinfeld czy Jim Gaffigan zbudowało swoje kariery oraz renomę dzięki byciu tzw. *clean comics*, czyli *czystymi komikami*, którzy w swoich występach stronią od wszelkich wulgaryzmów oraz unikają poruszania kontrowersyjnych treści (T. Lee 2018). Niemniej jednak, zdaniem komiczki Nikki Glaser *clean comedy* mimo swojej wyjątkowo lekkiej natury także może być konfliktowy (T. Lee 2018). Tak się składa, że w analizowanym w III rozdziale tej pracy komizmie anglojęzycznym znalazły się występy niektórych z tych *clean comics*. Do grupy tej należą Brian Regan, Tig Notaro, Ryan Hamilton, oraz Jerry Seinfeld (który jest uważany przez wielu za najlepszego komika stand-upowego w historii i bardzo znanego ze swojego *clean comedy*). Analizując treść dziewięciu występów tych komików można zaobserwować, że wszystkie miały elementy krytyczne, mimo że poza jednym, wszystkie nie klasyfikowały się, jako polityczne. W ramach swoich trzech występów Seinfeld wyśmiewał społeczne uzależnienie od telefonów komórkowych, wpływ technologii na relacje międzyludzkie oraz sens istnienia poczty (w 2014), ludzki materializm, oraz konflikty małżeńskie (też w 2014), oraz zachowanie ludzi w bufetach. Śmiał się też z produktów żywnościowych *donut holes* i *Swanson TV dinners* (w 2016). Notaro w 2014 roku, wyśmiewała osoby korzystające z pływalni mające biegunkę, komentowała swoje piersi w kontekście mastektomii oraz śmiała się z swoich znajomych, którym łatwo można zrobić psikusa. Regan w 2019 roku śmiał się z symptomów swojego zaburzenia obsesyjno-kompulsyjnego. W ramach swoich trzech występów Hamilton wyśmiewał: swój wygląd i wyraz twarzy, brak partnera życiowego i trudności w nawiązywaniu znajomości (2014), swoją niemoc w anulowaniu członkostwa w siłowni, oraz korzystania z jej usług oraz usług poczty (2016), dalej, złośliwość ludzi, swoje starzenie się oraz niepowodzenia miłosne (2019).

Powyższe przykłady wskazują, że w występach *clean comics* można dostrzec liczne dowcipy oparte o krytykę, która przybiera następujące formy:

- krytyka społeczeństwa (w tym wartości społeczne oraz zmiany społeczne),
- krytyka instytucji (zwłaszcza przestarzałych)
- krytyka pewnych typów osób (zwłaszcza ich zachowań),
- autokrytyka (wyśmiewanie własnego wyglądu, braku umiejętności, niepowodzeń, zdrowia).

W związku z tym, nie powinno więc dziwić, że tematy polityczne stanowią istotne źródło inspiracji dla komizmu – w tym także dla *clean comics* – i jest to główne założenie ósmego odcinka serialu dokumentalnego CNN pt. *The History of Comedy* (T. Lee, 2017). W kontekście analizy przeprowadzonej w tej pracy znamieny jest występ Briana Regana z 2017, który jako jedyny ze wszystkich wyżej wymienionych *clean comic* miał występ o naturze politycznej – i to najwyższej kategorii A (więcej o kategoriach w rozdziale III). W jego ramach Regan odniósł się do wyników wyborów prezydenckich, kwestionował chęć kogokolwiek do bycia prezydentem, odniósł się do amerykańskiej obecności na Bliskim Wschodzie oraz wyśmiewał decyzje Kim Dzong Una. Bardzo znamienne jest jednak to, że mimo wyraźnych motywów krytycznych, Regan w swej krytyce był wytonowany a jego dowcipy były niejako 'kompromisowe'. Dla przykładu, Regan nie krytykował wyboru Trumpa, choć tak jak wielu innych komików zdecydowanie mógł, lecz śmiał się z zawodu prezydenta w ogóle oraz z polaryzującej natury debaty społecznej. Innymi słowy, mimo że jego dowcipy polityczne były wyjątkowo inkluzywne, to pozostawały krytyczne: wobec całego społeczeństwa i sposobu funkcjonowania polityki w ogóle.

Podobnie krytyczną naturę można dostrzec nawet w dowcipach o naturze językowej. Mel Helitzer i Mark Shatz twierdzą, że blisko połowę dowcipów można uznać za językowe i określić, jako *gry słowne*, gdyż opierają się one o różnego rodzaju przekręcenia znanych zwrotów i truizmów (Helitzer i Shatz, 2005). Równocześnie są oni zdania, że na prawie każdy dowcip składa się cel, wrogość, realizm, przesada, emocje i zaskoczenie (Helitzer i Shatz, 2005, s. 36). W analizowanym komizmie w tej pracy, można dostrzec tę korelację. Brian Regan w wyżej wspomnianym występie z 2017 roku zdecydował się na dowcip językowy w kontekście omawiania Bliskiego Wschodu. Regan wyśmiewał popularny amerykański medialny zwrot *boots on the ground*, który stanowi eufemizm wysyłania jednostek wojskowych na misje zagraniczne, a dosłownie znaczy *buty na ziemi*. Tak więc, zamiast odnieść się do skomplikowanej sytuacji

geopolitycznej regionu i wyśmiać jedną ze stron konfliktu Regan zdecydował się na nieantagonizujący uczestników bliskowschodnich konfliktów dowcip językowy, w ramach którego sugerował dosłowną interpretację eufemizmu, czyli literalne wysłanie samych *butów* na ziemię Bliskiego Wschodu. Śmieszność dowcipu tkwi w absurdalnej idei kampanii militarnej zrzucania butów, wzmacnianej przez wizualną parodię żołnierza wyrzucającego skrzynki butów z samolotu, niemniej jednak pozostaje on w swym sednie krytyczny – nie wobec Bliskiego Wschodu czy amerykańskiego wojska, ale wobec tych, co używają tego eufemizmu. Innymi słowy, Regan swoim żartem językowym wyśmiał słownictwo mediów.

Szczególnym rodzajem dowcipów, które mogą być językowe, są tzw. *one-liners*, czyli krótkie, zwarte dowcipy, stanowiące element serii niezwiązanych ze sobą krótkich, zwężłych dowcipów. Niektórzy komicy są szczególnie znani z tego rodzaju 'pociętego' podejścia do komizmu. Szczególnym przykładem jest brytyjski komik Jimmy Carr, gdyż pod wieloma względami jego twórczość stanowi odwrotność *clean comedy*. Jego krótkie, zwarte i często językowe dowcipy *one-liner*, opierają się o bezpruderyjne poruszanie różnych treści tabu, wulgaryzmów, oraz satysfakcję z czyjś niepowodzenia, czyli są czyimś kosztem. Dla przykładu Carr w 2016 roku w ramach programu *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon* żartował tak (z powodu wyjątkowo językowej natury tych żartów, nie było sensu ich tłumaczyć):

- *A friend of mine said **what** rhymes with orange? - No, it doesn't.*

[Dowcip przekręca rozumienie słowa *what*, ale ostatecznie jest krytyczny wobec wspomnianego *friend*]

- *I got talking with a South African girl in her native language. For hours we just **clicked**.*

[Dowcip wykorzystuje podwójne znaczenie słowa *click*, które równocześnie oznacza szybkie zbudowanie dobrej relacji i więzi, ale równocześnie oznacza cmokanie językiem. Dowcip jest więc krytyczny wobec brzmienia afrykańskiego języka Xhosa]

- *I was in bed with a girl recently, she said to me "I want tonight to be **magical**" – and it was. After we had sex I disappeared.*

[Dowcip wykorzystuje podwójne znaczenie słowa *magical*, które oznacza coś pięknego, ale równocześnie oznacza sztukę magiczną. Dowcip jest więc krytyczny wobec dziewczyny, z którą Carr miał spędzić noc]

W Polsce podobny w stylu dowcip, do tego w swej treści polityczny, powiedział Tomasz Borkowski w 2017 roku.

- *Dobry wieczór Warszawa, nazywam się Tomasz Borkowski, mówią na mnie Boras, i chciałbym **zabrać głos** w sprawie Smoleńska: (pauza) WSZYSTKIM!*

[Dowcip wykorzystuje podwójne znaczenie zwrotu *zabrać głos*, ale ostatecznie jest krytyczny wobec całej polskiej debaty politycznej]

Wpływ i skutki komizmu politycznego

O ile głównym celem komizmu politycznego jest rozbawienie i rozweselenie odbiorcy, o tyle nie da się wykluczyć, że zamiarem pewnej części komików politycznych może być także próba przekonania widowni do pewnych racji za pomocą śmiechu. Różni politolodzy, a szczególnie amerykańscy, bardzo wyraźnie i otwarcie mówią o „wpływie” komizmu na politykę, postrzeganie polityki czy zachowania wyborcze odbiorców komizmu. Warto zwrócić uwagę na język, którego używają w odniesieniu do analiz komizmu politycznego:

- “The impact of political humour” czyli „wpływ politycznego humoru” (Baumgartner i Becker, 2018, s. 2).
- “Engage voters and make them feel more efficacious about their ability to participate in politics” czyli „angażowanie wyborców i sprawianie, że czują się bardziej skuteczni w kwestii możliwości uczestniczenia w polityce” (Baumgartner i Becker, 2018, s. 1).
- “Eroding public trust and the cynicism that can result from prolonged exposure to such critical, satirical content”, czyli „erozja zaufania publicznego oraz cynizm, które są skutkiem kontaktu z tak krytycznymi, satyrycznymi treściami” (Baumgartner i Becker, 2018, s. 1).
- “Normative examinations of comics as activists or advocates”, „czyli normatywne analizy komików jako aktywistów i rzeczników [różnych zmian]” (Baumgartner i Becker, 2018, s. 2).

- “Thinking about the reach of these programs and any effects viewing them may have on political knowledge, opinion and engagement” (s. 3) czyli „rozważania na temat zasięgu tych programów i jakichkolwiek skutków ich oglądania na polityczną wiedzę, opinię i zaangażowanie” (Baumgartner i Becker, 2018, s. 3).
- “[Comedians] are expected to approach their shows from a more blatant and obvious political perspective, not unlike political advocacy”(Baumgartner i Becker, 2018, s. 3-4) czyli “oczekuje się od [komików] bardziej otwartej i wyraźniej politycznej perspektywy, nie różniącej się wiele od rzecznictwa politycznego”.

Freedman wskazuje, że dowcipy polityczne mogą mieć różne rezultaty (Freedman, 2009)..

Unaoznia on, że skutkiem komizmu politycznego może być:

- Ogólny wzrost świadomości politycznej oraz politycznego zaangażowania w społeczeństwie.
- Zmniejszenie aktywności politycznej osób dzielących opinię komika, gdyż obejrzenie przez nich występu staje się ekwiwalentem wszelkiej aktywności politycznej.⁵
- Wzrost społecznego cynizmu wobec polityki – szczególnie w państwach demokratycznych.
- Odwrotność założonych celów, czyli efekt przeciwny do zamierzonego, poprzez polityczną aktywizację osób niezgadających się z komikiem.
- Kolejna odwrotność założonych celów, poprzez promowanie wyśmiewanych osób nieintencjonalnie korzystną i chwalebą parodią i karykaturą.
- Nic (tj. brak jakiegokolwiek skutku).

Komici mają jednak tendencję zaprzeczać jakimukolwiek autentycznemu wpływowi lub celowości wpływu ich programów na politykę, twierdząc, że starają się jedynie „w interesujący sposób rozbawić widownię” (T. Lee 2017 38:05). Mimo to, Freedman wyraźnie zaznacza, że komizm polityczny nie jest w pełni nieefektywny i tłumaczy, że o ile komizm polityczny sam w sobie nie zdecyduje wyników wyborów czy nie obali tyranów, to stanowi istotny czynnik wspierający wszelkie reformy i zmiany (Freedman, 2009, s. 163). Australijski komik Jim

---

⁵ Szalkiewicz i Sokołowski są zdania, że „śmiech jest lekarstwem na stres, również na ten wywołany tym, co dzieje się w życiu politycznym każdego społeczeństwa. Bo jeżeli nie można czegoś, co denerwuje, drażni, złości przeskoczyć, zdusić w sobie i zwalczyć, to zawsze można to spróbować obejść przez wyśmianie” (Szalkiewicz i Sokołowski, 2018, s. 7 i 71).

Jefferies ujmuje to tak: „niekoniecznie uważam, że komizm może zmienić czyjeś zdanie, ale wierzę, że jeśli jest punkt krytyczny, to można dać komuś amunicję, a ta amunicja to konwersacja” (T. Lee 2017 37:30). Patton Oswalt, amerykański komik stand-upowy, ujmuje wpływ komizmu na politykę tak: „Powody, dla których komicy wybierają politykę, są prawie takie same jak chęć modlitwy: 'hej, czy mógłbyś może nie zrzucić nas z klifu?' Ale jedyny sposób, w jaki mogę dopilnować, że tego nie zrobisz, to sprawić, że będziesz wyglądał absurdalnie, abyś przestał robić to, co robisz.” (T. Lee 2017 02:55).

Często cytowanym przykładem komizmu politycznego, który miał rzeczywiste reperkusje polityczne, była parodia Sary Palin w popularnym programie typu *sketch comedy* SNL. Jako kandydatka na urząd wiceprezydenta Stanów Zjednoczonych w 2008 roku Palin znalazła się na celowniku komików, ale parodia Palin w wykonaniu Tiny Fey była na tyle cięta i przekonywująca, że jak serial dokumentalny *The History of Comedy* produkcji CNN wskazuje, wskutek tego wyśmiania Palin mogła stracić aż 5% poparcia. Niektórzy wręcz sugerują, że za pomocą parodii Fey w pojedynkę „zniszczyła karierę polityczną Palin” (Leano 2014; T. Lee 2017 11:16).

Palin nie była jednak jedynym wyśmiewanym politykiem w ramach SNL. W. Kamau Bell w *The History of Comedy* unaocznia, że SNL definiowała komiczne ujęcie wielu amerykańskich prezydentów i kandydatów na prezydenta (T. Lee 2017 10:07). Znamienne w tym przypadku są karykatury prezydenta Geralda Forda w wykonaniu Chevy Chase’a czy George’a W. Busha w wykonaniu Willa Ferrella. Senator i były komik Al Franken jest zdania, że parodia Ala Gore’a w wykonaniu Darrella Hammonda kosztowała Gore’a prezydencję (T. Lee 2017 11:17).

Alleen Pace Nilsen i Don Lee Fred Nilsen (2014) wskazują, że humor i żarty pojawiają się tam, gdzie panuje umiarkowany poziom napięcia – nie za duży i nie za mały, ponieważ gdy napięcie jest za duże to prowokuje ono ludzi do walki, a gdy jest za małe to skutkuje to obojętnością między ludźmi. Bez optymalnych warunków, ludzie nie chcą wydawać cennej energii intelektualnej na tworzenie żartów. Gdy poziom ten jest w sam raz to skłania to ludzi do wykorzystywania humoru w celu przekonywania innych ludzi do swego sposobu myślenia. Nilsen i Nilsen akcentują, że nawet jeśli takie próby perswazji okazują się nieskuteczne, to humor ten pomaga złagodzić istniejące napięcia między grupami mainstreamowymi i marginalizowanymi, jak między młodymi i starymi, mężczyznami i kobietami, pracownikami i szefami,

mieszkańcami miast i wsi, dziećmi i nauczycielami, gejami i heteroseksualnymi, demokratami i republikanami, biednymi i bogatymi, religijnymi i niereligijnymi i innymi. (Nilsen i Nilsen, 2014; Popa, 2014).

Natalya Ryabinska w artykule pt. *Politics as a Joke: The Case of Volodymyr Zelensky's Comedy Show in Ukraine* także porusza zagadnienie wpływu komizmu na politykę. Analizując treści ukraińskiego programu komediowego *Vechernii Kvartal* (którego główną gwiazdą był obecny prezydent Ukrainy, Wołodomyr Zełenski) Ryabinska dochodzi do wniosku, że „*Vechernii Kvartal* może mieć raczej skromny wpływ na wiedzę obywateli Ukrainy na temat polityki i ich partycypację polityczną, a zwłaszcza świadome głosowanie” (Ryabinska, 2022, s. 10), gdyż treści polityczne prezentowane w programie są zbyt proste. Tak to ujmuję swoimi słowami:

Po pierwsze, program jest programem typu late-night comedy, który opiera się na prostych dowcipach i karykaturach osób publicznych i nie skupia się na kwestiach politycznych, tak jak robią to programy typu satire and parody. Większość żartów politycznych na VKv ma formę prostego, bezpośredniego, typowo jednowierszowego żartu, który według Lichtera, Baumgartnera i Morrisa (2015) rzadko skłania do myślenia i refleksji na temat zagadnienia żartu. Po drugie, w okresie objętym badaniem żarty polityczne VKv rzadko dotyczyły kwestii politycznych i skupiały się głównie na osobowościach: 82 procent wszystkich żartów politycznych w programie VKv było skierowanych w poszczególnych polityków. Po trzecie, niezwykle rzadkie było odnoszenie się do złożonych kwestii, co według dotychczasowych badań [najbardziej] pozytywnie wpływa na wiedzę polityczną i partycypację: ze wszystkich żartów programu aż 90 proc skupiało się na osobistych przywarach polityków, i tylko 1.6 proc. odnosiło się do złożonych kwestii. (Ryabinska, 2022, s. 10).

Powołując się na Lindsay Hoffman i Dannagal Young, Ryabinska dzieli programy komediowe pod względem treści politycznych na: *late-night comedy* (gdzie „dowcipy nie są zbyt skomplikowane” i „skupiały się raczej na cechach osobistych przedstawicieli instytucji państwowych” oraz ogólnie stanowiły „drugorzędny cel” wobec komizmu) oraz *satire and*

parody shows (gdzie „widzowie mogą oczekiwać, że treści będą przede wszystkim polityczne”) (Ryabinska, 2022, s. 2).

Mimo swojego jasnego stanowiska na temat wpływu komizmu, Ryabinska wskazuje na brak zgody wśród badaczy co do dokładnego sposobu w jaki komizm wpływa na polityczne postawy odbiorców.

Poprzednie badania dostarczają raczej sprzecznych wyników na temat roli satyry politycznej i jej wpływu na odbiorców. Niektórzy badacze przypuszczają, że tego typu programy telewizyjne zazwyczaj przedstawiają politykę i polityków w negatywny sposób, wywierając negatywny wpływ na postrzeganie i opinie widzów na temat osób, instytucji i procesów, które są ich celem (Lichter, Baumgartner i Morris 2015). W tym samym duchu inni argumentowali, że programy satyryczne, kpiąc i przedstawiając negatywnie system polityczny, przyczyniają się do cynizmu widzów wobec polityki i wycofania się z niej (Baumgartner i Morris 2006; Lichter, Baumgartner i Morris 2015; zob. także Hart i Hartelius 2007). Takie wnioski kontrastują z wynikami badań wykazujących, że programy komediowe są w rzeczywistości pozytywnymi siłami w dyskursie politycznym, zachęcając do sceptycyzmu, w przeciwieństwie do cynizmu oraz dostarczając informacji i poglądów promujących odpowiedzialność polityków i środków masowego przekazu (Baym 2009; Gierzyński 2011, 2018). (Ryabinska, 2022, s. 1)

Zdaniem Ryabinskiej stan taki jest wynikiem analiz zbyt różnych od siebie form komizmu:

Takie sprzeczne lub niejednolite ustalenia są częściowo konsekwencją faktu, że różne badania oceniające wpływ humoru politycznego na widownię skupiają się na różnych programach komizmu politycznego, a te ostatnie wcale nie były jednolite. (Ryabinska, 2022, s. 2).

Bardzo możliwe, że Ryabinska ma w tym kontekście rację i m.in. z tego powodu, analiza treści komizmu politycznego za pomocą zmodyfikowanej typologii Lichtera i innych w rozdziale III ogranicza się wyłącznie do stand-upu oraz stosunkowo podobnego do niego xiàngshēng.

Bezspornie Ryabinska i wszyscy inni wyżej wymienieni badacze dochodzą do wielu ciekawych wniosków, które istotnie poszerzają i zgłębiają tematykę rozwijającej się gelotologii politycznej. Niemniej jednak, należy zaznaczyć, że bez przeprowadzenia ankiet wśród odbiorców komizmu politycznego – najlepiej zarówno przed jak i po występie – trudno opisać dokładne skutki komizmu politycznego. Niestety takie ujęcie tematu wychodzi poza zakres tej pracy, choć bezspornie dałoby lepszy wgląd w naturę gelotologii politycznej.

Komizm jako element soft power. Joseph Nye w książce pt. *Soft Power: The Means To Success In World Politics* definiuje *soft power* jako „umiejętność kształtowania preferencji innych” (Nye, 2004, s. 5) i w kontekście wpływu jednych państw na drugie argumentuje, że soft power jest pochodną kultury narodowej, wyznawanych wartości politycznych, oraz polityki zagranicznej. Nye ostrzega, że wielu badaczy błędnie rozumie wpływ kulturowy, niepoprawnie utożsamiając soft power z kulturą popularną, czy zasoby kulturowe z siłą przyciągania. Nye wyraźnie zaznacza, że:

Oczywiście, że Cola i Big Mac nie zachęcają ludzi w świecie Islamu do kochania Ameryki. Dyktator Korei Północnej, Kim Jong Il, ponoć lubi pizzę i amerykańskie widea, ale to nie ma wpływu na jego program nuklearny. Wspaniałe wina i sery nie gwarantują przyciągania do Francji, a gry Pokémon, że Japonia osiągnie w swej polityce zagranicznej wymarzone cele. (Nye, 2004, s. 10)

Niemniej jednak, Nye akcentuje, że w odpowiednim kontekście i użyta w odpowiedni sposób kultura popularna potrafi mieć bardzo daleko idący zasięg i siłę oddziaływania, w związku z czym zdecydowanie stanowi jedno ze źródeł soft power.

Bezspornie komizm jest elementem współczesnej kultury popularnej i jego najprężniejsze formy są w Stanach Zjednoczonych. Amerykanie wiodą prym w tworzeniu, kształtowaniu i ewentualnym czerpaniu korzyści z komizmu, a amerykańskie społeczeństwo wysoko ceni komizm i komików – dobrym tego przykładem jest szeroko komentowana i omawiana coroczna nagroda dla najbardziej wpływowego komika znana jako *Mark Twain Prize for American Humor* nadawana przez John F. Kennedy Center for the Performing Arts w Waszyngtonie. Pod pewnymi względami można nawet uznać, że współczesne formy komizmu swoją podstawową naturą są tożsame z interesami Stanów Zjednoczonych. Jest to potencjalnie

bardzo prawdziwe w kontekście stand-upu, który to swą formą promuje egalitaryzm, wolność słowa, i postawy pro-demokratyczne, co idzie w parze z pozycją Stanów Zjednoczonych jako przywódcy wolnego świata i obrońcy liberalnej demokracji (Piwowarczyk, 2021).

Choć twórczość komiczna jest niezależna od państwa (przynajmniej w Ameryce), to państwa potrafią czerpać korzyści lub starać się takie korzyści osiągnąć za pomocą twórczości swoich komików. Dla przykładu, w 2015 roku Stany Zjednoczone wysłały na Kubę znanego prowadzącego late night talk show Conana O'Briena w celu nieformalnej próby poprawy relacji między oboma społeczeństwami i państwami (Crouch, 2015).⁶ Jednak lepiej na tym polu zdaje się radzić Kanada. Po pierwsze, liczni światowej sławy komicy są kanadyjczykami (Jim Carrey, Mike Myers, Norm Macdonald, Russell Peters, Samantha Bee, Dan Aykroyd, Martin Short, Ryan Reynolds, Seth Rogen, Katherine Ryan, itd.), co nie powinno dziwić biorąc pod uwagę ilość klubów komediowych w Kanadzie (np. słynne *Yuk Yuk's*) czyniące ze stand-upu swoisty sport narodowy Kanady. Po drugie, największy festiwal komediowy na świecie *Juste Pour Rire / Just For Laughs* ma miejsce w Montrealu i przyciąga widzów oraz komików z całego świata. Po trzecie, od wielu dekad najsłynniejszym obcokrajowcem w Chinach jest kanadyjski komik Mark Rowswell, znany też jako Dàshān 大山, który to oficjalnie uzyskał od rządu kanadyjskiego tytuł *ambasadora dobrej woli* i zawsze towarzyszy kanadyjskim delegacjom rządowym w Chinach (Raj, 2016). Gdy analizowany zbiorczo, kanadyjski komizm może stanowić jedną z istotnych przyczyn stojących za pozytywnym postrzeganiem Kanady na świecie.

Dyskurs komików jako przedstawicieli elity symbolicznej

Jakkolwiek by nie spojrzeć na zagadnienia relacji polityczności i komizmu czy wpływu komizmu politycznego na odbiorców, komicy sami w sobie stanowią grupę społeczną z własnym dyskursem. Marek Czyżewski, Sergiusz Kowalski i Andrzej Piotrkowski w książce pt. *Rytualny chaos. Studium dyskursu politycznego* definiują dyskurs jako „całokształt przekazów znajdujących się w społecznym obiegu” i powołując się na koncept *elit symbolicznych* Teuna van Dijka wymieniają trzy rodzaje dyskursu: dyskurs publiczny (do którego przynależą wszelkie przekazy dostępne publicznie, jak dyskursy środków masowego przekazu czy dyskursy określonych światów społecznych), dyskurs polityki (który stanowi element dyskursu

⁶ Wideo z pobytu pt. "Conan In Cuba" Open | CONAN on TBS" jest dostępne pod linkiem <https://www.youtube.com/watch?v=hjfogiltO80>

publicznego w wykonaniu polityków) oraz dyskurs polityczny (który stanowi dyskurs *elit symbolicznych* na tematy polityczne, czyli dyskurs grup i osób „które sprawują bezpośrednią kontrolę nad publicznie dostępną wiedzą, publicznie prawomocnymi przekonaniem, nad kształtem i treściami dyskursu publicznego”, których nie należy mylić z elitami władzy) (Czyżewski i in., 2010, s. 24).

Bezspornie dyskurs komików przynależy do dyskursu publicznego – zarówno z powodu swojego zasięgu jak i charakterystyki świata komediowego. Dyskurs komików potencjalnie nie tylko oddziałuje na publiczność zebraną w klubie komediowym, ale za pomocą telewizji, internetu i mediów społecznościowych dociera do znacznie szerszego grona odbiorców. W przypadku najpopularniejszych występów najpopularniejszych komików można mówić o dziesiątkach milionów obejrzeń online i kolejnych w telewizji.⁷ Równocześnie, komicy często stanowią zgraną społeczność, w ramach której występujący nie tylko wzajemnie się znają, ale też przed lub po występach wymieniają się spostrzeżeniami, przemyśleniami i doświadczeniami oraz aktywnie współpracują w celu najskuteczniejszego dotarcia do potencjalnej widowni. Pytaniem jednak jest, czy dyskurs komików można także zaliczyć do dyskursu politycznego a samych komików do elity symbolicznej? Wiele wskazuje na to, że tak.

Według Czyżewskiego i innych „dyskurs publiczny jest właściwym – i w istocie jedynym – obszarem sprawowania władzy przez elity symboliczne” i do grona elity symbolicznej zaliczają „publicystów, dziennikarzy, redaktorów, pisarzy, autorów podręczników szkolnych, duchownych, naukowców, ekspertów, ludzi biznesu, intelektualistów, a także, występujących w środkach masowego przekazu polityków” a do zagadnień dyskursu elit symbolicznych zaliczają dyskurs „nauczycielski, akademicki, artystyczny, kościelny i dyskurs sfery biznesu i inne” (Czyżewski i in., 2010, s. 24-25). Tak więc, o ile więc Czyżewski i inni nie wymienili komików i komizm wprost z nazwy, o tyle można uznać, że dyskurs komików stanowi element dyskursu politycznego elit symbolicznych. Powodów za tym stojących jest wiele. Po pierwsze, twórczość komiczna zdecydowanie jest zaliczana do sfery artystycznej, której dyskurs Czyżewski i inni zaliczają do zbioru dyskursów elit symbolicznych. Po drugie, w wyniku swojego oddziaływania na sferę symboliczną, komicy, zwłaszcza ci najbardziej znani, zaliczają się do elity symbolicznej, gdyż „pojęcie elit symbolicznych nie odnosi się do władzy politycznej, lecz do władzy w sferze symbolicznej, do kulturowo-normatywnej kontroli nad

---

⁷ Dla przykładu, najpopularniejsze widea Youtubowego kanału *Netflix Is A Joke* mają ponad 30 milionów obejrzeń.

dyskursem publicznym” na którą to w kontekście komików wskazuje m.in. Banaś (Banaś, 2016, s. 112; Czyżewski i in., 2010, s. 24-25). Po trzecie, jak wskazuje rozdział III tej pracy, liczni komicy otwarcie wypowiadają się na liczne i różne tematy polityczne. Po czwarte, obserwowalne na świecie jest zjawisko, w ramach którego komicy przechodzą ze sceny komicznej na scenę polityczną, czyli *de facto* komicy ci przechodzą ze sfery dyskursu politycznego do dyskurs polityki – a najlepszym tego przykładem jest polityczna kariera Wołodomyra Zełenskiego w Ukrainie, ale także Jimmiego Moralesa w Gwatemali, Jóna Gnarra na Islandii, czy Ala Frankena w Stanach Zjednoczonych. Więcej na ten temat znajduje się w podrozdziale pt. *Przykłady ukomicznienia polityki*.

Charakterystyka dyskursu komików na przykładzie poprawności politycznej.

Dyskurs komików można podzielić na dyskurs sceniczny mający miejsce w trakcie występów komediowych, oraz dyskurs poza-sceniczny, gdy komicy np. udzielają wywiadów. Szczegółowa analiza dyskursu politycznego komików na scenie ma miejsce w rozdziale III, dlatego w ramach tego rozdziału przede wszystkim przedstawiony jest dyskurs poza-sceniczny komików. Bezspornie zagadnienie poprawności politycznej jest jednym z najbardziej istotnych płaszczyzn wzajemnego oddziaływania polityki i komizmu. Liczni komicy w różnych wywiadach, debatach, happeningach (ale także swoich wystąpieniach komicznych) wskazują na poprawność polityczną jako zjawisko istotnie wpływające na ich twórczość czy komizm w ogóle.

Istotna z tego punktu widzenia jest kwestia granicy dobrego smaku. O ile w życiu codziennym większość osób unika przekraczania tej granicy i stara się trzymać od niej stosunkowo daleko, to według wielu komików jak i badaczy humoru i komizmu, najlepsze dowcipy i występy komiczne często opierają się właśnie o umiejętne balansowanie na tej granicy. Dlatego wszelkie tematy tabu – jak śmierć, erotyka, czy wulgaryzmy – często mają zastosowanie w komizmie wielu komików. John Cleese (2014), dżentelmen i członek słynnej grupy komediowej *Monty Python*, twierdzi, że im bardziej komizm jest niepoprawny i ryzykowny, to potencjalnie tym bardziej jest on śmieszny. Jego zdaniem, poruszanie jakichkolwiek nieprzyzwoitych tematów ma efekt wzmacniający lub wręcz wyzwalający odczuwanie śmieszności dowcipu. Podobnie twierdzi Anthony Jeselnik, komik znany ze swego czarnego komizmu ale i sympatycznej osobowości poza sceną. Oczywiście, nie oznacza to, że wszyscy komicy tak uważają i stosują tę prawidłowość w swej twórczości. Wielu komików jest znanych z tzw. *clean comedy* czyli *czystego komizmu*, ale mimo to współcześnie tacy komicy nie stanowią

większości w branży komediowej. Innymi słowy komizm polityczny powinien być analizowany przez pryzmat faktu, że komicy często wyszukują kontrowersyjnych treści na dowcipy oraz szukają celu dla swej krytyki, a świat polityki stanowi tego doskonale źródło (Cleese, 2014; PartyTimeBitches, 2012; WatchMojo.com, 2012).

Poprawność polityczna nie jest konceptem łatwym do zdefiniowania. Powodem ku temu nie jest brak dostatecznej ilości materiałów i opinii na jej temat, lecz wręcz ich nadmiar – liczne osoby, z różnych środowisk wypowiadały się na temat tego zjawiska w bardzo odmienny sposób, czego efektem są liczne, często niekompatybilne poglądy odnośnie natury, celów jak i racji bytu poprawności politycznej we współczesnym świecie, a szczególnie we współczesnym komizmie. Wszystko to czyni całościowe ujęcie problemu skomplikowanym. Mimo to, celem tego podrozdziału jest zapoznanie się z wielowymiarową percepcją zjawiska, przez przyglądnięcie się licznym wypowiedziom na temat poprawności politycznej zarówno osób ze świata komizmu jak i osób ze świata akademickiego.

Analizując wypowiedzi różnych komików także można wyodrębnić aż jedenastcie odmiennych perspektyw dotyczących poprawności politycznej. Wielu komików nie powstrzymuje się z normatywną oceną zjawiska poprawności politycznej i otwarcie ocenia zjawisko jako negatywne lub pozytywne, czasem idąc w skrajność i określają oni zjawisko nawet jako antykomediowe lub idą w anty-skrajność i starają się balansować na linii wyrażając bezpiecznie neutralne opinie. Reszta perspektyw też ma znamiona normatywnej oceny (na ogół negatywnej), ale każda z osobna kładzie akcent na innym kluczowym aspekcie zjawiska. W efekcie, można wymienić perspektywy opisujące poprawność polityczną jako: zjawisko bezskuteczne, polityczną cenzurę i ograniczanie wolności słowa, twór lewicowy, nietolerancję, ignorancję intencji mówcy, zjawisko wynikające z rozwoju technologii oraz zbyt daleko posuniętą szlachetną ideę ochrony słabszych i krzywdzonych grup.

Poprawność polityczna jako zjawisko negatywne. Wśród anglojęzycznych komików nie brakuje opinii negatywnych o poprawności politycznej. Najbardziej znani i popularni komicy licznie wypowiadali się na temat tego zjawiska. Może się wydawać, że najzagorzalszymi przeciwnikami *political correctness* będą komicy o czarnym i rubasznym poczuciu humoru, podczas gdy unikający kontrowersji apolityczni i pruderyjni komicy będą wobec tego zjawiska obojętni lub przychylni – jednak nie do końca tak jest. Zdecydowana większość przeciwników poprawności politycznej to starsi mężczyźni urodzeni przed 1969

rokiem, jak George Carlin (1937), John Cleese (1939), Roseanne Barr (1952), Jerry Seinfeld (1954), Rowan Atkinson (1955), Gilbert Gottfried (1955), Bill Maher (1956), Stephen fry (1957), Paul Provenza (1957), Chris Rock (1965), Bill Burr (1968) czy Patrice O'Neal (1969) – Burr nawet wskazuje, że pewne pojęcia mają różne znaczenia w różnych grupach społecznych i kwestie takie jak wiek czy płeć mogą mieć wpływ na dobór czyjegoś słownictwa. Komicy ci mają skrajnie różne style komediowe: od grzecznego, kulturalnego i niewulgarnego Seinfelda czy Cleese, po kąśliwego i nieobawiającego się kontrowersji i wulgaryzmów Carlina czy Mahera (The Green Room with Paul Provenza, 2011b).

Jedną z niewielu rzeczy, która łączy wyżej wymienionych komików jest ich wiek i negatywny stosunek do poprawności politycznej. Nawet argumentowane przez nich powody niechęci do poprawności politycznej bywają dość odmienne: Burr kładzie nacisk na fakt, że w ramach poprawności politycznej często nie bierze się pod uwagę intencji komików, Maher krytykuje poprawność polityczną za ignorowanie prawdziwych problemów społecznych poprzez skupianie się na nieznaczących drobnostkach, dla Seinfelda poprawność polityczna zabija wszelki komizm i śmieszność, a dla Cleese poprawność polityczna zabija debatę społeczną poprzez napiętnowanie jakiegokolwiek krytyki (Big Think, 2016a; CBC News: The National, 2016a; BuzzFeedBrews, 2014; Gray Winsler, 2016; Late Night with Seth Meyers, 2015; Real Time with Bill Maher, 2015; The Green Room with Paul Provenza, 2011b; The Young Turks, 2015).

Oczywiście, powyższe opinie stanowią tylko pojedyncze i wrywkowe przykłady niechęci komików do tematu poprawności politycznej. Na ogół każdy komik ma liczne różnorodne argumenty przeciw poprawności politycznej. Szczególnie ciekawe i istotne wydają się obserwacje Cleese'a, gdyż odnoszą się zarówno do podstawowej natury komizmu i humoru, jak i podstawowej natury debaty społecznej. Jego zdaniem pierwotny załączek idei poprawności politycznej był dobrą ideą, gdyż miała na celu ochronę słabszych i często krzywdzonych grup, to jednak z czasem rozrosła się do tego stopnia, że zaczęła zwalczać wszelkie przejawy krytyki – wobec kogokolwiek – i określać je jako zachowania okrutne. Zdaniem Cleese'a taka postawa stoi w diametralnym kontraście do fundamentalnych cech i dążeń humoru, gdyż, jak twierdzi, humor w swym załączku zawsze jest wobec kogoś krytyczny – bez wyjątków. Nawet inkluzywny dowcip, jak np.:

Co należy zrobić aby rozśmieszyć Pana Boga?

- Opowiedzieć mu swoje plany.

jest w swym załączku krytyczny wobec natury ludzkiej. Jego zdaniem, bez krytyki nie ma humoru, a bez humoru nie ma poczucia proporcji, co może skutkować orwellowską rzeczywistością. Ponadto, w swej książce, *So, Anyway* Cleese krytykuje poprawność polityczną wskazując istniejące podwójne standardy odnośnie wykorzystania narodowych stereotypów w dowcipach. O ile można się śmiać z Niemców jako militarystycznych, Francuzów jako aroganckich, Włochów jako melodramatycznych itd. to poprawność polityczna uznaje pewne narody czy grupy etniczne za zbyt słabe i wrażliwe, aby można było się z nich śmiać. Cleese uznaje takie podejście za butne i protekcyjne (Big Think, 2016a; CBC News: The National, 2016a; Cleese, 2014).

Poprawność polityczna jako zjawisko pozytywne. Wśród komików zwolennicy poprawności politycznej to w dużej mierze osoby urodzone po 1969 roku, jak Sarah Silverman (1970), Anthony Jeselnik (1978), Trevor Noah (1984) czy Bo Burnham (1990). Znamiennym wyjątkiem jest znany komik i prowadzący program typu late night Jay Leno (1950). Komicy ci argumentują, iż mimo trudności, które powoduje, poprawność polityczna jest zjawiskiem pożytecznym i koniecznym.

Znany z swego czarnego humoru i określany jako *dark prince of comedy* (tj. *mroczny książę komizmu*) Anthony Jeselnik nie obawia się poruszać w swych żartach jakichkolwiek tematów – nie ważne jak tragicznych. Dlatego, jak sam wskazuje, zaskakujące może być to, że jako jeden z niewielu znanych komików, nie tylko nie krytykuje poprawności politycznej, ale wręcz twierdzi że poprawność polityczna przyczyniła się do „wielu wspaniałych rzeczy”, jak poprawa sytuacji mniejszości seksualnych czy wzrost równości różnych grup rasowych.⁸ Wyraźnie jednak zaznacza, że poprawność polityczna utrudnia jego pracę, Jeselnik lubi nowe wyzwania i nie ma nic przeciwko tej nowej rzeczywistości (Larry King, 2018).

Bo Burnham jest zdania, że poprawność polityczna stanowi nieco przesadną korektę bardzo poważnych problemów, jak bigoteria i rasizm. I mimo że jemu samemu zdarzyło się mieć do czynienia z publicznością niezdolną do pojęcia ironii, traktującą jego satyrę jako prawdę, to

---

⁸ Jeselnik też otwarcie popiera poprawność polityczną na swojej stronie internetowej: <https://www.anthonijeselnik.com/news/political-correctness-isnt-ruining-comedy-its-helping>.

uważa to za naturalną trudność profesji komika oraz mimo wszystko woli właśnie taką nader tolerancyjną widownię niż publikę złożoną z rasistów doskonale rozumiejących wszelkie aluzje w ramach komedii. Burnham jest zdania, że komicy przeciwni poprawności politycznej są po prostu nadwrażliwi i punktuje ich hipokryzję: sami są w stanie przekazywać swoje opinie do publiczności godzinami, ale potem mają za złe ludziom, że też mają coś do powiedzenia (CBS News, 2016).

Sarah Silverman twierdzi, że w komizmie nie tylko nie ma sposobu uniknięcia obrażenia kogoś, ale, że praktycznie każdy może być czymś obrażony, więc tworzenie materiału komediowego wolnego od obrazy jest nierealnym celem. Mimo to uważa ona, że w byciu komikiem oraz dobrym człowiekiem w ogóle, bardzo ważna jest świadomość ducha czasów i wynikająca z tego konieczność zmiany siebie i adaptacji do nowych warunków. Sama przyznaje, że przez jakiś czas opierała się próbom regulacji swojego języka, ale ostatecznie zdała sobie sprawę, że nie może iść pod prąd i dalej używać słów w starym znaczeniu. Silverman uważa, że taka zmiana nie tylko jest ważna, ale też nie jest aż tak trudna – dlatego opór wobec wszelkiej ewolucji języka określa jako dowód na to, że ktoś jest po prostu stary. Silverman jest zdania, że nie ma obowiązku uczestniczenia w rozwoju i postępie, ale jej samej progres nie przeszkadza. Zaznacza, że dla komika naturalne i nawet zależane jest to, żeby patrzeć na swoje stare materiały komediowe z lekkim poczuciem zażenowania – gdyż to wskazuje na rozwój osobisty (Comedy Central, 2019; The Young Turks, 2015; Vanity Fair, 2015).

W podobnym tonie wypowiada się Trevor Noah, południowoafrykański stand-uper i drugi w historii prowadzący bardzo popularny amerykański program *The Daily Show*. Noah twierdzi, że jest świadom, że w przeszłości nie wszystkie jego dowcipy spełniały współczesne normy poprawności politycznej i zaznacza, że sam, jako komik, zawsze stara się rozwijać, być progresywny, oraz poszerzać znane mu granice komizmu. Noah twierdzi, że nie widzi sensu w powtarzaniu tego co robią inni komicy i wspomina jak sam chętnie kiedyś skłaniał się ku dowcipom, które sprawiały wrażenie nowatorskich i kreatywnych a dopiero z czasem okazywały się oklepane i niepoprawne. Zaznacza on, że współczesny świat komizmu jest pod lupą mediów społecznościowych, gdzie pewne zjawiska i wydarzenia mogą i często są łatwo napiętnowane – co jego zdaniem jest rzeczą dobrą. Noah podkreśla fakt, że dobrzy komicy zawsze poradzą sobie w rozśmieszeniu widowni, znajdując oryginalne tematy, które zarówno ludzi rozśmieszą jak i zaskoczą w swej inwencji (CBC News: The National, 2016b; Giuseppe Poli, 2017).

Postawy neutralne lub wymijające wobec poprawności politycznej. Wielu komików bagatelizuje rolę i znaczenie poprawności politycznej oraz dystansuje się od całej debaty. Taką postawę przyjmuje m.in. Dave Chappelle, mimo faktu, że jest znany jako komik „poetycko niefiltrowany i socjopolitycznie introspektywny, ze zdolnością do oświeclania i analizy bolesnych i przejmujących tematów”. Według Chappelle'a, poprawność polityczna ma swoją właściwą rolę i miejsce, jako że wszyscy chcemy żyć w uprzejmym społeczeństwie, ale, jak zaznacza, ciągle musimy jeszcze ustalić, co to właściwie znaczy. Kładzie on akcent na fakt, że sam nie obawia się, gdy inni korzystają z prawa do wolności słowa, jako że sam czuje się dobrze jak z niej korzysta, ale, dodaje, że nie używa wolności słowa jako narzędzia ataku i na wszelki wypadek przeprosza wszystkich, których mógł urazić. Na sam koniec swojej wypowiedzi Chappelle trochę bagatelizuje całą sprawę mówiąc „itd. itd. bla bla bla” czym prawdopodobnie sugeruje, że temat poprawności politycznej jest już nużąco oklepany (The Hill 2019; Tinsley 2017).

O krok dalej idzie znany kontrowersyjny, rubaszny i wulgarny komik Jimmy Carr, który w bezwstydnym sposób wyśmiewa zjawisko poprawności politycznej. W ramach jednego występu komediowego określa zwolenników poprawności politycznej mówiąc o nich „upośledzone umysłowo pedały” i zaznacza, że to tylko słowa, które nie są obraźliwe – lub przynajmniej nie są tak obraźliwe jak jego imitacja umysłowo upośledzonego pedała (Wrench, 2016). Mimo to, jest to odpowiedź wymijająca, gdyż o ile zachowuje się on niepoprawnie, o tyle nie krytykuje samej poprawności politycznej.

Hampton Stevens jest zdania, że komicy nie muszą być kontrowersyjni, prowokujący, świadomi społecznie, lecz muszą wyłącznie być śmieszni. W tym kontekście Stevens chwali Jima Gaffigana, jako „radykalnie przeciętnego” komika, który unika wszelkich kontrowersji czy trudnych tematów i skupia się w swej twórczości wyłącznie na wywoływaniu śmiechu. Równocześnie Stevens stoi w opozycji do sytuacji lat 60. XX wieku, gdy komicy tacy jak Lenny Burce czy George Carlin, używając prowokacji, walczyli o poszerzenie granic tego co i jak można mówić na scenie, czym stworzyli podwaliny współczesnego stand-upu. Zdaniem Stevensa, stworzyło to jednak pewien niezdrowy trend, według którego każdy komik nie tylko ma prawo być prowokujący, ale wręcz musi taki być. Tak też oto Gaffigan jest w kontrze do tego podejścia, ale sam Gaffigan zaznacza, że stand-up jest formą ekspresji, która w naturalny sposób jest przeciwna wszelkiej cenzurze. Gaffigan wierzy, że komicy mają prawo mówić o czym tylko

chę, ale równocześnie dodaje, że pewne toksyczne i szokujące słowa są czasem po prostu niekonieczne. Według Gaffigana, poprawność polityczna stanowi wielką wartość i tłumaczy, że unikanie pewnych kontrowersyjnych wypowiedzi nie jest dużym wyzwaniem. Zaznacza, że autocenzura stanowiła od dawna element życia każdego człowieka, a współczesne pojęcie wolności jest znacznie szersze i lepsze od tego jak je ujmowali twórcy amerykańskiej niepodległości. Jego zdaniem każde pokolenie ma własne niepoprawne przyzwyczajenia, których nie chce porzucić (Big Think, 2016b; Stevens, 2012).

Poprawność polityczna jako zjawisko antykomiowe. Znany czarnoskóry komik Chris Rock, uważany za jednego z najlepszych w historii, twierdzi, że poprawność polityczna szczególnie mocno uderza w świat komizmu, gdyż z jednej strony pewne stwierdzenia dla pewnych ludzi są bardziej obraźliwe, gdy są głoszone w kontekście śmiechu (tj. powiedziane na poważnie, nie przez komika, nie byłby odbierane, jako obraźliwe), ale też, dlatego, że niektórzy widzowie czują, że krytyka i atak na znanych komików jest łatwiejszy niż np. atak na znanych dziennikarzy. Z tego też powodu, Rock twierdzi, że unika występów na kampusach uniwersyteckich, gdyż tam szczególnie mocno odczuwalne są poglądy społeczne głoszące konieczność unikania obrażania kogokolwiek. Warto zaznaczyć, że ta jego decyzja odbiła się mocnym echem w świecie komediowym i była wielokrotnie cytowana przez różnych komików. Rock zgadza się z twierdzeniem, że taki stan rzeczy wywołany przez poprawność polityczną rodzi konieczność autocenzury wśród komików i to nie na końcowym szczeblu ich twórczości, lecz u samych jej fundamentów. Tak opisuje zmieniony (i jego zdaniem gorszy) proces twórczy współczesnego komizmu:

To przerażające, bo komicy to jedyni [artyści], którzy ćwiczą przed tłumem. Prince nie gra próbnymi utworami w radiu. Ale w stand-upie próbne materiały są powszechne i ich treść się rozpowszechnia szybko. Niewielu komików jest wystarczająco dobrych, aby od razu napisać perfekcyjny akt i wyjść na scenę, ale reszta nad swoim materiałem musi pracować i go szlifować, co czasem może być naprawdę bałaganiarskie – i stawać się obraźliwe. (...) Jeśli komik zacznie myśleć, że nie miejsca na robienie błędów, to stand-up zacznie być coraz bardziej potulny i byle jaki (Real Time with Bill Maher, 2015; Rich, 2014).

Znany po obu stronach Atlantyku brytyjski komik o francusko-kanadyjskim pochodzeniu, Ricky Gervais uważa, że komicy muszą zmierzać się z wszelkimi tabu i nie obawiać się obrażenia innych, gdyż nie można wszystkich zadowolić. Według niego zadaniem komika jest polaryzować, a celem humoru jest pomoc w radzeniu sobie z trudnymi sytuacjami w życiu – i dlatego uważa, że wszelkie unikanie żartowania ze złych lub trudnych tematów byłoby artystyczną stratą. Podkreśla fakt, że jeżeli ktoś czuje się czymś urażony, to nie oznacza to automatycznie, że osoba ta ma rację (The View, 2018).

Abelard Giza rozmawiając z Kubą Wojewódzkim poruszyli kwestię wpływu polityki na komizm i m.in. tego czy obydwoj muszą się obawiać konsekwencji za swoje wypowiedzi. Wojewódzki przytacza wcześniejszą wypowiedź Gizy, że „śmiech oczyszcza”, którą Giza podtrzymuje i argumentuje, że dla osób, które doświadczyły tragicznych wydarzeń możliwość wyśmiania się jest potrzebna i korzystna, gdyż coś, z czego potrafimy się śmiać już nigdy nam nie zaszkodzi (Dąbrowski, 2015).

W podobnym tonie wypowiadał się Patrice O'Neal, który jako komik nigdy nie bał się konfrontacji i wyrażania własnego zdania. Zdaniem O'Neala komizm w swej istocie nie powinien powodować śmiechu u wszystkich, lecz tylko u połowy widowni, podczas gdy druga część powinna być zszokowana i przerażona tym co komik powiedział. Gdy w 2007 bronił niepoprawnych politycznie słów komentatora Dona Imusa, akcentował fakt, że komicy mają prawo do eksperymentowania z językiem i popełniania błędów. Sam jako czarny Amerykanin zaznaczył, że nie czuł się w żaden sposób urażony potencjalnie rasistowskim żartem Imusa i ujawnił, że jako komik, doskonale go rozumie. Wy tłumaczył, że zwrot „nappy-headed ho” choć obraźliwy jest też po prostu prześmieszny i wskazał, że sam, chce mieć możliwość w podobny sposób określać białe kobiety w swoich żartach. Dodał, że ten a nie inny dobór słów, ewidentnie wskazuje, że Imus starał się być śmieszny, co go usprawiedliwia (Fox, 2007; Provenza, 2011a).

O'Neal wskazał na istotny problem w komizmie: osoby, które nienawidzą komików i ich występów są zawsze bardziej głośnie i energiczne w swej krytyce niż osoby, które ich aprobuja i doceniają (Provenza, 2011a).

Poprawność polityczna jako zjawisko bezskuteczne. Komik Stephen Fry przyznaje, że sam jako Żyd i osoba homoseksualna jest zdecydowanie przeciwny wszelkim przejawom nietolerancji chętnie zobaczyłby ich koniec, ale najzwyczajniej nie wierzy, że poprawność polityczna jest złotym środkiem do osiągnięcia tego celu. Dodaje, że jednym z największych

ludzkich błędów jest większa chęć posiadania racji niż bycia skutecznym. Jego zdaniem postęp nie jest dokonywany przez kaznodziejów i strażników moralności, ale, parafrazując Zamiatina, przez szaleńców, pustelników, heretyków, marzycieli, buntowników i sceptyków. Fry mocno wierzy, że postęp społeczny ostatnich dekad nie dokonał się w wyniku poprawności politycznej, lecz wyłącznie w wyniku wzrostu przyzwoitości ludzi względem siebie (The Rubin Report, 2016; TheMunkDebates, 2018; Truthspeak, 2018).

Poprawność polityczna jako cenzura i ograniczanie wolności słowa. Gilbert Rozon, twórca największego festiwalu komediowego na świecie *Juste Pour Rire / Just For Laughs* w Montrealu, wyraża zaniepokojenie w związku z postępującą poprawnością polityczną, w ramach której istnieją starania, aby zamienić wszystkich w ofiary oraz ograniczyć wolność słowa – która według niego jest atakowana z różnych stron (CBC News: The National 2016a).

Rowan Atkinson, brytyjski aktor i komik powszechnie znany, jako Jaś Fasola, jest zdania, że „prawo do obrażania jest ważniejsze niż prawo do bycia obrażonym”. W długim i oczywiście śmiesznym przemówieniu na temat wartości, jaką jest wolność słowa, Atkinson stwierdził, że swoboda wypowiedzi w hierarchii potrzeb i wartości jest na drugim miejscu, po potrzebie jedzenia, ale przed potrzebą posiadania dachu nad głową. Atkinson argumentuje, że cała jego kariera artystyczna jako komika istniała dzięki prawu do swobodnej wypowiedzi, i mimo że sam nie obawia się aresztowania z powodu tego co mówi, gdyż znane osoby często mają nieoficjalny immunitet, to obawia się on o prawa zwykłych obywateli. Podkreśla on, że problem z penalizacją wszelkiej obrazy polega na tym, że wszelkie definicje obrazy często są zbyt szerokie i nierzadko krytyka jest traktowana jako obraza. Jego zdaniem najlepszą metodą na walkę z obraźliwymi wypowiedziami jest jej pełna legalność, jako że wynikający z tego przesyt pozwoli ludziom uodpornić się na obrazę (Defend Free Speech, 2018, Lockyear, 2009, The Telegraph, 2012).

Według Trevora Noaha współcześnie nie ma cenzury, a zamiast tego jest masowa odpowiedź online, którą sam uważa za naturalną „konsekwencję wolności słowa” (Giuseppe Poli 2017). Noah jednak zasadniczo rozróżnia między swoim południowoafrykańskim a amerykańskim rozumieniem pojęcia wolność słowa. Wskazuje on, że dla Amerykanów pojęcie to błędnie oznacza, że mogą mówić co chcą, jak chcą, bez jakichkolwiek konsekwencji, podczas gdy w Afryce Południowej wolność słowa oznacza wyłącznie brak reakcji ze strony rządu (który w czasach apartheidu mocno ograniczał wolność słowa), ale nie zwalnia to ludzi ze społecznej

odpowiedzialności i konsekwencji za swoje wypowiedzi. Noah mówi: „masz prawo powiedzieć to co chcesz, ale nie oznacza to, że nie dostaniesz od kogoś za to po głowie” (CBC News: The National, 2016b; Giuseppe Poli, 2017).

Poprawność polityczna jako twór lewicowy. Według komika Billa Mahera poprawność polityczna stanowi kamień u szyi Partii Demokratycznej. Stephen Fry jest zdania że dyskusja na temat poprawności politycznej wykracza poza tradycyjne podziały na lewicę i prawicę, i mimo że sam jest lewicowy to jest zdecydowanie przeciwny poprawności politycznej. Jego zdaniem, lewica nie powinna pokładać całych swoich starań i nadziei w regulacji języka, gdyż jest to bezskuteczna droga, która ma odwrotne skutki do zamierzonych – i dodaje że prawicowe wydarzenia takie jak Brexit czy wybór Trumpa, to nie sukcesy prawicy, ale właśnie przede wszystkim porażki lewicy (Real Time with Bill Maher, 2017; The Rubin Report, 2016; TheMunkDebates, 2018; Truthspeak, 2018).

Poprawność polityczna jako nietolerancja. Jeden z ojców stand-upu, zmarły w 2008 roku George Carlin, tak postrzegał poprawność polityczną i jej rolę w społeczeństwie:

Polityczna poprawność jest najnowszą formą nietolerancji w Ameryce i jest szczególnie zgubna, ponieważ jest przebrana za tolerancję. Przedstawia się jako uczciwość, ale próbuje ograniczać i kontrolować język za pomocą surowych kodów i sztywnych zasad. Nie jestem pewien, czy to sposób na walkę z dyskryminacją. Nie jestem pewien, czy uciszanie ludzi lub zmuszanie ich do zmiany mowy to najlepsza metoda rozwiązywania problemów, które sięgają znacznie głębiej niż mowa.⁹ (Carlin 2004)

Według Stephena Fry'a poprawność polityczna stworzyła w społeczeństwach atmosferę toksycznej walki pełnej wściekłości, urazy, wrogości i nietolerancji (The Rubin Report 2016; TheMunkDebates 2018; Truthspeak 2018).

Poprawność polityczna a intencja mówcy. Na znaczenie intencji wskazują komicy jak Jay Leno i Bill Burr. Leno twierdzi, że komicy mają prawo mówić co chcą, tak długo jak to co mówią jest śmieszne. Leno nie widzi w komizmie miejsca na głoszenie (kontrowersyjnych)

---

⁹ Oryginalna wersja angielska: "Political correctness is America's newest form of intolerance, and it is especially pernicious because it comes disguised as tolerance. It presents itself as fairness, yet attempts to restrict and control people's language with strict codes and rigid rules. I'm not sure that's the way to fight discrimination. I'm not sure silencing people or forcing them to alter their speech is the best method for solving problems that go much deeper than speech."

opinii, jeżeli nie są one częścią (śmiesznego) żartu. Tak długo jak publiczność się śmieje, to jego zdaniem komik dostaje przyzwolenie na to co mówi. Burr wskazuje, że gdy sam dorastał pewne pojęcia dziś uznawane za homofobiczne były na porządku dziennym i choć twierdzi, że sam nie ma żadnych postaw czy intencji homofobicznych, to czasem z przyzwyczajenia, zdarzy mu się takiego słowa użyć. Dlatego Burr krytykuje kulturę, która zmusiła już niejednego komika do złożenia przeprosin za niefortunne słownictwo bez przeprowadzenia jakiegokolwiek analizy prawdziwych intencji wypowiedzi (The Green Room with Paul Provenza, 2011b; TV One TV, 2019).

Według Sarah Silverman istotnym problemem współczesnego komizmu jest odbiór przesłania i w tym kontekście przybliży znaczenie pojęcia *mouthful of blood laughs* (pol. *śmiech pełen krwi*), który opisuje dowcipy mające stanowić satyrę i parodię negatywnych zjawisk społecznych, ale przez część widowni są odbierane dosłownie. Choć rozpoznaje ona niebezpieczeństwo tych dowcipów, to demonstrowuje, że jej podejście do komizmu i pisanie dowcipów opiera się wyłącznie o to co ona sama uznaje za śmieszne w danym miejscu i czasie (Comedy Central, 2019; Vanity Fair, 2015).

W podobnym tonie wypowiada się również Russell Peters, kanadyjski komik indyjskiego pochodzenia znany ze swego interetnicznego komizmu, gdzie z szacunkiem wyśmiewa różnice kulturowe i językowe. Peters twierdzi, że odbiór komizmu przestał być doświadczeniem indywidualnym, jako że ludzie przestali myśleć samodzielnie i czekają aż inni im powiedzą jak mają reagować. Powodem tego jest fakt, że widzowie obawiają się bycia określonymi jako niedobrzy ludzie, tylko dlatego, że zaśmiali się z takiego a nie innego dowcipu. Peters odrzuca taką postawę i twierdzi, że to co jest śmieszne jest po prostu śmieszne i dodaje, że kwestia oburzenia z powodu takiego czy innego dowcipu to indywidualna sprawa każdego widza. Sam nie przejmuje się odbiorem swoich dowcipów, gdyż jest świadom własnej motywacji – nie ma zamiaru kogokolwiek obrażać, tylko chce wywoływać śmiech (The Quint, 2019).

Poprawność polityczna jako zjawisko wynikające z rozwoju technologii i mediów społecznościowych. Komicy tacy jak Chris Rock czy Sarah Silverman krytykują obecność telefonów komórkowych z kamerami wśród widowni i wskazują na potencjalną konieczność zakazu ich używania na występach. Zdaniem Silverman telefony zabijają intymną relację między występującym a widzem i działają tylko na korzyść mediów społecznościowych (Comedy Central, 2019; Real Time with Bill Maher, 2015; Rich, 2014; Vanity Fair, 2015).

Według Trevora Noaha nie ma współcześnie cenzury, a zamiast tego jest masowa odpowiedź online, którą sam uważa za naturalną „konsekwencję wolności słowa. Thomas Wiesel nie dostrzega, żeby jakkolwiek cenzura ograniczyła jego lub innych komików francuskojęzycznych ze Szwajcarii, Francji, Belgii czy Quebecu – nawet w przypadku kontrowersyjnych tematów. Jediną istotną nowością, jaką dostrzega w komizmie, to fakt, że dzięki mediom społecznościowym publiczność ma niemal natychmiastową możliwość wyrażenia opinii o komiku oraz jego występie. Wiesel zaznacza, że komicy uważnie śledzą te opinie lub nawet angażują się w swoisty dialog z widzami i nie widzi w tym nic szkodliwego (CBC News: The National, 2016b; Giuseppe Poli, 2017; Thinkerview, 2020).

W podobnym tonie komik Gilbert Gottfried twierdzi, że internet i media społecznościowe przyczyniły się do podsylenia ognia pod społeczną dezaprobatą wobec wybranych dowcipów komików. Twierdzi on, że w czasach przed internetowych wszelkie tragedie natychmiast rodziły dowcipy, które szybko się rozchodziły bez wszelkich reperkusji. Jego zdaniem dziś, dzięki internetowi, „motłoch siedzący w bieliźnie na kanapach” ma możliwość natychmiast i bezpośrednio wyrazić swoje oburzenie (Gottfried 2016).

Bo Burnham jest zdania, że należy rozróżnić między poprawnością polityczną w czystej postaci a paskudnym miejscem, jakim może być internet. Dzięki nieobecności wszelkich regulacji, powszechnej anonimowości, agresji, szybkości i masowości internet potrafi być przytłaczający (CBS News 2016).

Poprawność polityczna jako zbyt daleko posunięta szlachetna idea ochrony słabszych i krzywdzonych grup. John Cleese jest zdania, że o ile pierwotny załączek idei poprawności politycznej był dobrą ideą, gdyż miała na celu ochronę słabszych i często krzywdzonych grup, to jednak z czasem rozrosła się do tego stopnia, że zaczęła zwalczać wszelkie przejawy krytyki wobec kogokolwiek (Big Think, 2016a; CBC News: The National, 2016a).

Bo Burnham zgadza się, że poprawność polityczna pod pewnymi względami poszła za daleko, ale uważa, że cel uświęca środki, jako że poprawność polityczna zwalcza znacznie gorsze i poważniejsze zjawiska jakimi są bigoteria czy rasizm (CBS News, 2016).

Poprawność polityczna w ujęciu naukowym. Przy charakteryzowaniu zjawiska poprawności politycznej różni badacze naukowci skupiają się na różnych cechach tego fenomenu. Dostrzegalna

jest duża zbieżność z percepcją zjawiska z perspektywami komików, choć nie wszystkie ujęcia tematu są identyczne. Mimo że badacze nie ukrywają swoich preferencji, to w odróżnieniu od komików unikają skrajnie normatywnych ocen zjawiska i nie określają poprawności politycznej *expressis verbis* jako zjawiska negatywnego, pozytywnego, neutralnego czy antykomediowego. Zamiast tego, badacze wskazują na cztery inne alternatywne sposoby postrzegania poprawności politycznej, które sprowadzają się do określenia tego fenomenu jako: zjawisko oddolne, obraźliwy zwrot służący do uciszenia wszelkiej krytyki przyjętego dyskursu, próbę podporządkowania jednostki relacjom grupowym, oraz jako sztuczne zjawisko podchodzące pod nowomowę lub orwellowski koszmar. W sumie różni badacze wymieniają aż jedenaście różnych percepcji, z czego pozostałe siedem pokrywa się z percepcjami komików. Tak jak komicy, badacze zwrócili uwagę, że poprawność polityczna stanowi: zjawisko bezskuteczne, polityczną cenzurę i ograniczanie wolności słowa, twór lewicowy, nietolerancję, perspektywę na intencję mówcy, zjawisko wynikające z rozwoju technologii oraz zbyt daleko posuniętą szlachetną ideą ochrony słabszych i krzywdzonych grup.

Poprawność polityczna jako zjawisko oddolne. Mirosław Karwat zaznacza, że zjawisko poprawności politycznej nie jest niczym nowym, gdyż historycznie istniały reguły kontroli społecznej i kontaktów między grupami, znane na przykład jako *prawowierność*. Niemniej jednak poprawność polityczna ma pewien powiew świeżości wynikający m.in. z jego oddolnego charakteru. Karwat tak to ujmuje:

Novum polega również na tym, że 'poprawność polityczną' forsują nie odgórnie władze państwowe, apart partii rządzącej lub kościoła dominującego i nie oddolnie ruchy społeczne o genezie masowej i plebejskiej, lecz, można by rzec, 'inteligentki establishment ze środowisk (elit) intelektualnych i artystycznych (Karwat, 2006, s.7).

Poprawność polityczna jako obraźliwe pojęcie służące do uciszenia wszelkiej krytyki przyjętego dyskursu. Jacques Derrida (2001) bronił poprawności politycznej i twierdził, że niebezpieczeństwo nie leży w samym zjawisku poprawności politycznej, lecz w systematycznej krytyce poprawności politycznej. Według Derrida, używanie pojęcia poprawność polityczna z negatywnym wydźwiękiem stanowi „łatwą technikę uciszenia każdego, kto wypowiada się w słusznej sprawie”, gdyż poprzez zastraszenie, niweluje próby krytyki

przyjętego dyskursu lub praktyk i może doprowadzić do unicestwienia myśli krytycznej w ramach debaty (Derrida i Roudinesco 2001).

Michelle Goldberg stwierdza, że jakiegokolwiek podważenie obecnie istniejącej hierarchii jest uznawane, jako przejaw poprawności politycznej, a samo użycie tego określenia może posłużyć, jako sposób na delegitymizację wszelkich prób przewyciężenia dyskryminacji przez kobiety oraz mniejszości rasowe i seksualne, a nawet do argumentowania, że takowa dyskryminacja nie istnieje. Według Goldberg podobnego rodzaju dyskusje miały już miejsce w historii, na co ona daje przykłady, mówi np. o wykładowcy, który pisał o „tyraniu feminizmu”, gdy kobiety stanowiły tylko 10 procent wszystkich pracowników akademickich, lub gdy rozważano konieczność zmiany przyjętych i oficjalnych terminów służących do określania różnych grup etnicznych – jak rezygnacja ze słowa Indianin czy wprowadzenie terminu Afro-Amerykanin w XX wieku (TheMunkDebates, 2018; Truthspeak, 2018).

Poprawność polityczna, jako podporządkowanie jednostki relacjom grupowym.

Jordan Peterson uważa, że cała dyskusja dotycząca poprawności politycznej sprowadza się do jednej istotnej dychotomii – tej między indywidualizmem a kolektywizmem. W jego opinii w ramach poprawności politycznej jednostka traci swój wyjątkowy indywidualny charakter i zostaje sprowadzona do roli reprezentanta takich czy innych grup, a rzeczywistość społeczna i wszelkie panujące w niej interakcje są tylko przejawami stosunków międzygrupowych, które mają charakter walki. Jego zdaniem eliminuje to wszelkie rozważania na temat jednostki na bardzo podstawowym poziomie, a także eliminuje to liczne idee, jak na przykład idea wolności słowa, gdyż z kolektywistycznego punktu widzenia wolność słowa nie istnieje, gdyż wszelkie opinie i poglądy jednostki są wyłącznie skutkiem przynależności do i wpływu danej grupy (TheMunkDebates, 2018; Truthspeak, 2018).

Ponadto, Peterson krytykuje ideę wszelkich praw grupowych. O ile nie zaprzecza, że historycznie wiele grup doświadczyło różnych niesprawiedliwości, to argumentuje on swój sprzeciw akcentując fakt, że o ile odwrotnością praw indywidualnych jest indywidualna odpowiedzialność, to wszelka odpowiedzialność grupowa jest poza dyskusją, jako że byłby to pomysł katastrofalny, czego dowodzi nam historia dwudziestego wieku (TheMunkDebates, 2018; Truthspeak, 2018).

Poprawność polityczna jako zjawisko sztuczne podchodzące pod nowomowę lub orwellowski koszmar. Slavoj Žižek krytykuje poprawność polityczną, jako zjawisko

nienaturalne, które powoduje, że kontakt międzyludzki staje się sztuczny i skostniały. Twierdzi, że *przyjazne wulgaryzmy* (ang. *friendly obscenities*) są kluczowe w nawiązywaniu prawdziwego, ludzkiego kontaktu. Jego zdaniem poprawność polityczna oferuje jedynie zimny, zdystansowany szacunek, i o ile nie jest on gorszy od np. otwartego rasizmu, to potencjalnie stanowi maskę dla rasistowskich, czy para-rasistowskich przekonań, oraz ukrywa pod płaszczkiem uprzejmości prawdziwe relacje. Žižek podaje przykład rdzennych Amerykanów, którzy w ramach poprawności politycznej często są przedstawiani w nader romantyczny sposób jako pokojowi i bliscy naturze ludzie – co jego zdaniem jest niesłuszne, jako że podstawowym ludzkim prawem Indian jest być tak samo złymi, konfliktogennymi i szkodliwymi dla natury ludźmi jak cała reszta ludzkości i jakiegokolwiek upiększanie ich obrazu poniekąd odbiera im tę część ich człowieczeństwa. Innym, bardziej podstawowym przykładem jest relacja na linii szef-podwładny. Zdaniem Žižka czysta i jawna relacja hierarchiczna jest zdrowsza niż relacja ukryta pod płaszczkiem poprawności i uprzejmości oraz wynikających z tego emocjonalnych zależności, które czynią jakiegokolwiek opór czy sprzeciw wobec władzy zachowaniem nieuprzejmym (Big Think, 2015).

Mirosław Karwat akcentuje kontrowersyjność rozumienia poprawności politycznej oraz gorące emocje, jakie to zjawisko wywołuje: ci którzy mają pozytywne uprzedzenia (na ogół liberalno-lewicowe) postrzegają poprawność polityczną jako nowy *savoir vivre* dążący do humanizowania i cywilizowania konfliktów międzygrupowych oraz likwidacji dyskryminacji, a ci którzy mają negatywne uprzedzenia postrzegają poprawność polityczną jako sztuczny twór podchodzący pod nowomowę. W podobnym tonie wypowiada się także Paul Provenza, prowadzący popularny program o komikach i komizmie. Jego zdaniem, poprawność polityczna zaczęła się jako wysiłek pełen dobrych intencji, mający na celu zwiększenie inkluzywności społecznej oraz krytycznego myślenia w stosunku do przyjętych norm, ale z czasem przepoczwarzył się on w orwellowski koszmar. Prawie każdy odcinek swojego programu Provenza zaczyna od ostrzeżenia: „jeżeli kiedykolwiek czułeś się czymś urażony, to nie oglądaj” (Karwat, 2006; Provenza, 2011a).

Jonathan Kay wskazuje, że problem poprawności politycznej rozumianej, jako próba ograniczenia swobody wypowiedzi jest zagadnieniem starym jak świat. Jego zdaniem od zarania dziejów i od momentu powstania pierwszych języków, ludzie starali się ograniczać niewygodne i nieprzychylnie wypowiedzi innych. Dlatego też, poprawność polityczna nie jest kłopotem tylko

jednej strony sporu politycznego, ale wszystkich stron. Zaznacza on jednak, że załączkiem poprawności politycznej są dobre intencje, jak chęć zwalczania negatywnych zjawisk społecznych, jednak ludzie w swej naturze żądni wpływów i władzy, przyczynili się do zniekształcenia początkowej idei poprawności politycznej (TEDx Talks, 2019).

Karwat wskazuje na pedagogiczne cele poprawności politycznej w kontekście perswazyjnej funkcji języka i redefinicji pojęć – celem w tym wypadku jest aktywne przewyciężenie złych postaw, na przykład poprzez zmianę sposobu doboru słów. Zaznacza on, że całość zjawiska nie jest niczym nowym, gdyż historycznie istniały reguły kontroli społecznej i kontaktów między grupami, znane na przykład jako *prawowierność*. Niemniej jednak poprawność polityczna ma pewien powiew świeżości wynikający z dużego skupienia się na roli języka, chęci rozładowania konfliktów i ogólnego oddolnego charakteru. Karwat tłumaczy, że poprawność polityczna jest polityczna, gdyż w jej ramach dochodzi do celowego forsowania schematów, sporów ideologicznych o normalność, prób panowania ideologicznego oraz wykluczenia przeciwników. Ponadto, Karwat twierdzi, że w wyniku poprawności politycznej paradoksalnie dochodzi do uniformizacji myślenia ludzi oraz wzmocnienia grupowej tożsamości. Równocześnie kwestionuje on stawianie znaku równości między inżynierią społeczną a poprawnością polityczną. Karwat jest zdania, że różne poprawności polityczne potrafią istnieć naraz – przez co też badanie poprawności politycznej stanowi pułapkę dla każdego badacza, z powodu trudności w nabraniu dystansu do pewnych zjawisk. Karwat tłumaczy, że język potrafi być naturalny i narzucony, a poprawność może być ideologiczna i pragmatyczna. Istotą języka jest to, że się na bieżąco zmienia i miesza, co zdaniem autora powoduje, że wszelkie próby reformy i kształtowania języka nie są trwałe, zwłaszcza, że w wyniku swej sztuczności sprawiają wrażenie cenzury, lub są pozbawione emocjonalnych zabarwień (Karwat, 2006).

Anna Czerner w swej analizie poprawności politycznej kładzie nacisk na jej relację z językiem, a dokładniej na walce o kontrolę nad dyskursem, jaka ma miejsce w ramach poprawności politycznej. O ile wielu badaczy wskazuje, że poprawność polityczna często jest utożsamiana z niedyskryminującym i egalitarnym kodem językowym, to jej zdaniem innym efektem może być także sposób formułowania myśli oraz zmiana procesów myślowych, gdyż język stanowi podstawę przyswajania rzeczywistości – jak wskazuje hipoteza Sapira-Whorfa czy antropologia Wittgensteinowska. Niemniej jednak, nawet w ramach tego samego języka może dochodzić do znaczących nieporozumień, gdyż ten sam przekaz może być zdekodowany na

różne sposoby. Z tego powodu Czerner kwestionuje sensowność transportowania założeń amerykańskiej poprawności politycznej na grunt innych kultur, jak i racjonalność jej stosowania w ogóle w różnorodnych etnicznie i rasowo Stanach Zjednoczonych. Czerner jest zdania, że jakiegokolwiek zmiany w języku są trudne, nawet, jeżeli proponowane pojęcia są neutralne (jak na przykład żeńskie nazwy zawodów, gdzie podaje przykład kobiety-kierowcy). Jedynie zmiana pokoleniowa jest w stanie doprowadzić do trwalszych zmian w języku, ale nawet, gdy dojdzie do zmiany słownictwa, to niekoniecznie musi to oznaczać zmiany wartości czy zachowań – poprawność polityczna może po prostu ukrywać prawdę, tuszując faktycznie istniejące niebezpieczne procesy np. w celu przypodobania się innym. Połowując się na teorię władzy dyskursu Foucault i przemocy symbolicznej Bodrieu, Czerner zwraca uwagę na bliskość relacji poprawności politycznej z językiem elit we Francji i w Polsce, które to elity prawdopodobnie odczuwają miękki przymus, aby optować za tolerancją i pluralizmem. Tymczasem, dla innych poprawność polityczna to po prostu minimalne lub oczywiste zasady współżycia w demokratycznym społeczeństwie – Czerner nazywa ich „twardymi zwolennikami” poprawności politycznej, podczas gdy „miękczy zwolennicy” to ci, którzy uznają sens idei i nie ukrywają, że są to nowe rozwiązania społeczne. Czerner prezentuje różne potencjalne możliwości stosowania poprawności politycznej w przyszłości: powszechne, lecz płytkie (fałszywe) stosowanie zasad, ograniczenie do modnego języka elit, oraz śmierć przez satyryczne ośmieszenie (Czerner, 2006).

Poprawność polityczna jako zjawisko bezskuteczne. Zdaniem Radosława Markowskiego największym problemem poprawności politycznej jest brak refleksji jej zwolenników nad sensownością i skutecznością niektórych działań, jako że dogmatycy niemal nigdy nie są skuteczni na dłuższy czas (Kalwas, 2019).

Ben O'Neill (2011) wskazuje, że dla zwolenników politycznie poprawnego języka zastąpienie istniejącego słownictwa pojęciami poprawnymi politycznie niesie ze sobą dwie rzekome zalety: zmniejsza społeczną akceptację używania obraźliwych słów oraz zniechęca do refleksyjnego używania pojęć, które opierają się o negatywne stereotypy, czym promują świadome myślenie o tym jak uczciwie opisywać innych. Sam autor jednakże nie zgadza się z tym poglądem i jest zdania, że zastępowanie przyjętych pojęć bardziej poprawnymi politycznie jest procesem bezsensownym. Powodem ku temu jest zjawisko, które określa, jako *cykliczna bieżnia eufemizmów*, według którego nowe neutralne pojęcia z czasem przyjmują dokładnie to

samo lub podobne negatywne znaczenie i skojarzenia, co słowa, które wcześniej zastąpiły - aż same w końcu zostają zastąpione nowymi neutralnymi pojęciami (O'Neill, 2011).

O'Neil sugeruje, że słowa zmieniają znaczenie w wyniku tonu i kontekstu w jakim są wypowiedziane, więc neutralne słowa z czasem mogą stać się np. obraźliwe, jeżeli zaczną być używane w obraźliwy sposób. Wymienia w tym kontekście m.in. przykłady medycznych pojęć, które przeszły taką ewolucję jak: kretyn, idiota, czy upośledzony umysłowo (ang. moron, idiot i mentally retarded). Powodem tego jest fakt, że eufemizmy nie zmieniają rzeczywistości społecznej, lecz się do niej dostosowują. Jego zdaniem, tak długo jak dynamika społeczna pozostaje taka sama, a np. chęć dyskryminacji nie znika czy tematy tabu pozostają tabu, to cykl się powtarza i skutkuje rosnącą listą odrzuconych dysfemizmów (O'Neill, 2011).

Poprawność polityczna jako cenzura i ograniczanie wolności słowa. Jonathan Kay podkreśla znaczenie rezonansu w społeczeństwie, czyli dyfuzji idei, gdyż bez silnego poparcia dla wolności słowa nie ma skutecznej wymiany poglądów. Wymienia trzy metody, za pomocą których każdy może wspierać wolność słowa. Ludzie powinni pilnować się, aby nie uznawać odmiennych poglądów za atak. Nie powinni z kolei bać się wskazywać, gdy poprawność polityczna i jej wymogi są wprowadzane siłą, w ramach jakichś relacji władzy. Mogą też przemawiać w imieniu swojej grupy w obronie kogoś kto jest oskarżany o obrażenie tej grupy, podczas gdy samemu nie uznaje się danej wypowiedzi za obraźliwą wobec grupy (TEDx Talks, 2019).

Marta Chechłowska-Lipińska opisując poglądy Oriany Fallaci zaznacza, że znaczącym zjawiskiem w dyskursie publicznym jak i naukowym świata Zachodu jest poprawność polityczna, która kurczy wolność słowa i przymusza do zwracania uwagi na unikanie obraźliwych treści. Chechłowska-Lipińska przybliżyła fakt, że polityczna poprawność nie jest skodyfikowanym ani spójnym zbiorem zasad, a tylko zjawiskiem społecznym. Mimo to, jej zdaniem nie oznacza to że nie jest ona czynnikiem opresyjnym. Jako zjawisko socjologiczne poprawność polityczna wykorzystuje ostracyzm społeczny i ostrą walkę ideologiczną jako nader skuteczne narzędzia (Chechłowska-Lipińska, 2013).

Nieobawiająca się kontrowersji dziennikarka Oriana Fallaci była przeciwniczką poprawności politycznej. Fallaci patrzyła na kwestię poprawności politycznej przez pryzmat relacji między światem Zachodu a światem islamu, w kontekście którego to twierdziła, że Europa poddaje się islamizacji i powoli staje się *Eurabią*. Fallaci oskarżała demokrację o

stworzenie bajki wielokulturowego pacyfizmu, która uniemożliwia wyrażanie sądów, oraz nie pozwala na odróżnianie dobra od zła. Jej zdaniem określenie *lepsy* zostało zastąpione przez pojęcia *odmienny* i *różnorodny*, szczególnie w kontekście porównywania wartości kulturowych. Jej zdaniem niemożność jakiegokolwiek wartościowania zabiła wszelką dyskusję i wymianę poglądów, gdyż niczego nie można już porównywać. Stan taki, ma zdaniem Fallaci, iść przeciwko podstawowej naturze jednostki, jako że ludzie do samoidentyfikacji potrzebują punktu odniesienia, który umożliwi określenie, kto jest nasz, a kto obcy. Ponadto Fallaci punktowała pewną hipokryzję w krytyce wartościowania: o ile swobodnie można krytykować tradycyjne wartości chrześcijańskie, to podobna krytyka islamu bywa uznana za przejaw rasizmu lub ksenofobii, podczas gdy jej zdaniem Muzułmanie stosują tę zasadę zupełnie odwrotnie - dla przykładu, o ile Europejczycy przepraszają za wyprawy krzyżowe, to Muzułmanie nie przepraszają za wcześniejszy podbój Ziemi Świętej czy Hiszpanii (Chechłowska-Lipińska, 2013).

Poprawność polityczna jako twór lewicowy. W ujęciu Marty Chechłowskiej-Lipińskiej wiele osób traktuje poprawność polityczną jako twór lewicowy. Powołuje się ona na Władysława Kopalińskiego i jego definicję poprawności politycznej jako „postmarksistowski, lewicowy kodeks polityczny, łączący składniki feminizmu, antyrasizmu i innych liberalnych doktryn, powstały w USA w 1984 roku, nakazujący unikanie słów lub czynów mogących wyrażać dyskryminację lub uprzedzenie w stosunku do osób różniących się pod względem płci, rasy, orientacji seksualnej, do mniejszości narodowych” (Chechłowska-Lipińska, 2013, s. 10).

Według Jacka Bartyzela, polityczna poprawność to „swoisty kodeks językowy oraz zespół zachowań i opinii prezentowanych jako ‘antydiskryminacyjne’, dotyczących zwłaszcza rasy, płci, seksu i ekologii, prezentowanych przez wpływowe kręgi lewicowe i postępowo-liberalne, które dążą do narzucenia tych zasad społeczeństwu, a napiętnowania i odrzucenia zasad im przeciwnych, uznanych za ‘politycznie niepoprawne’.” (Chechłowska-Lipińska, 2013, s. 10).

Chechłowska-Lipińska unaocznia fakt, że zdaniem Orianny Fallaci, we współczesnym dyskursie politycznym istnieje zmowa milczenia na straży której stoją „wasale ogłupiałej Prawicy i kłamliwej Lewicy, intelektualisci, prasa i stacje telewizyjne, czyli tyrani politycznej poprawności”. (Chechłowska-Lipińska, 2013, s. 14).

Michael Dyson jest zdania, że poprawność polityczna stała się karykaturą lewicy, która to, jego zdaniem, stworzyła ten koncept jako próbę samo-krytyki i samo-poprawy. Podkreśla on rolę

poprawności politycznej w zwalczaniu przyjętych niesprawiedliwych hierarchii społecznych, zwłaszcza patriarchy i odrzuca kolektywistyczną tezę Petersona, kładąc nacisk na fakt, że wyraźne podziały na grupy takie jak rasy był skutkiem próby podporządkowania różnych kultur kulturze dominującej [t.j. zachodniej]. Ujawnia fakt, że sam jako osoba czarnoskóra odczuwa to historyczne przymusowe narzucenie przynależności do grupy i wynikające z tego jednocześnie odebranie indywidualności – w związku z czym ilustruje realne i znane mu niesprawiedliwości społeczne, które poprawność polityczna zwalcza, a których przeciwnicy poprawności politycznej nie są świadomi, gdyż ich nie dotyczą (TheMunkDebates, 2018; Truthspeak, 2018).

Poprawność polityczna jako nietolerancja. Ben O'Neill oskarża zwolenników poprawności politycznej o elitaryzm, jako że jego zdaniem wykorzystują oni swoją znajomość nowych pojęć do wywyższenia się ponad innych, podczas gdy nowe poprawnie politycznie zwroty same w sobie często są płytkie, fanaberyjne, oraz mydlą oczy odwracając uwagę od rzeczywistości i prawdziwych zmagania. O'Neill akcentuje fakt, że taki stan rzeczy jest niedobry dla osób starszych, które niekoniecznie zawsze są świadome nowej poprawnej nomenklatury. Zdaniem O'Neill „u podstaw poprawnego politycznie języka leży nieszczerłość, a nie grzeczność” a walkę o poprawne wykorzystywanie już istniejących słów i obronę ich przed wulgaryzacją uważa za podstawową konieczność i (O'Neill 2011).

Poprawność polityczna a intencja mówcy. Według O'Neilla zagorzali zwolennicy poprawności politycznej ignorują znaczenie intencji i koncentrują się wyłącznie na doborze słownictwa – co jego zdaniem świadczy o ich patologicznej drażliwości, która charakteryzuje się nieustannym oburzeniem i chęcią szukania powodów do obrazy, ale również praktyczną kapitulacją wobec wszelkiej dyskryminacji, gdyż na bieżąco powiększają liczbę niepoprawnych słów, co w efekcie tylko poszerza zbiory dostępnych inwektyw. Tak też O'Neill określa zjawisko poprawności politycznej jako „spektakl stale rosnącego słownika obelg i rzekomo obraźliwych terminów, wraz z cofającą się i ciągle zmieniającą się listą terminów społecznie akceptowalnych” (O'Neill, 2011).

Anna Czerner unaocznia fakt, że kontekst ma bardzo wielkie znaczenie: np. dowcipy o Żydach mogą być uznane za antysemityczne – chyba że są opowiadane, przez samych Żydów, dzięki czemu stają się autoironiczne. Czerner wskazuje też na problem dokładnego określenia granic i pyta czy osoba posiadająca afroamerykańskiego zięcia może opowiadać dowcipy o czarnych bez opatrzenia etykietą „politycznie niepoprawnej”? Jej zdaniem nie, gdyż

decydującym kryterium jest fakt komunikacji społecznej stwierdzający, że „opowiadanie dowcipów ośmieszających jakąkolwiek mniejszość jest automatycznie klasyfikowane jako politycznie niepoprawne” (Czerner, 2006, s. 47).

Poprawność polityczna jako zjawisko wynikające z rozwoju technologii i mediów społecznościowych. Zdaniem Jonathana Kay'a poprawność polityczna w praktyce przyczynia się do wzrostu agresji, która dziś z powodu internetu i mediów społecznościowych ma bezpośredni charakter. Kay zaznacza, że alegoria Wielkiego Brata straciła na znaczeniu, gdyż centralna obserwująca i cenzurująca jednostka została zastąpiona każdym, kto ma telefon w kieszeni. W tej nowej rzeczywistości tylko niektórzy mogą sobie pozwolić na bycie niepoprawnymi i są to na ogół osoby w pozycji pewnej władzy, podczas gdy reszta musi być bardziej ostrożna i poddać się autocenzurze (TEDx Talks, 2019).

Poprawność polityczna jako zbyt daleko posunięta szlachetna idea ochrony słabszych i krzywdzonych grup. Jonathan Kay wskazuje, że załączkiem poprawności politycznej są dobre intencje, jak chęć zwalczania negatywnych zjawisk społecznych, jednak ludzie w swej naturze są żądni wpływów i władzy, co przyczyniło się do zniekształcenia oryginalnej idei poprawności politycznej (TEDx Talks, 2019).

Radosław Markowski, omawiając kwestie obyczajów, zwyczajów i kulturowych konwencji, unaocznia fakt, że nie stanowią one problemu dopóki nie stają się przedmiotem politycznego sporu. To co może być narzędziem zniewolenia i powodem niezadowolenia, w innym kontekście może mieć zupełnie inny wydźwięk. Według Markowskiego kwestia tego, czy dane zachowanie jest uznawane za nieprzyzwoitość i dewiację, bardzo mocno zależy od szerszego kontekstu i ulega zmianie w ramach historii – głównie z przyczyn ekonomicznych. W ramach rozmowy z Piotrem Ibrahimem Kalwasem, podkreśla on, że we wszystkich krajach świata istnieją różne formy cenzury prewencyjnej, w odniesieniu do kwestii obyczajowych – także w Polsce. Dla przykładu, ilustruje jak w polskich muzeach zdarzały się protesty w odniesieniu do interpretacji historycznych, kwestii obyczajowych, czy nawet przeciw jedzeniu bananów, jako że jego zdaniem dominująca ideologia katolicka w Polsce rości sobie prawo do decydowania, co w sztuce jest słuszne i godne wspierania, a co nie. Markowski wskazuje, że dla wielu polityczna poprawność jest w zasadniczej sprzeczności z wolnością słowa i stanowi przymus taktownego kłamania by nie urazić innych, chociaż jego zdaniem w stosunkach międzyludzkich nie tylko chodzi o poprawność, ale po prostu o przyzwoitość i życzliwość.

Dlatego zapewne twierdzi, że większość pierwotnych postulatów politycznej poprawności były słuszne (Kalwas, 2019).

Markowski definiuje poprawność polityczną jako „unikanie takich przejawów wyrażania się lub działania, które wyklucza, marginalizuje lub obraża ludzi znajdujących się w społecznie niekorzystnej lub zależnej sytuacji, często dyskryminowanych” i dodaje, że w takim rozumieniu zjawiska wszelkie dowcipy z tych, którzy są elitami politycznym czy ekonomicznymi nie stanowią przykładów łamania poprawności politycznej. Jego zdaniem największym problemem poprawności politycznej jest brak refleksji jej zwolenników nad sensownością i skutecznością niektórych działań, jako że dogmatycy niemal nigdy nie są skuteczni na dłuższy czas (Kalwas, 2019).

Podsumowanie problemu poprawności politycznej. Jak więc widać, istnieje wiele różnych choć nie zawsze wykluczających się opinii na temat natury zjawiska poprawności politycznej. Wśród komików zagadnienie to wywołuje silne emocje i stanowi jeden z głównych, o ile nie główny punkt styczności komizmu z polityką oraz wpływu polityki na komizm – czyli tytułowe dla tej pracy *upolitycznienie*. Więcej na temat dokładnej natury tego zjawiska znajduje się w kolejnym podrozdziale.

Polityczność a komizm w ujęciu językowym

Jak już zostało wskazane, zdaniem wielu badaczy gelotologia polityczna urasta do roli nowej subdyscypliny badań. Na obecną chwilę, istotnym mankamentem tychże badań jest brak spójności terminologicznej, który utrudnia dokładne definiowanie zjawisk – czy to z czysto gelotologicznego punktu widzenia czy też politologicznego. Tak więc, celem tego podrozdziału jest więc, dokładne przedstawienie używanych w tej pracy pojęć z zamiarem utworzenia bardziej precyzyjnej terminologii przydatnej dla nowej subdyscypliny.

Terminologia gelotologiczna w kontekście politycznych funkcji komizmu

Przed przeprowadzeniem analizy komizmu politycznego konieczne jest zdefiniowanie ram terminologicznych zjawiska komizmu. Intuicyjnie praktycznie każdy jest w stanie powiedzieć czym jest komizm, ale udzielenie pełnej, dokładnej i prawidłowej odpowiedzi nie jest takie łatwe. Na pierwszy rzut oka może się wydawać, że pojęcia *śmiech*, *humor*, *komizm*, czy *satyra* i *parodia* są synonimami, które w znacznej mierze się pokrywają i nie mają żadnych

istotnych różnic wartych rozważenia, ale tak nie jest. Zależnie od przyjętych definicji, pojęcia te potrafią być znacząco różne, zwłaszcza, jeżeli są omawiane w kontekście wielojęzycznym i wielokulturowym.

Śmiech a humor i komizm. Podstawowym terminem w jakichkolwiek analizach gelotologicznych jest śmiech. Dla przykładu, Rawski zdecydowanie zdaje się preferować termin *śmiech* od terminów *komizm* czy *humor*. Bogdan Dziemidok (2011) definiuje śmiech jako „najczęstszy sygnał i widoczny rezultat komizmu” (Dziemidok, 2011, s. 9) a powołując się na Hegla, Beilińskiego, Boriewa i innych, wskazuje, że *śmieszność* to zjawisko proste, przyziemne, gorsze od komizmu, stojące od niego niżej w hierarchii. Jego zdaniem, powodem tego jest to, że *śmieszność* nie ma ambicji artystycznych, nie niesie ze sobą idei, nie wzbogaca myśli.

To co zdaje się być istotnym czynnikiem różniącym humor i komizm od śmiechu wydaje się być kwestia intencji wywołania wesołości. Humor i komizm z założenia rodzą się wskutek intencjonalnego działania, gdyż opowiadający dowcip lub kawał ma w swym zamiarze rozśmieszyć odbiorcę. W ujęciu zaprezentowanym przez Dziemidoka czy Rawskiego, śmiech w czystej postaci niekoniecznie musi być skutkiem intencji lecz może być następstwem przypadkowej sytuacji. Doskonałym przykładem nieintencyjnego i niezamierzonego śmiechu była reakcja sali sejmowej na przemówienie posła SLD Piotra Gadzinowskiego 24 marca 2006 roku podczas debaty nad powołaniem Rzecznika Praw Dziecka:

Panie marszałku, wysoka izbo, w Hongkongu gdzie... [śmiech na sali] Panie marszałku, gdybym powiedział pomidor to rozumiem, [Marszałek: dobrze] ale powiedziałem Hongkong [śmiech na sali] [Marszałek: proszę powiedzieć] Być może posłowie Prawa i Sprawiedliwości nie wiedzą, co to jest Hongkong [śmiech na sali] ale gdyby się położyli na kuli ziemskiej [śmiech na sali] [Marszałek: Nie, Panie pośle] sięgając ręką [Marszałek: Panie pośle, ale, naprawdę, żarty powinny być krótkie, no, proszę zadać pytanie i...] Panie marszałku zadaję pytanie. [śmiech i brawa na sali] Panie marszałku, wysoka izbo [śmiech na sali] W Hongkongu [śmiech na sali] istnieje urząd antykorupcyjny... (stenogram 14. posiedzenia Sejmu w dniu 24 marca 2006, debata nad powołaniem Rzecznika Praw Dziecka)¹⁰

¹⁰ Video przemówienia dostępne jest m.in. pod adresem: <https://www.youtube.com/watch?v=v4gFPdyTXRE>

Komizm a humor. Mimo że humor i komizm z założenia i często implicite są traktowane jako zjawiska intencjonalne z wyraźnym zamiarem wywołania wesołości wśród słuchaczy to tematy dotyczące humoru i komizmu często bywają poruszane z bardzo różnych punktów widzenia. Niejasna i tajemnicza natura humoru i komizmu (tj. jak dokładnie powodują śmiech?) przez wieki skupiała uwagę licznych badaczy, którzy po dziś dzień spierają się o dokładne definicje tych zjawisk. Mimo licznych prac i publikacji na temat humoru i komizmu wciąż nie ma jednej, zadowalającej powszechnie przyjętej formuły całościowo opisującej te zjawiska, czy też międzynarodowych definicji terminów. Zamiast tego istnieje zbiór wzajemnie pokrywających się i wykluczających się teorii, które każda z osobna skutecznie opisuje tylko część, lub pewne aspekty zjawiska. Zebrane razem stanowią tzw. *filozofię humoru*, która w tej pracy znajduje się w Aneksie II.

Pojęcie *komizm* oryginalnie pochodzi ze starożytnego greckiego, gdzie oznaczał religijne biesiadowanie i ucztowanie w ramach rytuału kultu Dionizosa. Dokładny źródłosłów konceptu jest niepewny, ale jest ogólnie przyjęte, że *komizm* i *komedia* są połączeniem albo słów *kômos* i *oda* albo słów *kômai* i *oda*, gdzie *kômos* oznaczało *ucztowanie*, *kômai* oznacza *wieś*, a w obu wypadkach *oda* oznacza *piosenkę* lub *pieśń*.¹¹ Według jednej wersji, komicy byli nazywani komikami gdyż brali udział w biesiadach i ucztach, a wedle drugiej wersji, którą ponoć preferował sam Arystoteles, komicy zyskali swoją reputację tym, że włóczyli się po wsiach, gdyż w wyniku swojego zachowania bywali wyganiani z miast (Ewans, 2014; Parkin i Milner Davis, 2014; Stott, 2005).

Według różnych źródeł koncept humoru pojawił się dopiero w okresie nowożytnym, między 1500 a 1800 rokiem. Wcześniej termin *humor* oryginalnie odnosił się do czterech cielesnych płynów, które musiały pozostawać w balansie, aby człowiek mógł być zdrowy (krew, flegma, czarna żółć, oraz żółta żółć). Śmiech miał być doświadczeniem, który burzył ten naturalny balans. Ogólnie mówiąc, pojęcie *humoru* wywodzi się z łacińskiego pojęcia *wilgoci* lub *cieczy*, a słowo *humor* jest etymologicznie związane ze słowami takimi jak *wilgotność* oraz współczesnymi medycznymi określeniami, według których *humory* wciąż oznaczają płyny (Attardo, 2014; Carroll, 2014, s. 5-6; Bremmer i Roodenburg, 2005; Phiddian i Noonan, 2014; Wickberg, 2014).

---

¹¹ We współczesnym greckim *komedia* to κωμῳδία (kōmōidía).

Różne źródła wskazują, że dopiero z czasem termin *humor* zaczął oznaczać coś śmiesznego – po raz pierwszy użyto go w tym znaczeniu w Anglii w 1682 roku.¹² Pojęcie to wtedy oznaczało *mentalną dyspozycję* oraz *temperament*. Humor jako określenie zbiorcze zjawisk kojarzonych ze śmiechem pojawił się w XVIII wieku, jako że dopiero w 1709 po raz pierwszy Lord Shaftesbury użył terminu w jego współczesnym rozumieniu. Ówczesne praktyki humorystyczne, jak zabawne techniki ironii, burleski czy parodie, dziś możemy definiować jako humorystyczne lub komiczne, ale nie wtedy, jako że świadomość tych konceptów jeszcze nie istniała. Daniel Wickberg twierdzi że przez długi czas *humor* był w Europie utożsamiany z Anglią i z ekscentrycznym angielskim charakterem narodowym. Wickberg wskazuje na angielski gatunek dramatu tzw. *komedie humoru* autorstwa m.in. Bena Jonsona z końca XVI wieku, jako pierwsze miejsce, w którym pojęcia humor i komizm zostały powiązane i połączone. Krystalizacja znaczenia tych konceptów przebiegała różnie w różnych językach. Skutkiem tego po dziś dzień w europejskich językach istnieje duże zróżnicowanie (czy też chaos terminologiczny) co do sposobu używania jak i znaczenia słów *komizm* i *humor* (Bremmer i Roodenburg, 2005; Phiddian i Noonan, 2014; Wickberg, 2014).

Dorota Brzozowska wskazuje na fakt, że o ile w języku angielskim najbardziej popularnym terminem do opisu zjawiska śmiechu jest *humour* o tyle w języku polskim „najbardziej pojemnym znaczeniowo terminem, odnoszącym się do zjawisk wywołujących śmiech, jest używane przez polskich badaczy określenie *komizm*” jak np. *O komizmie* Bohdana Dziemidoka czy *Komizm* Jana Bystronia (Brzozowska, 2000; Bystron, 1960; Dziemidok, 2011). Dziemidok (2011) powołując się na Hegla i Beilińskiego wskazuje, że komizm jest „wyższą i szlachetniejszą formą śmieszności” a według Boriewa „to piękna siostra śmiesznego” (Dziemidok, 2011, s. 9). Salvatore Attardo, redaktor *Encyclopedia of Humor Studies*, wskazuje, że anglojęzyczni teoretycy literaccy nalegają, aby *comedy* i *humor* były traktowane jako wyraźnie odrębne zjawiska, gdzie *comedy* to określenie profesjonalnej komedii teatralnej a *humor* to szerokie pojęcie zbiorcze obejmującego wszystkie przejawy śmieszności (Attardo, 2014, s. xxix-xxxiv). Na takie rozumienie wskazują też Mel Helitzer i Mark Shatz (Helitzer i Shatz, 2005).

---

¹² Warto zaznaczyć, że w języku angielskim funkcjonują dwie pisownie terminu: amerykański *humor* i brytyjski *humour*.

Należy więc wyraźnie zaznaczyć, że w pracy tej został przyjęty anglojęzyczny sposób rozróżniania między humorem a komizmem. Po pierwsze, czyni tak większość gelotologicznej literatury naukowej, która w dużej mierze jest po angielsku. Po drugie, skłaniają się ku niemu inni polscy badacze, jak np. Dorota Brzozowska, która przy analizie kawałów woli używać słowa *humor* zamiast *komizm* (Brzozowska, 2000, s. 13). Po trzecie, podział ten jest na tyle prosty i przejrzysty, że najlepiej oddaje przedmiot badań tej pracy, gdyż w odróżnieniu od *komizmu*, *humoru* czy *śmieszności* w tradycyjnym polskim znaczeniu jedynie angielskie słowo *comedy* odnosi się do treści występów profesjonalnych komików – i taka sama definicja jest też przyjęta dla terminu *komizm* w tej pracy, mimo że stoi to nieco w opozycji do przyjętej terminologii w polskich badaniach. Anglojęzyczne *comedy* ma dużo węższe znaczenie niż *komizm* w tradycyjnym polskim rozumieniu, gdyż wielu Amerykanom automatycznie kojarzy się nie tylko do profesjonalnej twórczości komików ale wręcz z konkretną formą występów: tj. *stand-up comedy* (Attardo, 2014, s. xxix-xxxiv; Bogołębska, 2000; Helitzer i Shatz, 2005; Parkin i Milner Davis, 2014; Müller, 2014).¹³ Innymi słowy, w pracy tej jest przyjęte, że *komizm* oznacza profesjonalną twórczość komików, a *humor* oznacza intencjonalne próby wywołania śmiechu przez nieprofesjonalistów.

Dowcip a kawał. Również pojęcia *dowcip*, *żart* i *kawał* mają różne znaczenia. Na gruncie polskim podstawowym pojęciem dotyczącym podstawowej jednostki komizmu i humoru jest właśnie słowo *dowcip*, które jest używane w każdej części tej pracy. Powołując się na Danutę Buttler Dorota Brzozowska wskazuje na różne definicje *dowcipu*, jak „wszelkie intencje zdolne przekazać komiczną intencję twórcy”, „wszelkie formy świadomej twórczości językowej o charakterze żartobliwym”, lub „ściśle określona struktura tekstowa o stałej kompozycji, krótka i zakończona zaskakującą puentą” (Brzozowska, 2000, s. 14; Buttler, 1968). Brzozowska powołując się na Roberta Hetzrona zaznacza, że rozmiar problemu definicji pojęcia skłania niektórych do pogodzenia się z uproszczonym wnioskiem, że „dowcipy to teksty literatury ustnej, które są nazywane dowcipami” (Brzozowska, 2000, s. 14; Hetzron, 1991) – i z przyczyn czysto praktycznych jest to też podejście tej pracy, gdyż ważniejsza jest polityczność dowcipu niż sama ich śmieszność. Podobne stanowisko przy analizie komizmu politycznego wyrażają Lichter i inni, którzy są zdania, że „dowcipem jest wszelka komunikacja mająca intencję śmieszności” (Lichter i in., 2015, s. 8).

---

¹³ W języku angielskim istnieje ponadto rozróżnienie słów *comedy* oraz *comic*.

Poza słowem *dowcip* istnieje również pojęcie *kawał*, które się w tej pracy nie pojawia, gdyż, że nie pasuje ono do zjawiska komizmu, lecz bardziej odnosi się ono do humoru. *Kawał* zdaniem Brzozowskiej to tylko potoczny odpowiednik ważniejszego właśnie *dowcip*. Brzozowska wskazuje, że Wierzbicka definiuje *kawał* jako coś surowego, chropowatego, grubego a nawet świńskiego, ale także jako coś anonimowego, prezentującego zbiorową mądrość, doświadczenie i poglądy, będącego wyrazem solidarności i integracji grupowej lub wykluczenia grupowego (Brzozowska, 2000). W tej pracy brane są pod uwagę wyłącznie dowcipy i żarty (gdyż żart jest synonimem dowcipu) napisane przez profesjonalnych komików.¹⁴

Satyra. Poza śmiechem a humorem i komizmem oraz dowcipem a kawałem, niejako istotnym pojęciem dla tej pracy jest też *satyra*. Wiele źródeł uznaje satyrę za rodzaj humoru, którego celem nie tylko jest rozśmieszyć widza, ale również zachęcić go do refleksji, poprzez humorystyczną krytykę różnych elementów rzeczywistości – wykorzystując m.in. eufemizmy, ironię, czy przesadę. Chociaż dokładny wygląd tej relacji jest wciąż mocno debatowany, gdyż historycznie satyra była zjawiskiem oddzielnym od humoru i komizmu, z którymi tylko okazjonalnie lub częściowo się pokrywa, lub jest traktowana jako trudna do zdefiniowania i określenia subkategoria komizmu (Condren, 2014; Gellar-Goad, 2020; Kennedy, 2005)

Chęć wywołania refleksji u innych stanowi o istocie satyry i odróżnia ją znacznie zarówno od komizmu i od humoru. Condren wskazuje, że historycznie powiązanie satyry z humorem było przypadkowe i pozostawało drugorzędne w stosunku do moralizatorskich celów satyry i choć dzisiaj często może się ona kojarzyć z humorem czy komizmem, nie zawsze tak jest – satyra może być bardzo poważna i nieśmieszna (Condren 2014). Leonard Freedman zaznacza, że satyrycy to specjaliści w sztuce wyśmiewania oraz profesjonaliści w ujmowaniu wrogości i agresji w słowa. Satyryk chce krzywdzić, ale tylko tych, o których uważa, że na krzywdę zasługują. Obecnie i w historii większość społeczeństw ma, lub miało, taką czy inną formę satyry, ale Freedman zaznacza, że satyra to zjawisko szczególnie widoczne w społeczeństwach demokratycznych. Mimo to, dodaje też, że żadna satyra nie jest wolna od cenzury (Freedman 2009). Historycznie nadworny błazen miał prawo mówić prawdę władzy, ale mieszając krytykę z humorem chronił się przed ewentualnym odwetem wyśmiewanych. Satyra stanowi więc swoistą mieszaninę krytyki i oracji przy opcjonalnej dozie śmieszności, a zależnie

---

¹⁴ Attardo (2014) i Brzozowska (2000) wskazują, na bogatą anglojęzyczną terminologię humorologiczną i wymieniają pojęcia takie jak: *joke*, *canned jokes*, *conversational jokes*, *practical jokes*, *inside jokes*, *standing jokes*, czy *meta-jokes* (Attardo, 2014; Biskup a; Brzozowska, 2000).

od proporcji tych elementów zmienia się rodzaj satyry z jaką mamy do czynienia (Condren 2014; Freedman 2009; MasterClass 2019; Lichter i in. 2015). Holbert i Tchernev (2014) wskazują na podział satyry według jej efektów. Satyrę wtedy dzieli się na 3 różne typy:

- **Horacjańska**, czyli satyra czysto komiczna oferująca lekki komentarz społeczny. Ma na celu wyśmiewanie osób lub sytuacji w zabawny sposób.
- **Juwenalijska**, czyli satyra bardziej mroczna niż komediowa. Za zadanie ma przede wszystkim mówić prawdę władzy.
- **Menippejska**, czyli satyra mieszana, która ocenia określone przekonania, jak na przykład homofobia czy rasizm. Może być komiczna i lekka, podobnie jak satyra horacjańska - chociaż może być równie kłująca jak satyra juwenalijska.

Warto zaznaczyć, że Holbert i Tchernev wskazują, że do niedawna nie brano pod uwagę tych podziałów i przy jakichkolwiek analizach satyry traktowano ją jak monolit (Holbert i Tchernev, 2014).

Tak więc, zamiast samego słowa *satyra* w potocznym rozumieniu w pracy tej pojawia się bardziej precyzyjny termin *komiczna satyra polityczna*, gdyż poprawnie rozumiana *satyra* niekoniecznie musi być śmieszna, czy tym bardziej komiczna (Holbert i Tchernev, 2014; Griffin, 1994; MasterClass, 2019).

Graficzne przedstawienie relacji pojęć znajduje się w Aneksie I.

Parodia. Niektóre z analizowanych w tej pracy 806 występów komicznych mają także znamiona parodii, w tym także parodii politycznej. Dlatego też konieczna jest świadomość tego czym dokładnie jest parodia. Simon Dentith (2000) w książce pt. *Parody* opisuje naturę parodii i twierdzi, że samo powtórzenie czyjejś wypowiedzi, można uznać za formę parodii, jako że nawet jeżeli osoba imitująca czyjąś wypowiedź stara się nie odchodzić od pierwowzoru, to mimo to naturalnie i w nieunikniony sposób swoim głosem zmieni ton wypowiedzi i tym samym nada jej nowy sens. Dentith ogólnie wskazuje, że język jest bardzo szerokim i elastycznym narzędziem, za pomocą którego (np. wymowa, ton głosu, dobór słownictwa, dykcja, itp.) można przekazać wiele treści jak, postaw i emocji. Podkreśla on fakt, że język ciągle ulega zmianie, przez co slang

jednego pokolenia z czasem staje się obiektem parodii kolejnego pokolenia (Dentith, 2000). Kiec jest zdania, że parodia, zwłaszcza dobrodusza, stanowi hołd dla pierwowzoru i ukłon dla ich wielkości, oraz przez długi czas była uważana za niską formę sztuki, niechcianą zarówno przez literaturę jak i profesjonalny teatr, jako że była traktowana, jako artystyczne pasożytnictwo, pozbawione oryginalnego aktu twórczego, korzystając z cudzego dzieła i wzorca, którego jedynymi celami są degradacja, ośmieszenie, pomniejszenie i deheroizacja. Parodia stanowi więc literacko-teatralny odpowiednik karykatury (Kiec, 2014).

Istnieją liczne inne pojęcia powiązane z zagadnieniem komizmu, jak ironia i sarkazm, ale ich dokładne zdefiniowanie nie jest istotne z punktu widzenia tej pracy (Giora i Attardo, 2014; Gellar-Goad, 2020; Rose, 2014).

Komizm polityczny, upolityczniony czy subpolityczny?

Jak zostało wcześniej ukazane, zdaniem wielu badaczy nauk społecznych, w tym także politologów, istnieje konieczność poszerzenia granic badań politologicznych o zjawiska i fenomeny wychodzące poza zakres tradycyjnie rozumianej polityki, jak np. komizm. Kamil Minkner, powołując się na Mirosława Karwata i jego komentarz do koncepcji polityczności Carla Schmitta przytacza pasujący do tego stanu rzeczy cytat, wskazujący na fakt, że „polityka nie wyczerpuje listy fenomenów politycznych” (Minkner, 2012, s. 33). W kontekście relacji polityki i komizmu kluczowymi conceptami okazały się *polityczność* m.in. w wydaniu Carla Schmitta, *teoria wyższości humoru* m.in. w wydaniu Thomasa Hobbesa oraz *dyskurs elit symbolicznych* Czyżewskiego i innych.

Sub-polityka. Innym conceptem wartym rozważenia jest zagadnienie *sub-polityki*. Ulrich Beck w książce pt. *Reinvention of politics: Towards a theory of reflexive modernization* wskazuje na fakt, że społeczeństwa industrialne uległy zasadniczej przemianie w ramach, której wiara w bezpieczeństwo postępu techniczno-ekonomicznego została zastąpiona refleksyjną modernizacją i społeczeństwem ryzyka, czyli świadomością wpisanych w dynamikę postępu efektów ubocznych, które nie mogą być rozwiązane za pomocą tradycyjnych instytucji, gdyż te nie były przystosowane do nowych form konfliktów nowoczesności. Beck wnioskuje, że w wyniku wzrostu indywidualizmu model polityki zorganizowanej wokół tożsamości zbiorowych jest całkowicie przestarzały i tak ujmuje zjawisko sub-polityki:

Sub-politykę odróżnia się od polityki po pierwsze tym, że na scenie projektowania społecznego mogą pojawiać się podmioty spoza systemu politycznego lub korporacyjnego (do tej grupy należą grupy zawodowe, inteligencja techniczna w zakładach, instytuty badawcze i kierownictwo, robotnicy wykwalifikowani, inicjatywy obywatelskie, sfera publiczna itd.), a po drugie, nie tylko podmioty społeczne i kolektywne, ale także jednostki, konkurują z nimi i między sobą o rodzącą się siłę kształtowania tego, co polityczne. (...) Sub-polityka oznacza zatem kształtowanie społeczeństwa od dołu. (Beck i in., 1994, s. 22-23)

W to rozumienie sub-polityki zdecydowanie wpisuje się komizm, szczególnie stand-up, który równocześnie ma charakter: jednostkowy (gdyż w znacznej większości wypadków występy są wykonywane przez i oparte o twórczość jednego komika), korporacyjny (gdyż występy często mają miejsce w ramach popularnych programów telewizyjnych, klubów komediowych czy festiwali), oddolny (gdyż komicy zawsze wykonują swoje występy przed wyrażającą (dez)aprobatę publicznością, a dowcipy starają się pisać w oparciu o doświadczenia 'z życia wzięte'), (T. Lee 2017) oraz intencjonalnie lub nie, miewa znamiona projektowania społecznego (szczególnie znamieny w tym przypadku jest program *Last Week Tonight with John Oliver* i szeroko komentowany przez publicystów i politologów *John Oliver effect*) (Dekel, 2015; Luckerson, 2015).

Tak jak komizm polityczny, wcześniej omówiona poprawność polityczna także wpisuje się w sferę sub-polityki, gdyż pod wieloma względami stanowi inicjatywę obywatelską, roszczącą sobie prawo do „kształtowania tego, co polityczne”. Nosi także znamiona refleksyjnej modernizacji i charakteryzuje się świadomością braku zdolności rozwiązywania współczesnych problemów za pomocą tradycyjnych instytucji, przez co dąży do „oddolnego kształtowania społeczeństwa” (Beck i inni., 1994 s. 23; Mouffe, 2008a, s.55). Ogólnie rzecz ujmując, poprawność polityczna ma charakter: jednostkowy (skupia się na ochronie praw jednostek i mniejszości), korporacyjny (w Stanach Zjednoczonych jest skoncentrowana na kampusach uczelnianych), oddolny (wyrażana jest jako dezaprobatą wypowiedzi i działań elit), oraz ma znamiona projektowania społecznego (stara się kształtować współczesny język). W związku z tym, mając na uwadze wcześniej przedstawioną złożoność relacji komizmu i poprawności

politycznej, można potraktować poprawność polityczną jako miejsce wzajemnej relacji komizmu i polityki w sferze sub-polityki.

Upolitycznienie. Mirosław Karwat w artykule pt. *Polityczność i upolitycznienie. Metodologiczne ramy analizy* wskazuje także na istotny koncept *upolitycznienia*, znanego też jako *polityzacja*. Według Karwata podstawę rozumienia *upolitycznienia* stanowi wcześniej wspomniana *polityczność*, która jego zdaniem, w podstawowym rozumieniu, może być postrzegana jako „cecha zjawisk społecznych polegająca na ich ścisłym związku z mechanizmem życia politycznego” (Karwat, 2010, s. 64-65). W tym konkretnym przypadku praca ta przyjmuje, że humor i komizm stanowią zjawiska społeczne, które poprzez swoją prawdopodobnie krytyczną naturę oraz siłę oddziaływania sprawnie wpisują się i pozostają w związku z mechanizmami życia politycznego. *Upolitycznienie* ma nieco inny wydźwięk. Minkner, odnosząc się do Manuela Castellsa, którego zdaniem polityka to rejestr społeczno-kulturowy, do Ulricha Becka, według którego uspołecznienie natury wyraża się upolitycznieniem, czy Kennetha Minogue'a, według którego współczesna polityka nie ma granic, argumentuje, że „polityzacja okazuje się jednym z kluczowych procesów współczesności” w związku z nadawaniem cech politycznych zjawiskom, które wcześniej ich nie miały i dodaje, że proces polityzacji charakteryzuje się coraz szerszym zakresem (Minkner, 2012, s. 30). Zdaniem Karwata „termin *upolitycznienie* może być określeniem złożonego, wieloaspektowego mechanizmu współzależności między polityką a zjawiskami formalnie czy pierwotnie nie zaliczanymi do jej zakresu” (Minkner 2012 s. 63). Innymi słowy, w ramach tej pracy zostaje przyjęte, że w wyniku różnych procesów komizm potrafi ulec upolitycznieniu, a w efekcie komizm upolityczniony to komizm pozostający w wieloaspektowym mechanizmie współzależności z polityką. Istotnym pytaniem jest więc, jaka jest różnica między *komizmem* a *komizmem politycznym* a *komizmem upolitycznionym*?

Czym jest *komizm polityczny*? Można przyjąć jedno z dwóch założeń: albo *komizm* stanowi termin zbiorczy wszystkich przejawów *komizmu* i w związku z tym *komizm polityczny* jest jego częścią, albo *komizm* i *komizm polityczny* to zjawiska odrębne i przeciwstawne, gdzie *komizm* zawsze musi być niepolityczny. Wydaje się, że potocznie przyjęta jest forma pierwsza, w ramach, której *komizm* to termin zbiorczy – i tak jest też w tej pracy – mimo że dla wielu używających tego terminu w ten sposób, *komizm polityczny* niekoniecznie jest najważniejszą podkategorią. Tak więc, gdy w tej pracy jest konieczne odniesienie do *komizmu* niebędącego pod

wpływem polityki i nie wyrażającego treści politycznych używany jest termin *komizm niepolityczny*.

Ergo, z jednej strony istnieje *komizm niepolityczny*, którego poza potencjalnie krytyczną naturą wyrażanych treści zupełnie nic nie łączy z polityką, ani w kontekście tematyki wyrażanych treści, ani motywów stojących za jego powstaniem. Z drugiej strony istnieje *komizm polityczny*, którego poza potencjalnie krytyczną naturą wyrażanych treści z polityką łączy także tematyka wyrażanych treści, choć motywy stojące za jego powstaniem niekoniecznie są polityczne, gdyż być może wyrażone treści polityczne miały jedynie za cel osiągnięcie efektu komicznego (w pracy tej w celu wyodrębnienia treści przynależących do zakresu polityki została przyjęta typologia treści politycznych Lichtera i innych nieco zmodyfikowana oraz podparta typologią Karwata). Z trzeciej strony, pozostaje *komizm upolityczniony*, który poza potencjalnie krytyczną naturą wyrażanych treści powstał także pod wieloaspektowym wpływem polityki, ale niekoniecznie wyraża treści polityczne (np. z powodu cenzury lub autocenzury).

Warto też dodać, że podobne rozważania można by przeprowadzić na poziomie dowcipu: tego czy dany dowcip czy żart jest niepolityczny, polityczny czy upolityczniony. Miałoby to sens, zwłaszcza, że większość występów komizmu politycznego zawiera dowcipy wszystkich tych trzech kategorii. Niemniej jednak, takie rozwiązanie także byłoby bardzo czasochłonne i stanowiłoby zbyt duże rozszerzenie zakresu tej pracy, dlatego zostanie pominięte.

W ramach procesu pisania tej pracy pojawiał się każdy z wyżej wymienionych rodzajów komizmu. Dla przykładu, w ramach analizy treści komicznych w rozdziale III, w celu wyodrębnienia zbioru *komizmu politycznego* doszło do oddzielenia komizmu wyrażającego treści polityczne od komizmu nie wyrażającego treści politycznych – a ów komizm niewyrażający treści politycznych mógł przynależeć zarówno do zbiorów *komizmu niepolitycznego* jak i *komizmu upolitycznionego*, niekoniecznie wyrażającego treści polityczne. Równocześnie, w ramach analizy komizmu chińskiego z Chin, doszło do wyodrębnienia kategorii *komizmu upolitycznionego* wyrażającego treści polityczne, gdyż analizowany komizm chiński wyraźnie znajduje się pod wpływem usankcjonowanej rządowej propagandy oraz cenzury (i w pracy tej określony jest jako kategoria D komizmu politycznego).

Warto mieć na uwadze jak sytuacja wygląda z perspektywy samych komików: głównym i często jedynym celem komika jest wywołać śmiech, a odniesienia do polityki na ogół stanowią tylko ewentualne narzędzie do osiągnięcia tego celu lub są przez ten cel potencjalnie ograniczane.

Louie Anderson w serialu dokumentalnym *The History of Comedy* wskazuje, że większość komików stara się pozostać politycznie neutralna, tak aby ich komizm miał jak największe szanse rozśmieszenia jak największej ilości osób (T. Lee 2017 16:24) Z drugiej strony, pewna część komików wskazuje na nierozzerwalny i kompatybilny charakter komizmu i polityki, decydując się na budowanie karier komicznych częściowo lub w pełni w oparciu o komizm polityczny, tak jak znany stand-uper polityczny Lewis Black, czy prowadzący program news satire John Oliver. Ciekawym ale trudnym do odpowiedzenia pytaniem jest to co właściwie stanowi nadrzędną motywację ich twórczości – chęć wywołania śmiechu czy chęć wywołania refleksji na tematy polityczne? Black w *The History of Comedy* otwarcie ujawnia, że powodem, dla którego w swym komizmie porusza wyłącznie kwestie polityczne, jest fakt, że polityczne oburzenie i złość stanowią jego najskuteczniejsze narzędzie w rozweseleniu widowni (T. Lee 2017 2:50).¹⁵ Inne przykłady komizmu wskazują na fakt, że polityczna motywacja zmienia się z czasem: komiczny kanał YouTube Todda Womacka i Marka Douglasa z satyrycznie politycznego *Barely Political* stał się mniej politycznym *Barely Productions*, a jeszcze później *The Key of Awesome*.¹⁶

W polskiej literaturze naukowej najbliższą założeniom tej pracy jest książka Kamila Minknera pt. *O filmach politycznych. Między polityką, politycznością i ideologią*. Co prawda Minkner w jej ramach nie zajmuje się komizmem, ale w podobny sposób do komizmu wskazuje, że filmy potrafią nieść istotne treści polityczne. Powołując się na Petera J. Haasa i Terrego Christiansena, wskazuje, że filmy potrafią mieć polityczną zawartość oraz polityczną intencję. W związku z tym, można wymienić cztery rodzaje filmów politycznych: *czysto polityczne* mające polityczną zawartość i polityczną intencję, *politycznie refleksywne* mające przede wszystkim polityczną zawartość, *autorskie* mające przede wszystkim polityczną intencję, oraz *społecznie refleksywne* nie mające, ani jednego, ani drugiego, ale wciąż mające znaczenie polityczne. W efekcie tego, Minkner analizuje polityczność trzech rodzajów filmów: programowo politycznych świadomie prezentujących treści polityczne, polityczność filmów tematycznie niepolitycznych, oraz filmów stanowiących model społeczno-symboliczny (Minkner, 2012, s.22) .

Na tym etapie należy więc wyraźnie zaznaczyć, że przy analizie komizmu w tej pracy nie zostały przyjęte aż tak ambitne cele. Praca ta jest ograniczona wyłącznie do analizy wyraźnych

¹⁵ "I ended up doing political comedy, because when I am angry I am funny – that just seems to be the deal – and politicians make me real angry" (T. Lee 2017 2:50).

¹⁶ Szczegóły w wideo pt. *The End of Barely Political?* <https://www.youtube.com/watch?v=mUg2e-XBo7A>

treści politycznych występów komicznych. Na żadnym etapie nie są podejmowane jakiegokolwiek próby określenia politycznych (lub innych) intencji komików, chociaż wielce prawdopodobnie takowe istnieją. W ramach analizy treści komizmu politycznego w rozdziale III brane są pod uwagę wyłącznie wyraźnie polityczne treści występów wygłaszanych przez komików wprost, *expressis verbis*. Tak więc, badania przeprowadzone w tej pracy różnią się swym charakterem od badań Minknera, gdyż a) mają odmienne cele oraz b) natura występów komicznych jest inna od natury filmów:

- a) Założeniem analizy treści komizmu politycznego tej pracy jest zbadanie tego *jak często i jak bardzo polityczny potrafi być przeciętny komizm*, podczas gdy Minkner podjął się dokonania charakterystyki najbardziej wyraźnie politycznych przykładów filmów. Minkner w swej analizie powołuje się na filmy z wielu różnych epok, co daje ogromne pole wyboru i dostatecznie duży zbiór filmów politycznych. Tymczasem, analizowane w tej pracy 806 występów komicznych pochodzą wyłącznie z lat 2014-2019,¹⁷ a więc niekoniecznie stanowią one najbardziej wyraźne i jaskrawe przykłady komizmu politycznego.
- b) Stand-up jest bardzo prostą (wręcz brutalnie prostą) formą sztuki,¹⁸ na którą składa się tylko komik, mikrofon i jego monolog - nie ma żadnego scenariusza, żadnych rekwizytów czy scenerii. Podobnie jest z chińskojęzycznym xiàngshēng, chociaż można w jego ramach dostrzec pewne odgórne lecz proste zasady. Tymczasem Minkner poszukuje elementów politycznych we wszystkich elementach filmu (fabule, relacji postaci, scenografii, przesłaniu, tle historycznym, itp.), których to w stand-upie po prostu nie ma lub są bardzo rudymenarne.

Gdyby jednak w ramach rozważań skupić się na intencji to otrzymalibyśmy następujący podział relacji komizmu i polityki: *komizm nieświadomie niepolityczny* (czyli komizm niezawierający treści politycznych, a decyzja o ich niezawarciu nie była świadomą decyzją komika), *komizm świadomie apolityczny* (czyli komizm świadomie niezawierający treści politycznych – czyli

¹⁷ Wyjątkiem jest 2020 rok dla Tajwanu.

¹⁸ Na brutalną prostotę wskazuje m.in. nauczyciel stand-upu Greg Dean (Greg Dean's Stand-Up Comedy Classes 2009) czy Ian Brodie, autor książki pt. *A Vulgar Art: A New Approach to Stand-Up Comedy*.

rodzaj *komizmu upolitycznionego*, w ramach którego komik poddał się autocenzurze z powodów politycznych, jak np. presja poprawności politycznej), *komizm nieświadomie polityczny* (czyli komizm zawierający treści polityczne, bez świadomości komika o ich politycznym znaczeniu – czyli rodzaj *komizmu upolitycznionego*, w którym komik chcąc wywołać śmiech nie wiedział, że poruszył zagadnienie polityczne lub parapolityczne jak np. dowcipy odnoszące się do narkotyków i ich legalności), oraz *komizm świadomie polityczny* (czyli komizm świadomie zawierający treści polityczne – czyli komizm mocno upolityczniony, u Minknera określany jako *czysty*) (Minkner, 2012, s. 22). Niestety jednak, jak już zostało wskazane, celem tej pracy nie jest analiza intencji komików, więc podział ten będzie musiał być zastosowany w przyszłych badaniach.

Warto zaznaczyć, że w dotychczasowych opracowaniach zagadnienia większość gelotologów politycznych nie rozróżnia między rodzajami komizmów pod względem ich relacji z polityką i ogranicza się do używania pojedynczego, prostego i niezbyt precyzyjnego terminu jak np. *humor polityczny* (Bippus, 2014; Dagnes, 2012; Lichter i in., 2015) czy *satyra polityczna* (Freedman, 2009). Z powodu założeń tej pracy są one tłumaczone po prostu jako *komizm polityczny*. Podobnie, w dalszych częściach pracy, unikano używania terminów *satyra* lub *satyra polityczna*, czy też *komiczna satyra polityczna*, gdyż termin *satyra* sugeruje intencję komika do wywołania myśli u widza – niestety jednak, jak już zostało wskazane, z powodu istotnych ograniczeń, w ramach tej pracy nie została podjęta analiza intencji komików. Mimo to, warto zaznaczyć, że komizm upolityczniony otwarcie wyrażający treści polityczne w celu wpływu na publiczność można by określić albo jako *komiczną satyrę polityczną* (gdyż termin *satyra* sugeruje intencję komika do wywołania myśli u widza), albo jako *komiczną propagandę*, np. w kontekście chińskim.

Przeprowadzona w tej pracy analiza w pełni skupia się jedynie na *komizmie politycznym* niezależnie od jego intencji. Powodów za tym stojących jest kilka. Po pierwsze, komizm niepolityczny, pomimo swojej potencjalnie krytycznej natury, nie jest obszarem analizy tej pracy, gdyż jego tematyka na ogół dotyczy zjawisk, które mało kto uznałby za polityczne – np. relacji damsko-męskich, historii rodzinnych, różnych nietypowych zdarzeń losowych, hipotetycznych sytuacji czy obserwacji codziennej przyziemnej rzeczywistości. Po drugie, komizm polityczny jest po prostu najbardziej jaskrawym i klarownym przykładem relacji komizmu i polityki, a jego analiza jest łatwa do przeprowadzenia i zweryfikowania. Po trzecie, w kontraście do prostoty

analizy komizmu politycznego, komizm upolityczniony jest bardzo trudny do zbadania, gdyż dotyczy intencji i motywów komików. Mimo że takie ujęcie tematu byłoby najbardziej ciekawym i wiele wnoszącym do zagadnień politologii – jak widać na przykładzie rozważań o poprawności politycznej w ramach których liczni komicy jak i badacze wskazują na ważność intencji mówcy – to niestety określenie intencji i motywacji komików wykracza poza cele i możliwości tej pracy, zwłaszcza że dotyczyłoby to twórczości aż 440 komików w 806 występach. Dotarcie do takiej ilości osób najzwyczajniej nie jest w ramach możliwości jednego badacza. Tak więc, w ramach tej pracy zostaje przyjęte stanowisko, że większość komizmu wyrażającego treści polityczne prawdopodobnie w swej naturze jest w jakimś stopniu upolityczniona, niemniej jednak dokładne dane na ten temat muszą pozostać zagadką aż do przeprowadzenia odpowiednich badań w przyszłości. Wskazuje to na duży przyszły potencjał badawczy całej tworzącej się subdyscypliny gelotologii politycznej.¹⁹

Charakterystyka komizmu politycznego

Lichter i inni (2015) ujawniają, że przez bardzo długi czas w amerykańskiej telewizji bardzo niewiele komizmu miało odcień polityczny. Nawet, jeżeli jakieś dowcipy polityczne miały miejsce, to nie odgrywały one większej roli, zarówno w świecie komizmu jak i polityki. Prowadzący programy komediowe, jak Johnny Carson, Javy Leno czy David Letterman starali się zbytnio nie ujawniać swoich preferencji. Lichter zaznacza jednak, że od 1988 roku można mówić o początku zmiany w postrzeganiu znaczenia komizmu politycznego. Wtedy to dyrektor kampanii wyborczej Georgea H. W. Busha, Lee Atwater, przyznał, że uważnie śledzi dowcipy polityczne Johnnego Carsona w *Tonigh Show*, jako że dowcipy te stanowią swoisty barometr nastrojów ‘prawdziwej’ Ameryki. Lichter wskazuje, że do tego momentu komizm był uznawany za zbyt niepoważną domenę, aby miała jakiegokolwiek rzeczywiste oddziaływanie społeczne. Jednak, z czasem percepcja ta się zmieniła i komizm stał się obszarem poważnej analizy – zarówno dziennikarskiej jak i naukowej. Lichter twierdzi, argumentuje i podaje przykłady na to, jak z czasem wzajemna współzależność amerykańskiej polityki i amerykańskiego komizmu tylko wzrosła i do dziś obie pozostają mocno powiązane. Zaznacza, on że nie ma wątpliwości, co

---

¹⁹ Temat ten jest zdecydowanie wart pogłębienia i warto zaznaczyć, że Sharon Lockyer oraz Michael Pickering w V rozdziale swej książki pt. *Beyond a joke. The limits of humour* podjęli się już analizy komizmu za pomocą wywiadów ze stand-uperami, ale i w tym przypadku jest to zaledwie (sic!) dwóch komików (Lockyer i Pickering, 2005).

do tego, że dziś komizm polityczny jest stałą, ciekawą i atrakcyjną metodą przedstawiania politycznych idei w Ameryce. Mimo że wielu komików zaangażowanych w komizm polityczny bagatelizuje swoją polityczną rolę i twierdzi, że są „tylko komikami”, oraz zaprzeczają jakoby mieli jakiegokolwiek ambicje dziennikarskie czy polityczne, to Lichter wskazuje liczne przykłady komików mających silne oddziaływanie społeczne – w szczególności skupia się na Jonie Stewartcie gdy był prowadzącym *The Daily Show*, ale podaje też przykład Davida Lettermana gdy był prowadzącym *Late Show*. Letterman miał na pewnym etapie swojej kariery powiedzieć, że „droga jakiegokolwiek kandydata do Białego Domu prowadzi przeze mnie” (Lichter i in., 2015; Zoglin, 2016).

Analizując cechy komizmu politycznego, Lichter wskazuje na inny znaczący problem: ile polityki musi być w humorze czy komizmie aby uznać je za polityczne? A przy okazji jak śmieszne dowcipy polityczne muszą być aby rzeczywiście można było uznać je za humorystyczne lub komiczne? Lichter w obu kwestiach przyjmuje bardzo otwartą postawę: w przypadku polityczności wystarczy, że dowcip tyczy się osób zaangażowanych w politykę, politycznych instytucji czy politycznych spraw, jak i też wszelkich instytucji i grup społecznych, wszelkich debat i kwestii światopoglądowych, oraz przestępstw i skandali. W przypadku śmieszności wystarczy, aby dowcip miał intencję śmieszności, aby był uznany za dowcip (Lichter i in., 2015).

Historyczne przykłady upolitycznienia komizmu w Europie i Ameryce

Historia komizmu i komizmu politycznego jest długa i pełna niejasności, ale mimo to warta uwagi. Same pojęcia *komizm* i *humor* mają wielowiekowe tradycje i nie do końca jasne pochodzenie. To samo jest prawdą w kontekście metod żartowania – o ile pierwsze dowcipy, o których wiemy są prawie tak stare jak ludzka cywilizacja, to to co uchodziło za śmieszne i było standardem humoru i komizmu ulegało istotnym zmianom i transformacjom na przestrzeni wieków. Współczesny humor i komizm istotnie różnią się charakterem od tego, co można było doświadczyć zaledwie kilka wieków temu. Aby zrozumieć niektóre dowcipy potrzebne są kompetencje historyczne i politologiczne, jak w przypadku następującego dowcipu: „Jakie są drogi socjalizmu? Jest droga benzyna, droga wędlna i drogi towarzysz Gierek.” (Rychlewska 2008 s. 185). Czasami nawet konieczne są kompetencje personalne, jak świadomość czyjegoś

wyglądu, jak w dowcipie: „Dlaczego Cyrankiewicz spokojnie jeździ do Moskwy? Bo wie że mu włos z głowy nie spadnie.” (Rychlewska 2008 s. 95).

Liczne źródła wskazują na głęboką historyczną zażyłość polityki i komizmu. Już pierwsze antyczne greckie komedie miały znamiona polityczne. Odgrywano je w trakcie festiwali Dionizosa w Atenach (od V wieku p.n.e.) i tak jak tragedie, komedie były dziełami dramaturgów, którzy rywalizowali między sobą o tytuł najlepszego. Liczne źródła określają Arystofanesa, czołowego przedstawiciela starej komedii, jako „ojca komizmu” a jego twórczość miała wyjątkowo ostre akcenty społeczne i polityczne. Ewans (2014) tak ją opisuje: „jeśli jego zachowany dorobek jest dlań charakterystyczny, stara komedia była niezwykle mieszanką szerokiej gamy rodzajów humoru z wyraźnym komentarzem na temat poważnych problemów politycznych i społecznych.” Gdy ateński generał Kleon próbował wnieść do sądu oskarżenie przeciwko Arystofanesowi za ostrą satyrę przeciwko niemu, Arystofanes miał dać następującą odpowiedź: „Jestem komikiem, więc mówię o sprawiedliwości, niezależnie od tego jak bardzo czujesz się niewygodnie słysząc to” (Ewans, 2014, s. 31; Ted-Ed, 2018).

W średniowiecznej Europie komizm przybrał formę błażna. Marthy Bayless (2014) wskazuje, że błażni byli związani z dworem lub domostwami elit, gdzie wiele źródeł sugeruje, że humor cielesny i bufoniarstwo należały do ich specjalności. Według niej komizm średniowiecza miał tendencję odzwierciedlać poważne problemy kulturowe, być satyryczny w naturze i skupiać się na konfliktach między nizinami społecznymi a klasą rządzącą. O ile średniowieczna publiczność zapewne śmiała się z komizmu, śmiech przedstawiony w literaturze średniowiecznej pełnił zwykle funkcję, wyrażającą triumf, pogardę lub dystans. Bayless zaznacza, że przedstawiciele religii i władzy często oficjalnie byli w opozycji do wszelkiej wesołości, niezależnie od tego, jak weseli mogli być prywatnie. Powodem ku temu był fakt, że komizm mógł być postrzegany, jako element wywrotowy, ale Bayless akcentuje, że pozostaje kwestią dyskusyjną, do jakiego stopnia był politycznie skuteczny. Mimo to, nie ma wątpliwości, że wesołość i beztroska były często cenione przez ludzi wszystkich rang i postaw (Bayless, 2014). Według Jerzego Besali w różnych krajach odmiennie postrzegano rolę błażna.:

W krajach germańskich błażen to psychopatyczny głupiec i grzesznik. Bycie błażnem było tam więc zawodem ryzykownym. Natomiast w krajach romańskich, jak zauważa pisarz i znawca problemu Mirosław Słowiński, błażen to „wizerunek bufona i szaleńca,

bawiącego dwór swą głupotą”, a później „osobnika o bystrym dowcipie, mądrego, posługującego się aktorskim gestem, doskonale świadomego warsztatu, który posiadał”. Ten typ zagościł także w Polsce. (Besala, 2010)

Rawski tak ujął rolę błazna:

Błazen, jako jeden z niewielu dworzan, był blisko „królewskiego ucha” i posiadał możliwość swobodnego przekazywania monarsze wszelkich informacji. Tylko pozornie jego wyłączną kompetencją było rozweselanie władcy, bowiem przecież w kostiumie śmiechu mógł on także przekazywać gorzką prawdę. Przykład ten pokazuje niezwykle ważną metamorfozę ludycznej funkcji komizmu, który może stać się nośnikiem prawdy. W 1500 roku na sejmie w Augsburgu uchwalono prawa o błaznach, które wymagały między innymi tego, aby jego właściciel pilnował, by ten nie chadzał „samopas” i nie zaczepiał ludzi. To uwypukla fakt, że już w XVI wieku w wesolości dostrzegano potencjał sygnalizacji prawdy. (Rawski, 2016, s. 248)

Szalkiewicz i Sokołowski wskazują na istotną rolę karnawału w średniowieczu, w trakcie którego „świat odwracał się do góry nogami” (Szalkiewicz i Sokołowski, 2018, s. 96) a przyjęty porządek rzeczywistości chwilowo przestawał obowiązywać. Unaocniająją oni, że w ramach karnawału często wybierano *króla błaznów*, czyli:

Postać zrodzona w świecie śmiechu. Jego władza wynikała z odwrócenia ustalonego porządku rzeczy. Błazen, obcy zbiorowości, był istotą pozornie nieszkodliwą, której działalność nie pociągała za sobą żadnych konsekwencji. Dlatego miał on prawo popełniać najgorsze niestosowności po to, by rozbawić innych. Jednak, gdy pod maską głupoty, umysłowej pustki lub obłądu ukryła się głęboka mądrość lub spryt, błazen mógł skutecznie wykorzystać daną mu na czas karnawału władzę. Miał wówczas moc ogromną. Był bowiem nosicielem śmiechu, który zwyciężał strach przed tajemnicą, przed światem i przed władzą. (Szalkiewicz i Sokołowski, 2018, s. 97)

Szałkiewicz i Sokołowski oraz Besala wskazują na Stańczyka, jako najbardziej znanego błazna w historii.

Według Parkina (2014) komizm renesansowy odznaczał się więc próbą pogodzenia lokalnych średniowiecznych tradycji z klasycznymi antycznymi dziełami, co przyczyniło się do powstania stylu zwanego *commedia erudita*, czyli *komedii wykształconej*, dążącej do emulowania stylu nowo odkrytych, lecz starożytnych satyrycznych dzieł. Parkin wskazuje na działalność i twórczość Erazmusa jako podstawę nowego sposobu wyrażania myśli, w tym obecność elementów humorystycznych i jako przykład podaje *Colloquia* Erazmusa napisane bezbłędną renesansową łaciną. Parkin wręcz nazywa Erazmusa czołowym satyrykiem epoki, który wpłynął na licznych innych renesansowych myślicieli i satyryków, takich jak Thomas Moore czy François Rabelais. Parkin wskazuje, że dowcipy o klerze i kościele wciąż były popularne w tym okresie i odwołuje się do *Epistolae obscurorum virorum* z 1515 roku, jako przykładu takiej satyry, ale wskazuje, że inne dzieła ograniczały się do opisu przygód grup bohaterów i rycerzy (Parkin 2014).

Renesansowy teatr komediowy miał się szczególnie dobrze we Włoszech, co doprowadziło do powstania całego modelu zwanego włoskim. Występy *commedia erudita* poza tym że były intelektualne i elitarne często miały fabuły miłosne, oparte np. o usuwanie istniejących przeszkód między młodymi zakochanymi parami. Standard ten był jednak zarówno chwalony i krytykowany przez wielu. Z czasem włoski komizm wykształcił jednak inny, bardziej przyziemny i z czasem bardzo popularny rodzaj występów znany, jako *commedia dell'arte*. Forma ta pod wieloma względami stała w opozycji do *commedia erudita*, jako że kładła większy nacisk na samego aktora niż na scenariusz. *Commedia dell'arte* była oparta o zrzeszenia profesjonalnych aktorów, których występy były mocno improwizowane, choć oparte o zwyczajowe i powtarzalne postacie jak *Harlequin* czy *Pulcinella*, oraz standardowe rozwiązania fabularne. Farrell (2014) wskazuje, że sama nazwa *commedia dell'arte* oznacza *przedstawienia gildii* lub *profesjonalny teatr*, gdzie *commedia* oznacza *profesjonalne przedstawienie*, a *arte* oznacza *stowarzyszenie* lub *gildię*.²⁰ Z czasem *commedia dell'arte* stała się na tyle prominentną formą występów, że zdaniem Parkina miała wpływ na twórczość Szekspira i Moliera (Farrell, 2014; Parkin, 2014; Phiddian i Noonan, 2014).

---

²⁰ Chociaż Farrell zaznacza, że nazwa *commedia dell'arte* powstała dopiero w schyłkowym okresie istnienia tej formy występów.

Phiddian i Noonan (2014) wskazują, że w XVIII wieku doszło instytucjonalizacji humoru, jako że wzrósł popyt zarówno na humor sceniczny jak i drukowane i rysunkowe formy humoru. Prywatne teatry zaczęły się pojawiać w całej Europie, a ich główną klientelą był już nie tylko dwór, ale powstająca burżuazja. Ich zdaniem, ta coraz bardziej skomercjalizowana forma humoru miała moralizatorski ton, unikała społecznych i estetycznych wyzwań, oraz stworzyła podwaliny przemysłów rozrywkowych późniejszych wieków. Z czasem jednak zaczęły się pojawiać opinie, że śmiech jest czymś pozytywnym i nie każdy przykład humoru musi być czymś kosztem (Phiddian i Noonan, 2014).

Phiddian i Noonan podają przykład Moliera i jego dzieł *Tartuffe* oraz *Misanthropie*, za pomocą których aktywnie i agresywnie krytykował on ówczesną rzeczywistość społeczną, polityczną oraz religijną czym sprowadził na siebie ekskomunikę arcybiskupa Paryża. Phiddian i Noonan podkreślają, że humor miał też skomplikowaną i często antagonistyczną relację z głównym nurtem politycznym okresu Europy nowożytnej: rozwojem absolutyzmu w XVI i XVII wieku oraz ich późniejszym upadkiem w czasach rewolucji pod koniec XVIII wieku. Humor dawał ujście buntowniczym nastrojom skierowanym przeciwko autorytarnym rządóm. Z czasem też satyra zaczęła zyskiwać na znaczeniu, zwłaszcza, jako element publicznej debaty politycznej w krajach takich jak Wielka Brytania i Francja, w dużej mierze dzięki rosnącej popularności drukowanych materiałów, o czym wspominają też Birden i Attardo. Phiddian i Noonan wymieniają m.in. twórczość Johnatana Swifta, Voltaire'a, Alexandra Pope'a czy Diderot'a jako przedstawicieli ówczesnej satyry (Birden i Attardo, 2014; Phiddian i Noonan, 2014).

Gillian M. Rodger (2014) opisuje *vaudeville* (znany w języku polskim także jako *wodewil*) i *variety shows* jako formy rozrywki, którego spektakle składały się z serii różnorodnych niepowiązanych ze sobą strukturą ani narracją występów. Variety shows najpierw pojawiły się, jako część występów teatralnych XVIII wieku, lecz w połowie XIX wieku zaczęły się kształtować jako niezależna forma teatralna, a w drugiej połowie XIX wieku rozwinęła się infrastruktura wspierająca różnorodność i podział gatunku na nurt *szanowany* i *niesławny*, który na początku XX wieku rozwinął się odpowiednio w *vaudeville* i *burlesque* (Rodger, 2014).

Według Müllera (2014) oraz Rodgera (2014) szereg różnych procesów społecznych jak przyspieszona urbanizacja, rozwój technologiczny, kształtowanie mediów i wraz z nimi nowych sposobów komunikacji, ponadto demokratyzacja, oraz tragiczne doświadczenia wojenne pośrednio lub bezpośrednio wpłynęły na charakter humoru i komizmu w XX wieku. Krótko

mówiąc, *vaudeville* zaczął tracić na popularności. Nie bez znaczenia była też cenzura występująca na konkurujących obszarach, różna pod względem przedmiotowym i skali intensywności. Vaudeville zaczął się zamieniać w inne formy występów komicznych. Celestino wskazuje na stand-up, a Müller na programy telewizyjne, w ramach których zaczęły powstawać pierwsze występy sketch comedy (Müller, 2014; Rodger, 2014; *That's Not Funny*, 2014).

Mike Celestino w filmie *That's not Funny* własnej reżyserii twierdzi, że współczesny amerykański komizm opiera się o stand-up, który swymi korzeniami sięga do *vaudeville*. Celestino wskazuje, że stand-up zaczął kształtować się jako osobna forma komiczna w latach 50.tych i 60.tych w pensjonatach i hotelach Catskill Mountains w stanie Nowy Jork, gdzie zabłyśły kariery komików jak Woody Allen, Billy Crystal i Rodney Dangerfield, którzy z czasem zaczęli pojawiać się w telewizji i popularyzować tę formę sztuki komicznej na resztę Ameryki i świata. Celestino wskazuje, że bardzo wiele osób uważa polityczną twórczość komediową Morta Sahla jako prawdziwie pionierską formę stand-upu (*That's Not Funny*, 2014).

Historyczne przykłady upolitycznienia komizmu w Chinach i na Tajwanie

Chińskojęzyczny humor i komizm ma z jednej strony bardzo długą historię w ramach, której wykształciły się różne liczne lokalne formy i kategorie metod humorystycznych oraz występów komicznych – z których niektóre uzyskały szeroki rozgłos a inne nie – a z drugiej strony, można mówić o licznych obcych wpływach na chińskojęzyczny humor i komizm: od wpływów kolonialnych Japonii na Tajwan i Wielkiej Brytanii na Hong Kong, po wpływy polityczne komunizmu na Chiny i antykomunizmu na Tajwanie (Chen, 2017). W ramach tego podrozdziału zostanie przedstawiony zarys historii i natury chińskojęzycznego humoru i komizmu.

Różni badacze wskazują na historyczną rolę religii w kształtowaniu chińskojęzycznego humoru. O ile nie wiadomo czy sam Konfucjusz korzystał z humoru, to konfucjanizm ugruntował w kulturze chińskiej przekonanie, że humor powinien być umiarkowany i powinien wywierać moderujący wpływ na zachowanie. Z drugiej strony myśl daoistyczna wykazuje dość znaczne uznanie dla humoru jako narzędzia nauczania, oraz jako broń do wyśmiewania bzdur i słabości systemu społecznego. Także buddyzm historycznie korzystał z humoru jako sposób na ilustrowanie granic konwencjonalnego nauczania i rozumienia przyjętych koncepcji (Chey, 2014b; Chen, 2017; Gardner, 2014; Morreall, 2014c).

Zdaniem Li-Chi Lee Chen (2017) we współczesnym chińskim mandaryńskim określeniu najlepiej opisującym humor jest termin *yōumò* (幽默), które jest słowem stosunkowo młodym, wprowadzonym do języka przez chińskiego uczonego, pisarza, publicystę oraz 'mistrza humoru' Lín Yǔtáng 林語堂, który wraz na Kuomintangiem ewakuował się na Tajwan. Termin *yōumò* Lín'a jest niczym innym jak tłumaczeniem angielskiego terminu *humor* / *humour* i jego adaptacją na chińskie warunki. Lín znaczną część swej działalności i twórczości poświęcił na budowanie kulturowych mostów między Wschodem a Zachodem i humor miał być jednym z nich (Chen, 2017).

Chen wskazuje, że historycznie istotniejszym i bardziej tradycyjnym określeniem humoru w języku chińskim jest termin *huájī* (滑稽), który swą historią sięga aż do 2500 p.n.e. Jest to bardzo szeroki termin, który ma kilka znaczeń: złośliwy, obsceniczny, dowcipny, ironiczny (sarkastyczny) i pełen humoru. Yue Xiaodong (2010), podążając za Liao Chaochih (2001), twierdzi, że *yōumò* i *huájī* nie są tym samym, ponieważ *yōumò* zawiera więcej mądrości i elegancji niż *huájī*, ale mimo to *huájī* zawiera elementy nowoczesnego humoru, takie jak zabawna akcja, śmieszna mowa i dowcipne myśli. Lin Yutang definiował anglojęzyczny humor (t.j. *yōumò*) jako „nie *fèngcì* ale też jako nie *huájī*” (「幽默不是諷刺，也不是滑稽」), gdzie *fèngcì* (upr. 諷刺 trad. 諷刺) to termin zbiorczy odnoszący się do sarkazmu, ironii oraz satyry (Chen, 2017; Liao, 2001; Yue, 2010).

Na przestrzeni wieków komizm chiński wykształcił wyjątkowe formy występów komicznych, które zebrane razem określa się w Chinach jako *qǔyì* (upr. 曲艺, trad. 曲藝). Do tych form należą wcześniej wspomniany *xiàngshēng* (upr. 相声, trad. 相聲), *xiǎopǐn* (小品), *kuàibǎn* (快板), *èrrénzhuàn* (upr. 二人转, trad. 二人轉), *píngshū* (upr. 评书, trad. 評書) i liczne inne rodzaje występów mniej lub bardziej popularne w różnych częściach Chin. Warto zaznaczyć, że niektóre z tych występów lub nazw nie są w ogóle znane na Tajwanie, lub są znane pod innymi nazwami – co z pewnością utrudnia ich badanie osobom z zewnątrz. Tak więc, o ile *xiàngshēng* oraz *xiǎopǐn* są znane to występy *èrrénzhuàn* i *píngshū* są Tajwańczykom obce, lub funkcjonują pod zmienionymi nazwami – dla przykładu *kuàibǎn* to *shùláibǎo* (trad. 數來寶). Również samo

słowo qǔyì jest dla wielu Tajwańczyków obce. Kluczowa w tym aspekcie jest relacja komizmu z lokalnymi dialektami a oficjalnym państwowym chińskim mandaryńskim. Liu (1996) wskazuje, że znamienym trendem w historii Chin jest powstawanie regionalnych form występów odzwierciedlających lokalną rzeczywistość, jak farsy huaji w dialekcie szanghajskim czy opery lachang z północy Chin, które tylko z czasem zyskały ogólnonarodowe uznanie. Na Tajwanie proces ten ma jednak odwrotny kierunek – popularne w całym Chinach formy ekspresji komicznej na Tajwanie ulegają regionalizacji, jako że w tradycyjnie mandaryńskojęzyczne występy wplata się zwroty zaczerpnięte z lokalnych dialektów, jak z języka tajwańskiego czy języka hakka. Dodaje on jednak, że technika ta nie jest niczym szokującym i opiera się na błędach w komunikacji między różnymi dialektami, spowodowanych błędną wymową lub błędnym rozumieniem słów, co w połączeniu z kpina lub sarkazmem zmusza ludzi do refleksji nad własnym językiem i kulturą (Chen, 2017; Liu, 1996b).

Liu jest zdania, że od przejęcia władzy w kontynentalnych Chinach komuniści ignorowali większość tradycyjnych form występów komicznych – z wyjątkiem xiàngshēng, który traktowali, jako ostrą broń propagandy. Liu unaocznia, że słynny chiński komik Mǎ Jì 马季 wyraził pogląd, że „xiàngshēng stanowi potężną broń do wychwalania nowego społeczeństwa, a także do satyryzowania starych rzeczy i starego myślenia”, gdyż ze względu na swój prosty język może „sięgnąć głęboko w ramach struktur fabryk i instytucji akademickich”. Tymczasem na Tajwanie komizm, w tym xiàngshēng, nie spełniał odgórných celów politycznych władzy, lecz bardziej stanowił oddolny głos klasy średniej i niższej, czyniąc z tajwańskiego komizmu sztukę zasadniczo buntowniczą. Tajwański komik xiàngshēng Wèi Lóngháo 魏龍豪 był zdania, że komicy, tak jak dzięcioły, wydziobujące owady w każdym drzewie, powinni dotykać bolączek współczesnych im czasów i ubolewał nad brakiem tolerancji dla satyry okazywanym przez ówczesne mu władze (Liu, 1996b).

W kontekście xiàngshēng różne źródła wskazują, że treści prezentowane w ramach występów często miały charakter przyziemny, sprośny i politycznie niepoprawny – co rzutowało na negatywne postrzeganie zarówno komizmu i humoru w ogóle (CGTN, 2015; Chey, 2014a; Yue, 2014). Yue wskazuje więc, że w XX wieku doszło do renesansu humoru i komizmu w chińskim społeczeństwie, gdyż przestały być postrzegane jako grubiańskie i świńskie, lecz

zaczęły być doceniane i uznawane przez ludzi w każdym wieku i ze wszystkich środowisk (Yue, 2014).

Graficzne przykłady humoru i komizmu chińskojęzycznego znajdują się w Aneksie V.

Komizm polityczny w stand-upie

Najpowszechniejszą i najbardziej rozpoznawalną formą komizmu na świecie, a szczególnie w świecie anglosaskim jest tzw. *stand-up comedy* znany też po prostu, jako *stand-up*, *stand up* lub *standup*.²¹ Najprostszy sposób, w jaki można opisać stand-up to, jako humorystyczny monolog jednej osoby z mikrofonem przed widownią. Oczywiście, takie ujęcie tematu stanowi duże uproszczenie, niemniej jednak oddaje istotną cechę stand-upu – popularność i powodzenie tej formy występów komicznych wynika w dużej mierze z jej prostoty (I Am Comic, 2010).

Ian Brodie (2014) opisuje stand-up, jako „konwersacyjną formę profesjonalnej humorystycznej rozmowy” (Brodie, 2014b, s. 733) i wskazuje, że stand-up odbywa się na scenie, która wyraźnie oddziela wykonawcę od publiczności, ale mimo tego w ramach występów dochodzi do swoistego dialogu na linii komik-publiczność. Brodie podkreśla bardzo nieformalny charakter występów stand-upowych, a za klucz sukcesu każdego stand-upera uznaje stworzenie postaci (t.j. alternatywnej, scenicznej wersji siebie), która pozwala umiejscowić wykonawcę w stosunku do publiczności i tym samym pomaga nawiązać kontakt pomimo różnic społecznych i kulturowych (Brodie, 2014b).

Istnieją różne rodzaje stand-upu. Różni komicy stand-upowi (których absolutnie nie należy nazywać *kabareciarzami!*) w ramach swoich występów prezentują różne treści. Zależnie od swoich umiejętności i preferencji skupiają się bardziej na zagadnieniach czy to różnic etnicznych, różnic między płciami, czy czarnym humorze. Jedną z najstarszych i najbardziej popularnych kategori stand-upu jest stand-up polityczny (T. Lee 2017). W odróżnieniu od kabaretu w stand-upie zawsze, albo w zdecydowanej większości przypadków, na scenie występuje tylko jeden komik, który swoją żywiołowością i pewnością siebie przyciąga oraz skupia uwagę widowni na

---

²¹ W przypadku słowa *stand-up* nie ma określonych zasad pisowni – zarówno po angielsku jak i po polsku – gdyż jest to wciąż stosunkowo nowa forma występów scenicznych a w języku polskim jest to dość nowe, lecz często używane zapożyczenie. Niemniej jednak, większość źródeł naukowych zapisuje termin następująco: *stand-up*. Czynią tak m.in Kiec (2014), Brodie (2014a), Brodie (2014b) czy Quirk (2018).

sobie i tematach, które porusza. O ile niezbyt często komik autentycznie prowadzi dialog z publicznością (a nawet, gdy to robi to jest to raczej częściowy element występu niż jego całość), to w zdecydowanej większości przypadków stara się, aby jego *de facto* monolog sprawiał wrażenie nieformalnej konwersacji o charakterze rozmowy między przyjaciółmi. Na taki odbiór komika i jego występu składają się różne elementy, od jego ubioru, poprzez intonację, po dobór słownictwa, jak np. zwroty sugerujące zwracanie się do przyjaciela (np. „oh man”) (I Am Comic, 2010).

Występy stand-upowe opierają się, więc na charyzmie jednej osoby i jej indywidualnej umiejętności rozbawienia widowni, (choć widownia za pomocą bicia brawa, buczenia, lub nawet poprzez ciszę, potrafi mieć i miewa wpływ na przebieg występu stand-upowego). W efekcie czego stand-up charakteryzuje wyjątkowy rodzaj estetyki. Brodie wskazuje na celową pustkę scen stand-upowych – na ogół poza mikrofonem i samym komikiem nic innego się tam nie znajduje. Stand-uperzy rzadko korzystają z jakichkolwiek rekwizytów, kostiumów czy muzyki. Taki stan rzeczy pozwala widzom łatwiej skupić uwagę na samym komiku oraz treści i formie jego występu, który dzięki temu ma potencjalnie szersze pole popisu – i tylko od niego zależy, czy jest w stanie z tej możliwości skorzystać. Poza doborem tematu i słownictwa, komik ma liczne różne opcje w swym humorystycznym arsenale, które może wykorzystać do wywołania śmiechu u widowni. Na przykład, stand-uperzy mający talent i umiejętność naśladowania i imitowania postaci chętnie korzystają z różnej maści gestów, mimik, głosów i dźwięków (Brodie, 2014b).

Liczni komicy stand-upowi są znani głównie, lub wyłącznie, z powodu mocno politycznej natury swoich występów. Według serialu dokumentalnego CNN *The History of Comedy* pierwszym komikiem tego typu był Mort Sahl w latach 60.XX wieku. Monologi Sahla zawsze opierały się o bieżące wydarzenia, zwłaszcza polityczne, do tego stopnia, że często pojawiał się na scenie z gazetą. Dziś Lewis Black jest najbardziej znanym politycznym stand-uperem i jest on znany przede wszystkim dzięki swojemu wyjątkowo rozłoszczonemu i pełnemu gniewu stylowi komizmu (T. Lee 2017).

Celestino wymienia liczną rzeszę komików, jako prekursorów stand-upu, ale skupia się na trzech konkretnych i najbardziej wpływowych osobach: George Carlin, Richard Pryor oraz Lenny Bruce. Celestino zaznacza, że poza tym, że byli mistrzami swego fachu, to na dodatek każdy z nich poczynił znaczne kroki w poszerzeniu zagadnień, tematów oraz sposobów

wyrażania myśli - nie stronili od tematów tabu oraz używania wulgaryzmów (szczególnie znamienym przypadkiem jest występ Carlina znany jako *Seven dirty words*). Warto jednak zaznaczyć, że o ile wystąpienia Brucea były kontrowersyjne od samego początku jego kariery, to Pryor i Carlin przeszli stopniową ewolucję od uprzejmych, eleganckich i kulturalnych artystów scenicznych po niecenzuralnych i kąśliwych krytyków rzeczywistości społecznej (*That's Not Funny* 2014).

Od tamtego czasu doszło do krystalizacji formuły i wyodrębnienia (nielicznych, ale jednak) zasad stand-upu, aż po dzień dzisiejszy, kiedy to stand-up jest tak dużym i prężnym gatunkiem, że doszło do powstania różnych 'spersonalizowanych', nierzadko eklektycznych podkategorii: od kulturalnego obserwacyjnego komizmu Jerriego Seinfelda, po głośny i wynikający z frustracji komizm Billa Burra, poprzez wulgarne i sprośne Jimmiego Carra, aż po czarny i okrutny komizm Anthonyego Jeselnika – ale przykładów jest znacznie, znacznie więcej, jako że każdy komik stand-upowy ma swój własny wyjątkowy styl, który jest oparty o jego własny charakter, inspiracje i kreatywność.²² Ponadto, stand-up zaczyna odgrywać coraz ważniejszą rolę w komizmie reszty świata – jest to prawda dotycząca Indii, ale też Polski ale również Chin i Tajwanu (*I Am Comic*, 2010; *That's Not Funny* 2014).

Mimo że stand-up ma nieliczne zasady nim kierujące, to można wymienić kilka rodzajów formatów występów stand-upowych. Podstawową kategorią są występy w ramach często darmowych wieczorów *open-mic*, w których to trakcie każdy występujący, od amatora do profesjonalisty, dostaje ok. 5 minut na występ w celu przeszkolenia swoich umiejętności stand-upowych lub przetestowania nowego materiału przed publicznością. Na następnym etapie są mniej lub bardziej profesjonalne i płatne występy typu *stand-up show*, w których udział biorą komicy posiadający pewne doświadczenie i pewne zasoby przetestowanego materiału, zaczynając od pozycji *opener* (pierwszy komik wieczoru z najkrótszym materiałem ok. 5 minut), z czasem stając się *feature* (drugi komik wieczoru ze średniej długości materiałem ok. 10 minut), dochodząc do pozycji *headliner* (główny komik wieczoru z długim materiałem od 20 do czasem ponad 60 minut). Na tym etapie, mając duże doświadczenie, solidny materiał, ale i renomę i uznanie, komicy bywają zapraszani do udziału w różnych wydarzeniach, w tym do programów

---

²² Ogromnej różnorodności stand-upu można doświadczyć np. w trakcie corocznego festiwalu komediowego *Juste Pour Rire / Just For Laughs* w Montrealu w Kanadzie, który jest największym festiwalem komediowym na świecie. Sam tego doświadczyłem w 2016 roku. (więcej szczegółów można znaleźć pod adresami www.justforlaughs.com i www.hahaha.com).

telewizyjnych – gdzie to na ogół są proszeni o krótkie, ale solidne występy, prezentujące ok. 5 minut ich najlepszego, ale i najnowszego materiału – i to ten rodzaj występów jest analizowany w tej pracy. Tylko najlepsi komicy tego rodzaju z czasem dostają możliwość stworzenia w pełni samodzielnego dłuższego występu typu *comedy special*, który może trwać ok. godzinę, ale tego rodzaju występy nie są analizowane w tej pracy.

Szczególnym wydarzeniem amerykańskiego stand-upu politycznego jest *White House Correspondents' Dinner* czyli coroczny oficjalny bankiet Białego Domu dla przedstawicieli prasy jak i administracji rządowej z udziałem prezydenta i/lub wiceprezydenta. Każdego roku, w ramach wydarzenia, jeden komik jest proszony o bycie oficjalnym mówcą wieczoru.²³ W ostatnich latach następujący komicy mieli okazję śmiać się władzy prosto w twarz: Jay Leno (2010), Cecily Strong (2011), Jimmy Kimmel (2012), Conan O'Brien (2013), Joel McHale (2014), Seth Meyers (2015), Larry Wilmore (2016), Hasan Minhaj (2017), Michelle Wolfe (2018), Trevor Noah (2022). Niektórzy są zdania, że występ Meyersa i jego cięte dowcipy o Donaldzie Trumpie wręcz zmotywowały Trumpa do kandydowania w 2016 roku. Co znamienne, w trakcie kadencji Trumpa tradycja zapraszania komików została zawieszona (T. Lee 2017; Knorr-Evans, 2022).

W analizowanym w tej pracy komizmie aż 41 występów na 806 było najwyższej kategorii A (więcej na ten temat w rozdziale III). Prowadzący te występy komicy w komizmie anglojęzycznym to: Nish Kumar, Robby Slowik, Mark Normand, Jena Friedman, Caleb Synan, Seaton Smith, Cristela Alonzo, Rory Scovel, Solomon Georgio, Bob Odenkirk, Hari Kondabolu, Ronny Chieng, Brian Regan, Joe Wong, Kathleen Madigan, Ramy Youssef, Mo Amer, Maz Jobrani, Alingon Mitra, Cory Kahaney oraz Ismael Loutfi. W komizmie francuskojęzycznym byli to Virginie Fortin, Laura Laune, Alex Vizorek, Bun Hay Mean, Lenny M'Bunga, Adrien Arnoux, Kevin Razy, Thomas Wiesel, Mamane, Donel Jack'sman. W komizmie polskojęzycznym: Tomasz Jachimek i Czesław Mozil. W komizmie chińskojęzycznym: Gǔ xīn 古辛, Chén Yīnglǒu 陳英樓, Wū Míngǔ 巫明如, Wēng Quánwěi 翁銓偉, Huáng Shìwěi 黃士偉.

Powyżsi komicy w swoich pozostałych wystąpieniach nie zawsze poruszają treści polityczne w tak samo wysokim stopniu. Niemniej jednak, choć raz byli gotowi wziąć udział w

---

²³ Podobnym wydarzeniem jest coroczne wydarzenie *Radio and Television Correspondents' Association*, które także zaprasza czołowych polityków i komików.

pełni politycznym występie i z dużą dozą prawdopodobieństwa świadczy to o tym, że treści polityczne w dużym natężeniu są traktowane, przez nich albo jako skuteczne narzędzie komiczne, albo jako zjawisko nie umniejszające wartościom komicznym, albo, w najgorszym przypadku, jako zjawisko umniejszające wartościom komicznym, któremu potrafią zaradzić. Dodatkowe badania na ten temat byłby ciekawe i zdecydowanie mogłyby ujawnić wiele nowych informacji.

Komizm polityczny w xiàngshēng

Xiàngshēng (upr. 相声, trad. 相聲) (czytaj: *siangszeng*) to najbardziej popularny rodzaj chińskiego występu scenicznego lubiany zarówno w Chinach jak i na Tajwanie. Na ogół występy xiàngshēng mają charakter dialogu między dwoma komikami, ale zdarzają się wariacje jednoosobowe tzw. *dānkǒu xiàngshēng* (upr. 单口相声, trad. 單口相聲) lub wieloosobowe. Często tłumaczony na angielski jako *crosstalk* czyli *rozmowa na krzyż*, David Moser (2014) i Lee Shanwei (2018), wyjaśniają że *xiàng* oznacza twarz a *shēng* oznacza głos, a Claire Liu (1996a) tłumaczy xiàngshēng na angielski jako *comic dialogue* czyli *komiczny dialog*. Xiàngshēng, a zwłaszcza dankou xiàngshēng można uznać za najbliższy stand-upowi chiński format występów komicznych, niemniej jednak istnieją istotne różnice. W odróżnieniu od stand-upu przedstawienia xiàngshēng mają bardziej skostniały i sztywny format. Jocelyn Chey (2014) wskazuje na odgórnie narzucone cechy występów xiàngshēng jak, scenariusz (z formalną strukturą posiadającą wprowadzenie, rozwinięcie i zakończenie), minimalna akcja (brak poruszania się po scenie), kostiumy (często w formie tradycyjnych chińskich ubrań) oraz okazjonalnie sceneria. Śmieszność xiàngshēng wynika z dialogów, a nie z wygłupów, w efekcie czego xiàngshēng koncentruje się na języku i grze słów, przy wykorzystaniu kalamburów, homonimów, różnic między dialektami, łamańców językowych, łamigłówek, idiomów oraz recytowaniu rzeczy z pamięci. W dialogu komicznym z reguły role komików są podzielone: jeden mówi dużo a drugi wspiera go lub prowokuje publiczność do śmiechu zabawnymi wtrąceniami lub uwagami. Często w ramach występów pojawiają się odniesienia do lokalnego folkloru ulicy, jak uliczni sprzedawcy. Ze względu na to, xiàngshēng często opiera się na slangu, odniesieniach do bieżących wydarzeń i aluzjach historycznych, co też czyni go trudnym do przetłumaczenia. Julien Gaudfroy (2010), francuski komik mieszkający w Chinach, opisuje xiàngshēng jako, rodzaj performansu który nie tylko opiera się o dialog dwóch występujących

osób, ale zawiera również różne elementy śpiewu – od muzyki folkowej po operę pekińską. Moser oraz Lee ujawniają, że w ramach xiàngshēng od komików oczekuje się opanowania czterech podstawowych umiejętności: *shuō* (upr. 说, trad. 說) czyli umiejętność mówienia, *xué* (upr. 学, trad. 學) czyli naukę i imitację, *dòu* (逗) czyli zdolność żartowania oraz *chàng* (唱) czyli śpiew (Chey, 2014a; Moser, 2014; S. Lee, 2018; Liu, 1996a; SeeChinaOrd, 2010).

Chiński xiàngshēng należy podzielić na tradycyjny, czyli ten przed 1949 rokiem, oraz współczesny, po 1980 roku. Zdaniem Liu pierwszych przykładów xiàngshēng można się doszukiwać już w czasach dynastii Zhou i okresu Trzech Królestw, ale Moser wskazuje, że tradycyjny xiàngshēng rozpoczął się, jako wystąpienia uliczne dwóch aktorów/komików za czasów Dynastii Qing, po śmierci cesarza Xianfeng w 1861 roku – gdy w ramach żałoby zakazano oficjalnych form rozrywki i bezrobotni aktorzy operowi byli zmuszeni wyjść na ulice aby zarobić na swoje utrzymanie. Rezultatem było powstanie rodzaju spontanicznego plenerowego teatru z żywymi dialogami mającymi zwrócić uwagę tłumów. Z czasem xiàngshēng przeniosło się do herbaciarni i teatrów jako nowa forma sztuki sama w sobie. Niemniej jednak brak stabilności politycznej oraz niepokoje społeczne późniejszych dekad utrudniały rozwój xiàngshēng i jego przekształcenie w dojrzałą sztukę, powodując, że komizm pozostawał przyziemny, sprośny i politycznie niepoprawny, wysmiewający skorumpowanych urzędników, wieśniaków, prostytutki czy kulturę społeczną w ogóle. W okresie republikańskim przed 1949 rokiem centrum xiàngshēng znajdowało się w Pekinie i Tianjine, gdzie poziom życia był wyższy, chociaż sami komicy pochodzili głównie z biednych rodzin, a opracowane przez nich występy odzwierciedlały czarny komizm niższych klas społecznych, jako że wysmiewały bogatych oraz szydziły z mocarstw kolonialnych. Chey zaznacza, że występy owego okresu nie były wyraźnie polityczne, gdyż komikom zależało nie tylko na rozbawieniu, ale i utrzymaniu wiernych odbiorców, od których zależało ich utrzymanie (CGTN, 2015; Chey, 2014a; Moser, 2014).

Po 1949 roku chińscy komicy xiàngshēng przeszli reedukację w duchu marksizmu i myśli Mao. W Chinach powstały grupy modernizacyjne xiàngshēng mające na celu eliminację niestosownego języka i tematów ze starych scenariuszy, poprzez zastąpienie ich partyjnymi frazesami jak kreowanie spójnego i lojalnego społeczeństwa, czy modernizacja gospodarki. Dozwolone były tylko wybrane tematy. Kluczowym problemem komików xiàngshēng była kwestia używania sarkazmu w konstruktywny sposób: tak, aby ich komizm był zgodny z linią

partyjną, skupiony na walce z wrogimi elementami. W tym celu niektórzy komicy ironicznie obracali żarty przeciwko sobie, udając politycznie naiwnych lub zacofanych, co też było zagranem ryzykownym, lub w ogóle porzucali sarkazm na rzecz wychwalania władz, zamieniając ich występy w nieśmieszłą propagandę. Najgorszy czas dla chińskiego xiàngshēng przypadł na okres rewolucji kulturalnej 1966-1976, kiedy praktycznie wszystkie wystąpienia zostały zakazane, stare scenariusze uległy zniszczeniu, a prześladowania doprowadziły do śmierci wielu komików (Chey, 2014a; Moser, 2014).

Liu przybliżył fakt, że xiàngshēng na Tajwanie był pierwotnie „wyciągnięty z niczego”. Kiedy Kuomintang dokonał ewakuacji na Tajwan w 1949 roku wraz z nim nie przyjechał żaden profesjonalny komik. Dopiero z czasem Wú Zhàonán 吳兆南 i inni zaczęli odtwarzać z pamięci rutyny,²⁴ które widzieli wcześniej w Pekinie. W takim sensie, Liu jest zdania, że podwaliny xiàngshēng przywieziono na Tajwan bezpośrednio z Pekinu. Niemniej jednak, jako że nie było gotowych scenariuszy do naśladowania i wszystko zależało od kreatywności tych nowych komików, na Tajwanie doszło do swoistego resetu xiàngshēng. Liu wskazuje, że mimo rozdziału między Tajwanem a Chinami, tajwańscy fani komizmu poprzez radio przysłuchiwali się chińskim programom komicznym, wiele się z nich uczyli i z czasem zaczęli tworzyć własne interpretacje. Z czasem Wu wyprodukował liczne taśmy zawierające setki dialogów komicznych – więcej niż ktokolwiek inny po obu stronach Cieśniny Tajwańskiej i w efekcie stając się 'narodowym skarbem' – które stały się podwaliną tajwańskiego xiàngshēng i wzorem dla przyszłych komików. Istotną różnicą, która zaczęła się pojawiać między Tajwanem a Chinami była wolność słowa – o ile tajwańskim komikom brakowało pewnych podstaw, to stopniowo mogli się cieszyć coraz większą swobodą ekspresji. Tymczasem, komicy z Chin kontynentalnych na bieżąco musieli dostosowywać swoje umiejętności, aby skutecznie i niepostrzeżenie umieszczać komunistyczną propagandę (Chen, 2013; Liu, 1996a; S. Lee, 2018).

Po liberalizacji i otwarciu Chin na świat chiński xiàngshēng przeszedł odrodzenie w latach 80. XX wieku. Jednak ten nowy xiàngshēng różnił się nieco od starego, będąc bardziej cięty, sarkastyczny i polityczny, ale swymi treściami stanowiący swoiste catharsis dla społeczeństwa wycieńczonego Maoizmem. Mimo to xiàngshēng zachował swą lekką naturę i

²⁴ Słowo *rutyna* zostało użyte gdyż *scenariusz* jest zbyt podniosłym słowem sugerującym szlachetny teatralny rodowód. *Rutyna* jest bardziej odpowiednim słowem, zwłaszcza, że także w odniesieniu do stand-upu zawsze mówi się o *rutynach* (ang. *routine*) a nigdy o scenariuszach.

atrakcyjność, przez co współcześnie jest popularnym formatem występów w telewizji i stałym elementem *Chūnwǎn*, czyli Gali Chińskiego Nowego Roku. Chey wymienia najbardziej popularnych (i politycznie kontrowersyjnych) współczesnych chińskich wykonawców xiàngshēng jak Zhōu Libō 周立波, (który w swym komizmie porusza współczesne problemy krajowe i międzynarodowe), Guō Déngāng 郭德纲, (który z powodu kpín z przywódców politycznych znalazł się pod baczny okiem cenzury), oraz Xiǎo Shěnyáng 小沈阳 (Chey, 2014a).

Komizm polityczny w innych formach występów scenicznych

Poza sta stand-upem i xiàngshēng liczne inne formy komizmu także wyrażają treści polityczne. Choć nie są one tematem tej pracy, to należy o nich wspomnieć. Formą występów scenicznych, która zdecydowanie odegrała istotną rolę w historii polskiego komizmu politycznego bezsprzecznie był kabaret. Polski komizm XX wieku charakteryzowała dominacja kabaretu, który wraz z upowszechnieniem się telewizji po II wojnie światowej zyskał ogólnokrajową renomę i uznanie, jak to było np. w przypadku *Kabaretu Starszych Panów*. W okresie PRL kabarety ceniono za umiejętność obchodzenia cenzury, jak np. parodie Cyrankiewicza i Gomułki w Piwnicy pod Baranami, czy też słynny dowcip o pierogach [*ruskich*] których nikt nie zamawiał w wykonaniu Jana Kobuszewskiego dla nie stroniącego od polityki Kabaretu Olgii Lipińskiej (Kiec, 2014; Szczerba, 2015). Zdaniem Kiec polskie kabarety okresu PRL charakteryzowała „ostra, niszcząca parodia społeczno-polityczna” (Kiec, 2014, s. 20), która absurdalnym komizmem i trafną krytyką komunistycznej rzeczywistości starała się dotrzeć do odbiorców mimo silnej cenzury.

Anglosaskim odpowiednikiem kabaretu jest forma znana jako sketch comedy – choć nie do końca. Sketch comedy jest prawie że teatralną formą występów komicznych, w ramach których komiczne sceny są odgrywane, a uprzednio przygotowane i przećwiczone przez cały zespół komików lub aktorów komicznych. Jednym z najbardziej znanych przykładów sketch comedy była legendarna brytyjska grupa Monty Python z lat 70., znana z surrealistycznego i absurdalnego stylu komedii. Dziś występy sketch comedy można zobaczyć w klubach komediowych jak *Second City* w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie, ale zwłaszcza w popularnym i opiniotwórczym amerykańskim programie telewizyjnym *Saturday Night Live* (w skrócie *SNL*), który od dekad wywiera ogromny wpływ na amerykańską politykę i komizm. (Müller 2014). Dan Schill taki opisuje rolę *SNL*:

Program Saturday Night Live stał się dobrze znany ze swoich barwnych karykatur prezydentów, m.in. w tym arystokratycznego George'a H. W. Busha w wykonaniu Dany Carvey, nienasyconego Billa Clintona w wykonaniu Darrella Hammonda oraz bufonowatego George'a W. Busha w wykonaniu Willa Ferrella. (Schill, 2014)

Chińskim odpowiednikiem kabaretu jest forma występów komicznych znana jako *xiǎopǐn* 小品. Tak jak kabaret *xiǎopǐn* ma specjalne sceny i rekwizyty oraz znane grupy komików i tak jak *xiàngshēng* jest stałym elementem *Chūnwǎn*, czyli Gali Chińskiego Nowego Roku. Mimo to, w zachodnich źródłach bardzo niewiele można znaleźć na jego temat. Hú dé cái (2008) wskazuje, że nawet w języku chińskim istnieje nieporozumienie, co do znaczenia terminu *xiǎopǐn*. Hú wskazuje na fakt, że pierwszą osobą, która użyła tego terminu był *xiǎopǐn* Ōuyáng Yǔqiàn 欧阳予倩, który nazwał je *huájī xiǎopǐn* 滑稽小品 czyli, „śmieszny skecz” i akcentuje buddyjski rodowód nazwy *xiǎopǐn*: termin pierwotnie odnosił się do uproszczonych wersji pism buddyjskich, które wyglądem były podobne do pierwszych szkicy rutyn. (胡德才 2008).

Hú tłumaczy wzrost popularności *xiǎopǐn* po 1980 roku na trzy sposoby. Po pierwsze, wskazuje na ogromny głód komiczny Chińczyków po wiekach trudnej historii i dekadach „lewicowego pragmatyzmu politycznego, które stopniowo uwięziły pogodną i optymistyczną naturę ludzi, a także stłumiły twórczość pisarzy i artystów zajmujących się komizmem” (胡德才 2008 i dodaje, że „komizm to sztuka wolności” (胡德才 2008). Po drugie, wskazuje na swoistą autentyczność występów, które są bliskie życiu i umiejętnie omawiają oraz krytykują bieżące wydarzenia społeczne. Po trzecie, zaznacza skromny styl estetyczny występów, których większość unika ostrej i krytycznej satyry. Hú jest zdania, że „nawet znakomite skecze satyryczne rzadko naprawdę dotyczą ważnych problemów społecznych w prawdziwym życiu” (胡德才 2008).

Liu jest zdania *xiǎopǐn* wyrósł z tradycji chińskiego *xiàngshēng* w wyniku stopniowego otwierania się i komercjalizacji społeczeństwa. Na wolnorynkowy rodowód *xiǎopǐn* wskazuje

także Du Wenwei, który akcentuje prześmiewczy charakter xiǎopīn wobec zachodzących zmian społecznych (Du, 1998; Liu, 1996a).

Bezspornie jednak, najbardziej istotną formą komizmu politycznego są programy typu *news satire*, którą Holbert i Tchernev definiują, jako „rodzaj politycznej treści medialnej, która łączy w sobie elementy rozrywki i spraw publicznych”. News satire jest bardzo ważnym zjawiskiem z punktu widzenia gelotologii politycznej – piszą o nim Lichter i in. (2015), Dagnes (2012), czy Holbert i Tchernev (2014) w *Encyclopedia of Humor Studies*. Istotnymi przykładami news satire są amerykańskie wieczorne programy telewizyjne jak *The Daily Show*, *Weekend Update SNL* czy *The Colbert Report* oraz gazeta online *The Onion*. Zdaniem Holberta i Tcherneva liczni badacze zaznaczają, że cechą szczególną tych programów i mediów jest przedstawianie szaleństwa świata polityki przy równoczesnym, bezlitosnym punktowaniu słabości i niewydolności tradycyjnych mediów informacyjnych. Powołują się na analizy treści programu *The Daily Show*, które wykazały, że zawiera on praktycznie tyle samo istotnych wiadomości politycznych, co zwykle programy informacyjne, a równocześnie spora część programu skupia się na omawianiu szczegółowych założeń i działań świata polityki (Holbert i Tchernev, 2014).

Jako że programy news satire są w swym załączku przede wszystkim komiczne, kształt i format programów stanowi często mieszaninę parodii prawdziwych programów informacyjnych jak i kalkę formatu apolitycznych programów komediowych. Dlatego też, programy news satire są często grupowane w ramach szerszej kategorii programów komediowych typu *late night talk show* – czasami określanego w Ameryce też jako *late night*. W odróżnieniu od indywidualnego, swobodnego i nieprzewidywalnego formatu stand-up, talk-showy to kolektywne przedsięwzięcia telewizyjne stanowiące wręcz instytucje o mniej lub bardziej regularnym i wyraźnie określonym formacie. Według Lichtera, pierwsze talk-showy w latach 50. były bardzo podobne w stylu do audycji radiowych, a znany dziś format ukształtował się w latach 60. wraz ze zwiększeniem świadomości potencjału telewizji. Wtedy też powstał pierwszy prawdziwie istotny program talk-show, jakim był *The Tonight Show* z Johnnym Carsonem. Każdy odcinek programu, który gościł na amerykańskich telewizorach przez kilkadziesiąt lat, zawierał śmieszne monologi prowadzącego, gości ze świata rozrywki, skecze komediowe, interakcje z publicznością, gości będących autorami książek lub ciekawych idei oraz liczne elementy muzyczne – i mniej więcej tak jest po dziś dzień. Talk-showy inkorporują częściowo lub całościowo inne formaty - w tym przede wszystkim, ale nie tylko stand-up, jako że wielu prowadzących to byli stand-uperzy, a ich monologi są mocno stand-upowe w charakterze – choć należy zaznaczyć, że dowcipy

monologów są w znacznej większości pisane przez zespoły komików, a nie przez samego prowadzącego (Lichter i in., 2015).

Z powodu podobieństwa formatów *news satire* i *late night talk show* w ostatnich latach zaczyna się zacierać różnica między nimi. Zdaniem Lichtera i innych, jak i Richarda Zoglina w artykule pt. *The New Politics of Late Night* dla TIME magazine, komizm programów typu late night nie tylko stał się polityczny, ale staje się coraz bardziej polityczny – a prowadzący te programy coraz częściej nie tylko nie unikają tematów politycznych, ale wręcz przeciwnie, coraz częściej otwarcie mówią o swoich opiniach i poglądach, de facto stając się uczestnikami społecznej debaty politycznej (Lichter i in., 2015; Zoglin, 2016).

Najbardziej znane i wpływowe programy komizmu politycznego

Oczywiście, poza stand-upem, xiàngshēng, kabaretem, sketch comedy, xiǎopīn, news satire i late night talk show istnieją liczne inne formy komizmu politycznego – zwłaszcza w dzisiejszym świecie internetu i mediów społecznościowych. Zamiast jednak potencjalnie wymieniać je w nieskończoność, warto skupić się na przykładach najbardziej popularnych programów komediowych wyrażających treści polityczne, jako że w każdej z analizowanych w tej pracy kultur (czy też we właściwych im kręgach językowych) można wskazać na choć jeden popularny program o charakterze komizmu politycznego docierającego do sporej widowni i w związku z tym mającego pewną siłę oddziaływania.

The Daily Show with Jon Stewart to popularny program amerykańskiego kanału *Comedy Central*. Pierwszym prowadzącym program był Craig Kilborn, a obecnie prowadzi go południowoafrykański komik Trevor Noah, ale program uzyskał największą popularność w czasach, gdy gospodarzem był Jon Stewart, czyli w latach 1999-2015. Na program Stewarta i jego istotne znaczenie dla amerykańskich mediów, komizmu i polityki wskazują m.in. Lichter czy Dagnes, którzy skupiają się na nim w ramach swoich analiz komizmu politycznego (Dagnes, 2012; Lichter i in., 2015). Stewart zmienił program omawiający popkulturę w program prezentujący nie tylko ostrą krytykę polityki oraz mediów, ale również dokonujący bardziej szczegółowej analizy zjawisk politycznych niż jakikolwiek inny program komediowy, choć Stewart określał treści komiczne prezentowane w programie jako „fake news” (Lichter i in., 2015, s. 26) W trakcie wielu lat emisji program uzyskał niezliczone laudacje oraz wygrał liczne

nagrody, a sam Stewart był porównywany do współczesnego Marka Twaina czy Willa Rogersa (Lichter i in., 2015)

Last Week Tonight with John Oliver to popularny program amerykańskiego kanału *HBO*. Pochodzący z Wielkiej Brytanii John Oliver jest weteranem amerykańskiego komizmu typu *news satire*. Zanim zaczął prowadzić swój własny program, przez wiele lat był korespondentem popularnego programu *The Daily Show with Jon Stewart* oraz stand-uperem. Bezsprzecznie *Last Week Tonight with John Oliver* na HBO to jeden z najbardziej politycznych programów komediowych w Ameryce, o ile nie na całym świecie. O wyjątkowej skuteczności jego komizmu politycznego, mówili w 2015 Victor Luckerson dla TIME oraz Jon Dekel dla National Post. To co jest nadzwyczajne w programie Olivera, to fakt, że jego komiczno-polityczny program nie tylko skutecznie wyśmiewa zjawiska świata polityki, ale dzięki swej trafnej argumentacji i wezwaniom do działania ma realny wpływ na procesy legislacyjne w Ameryce, co Luckerson i Dekel określają jako "John Oliver effect". Dekel wskazuje na ogromną popularność i zaufanie społeczne do samego Olivera (Dekel, 2015; Luckerson, 2015).

Kluczem sukcesu programu jest jego możliwość dogłębnego opisanie każdej wybranej problematyki. Luckerson wskazuje na jego zdolność przekształcania nudnych tematów w popularne inicjatywy społeczne a na niemającym reklam kanale HBO zespół Oliver jest w stanie poświęcić sporą część każdego odcinka na szczegółową analizę jednego wybranego zjawiska, bez konieczności przerywania swej argumentacji w celu pokazania ogłoszeń sponsorów. Tym sposobem program Olivera poruszył liczne istotne zagadnienia społeczne i polityczne, a odniósł szczególne sukcesy przy omawianiu zagadnień takich jak neutralność internetu, korupcja w FIFA, dyskryminacyjny charakter kaucji w aresztach, nieskuteczności stypendiów dla kobiet, czy konfiskata własności przez policję (Dekel, 2015; Luckerson, 2015).

South Park to często kontrowersyjny lecz popularny animowany program Comedy Central . Stworzona przez Treya Parkear i Matta Stone'a seria od dekad jest istotnym źródłem komizmu politycznego w Stanach Zjednoczonych i na świecie. Program swą ciętością uderza w obie strony amerykańskiej barykady politycznej. Travis M. Andrews mocno akcentuje szczególną umiejętność twórców South Parku w balansowaniu między skrajnie odmiennymi poglądami politycznymi i bezstronnej krytyce wszystkich. Można w nim dostrzegać podobieństwo do trollingu, co wykracza poza tradycyjnie pojmowane funkcje satyry. Jako przykład tego Andrews podaje 20 sezon serialu, który koncentrował się na amerykańskich

wyborach prezydenckich w 2016 roku. W ramach tego odcinka dochodzi do debaty między Donaldem Trumpem, uosobionym przez postać nieudolnego, rasistowskiego nauczyciela pana Garrisona, oraz Hillary Clinton. W trakcie debaty Garrison uświadamia sobie jak bardzo niesłuszne jest jego postępowanie i przyznaje, że nie powinien być prezydentem, gdyż jest „chorym, złym, małym człowiekiem”, po czym prosi o głosowanie na swoją kontr-kandydatkę. Wydawałoby się, że to jest żart w pełni kosztem Trumpa, ale nagle dochodzi do obrotu celu komizmu politycznego odcinka o 180 stopni, gdyż reakcja postaci Clinton też stanowi jej krytyczną parodię: w ogóle nie świadoma tego, co się dzieje Clinton jak robot bezmyślnie zaczyna powtarzać frazes „mój przeciwnik jest kłamcą i nie należy mu ufać”, czym traci zaufanie wyborców i powoduje wygraną Garrisona vel Trumpa. Dobrze naturę South Park oddają słowa Matt Stone, jednego z dwóch twórców programu, który w 2005 roku miał powiedzieć „Nienawidzę konserwatystów. Ale naprawdę... nienawidzę liberałów.” (Andrews, 2018).

Les Guignols de l'info to popularny we Francji program stacji Canal+, który to zdaniem Sarah Leduc określa jako „lalki przedstawiające bieżące wiadomości”. Zuchwały i cięty dowcip programu przez prawie 30 lat eksponował dziwactwa i sprzeczności francuskich polityków, jak i również celebrytów filmowych i sportowych, dzięki czemu ukształtował wizerunek niezliczonych publicznych postaci, oraz wzbudzał skrajne emocje tych, których wyśmiewał – od rozbawienia do oburzenia. Całe pokolenie Francuzów dorastało ze świadomością, że osoby wyśmiewane w ramach Les Guignols są społecznie istotne, gdyż program zatrudniał najlepszych francuskich pisarzy komediowych, lalkarzy i aktorów głosowych i nie dla byle kogo decydowano się tworzyć nowe lalki-Guignole (Leduc, 2015).

Szkoło Kontaktowe to najbardziej popularny polski programem komizmu politycznego nadawany na antenie kanału TVN24. Przez blisko dwie dekady program na bieżąco komentuje polskie wydarzenia polityczne, zebrał on widownię ponad 600 tys widzów (Bloch, 2022). W ramach „Szkoła” prowadzący wraz z zaproszonym gościem (na ogół komikiem) ze sporym przymrużeniem oka omawiają najnowsze wydarzenia w polskiej i światowej polityce. Luźna konwencja programu pozwala na nacechowane humorem komentarze. Z programem związani są czołowi przedstawiciele polskiego komizmu, jak Tomasz Jachimek, Michał Kempa, czy Henryk Sawka. Szalkiewicz i Sokołowski wskazują, że podstawowym założeniem programu jest „komentowanie wydarzeń mijającego dnia w sposób kulturalny, równocześnie jednak żartobliwy

i wysoce ironiczny. Obranie takiej formuły powoduje, że rodzima scena polityczna pod lupą *Szklą* staje się intelektualną rozrywką dla docelowej grupy adresatów” oraz dodają, że „subtelne przejawy asynchronii pomiędzy poprawnym doбором słów a ich rzeczywistym znaczeniem sprawiają, że odbiorca przebywa w przestrzeni ciągłych dwuznaczności, podejmuje grę z twórcami projektu, ocierając się często o absurd” (Szalkiewicz i Sokołowski, 2018, s. 147).

Yǎnqiú zhōngyāng diànshìtái 眼球中央電視台 to jeden z najbardziej popularnych tajwańskich kanałów YouTube z ponad milionem subskrybentów. Nazwa kanału w luźnym tłumaczeniu oznacza *Oko centralnego kanału telewizji* i prezentowana na nim treść stanowi parodię oficjalnych chińskich komunistycznych mediów państwowych oraz chińskiego nacjonalizmu (Hu 2021). Kluczowym elementem komizmu programu jest imitacja stylu i języka chińskiej telewizji przy jednoczesnym odwróceniu narracji – zamiast mówić o konieczności unifikacji Tajwanu z Chinami, program kładzie nacisk na potrzebę unifikacji Chin z Tajwanem, a dokładniej wyzwolenia Chin kontynentalnych przez Republikę Chińską spod komunistycznej okupacji. Stanowi to też wysmiewanie przestarzałych na Tajwanie poglądów będących wciąż *de facto* elementami państwowej konstytucji oraz stanowiskiem partii Kuomintang – drugiej największej partii Tajwanu, niegdyś stanowiącej rząd całych Chin. W ramach programu prowadzący nie stronią od sarkastycznego używania przebrzmiałej pan-chińskiej terminologii jak „my Chińczycy” czy „Wielka Republika Chińska”, czy bardziej prześmiewcze nazwy geograficzne jak Dàlù lúnxiàn zhòng zāiqū 大陸淪陷重災區, czyli *najbardziej dotknięty tragedią okupowany obszar kontynentu* (tj. po prostu Chiny), aż po nawet bardzo ostre słownictwo jak Gòngfěi 共匪, czyli *komunistyczni bandyci* (Hu 2021).

Podsumowanie relacji polityki i komizmu

W ramach tego rozdziału zostały zebrane liczne głosy wskazujące na potrzebę poszerzenia zakresu badań politologicznych (Czajowski, 2015; Czyżewski i in., 2010; Jones, 2010; Karwat, 2010; Minkner, 2012; Ulicka, 2015). Jest to szczególnie prawdziwe w kontekście zagadnienia komizmu i nawiązują do tego liczni przedstawiciele nauk społecznych (Banaś, 2016; Rawski, 2016), amerykańskiej politologii (Baumgartner i Becker, 2018; Bippus, 2014; Dagnes, 2012; Lichter i in., 2015) oraz polskiej politologii (Szalkiewicz i Sokołowski, 2018). Wszyscy wyrażają stanowisko wskazujące na dużą i coraz bardziej znaczącą rolę komizmu w polityce.

Zgodnie z założeniem pierwszej hipotezy tej pracy, zagadnienia relacji polityki i komizmu są wielopoziomowe i złożone, poczynając od pierwotnej natury polityki i komizmu, poprzez zagadnienia poprawności politycznej w komizmie i dyskursu politycznego komików, po komiczną aktywność polityków i polityczną aktywność komików. W ramach rozdziału zostało ukazane, że komizm ma liczne szczególne cechy, dzięki którym w naturalny sposób oddziałuje z polityką (Dagnes, 2012; Freedman, 2009; Lichter i in., 2015; Rawski, 2016; Szalkiewicz i Sokołowski, 2018) oraz, że w ramach historii był zawsze na różne sposoby związany z polityką (Birden i Attardo, 2014; Ewans, 2014; Müller, 2014; Parkin 2014; Phiddian i Noonan, 2014; Rodger, 2014; That's Not Funny, 2014). Znamienna w tym kontekście jest krytyczna natura komizmu, wyrażona m.in. w teorii wyższości humoru Thomasa Hobbesa, która stanowi analogię teorii polityczności Carla Schmitta (Big Think, 2016a; Brzozowska, 2000; Critchley, 2012; Davies, 2011a; Dziemidok, 2011; Hurley i in., 2016; Lichter i in., 2015; Karwat, 2010; Rawski, 2016; Szlachta, 2012). Niezależnie od tego jednak, komicy sami w sobie stanowią istotną grupę społeczną (dzięki swej potencjalnie dużej sile oddziaływania), której to dyskurs zasługuje na głębszą analizę – zwłaszcza w kontekście zagadnień politycznych i subpolitycznych jak poprawność polityczna (Czyżewski i in., 2010; Beck i in. 1994). Tak więc, zdecydowanie „komizm i polityka mają liczne płaszczyzny wzajemnego oddziaływania”.

W ramach tego rozdziału doszło także do uporządkowania terminologii nowopowstającej gelotologii politycznej. Szczególnie istotne w tym kontekście jest zdefiniowanie *komizmu politycznego* i *komizmu upolitycznionego*, ale także podstawowych pojęć gelotologicznych jak *humor* i *komizm* czy *satyra* – pojęcia te uzyskały bardziej precyzyjne znaczenia, bliższe oraz bardziej spójne ze światowymi badaniami gelotologicznymi. W tym kontekście zostało unaocznione dlaczego i w jaki sposób *komizm polityczny* stanowi kluczowe pojęcie tej pracy.

Opierając się o bardziej precyzyjne rozumienie *komizmu politycznego* następnie opisano charakter różnych form komicznych pod kątem ich relacji z polityką oraz wyrażanych przez nie treści politycznych: od historycznych form komizmu Europy i Ameryki oraz Chin i Tajwanu, po kluczowe dla tej pracy formy komizmu jakimi są stand-up i xiàngshēng, po inne formy występów scenicznych i najbardziej popularne programy wyrażające treści polityczne.

ROZDZIAŁ II

KOMIZM POLITYCZNY A KULTURA

Kultura a śmiech

Kultura jest zjawiskiem złożonym i trudnym do zdefiniowania. Clyde Kluckhohn i Alfred L. Kroeber w 1952 roku w książce pt. *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions* podali 164 różnych definicji kultury,²⁵ dzieląc je na definicje deskryptywne, historyczne, normatywne, psychologiczne, strukturalne, genetyczne i niepełne (Kroeber i Kluckhohn, 1952).

Diana Elena Popa (2014) wskazuje, że termin kultura pochodzi z francuskiego *culture* lub bezpośrednio z łacińskiego *cultūra*, oznaczającego akt lub praktykę uprawy gleby. Według niej, z czasem ta rolnicza metafora zaczęła się poszerzać i na początku XVI wieku kultura oznaczała kultywację umysłu, zdolności lub manier, a w XX wieku termin ten występuje w znaczeniu systemu symboli oraz zdolności, procesu i mechanizmu klasyfikowania, kodowania i dekodowania całości odziedziczonych idei, przekonań, wartości i wiedzy, które stanowią wspólne podstawy działania społecznego.

Ewa Włodarczyk, wskazuje na różne ujęcia kultury jako złożonej całości. Według Bronisława Malinowskiego kultura stanowi harmonijny system służący zaspokajaniu potrzeb biologicznych i utrzymaniu tożsamości systemu kulturowego, dla Floriana Znanieckiego jest zespołem różnych wzajemnie powiązanych systemów istniejących niezależnie od doświadczeń indywidualnych członków kultury, dla Antoniny Kłoskowskiej jest zintegrowaną całością obejmującą zachowania ludzi i wytwory tych zachowań. Włodarczyk zaznacza że:

Zdecydowana większość antropologów i socjologów kultury stoi na stanowisku, że kultura jest wytworem człowieka, związanym z filogenezą – rozwojem gatunku ludzkiego; kultura wywodzi się z natury właśnie w wymiarze filogenetycznym. Jednorodny jej opis nie jest jednak możliwy. Dla przykładu przywołać można szereg interpretacji i ilustracji tego pojęcia. (Włodarczyk, 2003)

---

²⁵ Robert Boroch wskazuje, że „mimo popularności *Culture. A Critical Review...* jest w zasadzie pracą nieznaną, o czym świadczą liczne – bardziej lub mniej merytoryczne – pomyłki, popełnione także przez samą Kłoskowską”. (Boroch, 2013, s. 9) Dla przykładu, Boroch unaocznia że różne źródła podają rozbieżne liczby teorii kultury wymienione przez Kluckhohna i Kroebera. Boroch wskazuje na 164, ale Włodarczyk wskazuje na aż 257 (Boroch, 2013, s. 13; Włodarczyk, 2003, s. 3).

Z podobnymi stanowiskami można spotkać się w kontekście gelotologicznym. Liczni badacze wskazują że śmiech i humor to powszechny komponent życia ludzkiego. Badania naukowców z University College London z 2010 roku wskazują, że dźwięk śmiechu jest uniwersalnym sposobem wyrażania rozbawienia wszystkich ludzi – niezależnie od ich kultury (Sauter i in., 2010). Robert Provine w artykule zatytułowanym *A big mystery: Why do we laugh?* pisze, że:

Śmiech jest częścią uniwersalnego słownika ludzkiego. Wszyscy członkowie gatunku ludzkiego go rozumieją. W odróżnieniu od języków, jak na przykład angielski, francuski, czy suahili, śmiechu nie musimy się uczyć, aby się nim posługiwać. Wszyscy rodzimy się z wrodzoną możliwością śmiechu (Provine, 1999).

Inni badacze wprost łączą śmiech z kulturą. Jacques Le Goff pisze tak:

Śmiech jest fenomenem kulturowym. Zależnie od charakteru społeczeństwa i okresu historycznego, podejście do śmiechu, sposób, w jaki humor jest praktykowany, jakie ma formy, nie jest stałe, lecz zmienne. Śmiech jest fenomenem społecznym. (Le Goff, 2005, s. 40).

Diana Elena Popa tak opisuje wzajemną relację kultury i humoru:

Humor, podobnie jak kultura, jest uzewnętrznioną manifestacją duszy ludzi – ich humor jest ich duszą. Jeśli kulturę można postrzegać zarówno, jako system poznawczy zorganizowany w indywidualnych umysłach, jak i jako system znaczeń publicznych i zbiorowych, wspólnych w ramach społeczności, to humor należy zdefiniować, jako proces poznawczy w ramach doświadczenia kulturowego. Specyfika kulturowa humoru w jego wieloaspektowych formach sprawia, że jest on użytecznym narzędziem konceptualnym i metodologicznym do uzyskiwania wglądu w systemy kulturowe. Humor ma cechy zarówno uniwersalne, jak i specyficzne kulturowo. Humor może zatem ukazywać aspekty życia w społeczności, jej powtarzające się czynności oraz relacje materialne i społeczne. Co równie ważne, humor wynika z uniwersalnych wzorców ludzkiej natury, które są różnie wyrażane i cenione w różnych tradycjach kulturowych. Ponieważ humor jest tak

głęboko zakotwiczony w ramach rzeczywistości społeczno-kulturowej, humor może stać się dominującą i wyłączną cechą określonego środowiska społeczno-kulturowego. Zróżnicowane warunki społeczno-kulturowe mogą wpływać na to, kto ma lub może uczestniczyć w tworzeniu i obiegu humoru i kto może stać się jego celem. Alternatywnie, warunki te mogą również wpływać na to, jak pewne formy humoru można znaleźć w jednej kulturze, ale nie w innych; dlaczego niektóre kultury uważają humor za nieodpowiedni w pewnych sytuacjach społecznych, podczas gdy inne uważają go za całkiem odpowiedni w podobnych sytuacjach; dlaczego w danych kulturach humor jest zinstytucjonalizowany, a w innych nie; dlaczego niektóre role są bardziej prawdopodobnym celem humoru w jednej kulturze niż w innych; czy określone obiekty, role i osoby są rutynowo uznawane za źródła generujące humor; i wreszcie, jak wzorce zachowań są rutynowo uważane za zabawne w danej kulturze. (Popa, 2014, s. 190)

Gert Jan Hofstede w artykule pt. *Humour across cultures: an appetizer* stwierdza, że:

Żartowanie to uniwersalne zachowanie. Kawały zapewniają zabawne sposoby poruszania tematów tabu, które odnoszą się do podstawowych ludzkich popędów jak seksualność, przynależność, nowość i dominacja. Rozśmieszanie innych to sposób na podniesie swojego statusu społecznego. (Hofstede, 2009)

Włodarczyk powołując się na Mariana Filipiaka, ilustruje fakt, że w każdym zjawisku kulturowym można wymienić cztery zasadnicze aspekty: materialny, behawioralny, psychologiczny, oraz aksjonormatywny. W takim ujęciu, humor i komizm przynależą do aż trzech z tych czterech aspektów, gdyż: behawioralnie są zachowaniem werbalnym czyli wypowiedzią, psychologicznie są wartościowaniem, ocenami, postawami i motywami, a aksjonormatywnie są związane z normami i wartościami.

Włodarczyk wskazuje, że zdaniem Kłoskowskiej mówić można o trzech układach kultury – i wszystkie odnoszą się do sfery komunikacji, przez co w analogiczny sposób dobrze oddają opisaną wcześniej w pracy różnicę między humorem a komizmem. Pierwszy układ wiąże się z nieformalnym, bezpośrednim procesem komunikowania – czyli np. opowiadaniem kawałów. Drugi układ kultury jest instytucjonalny, gdyż polega na bezpośrednim, lecz

formalnym procesie komunikowania, gdzie występuje wewnętrzny krąg odbiorców oraz zewnętrzny krąg nadawców i organizatorów – i doskonale opisuje to naturę komicznych występów scenicznych jak stand-up, zwłaszcza tych na żywo w klubie komediowym. Trzeci układ kultury opiera się na środkach pośredniego i masowego komunikowania – w tym kontekście jest to np. występ stand-upowy w telewizji lub online.

Nie w każdej kulturze śmiech i humor przybierają dokładnie te same formy. Mary Beard podaje przykład Pigmejów z Kongo, którzy znani są ze swego nietypowego śmiechu. Beard wyjaśnia, że nie tylko łatwo ich rozśmieszyć, ale gdy już się śmieją to kładą się na ziemi, zaczynają kopać nogami w powietrzu, oraz trząść całym swym ciałem (Beard, 2014, s. 2-8). W tym samym aspekcie, Hofstede ostrzega przed ryzykiem i niebezpieczeństwem czyhającym na tych, którzy podejmują się żartowania będąc na styku różnych kultur. Przykładem do którego się odnosi aby zilustrować swój argument to karykatury Mahometa według duńskiej gazety Jyllands Posten z 2005 roku. O ile dla Duńczyków karykatury te wydawały się nieznaczące i nieszkodliwe, o tyle w niektórych częściach świata arabskiego spotkały się one z gorliwym oburzeniem, który skutkował paleniem duńskich flag oraz atakami na duńskie ambasady. Hofstede pytając się dlaczego odrobina humoru sprawiła tyle kłopotów wskazuje na istotną potrzebę międzykulturowych badań gelotologicznych. Hofstede zaznacza, że:

Niezależnie od treści opowiadanie kawałów jest ważnym aktem społecznym samym sobie, gdyż zaspokaja podstawowe potrzeby ludzkie. Rytuał opowiadania dowcipów wzmacnia więzi grupowe. Dostarcza słuchaczom pewnej nowości, a jeśli się śmieją, to w grupie podnosi się status opowiadającego kawały. Dzieje się tak niezależnie od treści kawału. Jest taka historia o sławnej osobie – powiedzmy, Ronaldzie Reagane – który odwiedził Japonię i podczas swojego przemówienia opowiedział dowcip, po przetłumaczeniu którego cała japońska publiczność zaczęła się śmiać. Po wykładzie Reagan podszedł do tłumaczki, chwaliąc ją za tak dobre przetłumaczenie dowcipu i pytając, jak to zrobiła. „Proszę pana”, odpowiedziała z zawahaniem, „powiedziałam, że prezydent Reagan opowiedział zabawny żart”. Chociaż historia ta ma na celu umniejszenie wyczynów Reagana jako opowiadacza dowcipów, służy jako przypomnienie, że każda reakcja na żart jest usytuowana w relacji między opowiadającym dowcip a publicznością.

Publiczność, która nie chce zadowolić opowiadającego dowcip, nie będzie się śmiać lub będzie się śmiać szyderczo. (Hofstede, 2009)

Kultura w ujęciu teorii wymiarów kulturowych Geerta Hofstede

W pracy tej, z przyczyn czysto praktycznych, została przyjęta perspektywa i definicja kultury według Geerta Hofstede i Gerta Jana Hofstede, według których kultura jest „kolektywnym zaprogramowaniem umysłu, które odróżnia członków jednej grupy lub kategorii ludzi od drugiej” (Hofstede i Hofstede, 2007, 17). Teoria wymiarów kulturowych Hofstede stanowi strukturę analizy komunikacji międzykulturowej, opracowanej przez Geerta Hofstede, oraz rozwiniętej przez jego syna Gerta Jana Hofstede. Punktem wyjścia teorii wymiarów kulturowych Hofstede i Hofstede (2007) jest traktowanie kultury jako niepisanego zbioru zasad gry społecznej. Będąc wyłącznie nabyta, kultura odróżnia się od dziedziczonej natury ludzkiej oraz nabytej i dziedziczonej osobowości:

Kultury się uczymy, nie otrzymujemy jej w spadku. Jej źródłem jest środowisko społeczne, a nie geny. Ważne jest, aby nie mylić jej ani z naturą ludzką, z jednej strony, ani z osobowością jednostki, z drugiej. To gdzie dokładnie przebiega linia podziału między kulturą i naturą ludzką oraz kulturą i osobowością pozostawiamy specjalistom od nauk społecznych. [...] Osobowość jednostki jest zbiorem wyjątkowych cech specyficznych tylko dla niej. Częściowo dziedziczymy ją wraz z genami, częściowo zaś jest ‘nabyta’ – w znaczeniu: ukształtowana przez wpływ kolektywnego zaprogramowania (kultury) i przez nasze własne wyjątkowe doświadczenia (Hofstede i Hofstede, 2007, s. 16-18).

Współczesny świat posiada oszałamiającą wielość i różnorodność kultur, powstałych w wyniku sił natury, oraz sił samego człowieka. Pracując dla IBM Geert Hofstede miał możliwość przestudiowania ogromnej bazy danych dotyczących wyznawanych wartości w lokalnych przedstawicielstwach firmy w przeszło 50 krajach. W oparciu o te dane i o wcześniejsze badania Alexa Inkeles i Daniela Levinsona, wyodrębnił 4 wymiary różnic kulturowych: dystans władzy, indywidualizm i kolektywizm, męskość i kobiecość, unikanie niepewności. Z czasem, dodano dwa kolejne wymiary: orientacja długo lub krótkoterminowa, oraz pobłażanie (powściągliwość i

Powodów stojących za wyborem tej definicji i teorii kultury a nie innej jest wiele. Po pierwsze, Gert Jan Hofstede w artykule pt. *Humour across cultures: an appetizer* jest jednym z pierwszych badaczy kultury, który wyraźnie wskazał na potrzebę, znaczenie i powagę badań nad kulturowymi różnicami w humorze. Po drugie, „prace Hofstede na temat kultury są najczęściej cytowanymi spośród istniejących” oraz „znacznie więcej uczonych należy do zespołu zwolenników Hofstede niż przeciwników” (Jones, 2010, s. 1). Omawiając merytoryczność badań Hofstede, Michael Jones tłumaczy, że po analizie „dialogu między Hofstede a jego antagonistami, istnieją silniejsze argumenty wspierające Hofstede, niż kwestionujące jego pracę” (Jones, 2010, s. 1). Liczne badania naukowe (w tym politologiczne) powołują się na Hofstede i jego teorię wymiarów kulturowych. Najpopularniejsza książka Hofstede pt. *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations* ma dziś prawie 50 tysięcy cytowań. Wśród nich Plamen Akaliyski powołał się na wymiary kulturowe Hofstede do opisanie konwergencji wartości kulturowych w ramach Unii Europejskiej, B. Guy Peters powołuje się na Hofstede przy opisywaniu polityki biurokracji, Tianjian Shi powołuje się na Hofstede przy analizie różnic w kulturach politycznych Chin i Tajwanu, a Robert J. House i inni odnieśli się do wymiarów kulturowych Hofstede w kontekście własnego systemu wymiarów kulturowych, który zastosowali m.in do analizy postaw i zachowań politycznych w różnych kontekstach kulturowych (Akaliyski, 2019; House i in., 2002; Peters, 2018; Shi, 2014) Po trzecie, teoria ta jest bardzo przejrzysta i łatwa w użyciu dzięki czemu stanowi intuicyjne i praktyczne narzędzie w rozumieniu zawłości różnic kulturowych.

W ujęciu Hofstede i Hofstede kultury są tożsame z państwami i z tego też powodu często używają oni pojęcia *kultury narodowe*, gdyż interesują ich wyłącznie cechy kulturowe społeczeństw podzielonych według kategorii państw narodowych²⁶ – mimo że istnieją liczne grupy kulturowe bez własnej państwowości. Hofstede i Hofstede tak to opisują: „w badaniach nad różnicami kulturowymi przynależność do danego państwa, innymi słowy obywatelstwo, decyduje o rodzaju posiadanego paszportu, nie jest więc całkowicie wyraźnym kryterium klasyfikacji, jakkolwiek w praktyce często jedynym możliwym do przyjęcia.” (Hofstede i Hofstede, 2007, s. 31).

---

²⁶ Na stronie internetowej <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/> można zobaczyć dane dotyczące kultur ponad stu państw i terytoriów świata.

Warto mieć na uwadze, że w kontekście definicji zjawisk jak państwo, czy kultura, Hofstede i Hofstede nie wchodzi zbyt w szczegóły. Państwo definiują, jako „jednostkę polityczną, organizującą strukturę świata” i co najwyżej wskazują, że „[państwa] nie powinny być utożsamiane z narodami” (Hofstede i Hofstede, 2007, s. 30-31). Innymi słowy, jeżeli jakaś grupa lub kategoria ludzi nie tworzy państwa to w ramach wymiarów kulturowych Hofstede na ogół nie jest traktowana jako odrębna kultura.²⁷ Takie podejście Hofstede wynika z jego życiorysu i dostępnego sposobu prowadzenia badań, gdyż jako pracownik IBM wysyłał kwestionariusze do placówek firm w różnych państwach a nie różnych lokalnych kultur.

Jak na ironię podział kultur według Hofstede nie do końca pokrywa się z zaobserwowaną rzeczywistością analizowanego komizmu. Powodem tego jest fakt, że we współczesnym zglobalizowanym świecie ciężko jest mówić o konkretnych komizmach państwowych czy narodowych, gdyż komicy, wydarzenia komediowe i komizm w ogóle często funkcjonują ponad podziałami na państwa, lecz co najwyżej w ramach określonego języka. Dla przykładu, o ile w ramach anglojęzycznego stand-upu w Stanach Zjednoczonych większość występów była wykonana przez komików amerykańskich, o tyle spora część była wykonana także przez komików kanadyjskich, brytyjskich, australijskich, czy nawet komików ze wszystkich części globu będących imigrantami lub uchodźcami w Stanach Zjednoczonych – z tego też powodu komizm ten jest w tej pracy określany przede wszystkim jako *anglojęzyczny*, choć przy zastosowaniu teorii Hofstede wykorzystywane są jedynie dane dotyczące wyłącznie Stanów Zjednoczonych (jako największego i najprężniejszego komicznie anglojęzycznego kraju na świecie). Podobnie jest z komizmem festiwalu w Montreux w Szwajcarii, który nie tylko jest prowadzony przez francuskojęzycznych komików szwajcarskich, ale przede wszystkim komików francuskich, belgijskich, kanadyjskich, czy też mających pochodzenie z byłych kolonii francuskich. W związku z tym, komizm ten jest określany jako *francuskojęzyczny*, choć przy zastosowaniu teorii Hofstede wykorzystywane są dane wyłącznie dotyczące Francji (jako najprężniejszego komicznie francuskojęzycznego kraju na świecie). Jedynie w kontekście komizmu polskojęzycznego sprawa ma się bardzo przejrzyście, bo w zdecydowanej większości przypadków jest wykonywany przez komików Polskich i przy zastosowaniu teorii Hofstede wykorzystywane są jedynie dane dotyczące Polski.

---

²⁷ Wyjątkiem jest m.in.. Wspólnota Puerto Rico. Tajwan także jest uznawany jako państwo.

Nieco na odwrót wygląda sytuacja z komizmem chińskojęzycznym, gdzie wyraźny jest podział na Chiny kontynentalne i Tajwan. Mogłoby się wydawać, że tak jak w komizmach anglojęzycznym czy francuskojęzycznym dochodzi do mieszania się komików obu stron Cieśniny Tajwańskiej, to jednak nie ma to miejsca. Mimo to, oba komizmy mają wspólne cechy, które w podobny sposób odróżniają je od komizmów na Zachodzie, ale równocześnie mają wynikające z odmiennego charakteru upolitycznienia istotne różnice, które powodują, że należy być świadomym ich odrębności. Tak więc, w tej pracy komizm chiński i tajwański raz są traktowane zbiorczo i określane jako komizm *chińskojęzyczny* (zwłaszcza gdy są porównywane z komizmami Zachodnimi), a innym razem są traktowane osobno i nazywane *komizmem Chin* oraz *komizmem Tajwanu* (zwłaszcza gdy są porównywane między sobą). Przy zastosowaniu teorii Hofstede wykorzystywane są jedynie dane dotyczące Tajwanu, gdyż większość analizowanego w pracy komizmu chińskojęzycznego jest stamtąd.

Aby móc korzystać z teorii wymiarów kulturowych Hofstede, konieczne jest zrozumienie natury każdego wymiaru z osobna. Wartości wszystkich wymiarów plasują się między 0 a 100 z zasadą, że jeśli wynik jest niższy niż 50 to kultura uzyskuje niski wynik w danym wymiarze, a jeśli przekracza 50 to kultura uzyskuje wynik wysoki. Hofstede na swej stronie internetowej wyraźnie zaznacza, że kluczem do rozumienia wyników jest porównanie, gdyż wszystkie wyniki krajów są względne. Bez porównania ocena kraju jest bez znaczenia. Społeczeństwa są porównywane z innymi społeczeństwami. Nie istnieją w próżni.

Pierwszy wymiar, *dystans władzy*, dotyczy postrzegania autorytetów władzy i wynikającej z tego dominacji jednych jednostek nad drugimi, lub równości wszystkich jednostek. W krajach z niskim dystansem władzy preferowany jest konsultacyjny model podejmowania decyzji, a w krajach z dużym dystansem władzy preferowana jest władza paternalistyczna lub autokratyczna, lub nawet dyktatura większości. Pytania zastosowane do mierzenia tego wymiaru dotyczyły wyrażania sprzeciwu wobec władzy, stylu podejmowania decyzji przez władze, oraz sposób postrzegania rzeczywistości (Hofstede 2007).

Wymiar *indywidualizmu i kolektywizmu* dotyczy postrzegania roli jednostki w grupie i wynikającej z tego samodzielności jednostki lub podporządkowania jednostki wobec danej grupy. W krajach indywidualistycznych preferowane są rodziny nuklearne, a w krajach kolektywistycznych rodziny wielopokoleniowe. Pytania zastosowane do mierzenia tego wymiaru dotyczyły czternastu czynników decydujących o wyborze miejsca pracy. Gert Jan Hofstede

wskazuje, że indywidualizm społeczeństw rośnie wraz z zamożnością społeczeństwa (Hofstede, 2006; Hofstede i Hofstede, 2007).

Wymiar *męskości i kobiecości* dotyczy postrzegania roli płci w społeczeństwie i wynikającej z tego podziału ról społecznych według płci, gdzie od mężczyzn oczekuje się asertywności, twardości i nakierowania na sukces materialny (czyli tzw. 'męskość'), a od kobiet skromności, czułości i troskliwości o jakość życia lub braku podziału ról społecznych i oczekiwania od wszystkich skromności, czułości i troskliwości o jakość życia (czyli tzw. 'kobiecość'). Pytania zastosowane do mierzenia tego wymiaru także dotyczyły czternastu czynników decydujących o wyborze miejsca pracy.

Wymiar *unikania niepewności* dotyczy społecznego radzenia sobie ze stanem niepewności i niepokoju. Każde społeczeństwo ma swoje metody radzenia sobie z tym stanem (w oparciu np. o technologie, religie czy prawo), ale równocześnie tworzy subiektywne normy określające co stanowi powód do niepokoju. W efekcie, niepokój jednych kultur może być kompletnie niezrozumiały lub nienormalny dla innych kultur.

Z czasem dwa kolejne wymiary zostały dodane i ich opis jest dostępny na <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/>. Wymiar orientacji długo i krótkoterminowej dotyczy sposobu radzenia sobie z wyzwaniami teraźniejszości i przyszłości. Społeczeństwa normatywne, podejrzliwie patrzą na zmiany społeczne, preferując zachowywanie uświęconych tradycją wartości i norm. Z drugiej strony, kultury z wysokim wynikiem przyjmują bardziej pragmatyczne podejście zachęcające do podejmowania edukacji, jako sposobu na przygotowanie się do wyzwań przyszłości.

Wymiar powściągliwości i pobłażania dotyczy stopnia socjalizacji małych dzieci, a dokładniej kontroli pragnień i impulsów na podstawie sposobu wychowania. Stosunkowo słaba kontrola nazywana jest „pobłażaniem”, a stosunkowo silna nazywana jest „powściągliwością”. Kultury można zatem opisać jako powściągliwe lub pobłażliwe.

Kultura polityczna a komizm polityczny

Pojęcie kultury politycznej ma na gruncie nauk społecznych znaczenie odbiegające od potocznego. Najbardziej znane jej definicje odwołują się do szerokich badań porównawczych prowadzonych w latach 60. przez Gabriela A. Almonda, G.. Bingham Powella, Sidneya C. Verbę. W stosowanym przez autorów znaczeniu kultura polityczna jest całokształtem

indywidualnych postaw i orientacji. Pojęcie to odnosi się do uczestników określonego systemu politycznego i ich wiedzy, emocji, sądów i opinii na temat własnej roli w życiu politycznym, ról określonego typu podmiotów (oraz wykonawców tych ról), struktur systemu. Trzy komponenty kultury politycznej kognitywny, afektywny i ocenny pozwalają do dziś wyróżniać różne typy kultur (zaściankowa, podporządkowana, uczestnicząca, czy ich konglomerat - kultura obywatelska) (Almond i Verba, 1963; Almond i Powell, 1966).

Cechami kulturowymi istotnymi dla specyfikacji i wyróżnienia modelu kultury politycznej są zatem postawy jednostek wobec grupy społecznej (indywidualizm, kolektywizm), wobec systemu politycznego (wyżej wymienione poddańczość lub partycypacja), stosunek do równości/nierówności (egalitaryzm, elitaryzm), stosunek do regulacji konfliktu społecznego (demokracja, autorytaryzm, można by dodać za klasykami rozważań o polityczności - antagonizm, agonizm), stopień modernizacji systemu wartości kulturowych (kultury tradycyjne, nowoczesne) (Jabłoński, 1997, s. 179)

Hanna Sommer w artykule pt. *Wybrane komponenty kultury politycznej i ich wpływ na percepcję państwa* kładzie nacisk na wielowymiarowy oraz interdyscyplinarny charakter rozważań nad kulturą polityczną. Sommer jest zdania, że:

Pojęcie kultury politycznej jest złożone. Jego zdefiniowanie, ze względu na interdyscyplinarność, stanowi pewną trudność, ponieważ wymaga podjęcia pogłębionej analizy, jest różnie rozumiane i omawiane w odmienny sposób. Jednak z całą pewnością można powiedzieć, że kultura polityczna nie jest określeniem wartościującym. (Sommer, 2015, s. 220).

Katarzyna Cwynar w artykule pt. *Kultura polityczna. Historia i znaczenia pojęcia* wskazuje, że rozumienie kultury politycznej nie tylko budzi niejasności, ale wręcz kontrowersje. Powody tego stanu rzeczy ujmuje tak:

Gdy używamy takich pojęć jak np. kultura polityczna, kultura organizacyjna, kultura medialna, kultura religijna itp., nie zawsze słowo kultura definiowane jest przez takie same znaczenia, czy też mówiąc inaczej, nie zawsze wiązane są z tym pojęciem takie same treści. Przykładem tego jest sytuacja, w której kultura definiowana jest poprzez odwołanie się do określeń o charakterze funkcjonalnym. Inaczej zaś będzie ona

pojmowana gdy odwołamy się do określeń strukturalnych lub aksjologicznych, czyli do jej definiowania poprzez wartości. Ta niejednoznaczność podstaw definicji kultury może prowadzić do daleko idących rozbieżności a nawet nieporozumień w rozumieniu kultury (Cwynar, 2010, s. 263)

Jak więc widać, o kulturze politycznej można mówić w naprawdę różnych kontekstach. Z jednej strony, na przykład w ujęciu Jerzego Wiatra „kultura polityczna to ogół postaw, wartości i wzorów zachowań dotyczących wzajemnych stosunków władzy i obywateli” ale z drugiej strony Max Weber rozumiał kulturę polityczną jako sposób i styl uprawiania polityki, który charakteryzuje sposób bycia polityków w kontekście istniejącej rzeczywistości politycznej, na którą składają się idee, instytucje, działania i stosunki społeczne (Sommer, 2015; Wiatr, 1999, s. 189). Tak więc, kultura polityczna równocześnie może odnosić się do systemu wartości i zachowań całego społeczeństwa w kontekście jego relacji z władzą, ale też jedynie do sposobu bycia przedstawicieli władzy.

Sommer wskazuje, że istnieją dwa sposoby rozumienia i definiowania kultury politycznej: szeroki (stworzony przez polskiego socjologa Józefa Kądzielskiego) i wąski (stworzony przez Gabriela A. Almonda). Sommer unaocznia fakt, że szeroki sposób opiera się na podejściu całościowym do analizowania kultury politycznej i obejmuje ogół postaw, poglądów i zachowań politycznych społeczeństwa. Wąski sposób skupia się na stosunku społeczeństwa do polityki, szczególnie do podmiotów polityki i ich decyzji, jak też do wydarzeń politycznych i jest zbiorem indywidualnych postaw oraz orientacji politycznych uczestników systemu (Sommer, 2015). Według Sommer kultura polityczna jest czymś, co kształtuje się pod wpływem instytucji oraz systemu politycznego i w efekcie na przestrzeni historii i w różnych kręgach kulturowych można dostrzec różne style uprawiania polityki.

Według Cwynar kultura polityczna stanowi wypracowane sposoby formułowania i realizacji celów politycznych, które można ująć w trzech różnych kategoriach:

1. Sposób w jaki państwo traktuje własną ludność (tj. formuły funkcjonowania aparatu władzy wobec członków społeczności politycznej),
2. Sposób w jaki państwo traktuje inne państwa (formuły funkcjonowania aparatu władzy wobec innych, zewnętrznych podmiotów działań politycznych),

3. Sposób w jaki ludność traktuje państwo (sposoby realizacji roszczeń członków tejże społeczności wobec państwa w ramach społeczeństwa politycznego)(Cwynar, 2010; Sommer, 2015).

Stephen Chilton w artykule pt. *Defining Political Culture* także wskazuje na problemy w definiowaniu kultury politycznej i wymienia aż dziewięć różnych kryteriów dla koncepcji kultury politycznej, które dzieli na:

1. *Makroprzynależność*
(w ramach której kulturę odróżnia się od cech indywidualnych jednostek),
2. *Wspólnotowość*
(w ramach której kulturę definiuje się jako rzecz wspólną),
3. *Nierówność*
(w ramach której przyjmuje się, że różni ludzie mają różny poziom wpływu na kulturę),
4. *Behawioralność*
(w ramach której kultura musi być obserwowalna w zachowaniach ludzi),
5. *Post-behawioralność*
(w ramach której przyjmuje się, że kultura nie stanowi jedynej przyczyny stojącej za ludzkimi zachowaniami),
6. *Nieograniczoność*
(w ramach której można opisać jak najwięcej relacji kultury z różnymi zjawiskami),
7. *Stosowalność*
(w ramach której badacz jest w stanie opisać ludzkie organizacje w całości),
8. *Nieredukcyjność*
(w ramach której badacz ma zdolność całkowitego opisanie podejścia kultury do polityki),
9. *Porównywalność*
(w ramach której badacz ma możliwość porównywania kultur ze sobą), oraz
10. *Obiektywna testowalność*

(w ramach której hipotezy badacza podlegają falsyfikacji).

Zdaniem Chiltona, definicja kultury politycznej powinna podlegać wszystkim tym kryteriom i na ich podstawie proponuje definicję w ramach której kultura polityczna jest rozumiana jako: „wszystkie publicznie powszechne sposoby odnoszenia się w ramach zbiorowości” (Chilton, 1988, s. 431).²⁸

Pytaniem więc jest, jak komizm polityczny odnosi się do powyższych koncepcji kultury politycznej? Komizm wyrażający treści polityczne mieści się też w ramach definicji Chiltona, gdyż stanowi jeden z publicznie powszechnych sposobów odnoszenia się w ramach zbiorowości – np. każdy może iść do klubu komediowego i wystąpić w ramach wieczoru stand-up typu *open mic*. Podobnie, komizm polityczny zawiera się zarówno w ramach szerokiego i wąskiego sposobu rozumienia kultury politycznej według Sommer. W szerokim rozumieniu treści polityczne wyrażane przez komików stanowią część ogółu postaw, poglądów i zachowań politycznych społeczeństwa, gdyż jak np. wskazuje funkcja integracyjna i identyfikacyjna komizmu według Rawskiego, komik za pomocą śmiechu stara się zbudować tzw. wspólnotę śmiechu z publicznością np. poprzez wyśmiewanie polityków i politycznych decyzji – i jest mało prawdopodobne aby sytuacja ta miała miejsce na odwrót. Równocześnie, w wąskim rozumieniu treści polityczne wyrażane przez komików stanowią wyraz stosunku części społeczeństwa (np. samych komików) do polityki, szczególnie do podmiotów polityki i ich decyzji, jak też do wydarzeń politycznych i jest zbiorem indywidualnych postaw oraz orientacji politycznych uczestników systemu. Co ciekawe, kryteria te nie tylko pasują do politycznych treści samych komików, ale także do ich publiczności, którzy śmiechem (lub jego brakiem) wyrażają (dez)aprobatę wyrażanych treści i/lub zjawisk politycznych.

Śmiech, jako uniwersalny element natury ludzkiej jest także obecny we wszystkich trzech kategoriach wymienionych przez Cwynar. W kontekście pierwszych dwóch kategorii można mówić o formule korzystania ze śmiechu przez aparat władzy w stosunku do członków społeczności politycznej oraz o formule korzystania ze śmiechu przez aparat władzy w stosunku do innych, zewnętrznych podmiotów działań politycznych. Zagadnienia te są omówione w dalszych częściach tego rozdziału – w podrozdziałach pt. *Przykłady ukomicznienia polityki*, który przedstawia humorystyczne i komiczne kompetencje wybranych polityków oraz *Wolność*

---

²⁸ “All publicly common ways of relating within the collectivity” (Chilton, 1988, s. 431)

słowa, czyli polityczna legalność wypowiedzi, która przedstawia umotywowane politycznie metody ograniczania swobody wypowiedzi, w tym żartowania na konkretne tematy.

Wartości polityczne w ujęciu Ronalda Ingleharta

Znaczący wkład w zrozumienie przyczyn zmian społecznych i ich wpływu na postawy i zachowania polityczne społeczeństw wniosły badania Ronalda Ingleharta, który w książce „*The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*” przedstawił teorię *postmaterializmu*. W jej ramach przeciwstawia wartości *materialistyczne* (takie jak bezpieczeństwo ekonomiczne i dobrostan fizyczny) wartościom *postmaterialistycznym* (takim jak wyrażanie siebie, autonomia i troska o środowisko) i argumentuje, że w miarę jak społeczeństwa stają się bardziej zamożne i osiągają pewien poziom rozwoju gospodarczego, priorytety ludzi przesuwają się z potrzeb materialnych na wartości niematerialne lub autoekspresyjne. Teoria postmaterialistyczna sugeruje, że wraz z modernizacją społeczeństw pojawia się nowe pokolenie jednostek o nowej orientacji na wartości i akcentuje potencjalną lukę pokoleniową, w której starsze pokolenia mogą wyznawać bardziej tradycyjne wartości materialistyczne, podczas gdy młodsze pokolenia wyznają wartości postmaterialistyczne. Zderzenie wartości materialistycznych i postmaterialistycznych może stworzyć nowe podziały polityczne, dzieląc społeczeństwa wzdłuż linii kulturowych i wyznawanych wartości niż ekonomii (Inglehart, 2015).

Zainicjowany przez Ingleharta globalny projekt badawczy World Values Survey od dekad mierzy wartości i przekonania ludności wielu różnych krajów świata. Na podstawie analizy danych, stwierdzono, że istnieją dwie główne osie międzykulturowej zmienności: wartości tradycyjne a wartości świecko-racjonalne oraz wartości przetrwania a wartości autoekspresji (wyrażania siebie). Wartości te jednak z czasem ulegają zmianie. W nieco uproszczonym ujęciu, można przyjąć, że wraz ze wzrostem poziomu życia idącym w parze z przejściem kraju z fazy industrializacji do postindustrialnego społeczeństwa usług i wiedzy, ludność takiego kraju ma tendencję do zmiany wyznawanych wartości. Na mapie kulturowej Ingleharta–Welzela takie społeczeństwa kierują się po przekątnej w kierunku od lewego dolnego rogu do prawego górnego narożnika, często wskazując zmianę na obu osiach. Tradycyjne wartości podkreślają znaczenie religii, więzi rodzic-dziecko, szacunku dla autorytetu i tradycyjnych wartości rodzinnych. Ludzie, którzy wyznają te wartości, odrzucają również rozwód, aborcję, eutanazję i samobójstwa. Społeczeństwa te charakteryzują się

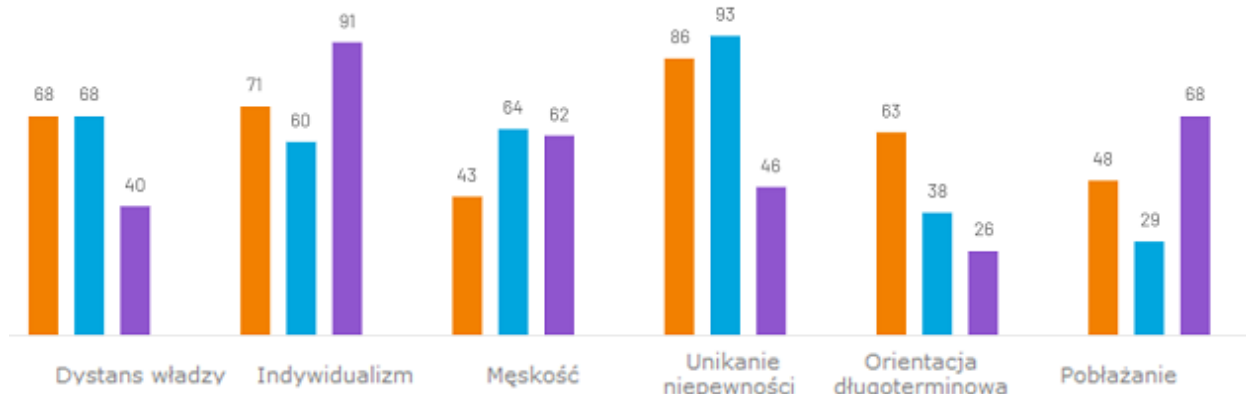
wysokim poziomem dumy narodowej i nacjonalistycznym światopoglądem. Wartości świecko-racjonalne mają przeciwstawne preferencje do wartości tradycyjnych. Społeczeństwa te kładą mniejszy nacisk na religię, tradycyjne wartości rodzinne i autorytet. Rozwód, aborcja, eutanazja i samobójstwa są postrzegane, jako stosunkowo akceptowalne.

Badania Ingleharta sugerują, że wartości postmaterialistyczne są związane z wyższym poziomem udziału w życiu politycznym, ponieważ jednostki starają się wyrażać swoje opinie i wpływać na podejmowanie decyzji w kwestiach niematerialnych, takich jak prawa obywatelskie, ochrona środowiska i jakość życia. Inglehart sugeruje również, że wartości postmaterialistyczne są pozytywnie skorelowane ze wsparciem dla demokratycznych rządów. Gdy społeczeństwa przechodzą od wartości materialistycznych do wartości postmaterialistycznych, jest bardziej prawdopodobne, że przyjmą demokratyczne zasady i praktyki (Inglehart, 2015).

Teoria Ingleharta została szeroko przetestowana i potwierdzona w różnych krajach i regionach, oferując cenny wgląd w to, jak wartości społeczne kształtują zachowania i postawy polityczne. Jego praca pomogła naukowcom zrozumieć dynamikę zmian politycznych w różnych kontekstach kulturowych oraz wpływ zmian społecznych na funkcjonowanie i stabilność systemów politycznych. Prace Ingleharta wywarły wpływ na kształtowanie dziedziny nauk politycznych, zwłaszcza w badaniach nad kulturą polityczną i polityką porównawczą.

Porównanie analizowanych kultur

W ramach tej pracy dochodzi do porównania treści komizmu politycznego czterech kultur: anglojęzycznej Stanów Zjednoczonych, francuskojęzycznej Francji, polskojęzycznej Polski oraz chińskojęzycznej Chin i Tajwanu. Między tymi kulturami istnieją istotne różnice, które mają wpływ m.in. na sposób wyrażania humoru i komizmu. Zarówno teoria Hofstede'go jak i teoria Ingleharta wyraźnie ilustrują istniejące różnice między nimi. Celem tej części pracy jest przedstawić wstępną sylwetkę i charakter analizowanych w tej pracy kultur.

Wymiary kultur narodowych **Francji**, **Polski** i **Stanów Zjednoczonych**

Źródło: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/>

W ujęciu teorii wymiarów kulturowych Hofstede **Stany Zjednoczone** otrzymują następujące wyniki: dystans władzy 40, indywidualizm 91, męskość 62, unikanie niepewności 46, orientacja długoterminowa 26, oraz poblężanie 68. **Francja** otrzymuje następujące wyniki: dystans władzy 68, indywidualizm 71, męskość 43, unikanie niepewności 86, orientacja długoterminowa 63, oraz poblężanie 48. **Polska** otrzymuje następujące wyniki: dystans władzy 68, indywidualizm 60, męskość 64, unikanie niepewności 93, orientacja długoterminowa 38, oraz poblężanie 29.

Hofstede stwierdza, że żartowanie może być bardziej ryzykowne w jednych kulturach niż innych. Kulturey wykazujące wysokie poziomy kolektywizmu, dystansu władzy, męskości i unikania niepewności są mniej przychylnie dowcipom, gdyż przedstawiciele takich kultur mają tendencję do szybkiego obrażania się na wszystko, co jest poza normą, odczuwają silną presję grupową i poczucie grupowego honoru, oraz lojalności wobec autokratycznego przywództwa. Zdaniem Hofstede odnosi się to szczególnie do kultur arabskich i tłumaczy powszechne oburzenie ludności krajów muzułmańskich na karykatury Mahometa w duńskiej prasie w 2005 (Hofstede, 2009).

Niestety, żadna z analizowanych w tej pracy kultur nie przynależy w całości do wyżej opisanego rodzaju zbioru kultur ryzykownych dla żartowania i pełna weryfikacja powyższego twierdzenia Hofstede nie jest tu możliwa – musi to pozostać tematem dla przyszłych badań. Niemniej jednak, analizowane w tej pracy kultury częściowo wykazują wysokie poziomy albo

kolektywizmu (Tajwan i Chiny), albo dystansu władzy (Chiny, Francja, Polska i Tajwan), albo męskości (Chiny, Polska), albo unikania niepewności (Polska, Francja i Tajwan).

Co ciekawe, z wyjątkiem umiarkowanie wysokiego poziomu męskości, kultura Stanów Zjednoczonych stanowi prawie zupełną odwrotność kultur ryzykownych dla żartowania. Z niskimi poziomami dystansu władzy oraz unikania niepewności oraz skrajnie niskim poziomem kolektywizmu, można wręcz uznać, że kultura Stanów Zjednoczonych jest wręcz idealna do żartowania – co też można dostrzec nie tylko w prężności i popularności amerykańskiego komizmu na świecie, ale istotnej roli jaką komizm odgrywa w kulturze politycznej Stanów Zjednoczonych – czy to w postaci licznych programów typu *News Satire*, wydarzeń typu *White House Correspondents' Dinner* czy *Radio and Television Correspondents' Association*, czy oficjalnych odznaczeń dla komików jak *Mark Twain Prize for American Humor* – czyli wydarzeń w ramach których czołowi politycy i komicy prowadzą dialog na oczach całego społeczeństwa. W związku z tym, porównywanie komizmów politycznych innych kultur do komizmu politycznego Stanów Zjednoczonych ma sporą wartość, gdyż tym sposobem można określić jak przychylna komizmowi jest dana kultura.

W ujęciu teorii wymiarów kulturowych Hofstede kluczową różnicą między kulturami Zachodnimi (Stanami Zjednoczonymi, Francją, Polską) a Wschodnimi (Chinami, Tajwanem) jest wymiar kolektywizmu. Hofstede, powołując się na Edwarda Halla, wskazuje, że alternatywną nazwą dla dychotomii indywidualizmu i kolektywizmu jest podział na kultury niskiego oraz wysokiego kontekstu (Hall, 1989; Hofstede, 2009). W ujęciu Halla, przedstawiciele kultur wysokiego kontekstu komunikują treści w sposób pośredni, niewerbalny i niejawni, natomiast przedstawiciele kultur niskiego kontekstu mają tendencję do komunikowania treści w sposób bezpośredni, jawny i werbalny. Hofstede unaocznia, że opowiadanie kawałów jest *par excellence* przykładem komunikacji niskokontekstowej i indywidualistycznej, gdyż kawały często są opowiadane w oderwaniu od reszty rozmowy lub zmieniają jego kontekst. Społeczeństwa kolektywistyczne wysokiego kontekstu mają tendencję do przyjmowania bardziej ukrytych i kontekstowych form humoru. Na poparcie swoich tez Hofstede powołuje się na badania Daviesa, który do najbardziej płodnych w tworzeniu żartów kultur zalicza kultury anglosaskie, które są najbardziej indywidualistycznym skupiskiem kulturowym na świecie (Davies, 2002; Hofstede, 2009). Także powołując się na Daviesa Hofstede wskazuje, że w ramach kolektywistycznych kultur Chin i Japonii humor często

przybiera formę gry słów, polegającej na dostrzeganiu podwójnego znaczenia słów użytych w ramach kontekstu rozmowy i sytuacji (Davies, 2002; Hofstede, 2009).

Skupiając się wyłącznie na kulturach Zachodnich, w ujęciu teorii wymiarów kulturowych Hofstede'go dostrzegalne jest spore podobieństwo kultur Francji i Polski. Obie kultury mają identyczny poziom w wymiarze dystansu władzy, oraz bardzo podobne poziomy w wymiarach indywidualizmu i unikania niepewności – wszystkie są wynikami wysokimi. Podobnie w wymiarze pobłażania, kultury Francji i Polski razem osiągają wynik niski. Mimo, że kultury Francji i Polski mają odrębne wyniki w wymiarze męskości (niski dla Francji, wysoki dla Polski) i orientacji długoterminowej (wysoki dla Francji i niski dla Polski), to różnica między nimi nie przekracza 25 punktów i w efekcie razem są zbliżone do centrum skali. Można więc w pewnym uproszczeniu przyjąć, że kultury Francji i Polski są podobne, gdyż razem są hierarchiczne, indywidualistyczne, z wysokim unikaniem niepewności i niskim pobłażaniem. Jediną istotną różnicą między nimi jest wymiar męskości – a i tu Hofstede wskazuje, że kultura francuska ma unikalną cechę: o ile kultura francuskiej klasy wyższej jest zdecydowanie kobieca (co jest dostrzegalne w francuskim systemie opieki społecznej i skupieniu się na jakości życia), o tyle kultura francuskiej klasy robotniczej jest bardziej męska. Jest to cecha, która nie została znaleziona w żadnym innym kraju i powoduje, że kulturę francuską trochę trudniej jednoznacznie określić.

Niemniej jednak, europejskie kultury Francji i Polski różnią się od kultury Stanów Zjednoczonych w ramach prawie każdego wymiaru (jedynie w wymiarze męskości Polska ma podobny poziom do Stanów Zjednoczonych), i choć nie drastyczne, to różnice te jednak są dostrzegalne. W odróżnieniu od Francji i Polski, kultura Stanów Zjednoczonych ma niskie poziomy unikania niepewności i dystansu władzy oraz wysoki poziom pobłażania.

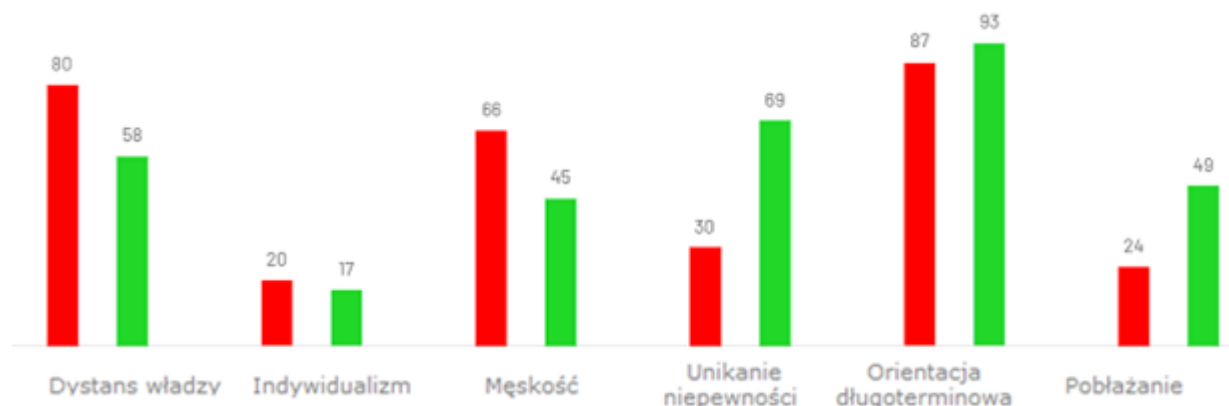
Według Hofstede, kulturę Stanów Zjednoczonych cechuje wyjątkowe połączenie skrajnie wysokiego poziomu indywidualizmu, stosunkowo wysokiego poziomu męskości, oraz umiarkowanie niski poziom unikania niepewności. W efekcie kultura Stanów Zjednoczonych charakteryzuje się nie tylko powszechnym dążeniem do indywidualnego sukcesu i osiągnięcia najlepszych wyników, ale także dużą skłonnością do eksponowania i swobodnego mówienia o swoich osiągnięciach życiowych, oraz dużą dynamiką społeczną, w ramach której istnieje przekonanie co do stałej możliwości zrobienia czegoś lepiej. Hofstede jest zdania, że Amerykanie „żyją, aby pracować” aby osiągnąć wyższy status społeczny, który mogą później

eksponować stosując się do zasady "work hard, play hard". Hofstede akcentuje, że w Stanach Zjednoczonych konflikt do pewnego stopnia jest społecznie pożądany, gdyż wydobywa z ludzi to co najlepsze w kontekście bycia życiowym „zwycięzcą”. Wyjątkowa kombinacja wysokiego poziomu indywidualizmu i niskiego poziomu dystansu społecznego skutkuje lekkim paradoksem: każdy jest wyjątkowy, co oznacza, że wszyscy są nierówni.

W przypadku zarówno Francji i Polski, Hofstede wskazuje na wewnętrzne „sprzeczności” tych kultur: z bardzo wysokimi poziomami dystansu społecznego i indywidualizmu Francuzi i Polacy muszą się mierzyć z specyficznym „napięciem” kultury. Polacy, choć indywidualistyczni potrzebują hierarchii, co w ramach organizacji skutkuje delikatną naturą relacji interpersonalnych. W efekcie, menedżerowie w Polsce ustanawiają drugi poziom komunikacji polegający na osobistym kontakcie z każdym w strukturze, co pozwala na stworzenie wrażenia, że każdy w organizacji jest ważny, choć nierówny. Tymczasem, nieco bardziej indywidualistyczni Francuzi formalnie okazują przełożonym hierarchiczny szacunek, ale *de facto* czują się od nich odcięci i zdystansowani, przez co nie wierzą w możliwości odgórnych zmian ewolucyjnych i uznają konieczność oddolnych inicjatyw jak strajki, bunt czy rewolucje.

Z wyjątkiem bardzo podobnego wysokiego poziomu męskości oraz niskiego poziomu unikania niepewności, kultury Chin i Stanów Zjednoczonych stanowią zupełne przeciwieństwa. Chiński wysoki dystans władzy, wysoki kolektywizm, wysoka orientacja długoterminowa, oraz niskie pobłażanie kontrastuje z amerykańskim niskim dystansem władzy, wysokim indywidualizmem, niską orientacją długoterminową, oraz wysokim pobłażaniem. Także kultura Tajwanu kontrastuje z kulturą Stanów Zjednoczonych z wysokim kolektywizmem, wysoką orientacją długoterminową, wysokim dystansem władzy, oraz niskim pobłażaniem i niską męskością. Niemniej jednak, punktowo rozbieżności między Tajwanem a Stanami Zjednoczonymi są mniejsze niż między Chinami a Stanami Zjednoczonymi. W efekcie, dane dla Tajwanu nie pokrywają się z danymi dla Chin. Obie strony Cieśniny Tajwańskiej mają prawie identycznie wysokie poziomy kolektywizmu i orientacji długoterminowej, ale chińska wysoka męskość i niskie unikanie niepewności kontrastuje z tajwańską niską męskością i wysokim unikaniem niepewności. Ze wszystkich analizowanych kultur Chiny mają najwyższy poziom

dystansu władzy, najniższy poziom unikania niepewności oraz bardzo podobny do Polski i Stanów Zjednoczonych poziom męskości²⁹.

Wymiary kultur narodowych Chin i Tajwanu

Źródło: opracowanie własne, na podstawie danych dostępnych na

<https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/>

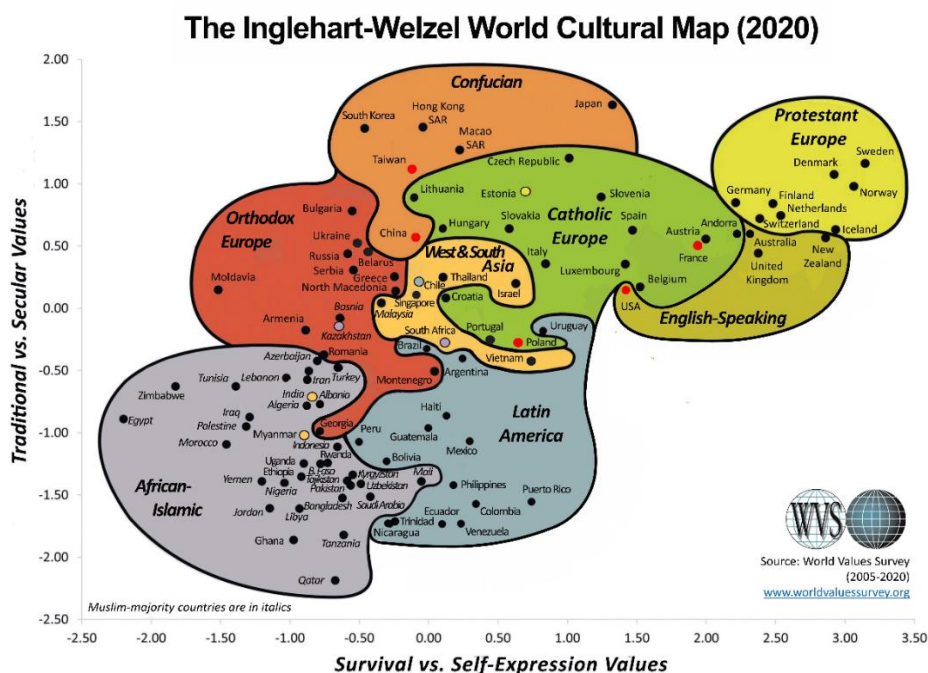
Chiny otrzymują następujące wyniki: dystans władzy 80, indywidualizm 20, męskość 66, unikanie niepewności 30, orientacja długoterminowa 86, oraz pobłażanie 24. **Tajwan** otrzymuje następujące wyniki: dystans władzy 58, indywidualizm 17, męskość 45, unikanie niepewności 69, orientacja długoterminowa 93, oraz pobłażanie 49.

W kontekście danych WVS dostrzegalne jest, że wszystkie analizowane w tej pracy kultury plasują się w górnej, prawej stronie mapy Ingleharta-Welzela, i zaliczają się do grup kultur świecko-racjonalnych akceptujących rozwody, aborcję, eutanazję i samobójstwo (z wyjątkiem Polski, która minimalnie plasuje się wśród kultur tradycyjnych, dla których liczy się religia, tradycyjne wartości rodzinne oraz szacunek dla autorytetów władzy) oraz kultur autoekspresji w ramach których dostrzegalna jest rosnąca chęć udziału w podejmowaniu decyzji w życiu gospodarczym i politycznym, zwłaszcza w kontekście spraw takich jak ochrona środowiska, równouprawnienie płci, czy tolerancja wobec cudzoziemców i mniejszości seksualnych (z lekkim wyjątkiem kultur Chin i Tajwanu, które minimalnie plasują się wśród kultur przetrwania,

²⁹ Warto jednak wspomnieć, że teoria Hofstede została skrytykowana a wśród wysuwanych zarzutów było **odniesienie badań wyłącznie korporacyjnego do modelu**, wąski zakres przedmiotowy stosowanego w badaniach kwestionariusza, selektywność doboru pozycjonowanych kultur i inne (McSweeney, 2002; Orr i Hauser, 2008; Weil, 2017).

które cechuje etnocentryczny światopogląd nakierowany na bezpieczeństwo ekonomiczne i fizyczne).

Mapa kulturowa Ingleharta–Welzela na rok 2020 z zaznaczonymi na **czzerwono** kulturami:

Stanów Zjednoczonych, Francji, Polski, Tajwanu i Chin.

Źródło: na www.worldvaluessurvey.org

Tak więc, według mapy kulturowej Ingleharta–Welzela, analizowane w tej pracy kultury zaliczają się do trzech grup: świecko-racjonalnych kultur autoekspresji (Francja i Stany Zjednoczone), tradycyjnych kultur autoekspresji (Polska), oraz świecko-racjonalnych kultur przetrwania (Tajwan i Chiny).

Dostrzegalna jest zbieżność percepcji Hofstede i Ingleharta. Dane WVS wskazują na tradycyjny charakter kultury polskiej, natomiast w ujęciu teorii wymiarów kulturowych Hofstede go kultura polska z wynikiem 93 ma jeden z najwyższych możliwych wyników w wymiarze unikania niepewności. Hofstede na swojej stronie internetowej akcentuje, że

społeczeństwa krajów wykazujących wysokie unikanie niepewności utrzymują sztywne kodeksy przekonań i zachowań oraz nie tolerują niekonwencjonalnych zachowań i idei. W tych kulturach istnieje emocjonalna potrzeba przestrzegania zasad (nawet jeśli zasady nigdy nie wydają się działać) czas to pieniądz, ludzie mają wewnętrzną potrzebę bycia zajętymi i ciężko pracować, precyzja i punktualność są normą, dostrzegalne jest opieranie się innowacjom, a bezpieczeństwo stanowi ważny element indywidualnej motywacji.

Podobnie jest w przypadku kultur Chin i Tajwanu, które u Hofstedeego wyraźnie odstają od kultur Zachodu swoim wysokim kolektywizmem, na mapie Ingleharta-Welzela przynależą do osobnej kategorii kultur konfucjańskich, oraz, tak samo jak dane Hofstedeego, mapa Ingleharta-Welzela wskazuje na dostrzegalne różnice między kulturą Tajwanu i Chin.

Biorąc pod uwagę wszystkie opisane w tym podrozdziale cechy kultur, można wyciągnąć pewne wstępne wnioski na temat komizmów analizowanych kultur narodowych. Po pierwsze, łatwiej można zrozumieć dlaczego indywidualistyczna, antyhierarchiczna, autoekspresyjna, pełna swobody mówienia oraz nie unikająca konfliktu kultura Stanów Zjednoczonych stała się miejscem narodzin stand-upu w ogóle. Podobnie, nie powinno dziwić, że komizm stand-upowy dobrze zadomowił się w ramach autoekspresyjnej kultury francuskiej (wszakże największe światowe festiwale komizmu mają miejsce w francuskojęzycznej Kanadzie oraz francuskojęzycznej Szwajcarii), którą cechuje swoiste napięcie będące pochodną wysokiego dystansu władzy i wysokiego indywidualizmu oraz wynikająca z tego chęć wykorzystania alternatywnych i nieco wywrotowych metod wpływu na władzę. Wysokie wartości wymiarów indywidualizmu oraz dystansu władzy także tłumaczą rosnącą popularność stand-upu w Polsce, zwłaszcza wśród młodego pokolenia, a wysoki poziom unikania niepewności także tłumaczy opór starszego pokolenia w porzuceniu konwencjonalnej, bardziej sztywnej oraz, przede wszystkim, przewidywanej formy występów komicznych, jakim jest kabaret. W kontekście Chin i Tajwanu wysokie wartości kolektywizmu są dostrzegalne w samej formie występów xiàngshēng, w ramach których w większości przypadków na scenie jest dwóch lub więcej prowadzących.

Dalsze omówienie różnic kulturowych za pomocą teorii wymiarów kulturowych Hofstede oraz World Values Survey na podstawie zaobserwowanych różnic w wyrażaniu treści politycznych w komizmie ma miejsce w rozdziale IV.

Przykłady ukomicznienia polityki

O ile granica między polityką a komizmem coraz bardziej się zaciera z powodu działalności samych komików, to nie tylko komicy mieszają politykę z komizmem – często robią to sami politycy i istnieją ku temu dobre powody. Monika Banaś mówi wyraźnie o „wykorzystywaniu praktyk performatywnych w polityce” (Banaś, 2016, s. 112). Wszakże komizm może stanowić doskonałe oratorskie narzędzie do wykorzystania w przemowach i debatach lub do ocieplenia wizerunku. Dobry dowcip może pomóc uwydatnić pewne argumenty, rozładować istniejące napięcia, lub ośmieszyć (stanowisko) oponenta (Hofstede, 2009; Rawski, 2016). Dmitry Chernobrov w swych artykułach wskazuje wręcz na strategiczną rolę humoru w dyplomacji. Mówi o długiej historii wykorzystywania humoru w polityce i propagandzie, ale akcentuje istotny wpływ mediów społecznościowych na współczesną dyplomację, w ramach której coraz bardziej ceni się krótkie, ciekawe, zapadające w pamięć i łatwe do udostępnienia sarkastyczne treści. Chernobrov jest zdania, że treści humorystyczne stają się coraz bardziej popularnym sposobem komunikowania obywatelom polityki zagranicznej oraz prowadzenia narracyjnej walki. Powodem tego jest m.in. fakt, że humor rzadko jest traktowany poważnie, co paradoksalnie, czyni go użytecznym narzędziem do testowania lub przekazywania poważnych wiadomości, gdyż dokładność i prawdziwość humorystycznych twierdzeń nie jest dokładnie analizowana (w końcu to tylko żart), co ułatwia ich powielanie i trudniejsze kwestionowanie. Ponadto, powołując się na badania Amy Becker wskazuje on, że treści humorystyczne należą do najszerzej rozpowszechnianych i najlepiej zapamiętywanych (Becker, 2013; Chernobrov, 2021; Chernobrov, 2022).

Szalkiewicz i Sokołowski wskazują, że liczni prezydenci Stanów Zjednoczonych korzystali z komizmu i popkultury jako metod dotarcia do wyborców. Akcentują jak ważne w amerykańskiej kulturze politycznej są *wit and wisdom*, czyli *humor i mądrość* (Szalkiewicz i Sokołowski, 2018, s. 73-74). Dla przykładu, film dokumentalny *That's Not Funny* zaczyna się od cytatu Thomasa Jeffersona: „Wyśmianie jest jedyną bronią, której można użyć przeciwko niezrozumiałym twierdzeniom.” (That's Not Funny, 2014).³⁰ Amerykański libertariański satyryk i autor P. J. O'Rourke tak opisuje znaczenie komizmu dla polityki:

---

³⁰ "Ridicule is the only weapon which can be used against unintelligible propositions"

Polityka jest i zawsze była sztuką performatywną, jest zdominowana przez ego i jest potrzebująca, jest narcystyczna. Wszystkie te obecności [polityków] w programach [komiediowych] - to nic nowego, to tylko forma całowania się bobasa, rozluźniania krawata, podwijania rękawów, aby pokazać, że się jest normalnym facetem. (T. Lee, 2017, 24:00)

David Litt, autor dowcipów i przemówień Baracka Obamy tak opisuje współczesną relację komizmu i polityki:

Kiedy prezydent Obama obejmował urząd, ogólny plan działania, gdy miało się jakiś cel swojej polityki, jakąś ustawę którą chciało się uchwalić, było: udzielenie zwykłego wywiadu, wygłoszenie wielkiego przemówienia lub jakaś kombinacja tych dwóch rzeczy. Nadal są to potencjalne opcje, ale obecnie różnica polega na tym, że opcji jest znacznie więcej. (T. Lee, 2017, 25:58)

Politykami, którzy najlepiej potrafili korzystać z humoru i komizmu w swoich politycznych celach są byli amerykańscy prezydenci. Dla przykładu, w ramach kampanii wyborczej 1992 roku Bill Clinton wziął udział w programie *The Arsenio Hall Show* w ramach, którego zagrał na saksofonie (CNN, 2012). W ramach kampanii wyborczej 2000 roku George W. Bush junior wziął udział w programie *The Late Show with David Letterman*, gdzie po początkowym żartowaniu rozmowa przeszła do bardzo poważnej kwestii kary śmierci w Teksasie oraz terroryzmu na Bliskim Wschodzie (MyTalkShowHeroes, 2017). W ramach kampanii wyborczej 2016 roku Donald Trump wziął udział w programie *The Tonight Show with Jimmy Fallon* i pozwolił prowadzącemu poczochrać swoje włosy (CNN, 2016).³¹ David Litt, były oficjalny autor przemówień i dowcipów dla Obamy, jest zdania, że dzisiaj jest „nie do pomyślenia aby kandydat na prezydenta nie pojawił się w programie komediowym”, a Cindy Chupack jest zdania, że udział w programach komediowych jest już „stałym elementem zawodu” jakim jest bycie kandydatem na prezydenta (T. Lee, 2017, 23:00).

---

³¹ David Sims z *The Atlantic* mocno skrytykował to wydarzenie, jako wstyd dla Fallona. Dodał że: „Fallon nigdy nie zadawał celebrytom trudnych pytań, a szczególnie kandydatom politycznym. Ale jego platforma jako ukochanego komika ma ogromną siłę oddziaływania” (Sims, 2016b).

W kontekście umiejętnego łączenia komizmu i polityki w Ameryce na szczególną uwagę zasługują jednak prezydentury Ronalda Reagana i Baracka Obamy. O ile Reagan skutecznie wykorzystywał proste, ale śmieszne pojedyncze dowcipy, to Obama wykazywał dość dużą znajomość profesjonalnych technik komediowych (Heil, 2016). Autor dowcipów Obamy, David Litt wskazuje fakt, że tradycyjne metody komunikacji polityków ze społeczeństwem, jak wywiady czy przemówienia, wciąż mają sens, jednak obecnie liczba metod jest znacznie większa, co z jednej strony pozwala politykom lepiej dopasować format do treści, jak i również pomaga skuteczniej dotrzeć do słuchaczy poprzez ich ulubiony format i medium. Brad Jenkins, producent *Funny Or Die*, jest zdania, że pejzaż medialny uległ tak dużym zmianom, że skuteczne dotarcie do młodego odbiorcy wymaga przejścia polityków do nowocześniejszych i zabawniejszych od telewizji form przekazu (T. Lee, 2017, 25:19).

Graficzne przykłady mieszania się komizmu i polityki znajdują się w Aneksie III.

Humor Reagana

Sean Braswell unaocznia, że Reagan był urodzonym żartownisiem, który uwielbiał zwięzłe, jednozdaniowe teksty i potrafił rozśmieszać ludzi dzięki swojej wcześniejszej karierze w radiu i showbiznesie. Dla przykładu, będąc świadom faktu, że jego zaawansowany wiek może być aspektem odstrasającym dla wielu wyborców, Reagan skutecznie obracał ten 'problem' w żart. Podczas debaty wyborczej z młodszym od niego Walterem Mondale, Reagan ze śmiertelnie ponurym wyrazem twarzy powiedział:

Chcę, abyście wszyscy wiedzieli, że nie uczynię kwestii wieku problemem w tej kampanii. Nie zamierzam wykorzystywać do celów politycznych młodości i braku doświadczenia mojego przeciwnika.

Innym razem Reagan zażartował tak:

Thomas Jefferson powiedział kiedyś: »Nigdy nie powinniśmy oceniać prezydenta po jego wieku, tylko po jego dziełach«. Gdy mi to powiedział, od razu przestałem się martwić. (Perry 2012)

Warto jednak zaznaczyć, że nawet dla doświadczonych w showbiznesie polityków humor potrafi być obusiecznym mieczem. Dla przykładu, Ronald Reagan znalazł się w ogniu krytyki, gdy wyciekło nagranie, w którym Reagan żartował w następujący sposób:

Moi rodacy, miło mi dzisiaj powiedzieć, że podpisałem ustawę, która na zawsze zdelegalizuje Rosję. Za pięć minut zaczynamy bombardowanie.

Po tym wycieku poparcie dla Reagana spadło, ale jak na ironię zdaniem niektórych, incydent ten na dłuższą metę zaszkodził bardziej jego oponentom politycznym niż samemu Reaganowi. Powodem ku temu jest fakt, że krytykujący dowcip demokraci sprawiali wrażenie ludzi nadwrażliwych, podczas gdy w kontraście Reagan uchodził za spokojnego i opanowanego (Braswell, 2017).

Komizm Obamy

O ile Reagan aktywnie i skutecznie używał humoru, to Barack Obama osiągnął wyższe pułapy używając technik komicznych rodem ze stand-upu – do tego stopnia, że zyskał sobie miano *Comedian-in-Chief*, co jest grą słów od jednego z oficjalnych tytułów amerykańskich prezydentów *Commander-in-chief*, czyli *Naczelnny dowódca sił zbrojnych*. Adam Howard twierdzi, że żaden inny wcześniejszy mieszkaniec Białego Domu nie był tak często chwalony za komiczne umiejętności i komediowe wyczucie czasu jak Barack Obama – dodając, że „Obama do perfekcji opanował sztukę wykorzystywania humoru w celu ucłowieczenia samego siebie i realizacji swojego programu” (Howard, 2016).

Najlepszym dowodem komediowej aktywności Obamy były jego częste występy w ramach programów typu late night, jak *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon*, *Jimmy Kimmel Live!*, *The Late Show with Stephen Colbert* czy *Full Frontal with Samantha Bee* – podczas gdy żaden z wcześniejszych prezydentów nie brał udziału w tego rodzaju programach podczas sprawowania swego urzędu.³² Nawet jeden z najbardziej sławnych i lubianych komików wszech czasów, Jerry Seinfeld, chwalił umiejętności komediowe Obamy i zaprosił go do udziału w

---

³² Obecny prezydent Joe Biden także wziął udział w programach typu late night jako urzędujący prezydent, np. 09.06.2022 w programie *Jimmy Kimmel Live!* (Jimmy Kimmel Live, 2022).

swym programie o komikach dla komików *Comedians in Cars Getting Coffee*, tłumacząc, że Obama w pełni zasługuje na zaproszenie, gdyż *de facto* jest komediowym profesjonalistą (Heil, 2016; Howard, 2016).

Gdy druga i ostatnia kadencja Obamy dobiegała końca, Obama wziął udział w skeczu dla programu Stephena Colbert w ramach, którego z prowadzącym program omawiali jak ma napisać swoje CV i przygotować się do rozmów rekrutacyjnych w celu znalezienia nowego zatrudnienia po ustąpieniu z urzędu:

Colbert: *Nie widzę żadnych awansów od 8 lat. Czy możesz to wyjaśnić?*

Obama: *Szczerze mówiąc, w mojej ostatniej pracy nie było zbyt wiele miejsca na awans. Jediną osobą mającą więcej władzy niż ja była moja żona.*

(...)

Colbert: *Czy masz jakieś nagrody lub wyróżnienia?*

Obama: *Tak, mam prawie 30 różnych stopni honorowych i dostałem Pokojową Nagrodę Nobla.*

Colbert: *Och, naprawdę, a za co?*

Obama: *Szczerze mówiąc, ciągle nie mam pojęcia.*

Powtarzającym się tematem w wszystkich tych wystąpieniach jest gotowość prezydenta do śmiania się z samego siebie – w tym, także, swoich dowcipów. Chociaż jest pod każdym względem osobą mającą sporą aurę pewności siebie, Obama zawsze był otwarty na żartowanie swoim kosztem, jak np. jego tendencja do spóźniania się, ciągle kwestionowanie przez republikanów jego miejsca narodzin, jak i jego rzekomy nader opanowany i powściągliwy charakter. W tym ostatnim przypadku, gdy dwóch znanych amerykańskich komików Keegan-Michael Key oraz Jordan Peele dla swych skeczy komediowych stworzyło postać Luthera, 'tłumacza stłumionych agresywnych emocji' Obamy, prezydent bez wahania zaprosił grającego Luthera komika do 'tłumaczenia' jego wystąpienia w trakcie *White House Correspondents' Dinner* w 2015 roku (Howard, 2016).

W wywiadzie z komikiem Marc'iem Maronem, Obama ujawnił swe zamiłowanie do komizmu i wskazał, że do jego ulubionych komików należą Richard Pryor, Dick Gregory, Jerry Seinfeld oraz Louis C.K. – którego to opisał jako wspaniałego „w tak deprecjonujący, ale irytujący sposób i w zasadzie dobroduszny, nawet kiedy mówi rzeczy, które są bardzo złe”.

Emily Heil wyjaśnia, że styl komediowy Obamy nie tylko jest osadzony w stand-upie, ale jest on na tyle progresywny i alternatywny, że korzysta m.in. z tzw. meta-komizmu – czyli żartowania z żartowania – i w swym stylu nieco zbliża się do twórczości znanej komiczki stand-upowej Sarah Silverman. Dla przykładu, w 2011 roku podczas swego przemówienia dla *White House Correspondents' Dinner* Obama postanowił wyśmiać popularną wśród republikanów ideę, że urodził się w Kenii a nie na terytorium Stanów Zjednoczonych: w tym celu oznajmił że jako dowód ma nagranie momentu swoich urodzin, po czym kazał puścić klip wideo z filmu... *Król Lew*. Gdy widownia opanowała swój śmiech, Obama z bardzo poważnym wyrazem twarzy zwrócił się do przedstawicieli prawicowej stacji Fox News, żeby byli świadomi że „to był [tylko] dowcip.” (Heil, 2016).

Heil ilustruje jednak fakt, że wiele komediowych wypowiedzi Obamy było częściowo zasługą profesjonalnie przygotowanego materiału przez piszący dla niego przemówienia zespół autorów. Cytując Davida Litta, komika i byłego autora przemówień w Białym Domu, Heil unaocznia jednak fakt, że Obama miał istotny wkład w ten proces. W ramach konsultacji treści tekstów potrafił wprowadzać małe, lecz znamienne zmiany. Ponadto, Obama sam w sobie miał doskonałe wyczucie komediowego timingu: nawet w trakcie poważnych wystąpień, bez ówczasie zaplanowanych elementów komediowych, umiejętnie potrafił wywołać śmiech u słuchających za pomocą spontanicznego dowcipu. Dla przykładu, gdy w 2015 roku w trakcie jego orędzia o stanie państwa (tzw. *State of the Union Address*) Republikanie zaczęli klaskać i wiwatować po tym, jak powiedział, że „nie ma już wyborów, w których mógłby kandydować” Obama nagle dodał „Wiem, bo wygrałem wszystkie”. Innym razem, w trakcie swego przemówienia do wydarzenia dotyczącego innowacji w rozwoju technologii w Białym Domu w 2014 roku, Obama pozwolił sobie na następujący żart:

Dziś jestem tu z badaczami, którzy tworzą jedne z najbardziej zaawansowanych metali na świecie, projektanci modelujący prototypy w chmurze cyfrowej, ludzie z Pentagonu, którzy wspierają ich pracę. Zasadniczo jestem tutaj, aby ogłosić, że budujemy Iron Mana.³³ [śmiech publiczności] Za sekundę stąd odlecę jak odrzutowiec. [śmiech publiczności] Byliśmy -- to był tajny projekt, nad którym pracowaliśmy od dłuższego

---

³³ Iron Man to popularny opancerzony superbohater komiksów i filmów Marvela.

czasu. [śmiech publiczności] *Niezupełnie. Być może. To wszystko jest tajne.* [śmiech publiczności] (CNN 2014; Heil 2016)

Heil akcentuje jednak fakt, że Obama nie zawsze wywoływał śmiech dla samego śmiechu. Poza chęcią ocieplenia własnego wizerunku, Obama wykorzystywał techniki komediowe, aby promować swoje reformy – szczególnie wśród młodych ludzi, którzy chętniej dzielą się ze sobą popularnymi śmiesznymi wideami niż oglądają poważne przemówienia polityczne. W ten sposób promował ubezpieczenie zdrowotne *Obamacare* czy nową inicjatywę pożyczek studenckich. David Litt w wywiadzie z Morganem Baskinem wyraźnie zaznacza, że „gdy mieliśmy naprawdę dobry dowcip, który wywołałby salwę śmiechu, ale [politycznie] naraziłby na szwank coś ważnego, to nie używaliśmy go w przemówieniach” (Baskin, 2017; Heil, 2016).

Przykładem takiego celowego wykorzystania komizmu do promocji reform i konkretnych działań politycznych był udział prezydenta w programie *Between Two Ferns with Zach Galifianakis* na kanale YouTube *Funny Or Die* (Funny Or Die, 2014). W ramach programu, Obama prowadził z gospodarzem komiczną dyskusję o reformie służby zdrowia tzw. *Obamacare*. Video uzyskało ponad 41 milionów obejrzeń (T. Lee, 2017).

Celebryta Trump

O ile Trump nigdy nie był komikiem i większość swojego życia skupiał się na tworzeniu image'u odnoszącego sukcesy biznesmena, o tyle nie tylko nie unikał kamer, ale bardzo chętnie brał udział w wszelkich programach rozrywkowych stając się rozpoznawalną osobistością medialną. Trump był regularnym gościem programów typu talk-show, wystąpił w kilku filmach i serialach telewizyjnych, a w latach 2004-2015 prowadził program typu reality-show *The Apprentice*, w którym zawodnicy rywalizowali w zadaniach związanych z biznesem. Szczególnie znanym (bo wydawałoby się mało prezydenckim – na co wskazuje Chris Barton) był jego udział w 2011 jako głównego gościa w mocno wulgarnym i wprost wyśmiewającym ludzi programie *Roast* w Comedy Central. Inni zaproszeni goście programu to byli w znacznej części bardzo znani komicy z ciętym dowcipem, jak Seth McFarlane, Jeff Ross, Lisa Lampanelli, Anthony Jeselnik i Whitney Cummings oraz inne różne osobistości świata mediów i rozrywki, jak dziennikarz Larry King, czy raper Snoop Dogg. Wszyscy oni nie pozostawili na Trumpie suchej nitki, wyśmiewając m.in. jego włosy, bogactwo, zamiłowanie do

młodych kobiet jak i ambicje polityczne – które w 2011 wydawały się jeszcze zupełnie absurdalne. Tak sam Trump podsumował całe wydarzenie:

Ameryka przeżywa ciężkie czasy i wszyscy musimy się śmiać. To prawda. Wiem, że nadchodzą lepsze dni. Jeśli wierzymy w siebie, i to w taki sposób w jaki ja wierzę w siebie, a naprawdę wierzę w siebie, to nadejdzie czerwiec, i jeśli zdecyduję się wystartować, to będziecie mieli wielką przyjemność zagłosować na człowieka, który łatwo zapisze się w historii jako najlepszy prezydent Stanów Zjednoczonych: na mnie, Donalda Johna Trumpa. Niech Bóg błogosławi Amerykę i dobranoc! (Comedy Central, 2018)

Istotnym pytaniem wydaje się więc, czy między 2011 a 2016 zaszły w Ameryce tak dalece idące zmiany, że Amerykanie poczuli się rozczarowani klasą polityczną i byli gotowi głosować na (komicznego) Trumpa aby 'przeciwdziałać establishmentowi'? Trudno znaleźć potwierdzenie tego w badaniach empirycznych. Jednak sam jego udział w programach rozrywkowych jest znamieny (Barton, 2018 Grynbaum i Parker, 2016; LaFrance, 2015).

Politycy a komizm we Francji, w Polsce i na Tajwanie

Ewidentnie amerykańscy prezydenci nadali pewien ton, gdyż przywódcy innych krajów także wykazali gotowość korzystania z humoru, technik komicznych oraz kultury popularnej, jako metody kontaktu z wyborcami – chociaż nie aż tak często, oraz z nie takim samym skupieniem na szczegółach jak Obama. Al Franken, były amerykański komik i senator, jest zdania, że przed zagłosowaniem na kandydata wyborcy „chcą zobaczyć, że ma poczucie humoru [i dystans] w stosunku do samego siebie, że jest człowiekiem. To wszystko, co chcą zobaczyć. Nie chcą, abyś był mistrzem dialektów. Ha ha. To nie jest ich wyobrażenie prezydenta”. Pytaniem jest, czy jest to prawdziwe tylko w Stanach Zjednoczonych? (T. Lee, 2017, 24:54).

Wiele wskazuje na to, że amerykańska tendencja mieszania komizmu i polityki rozprzestrzenia się wokół globu – przynajmniej w analizowanych w tej pracy państwach demokratycznych. O ile francuscy, polscy czy tajwańscy politycy może aktywnie nie wykorzystują jeszcze technik komicznych, to jednak nie unikają oni obecności w programach komediowych. Dla przykładu, w 2021 roku prezydent Francji Emanuel Macron na YouTube wziął udział w programie z duetem Mcfly et Carlito (Mcfly et Carlito, 2021). W ramach tego

wydarzenia wymieniali się różnymi anegdotami komiczno-politycznymi i wideo to uzyskało ponad 17 milionów wyświetleń. W 2015 roku prezydent Polski Bronisław Komorowski wziął udział w programie Kuby Wojewódzkiego i z ponad 2 milionami widzów pobił rekord programu (PP, 2015). Na Tajwanie w 2019 roku czołowi politycy brali udział w programie Bóēn yèyèxiù 博恩夜夜秀. Zarówno starająca się o reelekcję prezydent Cài Yīngwén oraz jej kontrkandydat Hán Guóyǔ gościli w programie, osiągając jego rekordy oglądalności – oba wywiady mają ponad 6 milionów obejrzeń na platformie YouTube (STR Network 2019a; STR Network 2019b).

Obecny prezydent Polski Andrzej Duda nie był gościem programu Wojewódzkiego i ciężko powiedzieć czy jest to skutek braku zainteresowania ze strony Dudy czy Wojewódzkiego. W wideo na swojej stronie internetowej Wojewódzki mówi jednak o swoim braku zainteresowania w goszczeniu prezydenta w swoim programie, gdyż jego zdaniem Dudzie brakuje dystansu do siebie oraz poczucia ironii i prawdy, ale mimo tego, że wcześniej, „dla żartu”, go zapraszał.³⁴ Wojewódzki określa humor polskiej sceny politycznej jako „stepy akermzańskie”. Mimo to, Andrzej Duda podjął się prób wykorzystania współczesnych form rozrywki, jako metod komunikacji z wyborcą, np. wykonując autorski rap pt. *Nie pytają cię o imię* oraz korzystając z żartów w trakcie przemówień (Ira8a13, 2020). Szczególnie dużym echem odbił się jego budzący wątpliwości dowcip opowiedziany podczas uroczystości stulecia krakowskiej uczelni AGH:

Jest ogólnoswiatowa konferencja rektorów w Południowej Afryce i z Europy leci samolot pełen rektorów i niestety, nastąpiła awaria, samolot w okolicach Afryki Równikowej spadł do dżungli. Na szczęście większość pasażerów jakoś przeżyła, ale miejscowe plemię ogarnęło wszystkich rektorów. Wszyscy rektorzy zostali zjedzeni, poza jednym. Poza panem profesorem Ryszardem Tadeusiewiczem, rektorem AGH. Dlaczego? Bo wódz plemienia był jego kolegą, na elektrycznym na AGH (TVN24, 2019).

Humor w polityce zdecydowanie potrafi być bronią obosieczną – zamiast wzbudzić wesołość, rozładować napięcie i zbudować mosty, nieodpowiedni dowcip potrafi wywołać falę krytyki i oburzenia. Przykładem tego był dowcip Andrzeja Leppera z roku 2005. Gdy europoseł

³⁴ Wideo pt. *Kuba o zapraszaniu prezydenta: "Andrzej Duda mnie nie interesuje!"* dostępne pod linkiem: <https://kuba.tvn.pl/wideo,2331,v/kuba-o-zapraszaniu-prezydenta-andrzej-duda-mnie-nie-interesuje,1555180.html>

Samoobrony Bogdan Golik został oskarżony przez 28-letnią belgijską prostytutkę o gwałt, to Lepper, jako lider partii, stanął w jego obronie i na konferencji prasowej wyraźnie śmiejąc się zapytał: „jak można zgwałcić prostytutkę?”. Innym głośnym przykładem nieudanego dowcipu była wypowiedź włoskiego premiera Silvio Berlusconi skierowana do niemieckiego europarlamentarzysty Martina Schultza. W ramach żartu Berlusconi miał zasugerować Schulzowi, że z wyglądu idealnie nadawałby się do odgrywania w filmie roli strażnika obozu koncentracyjnego (Lockyer i Pickering, 2005). Jeszcze innym przykładem tego rodzaju niefortunnego użycia humoru była wypowiedź burmistrza Tajpej, Kē Wénzhé 柯文哲, który po powrocie z podróży do Japonii, w ramach dowcipu powiedział, że w odróżnieniu od ładnych Japonek „tajwańskie dziewczyny bez makijażu straszą ludzi na ulicach” (「台女不化妝路上嚇人」 *tái nǚ bù huàzhuāng lùshàng xiàrén*). Jak łatwo się domyślić, wypowiedź ta spotkała się ze sporą krytyką tajwańskich środowisk feministycznych (Niándài xīnwén CH50 年代新聞 CH50, 2018).

Przykłady te ilustrują, że komizm, a zwłaszcza komizm w polityce, wymaga umiejętności i kunsztu angażujących się w nie osób. Prawie każdy ma poczucie humoru, ale to za mało, aby wyrobić sobie prawdziwe kompetencje komiczne, które będą odpowiednie dla jakże trudnej i wymagającej widowni, jaką tworzą wyborcy i politycy. Dlatego politycy, zwłaszcza amerykańscy, skłaniają się do korzystania z pomocy profesjonalnych komików jako metody dotarcia do wyborców, gdyż mimo istnienia licznych metod humorystycznych i komicznych, nie wszystkie zawsze nadają się do polityki i czasem tylko profesjonalista jest tego świadom (Heil 2016; T. Lee, 2017, 23:00). Korzystanie z komizmu wymaga umiejętności, wiedzy, talentu i ogólnej świadomości społecznej, oraz świadomości samego siebie – które równocześnie mogą być postrzegane jako wartościowe cechy u polityka. W tym kontekście amerykańscy politycy do niedawna byli w światowej awangardzie korzystania z komizmu – jednak w ostatniej dekadzie w różnych krajach świata spore grono komików zdecydowało się na kariery polityczne.

Od upolitycznionego komizmu do ukomicznionej polityki: przykłady Zelenskiego i Moralesa

W 2006 roku znany komik i aktor Robin Williams w filmie *Człowiek roku* (*Man of the Year*) w reżyserii Barry’ego Levinsona wcielił się w postać Toma Dobbsa: komika

prowadzącego program typu news satire, który w ramach żartu postanawia wystartować w wyborach prezydenckich i ku własnemu zaskoczeniu je wygrywa. O ile taki dokładny scenariusz jeszcze nie miał jeszcze naprawdę miejsca w samych Stanach Zjednoczonych (choć niektórzy wskazują na dobrze zaznajomionego ze światem rozrywki i komizmu Trumpa), to świat zna już stosunkowo podobne historie przechodzenia komików ze sceny komicznej na scenę polityczną. Szczególnie wyraźne są w tym przypadku wybory komików Jimmiego Moralesa na prezydenta Gwatemali w 2015 oraz Wołodomyra Zełenskiego na prezydenta Ukrainy w 2019.

Przed wyborem na prezydenta, Jimmy Morales był znanym komikiem telewizyjnym, którego kariera komediowa trwała 16 lat i obejmowała kilka filmów. Jego program *Moralejas* (*Moralności*), często przedstawiał różne kolorowe postacie, często przedstawiane, jako głupie, jak np. nieudolnych pijaków, szpiegów, gangsterów, Sokratesa w todzie, a nawet czarnoskórego bohatera z peruką afro i pomalowaną na czarno twarzą. W swym najślynniejszym skeczu zagrał gwatemalskiego kowboja, który został wybrany prezydentem kraju. Wykorzystując, więc swoją dużą rozpoznawalność, Morales stał się twarzą krajowych protestów antykorupcyjnych i opierając się o ogromne społeczne zmęczenie głęboko zakorzenionym problemem korupcji i przestępczości w kraju, w 2015 roku Morales wygrał gwatemalskie wybory prezydenckie z 70% poparciem. Oficjalnym sloganem wyborczym Moralesa było hasło "Ni corrupto ni ladrón" oznaczające „Ani skorumpowany, ani złodziej” i dla wielu Gwatemalczyków wybór komika na prezydenta był „najmniej najgorszym rozwiązaniem” (Beauchamp, 2015; Partlow, 2015).

Patrząc na historię Moralesa dostrzegalne jest spore podobieństwo z przykładem Wołodomyra Zełenskiego. Piotr Pogorzelski (2019) dla Wprost wskazuje, że zanim został prezydentem Wołodomyr Zełenski był częścią licznych programów rozrywkowych. Z wykształcenia jest prawnikiem, ale już na studiach brał udział w popularnej w krajach post-sowieckich kabaretowej lidze *Klub Wesołych i Wynalazczych* (*Клуб Весёлых и Находчивых*), a następnie utworzył popularną grupę kabaretową *Kwartal 95* (*Квартал 95*). Z czasem utworzył własne studio produkujące treści rozrywkowe i skupił się na aktorstwie. W 2015 został gwiazdą komediowego serialu telewizyjnego *Słucha narodu* (*Слуга народу*), gdzie wcielił się w postać nauczyciela historii, uczciwego człowieka z zasadami, który przypadkowo objął urząd prezydenta Ukrainy – i postać ta zadomowiła się w telewizorach Ukraińców. Tak więc, zanim w sylwestrowy wieczór 2018/2019 ogłosił swój start w wyborach na kanale 1+1 należącym do oligarchy Ihora Kołomojskiego, jego przejście z komizmu do polityki nie było spontaniczne. Już

parę miesięcy wcześniej Zełenski był z bliżej nieokreślonych powodów umieszczany w sondażach przedwyborczych z wynikiem ok. 8% poparcia, natomiast już w połowie stycznia 2019 Zełenski był liderem notowań, z poparciem jednej czwartej wyborców. Jego oficjalnym hasłem wyborczym było „prezydent to sługa ludu”. Piotr Pogorzelski kładzie nacisk na fakt, że w trakcie kampanii Zełenski unikał wszelkich merytorycznych debat i nie przedstawiał żadnych konkretnych rozwiązań czy postulatów, za to organizował w kraju występy swojego kabaretu. Tym sposobem stał się pierwszym politykiem w Ukrainie, który nie tylko nie płacił ludziom za udział w jego 'wiecach wyborczych' to nawet czasami na nich zarabiał poprzez sprzedaż biletów (Pogorzelski 2019).

Na podstawie analizy treści programu komediowego *Vechernii Kvartal (Вечірній Квартал)*, w ramach którego Zełenski był główną gwiazdą, Ryabinska (2022) wskazuje na potencjalnie ogromny wpływ społeczny programu, gdyż „jako długo emitowany i popularny program telewizyjny prawdopodobnie przyczynił się do kształtowania postaw Ukraińców wobec polityki i elit politycznych, ich rozumienia polityki i skłonności do udziału w niej” (Ryabinska, 2022, s. 1). Ryabinska wskazuje, że aż 85.3 Ukraińców miało styczność z programem. Mimo to, jest zdania że prosty i przyjemny charakter dowcipów w programie „Vechernii Kvartal może mieć raczej skromny wpływ na wiedzę obywateli Ukrainy na temat polityki i ich partycypację polityczną, a zwłaszcza świadome głosowanie” (Ryabinska, 2022, s. 10). Możliwe jednak że to właśnie ten prosty charakter komizmu politycznego Zełenskiego przyczynił się do jego zwycięstwa wyborczego.

Zarówno w Ukrainie i w Gwatemali zwycięstwa komików w wyborach prezydenckich można było przypisać powszechnemu rozczarowaniu klasą polityczną tych krajów. Ukraina, i prawdopodobnie też Gwatemala, mają jedne z najniższych na świecie poziomów zaufania do władz. Pogorzelski ujawnia, że zdaniem Dyrektora Fundacji Rozwoju Mediów Jewhena Zasławskiego kandydatura komika wpisuje się w ogólnoświatowy trend przeciwdziałania establishmentowi. Powołując się na publicystę Andrija Bondara, Pogorzelski wskazuje, że Zełenski był typowym przedstawicielem „elektoratu protestu” a „potencjał niezadowolonych jest ogromny” (Pogorzelski, 2019).

Po rosyjskiej inwazji na Ukrainę liczni publicyści wskazali na przemianę (percepcji) Wołodomyra Zeleńskiego – z nietraktowanego poważnie komika w powszechnie szanowanego męża stanu. Oliver Pieper (2022) akcentuje, że umiejętności komediowe i aktorskie Zeleńskiego

idealnie przełożyły się w jego umiejętność przekazywania treści i komunikowania się z narodem: „nauczył się, jakich słów użyć, by osiągnąć jak największy efekt i siłę oddziaływania” (Pieper 2022). Patrick T. Giamario autor książki pt. *Laughter As Politics: Critical Theory in an Age of Hilarity* w artykule pt. *From Gelopolitics to Geopolitics: The Case of Volodymyr Zelenskyy* dla Edinburgh University Press tak ujmuje fenomen Zeleńskiego:

*Wcale nie jest zaskakujące, że postać taka jak Zelenski okazała się biegłym przywódcą politycznym. Jako ktoś, kto wie, jak rozśmieszyć ludzi, Zelenski jest bardzo wyczulony na podziały w porządku społecznym. Potrafi dokładnie wyczuć momenty, w których polityczne przywiązania odbiorców (np. do liberalnej demokracji lub nacjonalizmu) znajdują się pod presją, i wie, jak aktywować i mobilizować te uczucia. To właśnie robią komicy przez cały czas – czy to za pomocą fizycznego humoru, który przerywa rutynowe i zdyscyplinowane ruchy ciała w ramach systemu władzy, takiego jak miejsce pracy (np. Charlie Chaplin w *Modern Times*) lub występy stand-up, które wyrażają i przetwarzają historie opresji (np. Hannah Gadsby w *Nanette*). (Giamario, 2022).*

Inni komicy w polityce

W ostatnich latach w Stanach Zjednoczonych były już senator Al Franken był najbardziej wyraźnym przykładem komika, który stał się politykiem. Franken, jako komik zyskał renomę w latach 70. i 80., pisząc i wykonując skecze dla popularnego programu telewizyjnego *Saturday Night Live*. Następnie był gospodarzem programów talk-show, autorem komicznych książek politycznych oraz dwukrotnie był głównym komikiem oficjalnego bankietu Białego Domu *White House Correspondents' Dinner*. Gdy więc ogłosił swój start w wyborach w 2008 roku i je wygrał, wielu kwestionowało jego zdolność odnalezienia się w poważnym środowisku, jakim jest Senat. W obliczu tego sceptycyzmu Franken zdecydował, że musi udowodnić, że jest „koniem roboczym, a nie koniem pokazowym” i jak sam ujawnił, poddał się procesowi „DeHumoryzacji”, czyli zakasał rękawy, zaczął omijać reporterów i rozczarował wszystkich tych, którzy liczyli, że przyjmie rolę nadwornego błazna w Senacie. Tym sposobem bez większych problemów wygrał kolejne wybory w 2016 roku, stając się jednym z najbardziej rozpoznawalnych, zaangażowanych i śmiesznych członków Senatu. Jednak, w trakcie tej drugiej kadencji, różne kobiety zaczęły

oskarżać Frankena o niestosowne zachowania natury seksualnej w przeszłości, i mimo że oskarżeniom tym zaprzecza, zdecydował się wycofać z polityki (Smith, 2017).

Na gruncie francuskim liczne źródła wskazują, że kontrowersyjny komik Dieudonné M'bala M'bala wielokrotnie i bez powodzenia startował w różnego rodzaju wyborach z ramienia przeróżnych partii. Gdy w 1997 roku kandydował do francuskiego parlamentu, był w otwartej opozycji do skrajnie prawicowego i antyimigranckiego Frontu Narodowego, ale z czasem zaczął zbliżać się do tej formacji. W 2009 i 2012 startował w wyborach z list Partii Antysyjonistycznej. W 2017 startował jako niezależny kandydat w departamencie Essonne w kontrze do Manuela Vallsa – wpływowego francuskiego lewicowego polityka, byłego premiera, ministra spraw wewnętrznych i zagorzałego krytyka Dieudonné. Następnie ogłosił chęć udziału w wyborach prezydenckich w Kamerunie, kraju pochodzenia swojego ojca – choć zaznaczał, że robi to „przeciwko polityce francuskiej w Afryce”. Lista wszystkich jego kandydatur jest jednak dłuższa (Garcia, 2017; Jouan, 2018; Le Monde, 2005; Liffan, 2017; Stille, 2014).

We Francji, poza Dieudonné, znany komiczny Youtuber Rémi Gaillard angażuje się politycznie, szczególnie w kontekście praw zwierząt. Organizując swoje psikusy i wybryki wideo (w ramach których często przebiera się i włamuje do różnych miejsc) obnaża i wyśmiewa francuskie instytucje publiczne i polityków – np. Jacques Chirac pogratulował mu wygranej pucharu Francji, gdy Gaillard przebrał się za piłkarza i wkradł na murawę stadionu. Niemniej jednak, chociaż jego styl komediowy można uznać za kontrowersyjny, to jego poglądy nie wzbudzają we Francji negatywnych emocji. W 2020 roku kandydował do rady miejskiej Montpellier ze sloganami « Yes We Clown » oraz « Votez pour un vrai clown, votez Rémi Gaillard ! ». ³⁵

Dzisiaj w Polsce nie mamy obecnie wyraźnych przykładów komików w polityce lub próbujących dostać się do polityki, ale w pierwszych latach po transformacji ustrojowej, z powodu braku prognozy wyborczej, do sejmu dostały się różne ciekawe partie polityczne: a jedną z nich była komiczna Polska Partia Przyjaciół Piwa. Partia ta początkowo została założona, jako żart przez komików kabaretowych, ale w wyborach 1991 roku dostała wynik 3,27% i wprowadziła do sejmu aż 16 posłów, którzy jeszcze przed zaprzysiężeniem podzielili się na dwa kluby: Duże Piwo i Małe Piwo. Twarzą i przywódcą partii był komik Janusz Rewiński. Marek Henzler (2011) wskazuje, że wśród postulatów partii była m.in. obietnica „wszelkich starań, by

---

³⁵ Więcej informacji na: www.yesweclown.com.

wszystkim kulturalnym piwoszom żyło się dobrze, a kierownictwu partii jeszcze lepiej.” PPPP ogólnie postulowała promocję picia piwa (zamiast wódki) sugerując m.in. zmianę marż w gastronomii, wspieranie lokalnych browarów, zwiększenia upraw chmielu i jęczmienia, oraz postulaty proekologiczne, jak zdrowa woda, nieskażona gleba i czyste powietrze – wszystko konieczne do produkcji dobrego piwa. Z czasem jednak polityczne ścieżki 16 posłów PPPP stopniowo zaczęły się rozchodzić i w wyborach parlamentarnych 1993 roku partia uzyskała jedynie 0,1% głosów, w efekcie, czego ugrupowanie przestało istnieć (Henzler, 2011).

W bardziej współczesnym kontekście Banaś wskazuje na *partię komików* na Islandii. Powstała w 2009 Besti Flokkurinn czyli „Najlepsza Partia” „w prześmiewczy i drwiący sposób krytykowało ówczesny polityczny establishment Islandii, a zwłaszcza centroprawicową Partię Niepodległości (Sjálfstæðisflokkurinn), za korupcję, nepotyzm, malwersacje finansowe oraz budzące poważne wątpliwości natury moralnej relacje ze światem biznesu” (Banaś, 2016, s. 107). Tak Banaś opisuje wykorzystywane przez nich techniki komiczne:

Alternatywne środki przekazu, daleko odbiegające od standardowej komunikacji. Znalazły się wśród nich elementy absurdu, pastiszu, komedii, farsy, performansu połączonego z anarchistycznym motywem przewodnim. Przejawem tegoż był program wyborczy partii, z ramienia której z powodzeniem – jak się później miało okazać – na burmistrza Reykjavíku w 2010 roku kandydował Jón Gnarr. Ten czterdziestoletni wówczas aktor, komik i piosenkarz zyskał poparcie wyborców, nawołując nie tylko do powszechnej kontestacji tradycyjnie uprawianej polityki, ale także do negacji funkcji polityka. Zdaniem Gnarra politycy już dawno przestali pełnić służbę społeczną, a ich misyjność stała się fikcją. Tę fikcję należy zastąpić inną – „prawdziwą”, bo w prawdziwy sposób deklarowaną jako fikcja. (Banaś, 2016, s. 107)

Powołując się na książkę Gnarra, Banaś wskazuje, że:

Współczesna polityka, być może nie tylko islandzka, potrzebuje czasu „karnawału” pozostającego w opozycji do czasu „powagi”. „Karnawał” bowiem, przywołując Bachtinowską interpretację tegoż, zwalnia ludzi z dotychczasowych, ściśle określonych

reguł, promuje pomysłowość i spontaniczność, zwalcza bierność, uległość oraz bezrefleksyjne podporządkowanie się grupie sprawującej władzę (Banaś, 2016, s. 110).

Na Tajwanie wydarzenia polityczne w stołecznym mieście Taipei odbijają się szerokim echem na resztę kraju i to właśnie tu znany komik Chiu Wei-chieh (Qiūwēijié 邱威傑) został radnym miejskim z ramienia własnej partii Huānlè Wúfǎ Dǎng 歡樂無法黨, czyli Partii Niepowstrzymanej Radości. Wcześniej Chiu zyskał rozgłos za pomocą platformy YouTube na której to prowadzi popularny kanał *Shàngbān bùyào kàn NSFW* 上班不要看 NSFW, czyli *Nie Oglądaj w Pracy*. Nawet jako radny udziela się on w różnego rodzaju humorystycznych happeningach. Jeden z jego najbardziej popularnych performansów miał miejsce po przegranym zakładzie dotyczącym frekwencji w referendum miejskim o odwołanie prezydenta miasta Kaohsiung. Chiu twierdził, że nie więcej niż 400 000 osób weźmie udział w głosowaniu, podczas gdy wymagane minimum wynosiło 574 996 głosów. Obiecał, więc, że za każde 10 000 głosów powyżej tej liczby zmiażdży parę palczek swoimi... pośladkami. Ostatecznie liczba oddanych głosów wynosiła aż 939 090 i Chiu, dotrzymując obietnicy, przed kamerami zmiażdżył pośladkami aż 53 pary palczek (Everington, 2020; Pei-fen i Hsiao, 2019).

Na koniec tej części warto zauważyć, że w ostatnich latach w skali globu pojawiły się liczne przykłady korzystania z komizmu przez polityków czy wręcz przechodzenia profesjonalnych komików do polityki. Nie jest to pojedyncze odizolowane zjawisko, lecz część szerszego światowego trendu. Ewidentnie zjawisko ukomicznienia polityki ma miejsce szczególnie w Stanach Zjednoczonych, którego kultura w ujęciu teorii wymiarów kulturowych Hofstedeego stanowi podatny grunt dla komizmu, ale jest ono dostrzegalne w tak różnych kulturowo krajach jak Ukraina, Gwatemala czy Islandia, a elementy tego zjawiska są dostrzegalne we Francji, Polsce czy na Tajwanie. Powodem tak licznych przykładów może to być wpływ kultury amerykańskiej na kulturę globalną, w tym na globalną kulturę polityczną, ale także podstawowa natura w ramach której śmiech, humor i komizm są dostrzegalne w każdej kulturze ludzkiej.

Stosowane przez przez polityków techniki komiczne, choć wydają się być trywialne, potrafią się charakteryzować wysokim poziomem profesjonalizmu. Wyrażanie przez polityków treści komicznych obarczone jest sporym ryzykiem i jedynie wysoka świadomość technik

komicznych oraz roli komizmu przez polityka lub jego otoczenie jest w stanie uchronić polityków przed *faux pas* i pomóc osiągnąć określone polityczne cele. Czas pokaże czy zjawisko ukomicznienia polityki jest tylko tymczasowym odejściem od politycznej normy czy też stanowi zupełnie nową jakość wyrażania treści politycznych czy prowadzenia polityki w ogóle, ale obecnie można przyjąć, że stosowanie żartów przez polityków nie jest zjawiskiem przypadkowym lecz zamierzonym, z wyraźną chęcią osiągnięcia politycznych celów za pomocą śmiesznych treści.

Wolność słowa, czyli legalność wypowiedzi

Wyjątkowym elementem kultury politycznej każdego kraju, który bardzo istotnie potrafi wpływać na wyrażane treści komiczne, jest zagadnienie wolności słowa – a dokładniej rodzaje ograniczeń nałożonych na tę wolność. W ramach przedstawionego w poprzednim rozdziale dyskursu o poprawności politycznej często także jest podnoszone zagadnienie wolności słowa. Takie połączenie można znaleźć w licznych wypowiedziach przedstawicieli środowiska akademickiego (jak Jonathan Kay, Jordan Peterson, Marta Chechłowska-Lipińska, Radosław Markowski), oraz osób związanych z komizmem (jak Rowan Atkinson, Trevor Noah, Dave Chappelle, Jim Gaffigan, Ricky Gervais), a spora część pozostałych opinii o poprawności politycznej zdaje się oscylować wokół tego konceptu (CBC News: The National 2016a; Chechłowska-Lipińska 2013; Defend Free Speech 2018; TEDx Talks 2019). Wszystko to ukazuje więc pewien znaczący i obserwowalny stopień korelacji rozumienia poprawności politycznej i wolności słowa, a dokładniej przypisywanych poprawności politycznej negatywnych wpływów, skutkujących kurczeniem się wolności słowa, czy przynajmniej świadomość faktu, że są inni, którzy są zdania, że poprawność polityczna ogranicza wolność słowa – np. wpływając na polityczne decyzje, określające dozwolone ramy legalności wypowiedzi.

Podrozdział ten stara się zaprezentować i określić faktyczny stan prawny dotyczący legalności różnych wypowiedzi w różnych państwach oraz pokazać wybrane pozaprawne skandale obyczajowe. Jednak odniesienia do wolności słowa często są nieprecyzyjne, mylące kwestię konsekwencji prawnych wypowiedzi z pozaprawnymi konsekwencjami społecznymi, profesjonalnymi lub osobistymi – i na ten problem zwraca uwagę m.in. komik Trevor Noah (Giuseppe Poli, 2017).

Esencja zagadnienia wolności słowa, potocznie rozumiana, jako pełna swoboda wypowiedzi, zdaje się być dość powszechnie zrozumiała: jest to powszechnie przyjęty sposób myślenia, według którego ludzie mają prawo otwarcie i bez ograniczeń wyrażać wszelkie opinie i myśli. Rzeczywistość jest jednak nieco bardziej skomplikowana, gdyż zagadnienie wolności słowa nie dotyczy jedynie wyrażanych szczerych opinii i myśli, ale wszelkich wypowiedzi, m.in. żartów, nieprawdy, słów mogących doprowadzić do krzywdy, niekoniecznie wnoszących cokolwiek do dyskusji społecznej. Problemy zaczynają się jednak pojawiać przy próbach określania wyjątków tego co można mówić: czy każda forma wypowiedzi w każdej sytuacji powinna być dozwolona? Czy naprawdę wszystkie opinie mają zawsze prawo być wyrażane? Czy istnieją granice tego co można powiedzieć, z czego można żartować, do czego można nawoływać?

Wojciech Sadurski wymienia różne czynniki stanowiące podstawy tłumaczące konieczność istnienia prawnie usankcjonowanej wolności słowa. Są to takie zjawiska jak poszukiwanie prawdy, autonomia jednostki, demokracja i samorząd, oraz tolerancja. Sadurski zaznacza, że różnice percepcji wagi i znaczenia każdego z tych elementów mogą skutkować brakiem zgodności, co do poziomu ochrony podpadających pod nie wypowiedzi i akcentuje że nie wszystkie rodzaje wypowiedzi są równe, w związku z czym jedne bardziej zasługują na ochronę niż inne. Mowę dzieli więc na dwie kategorie: tej o niskiej i o wysokiej wartości. Szczególnie duży nacisk kładzie na istnienie problemu bolesnych słów i to nie tylko tych, które są krzywdzące w ramach szerszej wypowiedzi czy argumentacji, ale szczególnie tych, co są z góry wypowiedziane wyłącznie w celu zadania bólu – czy im też należy się wolność wypowiedzi? (Sadurski, 1999)

Van Mill odnosi się do Alexandera i Hortona dzieląc mowę na kategorie i wymieniając różne rodzaje aktywności, które można uznać za mowę, jak m.in. mówienie, pisanie, śpiewanie, grę aktorską, palenie flag, krzyczenie na rogu ulicy, reklamowanie, grożenie czy szkalowanie – które także uznają za nierówne względem siebie. Dla przykładu, wolność krytykowania rządu jest ich zdaniem ogólnie uważana za ważniejszą niż wolność artystów do obrażania swoich odbiorców, a przemówienie polityka jest ważniejsze niż słowa przekrzykującego go uczestnika protestu. Autorzy ci zaznaczają także, że wolność słowa jest uznawana za wartość wynikającą nie z samej z siebie, lecz jest wartością, gdyż służy ona innym wyższym wartościom – dla przykładu, swobodny przepływ informacji i brak cenzury rządowej służy tak istotnej wartości,

jaką jest demokracja. Tak więc, zdaniem Van Milla, jeżeli uznajemy autonomię jednostki, poszukiwanie prawdy czy demokrację za nadrzędne wartości, to nie ma sensu bronić wypowiedzi idących przeciwko tym wartościom. Freedman kładzie silny nacisk na fakt, że komizm polityczny stanowi integralną część wolności słowa (Freedman, 2009; Van Mill, 2021).

Ruth Levush pisząc dla Biblioteki Kongresu Stanów Zjednoczonych wskazuje, że liczne kraje wyraźnie uznają prawo do wolności słowa za prawo konstytucyjne lub prawo podstawowe. Niemniej jednak, wolność słowa nie jest absolutna, jako że wszystkie kraje stosują pewne ograniczenia na różnych poziomach (Levush, 2019).

Wolność słowa w prawie Stanów Zjednoczonych

Wolność słowa w prawie Stanów Zjednoczonych opiera się na pierwszej poprawce do konstytucji USA (tzw. *First Amendment*), która głosi, że:

Kongres nie ustanowi ustaw wprowadzających religię lub zabraniających swobodnego wykonywania praktyk religijnych; ani ustaw ograniczających wolność słowa lub prasy, lub naruszających prawo do pokojowych zgromadzeń i wnoszenia do rządu petycji o naprawę krzywd.

Jednak, poza tą poprawką, w wielu źródłach amerykańskich szczególnie mocno kładzie się nacisk na różne orzeczenia sądowe dotyczące batalii prawnych określających granice prawnie chronionej swobody wypowiedzi. Strona internetowa amerykańskich sądów federalnych³⁶ na podstawie tychże orzeczeń wymienia chronologicznie następujące prawa: prawo do zachowania ciszy (w tym prawo do nie salutowania flagi państwowej) w oparciu o orzeczenie *West Virginia Board of Education v. Barnette* z 1943 roku, prawo do noszenia opasek ramiennych w szkole (czyli instytucji rządowej) jako symbolu protestu w oparciu o orzeczenie *Tinker v. Des Moines* z 1969 roku, prawo do używania pewnych obraźliwych słów i zwrotów w celu przekazywania politycznych wiadomości w oparciu o orzeczenie *Cohen v. California* z 1971 roku, prawo do przekazywania pieniędzy (w określonych okolicznościach) na kampanie polityczne w oparciu o orzeczenie *Buckley v. Valeo* z 1976 roku, prawo do reklamowania produktów komercyjnych i

---

³⁶ <https://www.uscourts.gov/about-federal-courts/educational-resources/about-educational-outreach/activity-resources/what-does>

usług profesjonalnych (z pewnymi ograniczeniami) w oparciu o orzeczenia *Virginia Board of Pharmacy v. Virginia Consumer Council* z 1976 roku oraz *Bates v. State Bar of Arizona* z 1977 roku, prawo do angażowania się w przemówienia symboliczne (w tym np. spalanie flagi w proteście) w oparciu o orzeczenia *Texas v. Johnson* z 1989 roku oraz *United States v. Eichman* z 1990 roku.

Równocześnie strona internetowa amerykańskich sądów federalnych wskazuje, że wolność słowa nie obejmuje praw takich jak podżeganie do działań, które mogłyby zaszkodzić innym (jak np. nieprawdziwe krzyczenie „pożar!”) w oparciu o orzeczenie *Schenck v. United States* z 1919 roku, tworzenie lub dystrybucja nieprzyzwoitych materiałów w oparciu o orzeczenie *Roth v. United States* z 1957 roku, palenie karty poborowej jako protestu antywojennego w oparciu o orzeczenie: *Stany Zjednoczone vs Schenck* z 1917 roku, umożliwienie uczniom drukowania artykułów w gazetce szkolnej mimo zastrzeżeń administracji szkolnej w oparciu o orzeczenie *Hazelwood School District v. Kuhlmeier* z 1988 roku, możliwość wygłaszania nieprzyzwoitych przemówień na imprezie sponsorowanej przez szkołę (czyli instytucji rządowej) w oparciu o orzeczenie *Bethel School District #43 v. Fraser* z 1986 roku, oraz głoszenie prawa do korzystania z narkotyków, podczas imprezy sponsorowanej przez szkołę (czyli instytucję rządową) w oparciu o orzeczenie *Morse v. Frederick* z 2007 roku. (What Does Free Speech Mean?)

Jak więc widać, bardzo mocno wyróżnia się kwestia przypadków mających związek z instytucjami rządowymi (np. szkołami), jako że według wielu źródeł wolność wypowiedzi w Stanach Zjednoczonych przede wszystkim odnosi się do prawa swobodnego krytykowania władzy. Oznacza to, nie mniej nie więcej, że mieszkańcy Stanów Zjednoczonych nie muszą się obawiać reperkusji ze strony rządu za swoje wypowiedzi – ale tylko rządu, jako że mogą ponieść konsekwencje gdzie indziej (np. w pracy – chyba że pracują dla rządu, jak to miało miejsce w przypadku orzeczenia *Pickering v. Board of Education* z 1968 roku) (CrashCourse, 2015).

Szczególne znaczenie w ustanowieniu ochrony swobody wypowiedzi politycznych w Stanach Zjednoczonych miało orzeczenie *Brandenburg v. Ohio* z 1968 roku, w ramach którego stwierdzono, że wolność wypowiedzi obejmuje nawet prawo do nawoływania do łamania prawa oraz przemocy – ale tylko tak długo jak wypowiedzi te autentycznie nie będą skutkować tymi rezultatami. Jest to zgodne z wcześniejszym orzeczeniem *United States v. Schenk* z 1917 roku,

które stwierdziło, że rząd ma prawo ograniczać wolność wypowiedzi jednostki, gdy ta wypowiedź stanowi jasne i wyraźne zagrożenie (CrashCourse, 2015; HISTORY, 2018).

Innym bardzo znaczącym orzeczeniem był *Hustler Magazine, Inc. v. Falwell* z 1988 roku, w ramach którego Sąd Najwyższy stwierdził, że pierwsza i czternasta poprawka nie stanowią podstawy umożliwiającej osobom publicznym dochodzenia odszkodowania za krzywdzące emocjonalnie karykatury, parodie lub satyry, które rozsądna osoba nie zinterpretowałaby jako prawdziwe fakty (Robertson, 2021).

Szczególnie znamienita z punktu widzenia historii wolności słowa w Ameryce była twórczość i działalność dwóch komików: Lennego Bruce'a oraz Geroge'a Carlina. Stand-uper Lenny Bruce był pionierem szokującego komizmu, przez co w latach 50. i 60. był wielokrotnie aresztowany z powodu rzekomej obscenicznej treści swoich występów w klubach nocnych. W efekcie, poprzez swoje zmagania prawne, przyczynił się do zwiększenia poziomu konstytucyjnie usankcjonowanej wolności wypowiedzi w Stanach Zjednoczonych, jak i zainspirował licznych innych komików do kwestionowania obyczajów i poszerzania przyjętych społecznie granic. Już w 1951 roku Bruce był aresztowany w Miami za podszywanie się pod księdza i zabieganie o fundusze na stworzenie kolonii trędowatych. W 1961 był aresztowany w San Francisco za używanie słów o jednoznacznym charakterze seksualnym – i mimo że został uniewinniony to znalazł się pod lupą organów ścigania, co doprowadziło do kolejnych aresztowań w Filadelfii i Los Angeles. W 1962 roku był aresztowany i skazany w Chicago za naruszenie stanowej ustawy o nieprzyzwoitości, ale w historycznej decyzji w 1964 roku Sąd Najwyższy Illinois orzekł, że jego występ komediowy był tylko komentarzem społecznym. Pomimo to, tego samego roku w Nowym Jorku Bruce był ponownie zatrzymany z powodu podobnych zarzutów. W efekcie został skazany na 4 miesiące więzienia a liczne kluby komediowe zerwały z nim współpracę obawiając się reperkusji (Brody, 2009; Can We Take a Joke? 2015; Schultz; WatchMojo.com, 2017).

Bruce nie doczekał się rehabilitacji, gdyż zmarł w 1966 z powodu narkotyków, ale już w 1970 roku sąd apelacyjny w Nowym Jorku uchylił jego wyrok. W 1974 Dustin Hoffman wcielił się w rolę Bruce'a w biograficznym filmie *Lenny*. W 2003 roku Gubernator Nowego Jorku oficjalnie przeprosił Bruce'a i określił to pierwsze pośmiertne ułaskawienie, jako dowód na zaangażowanie tego stanu w ochronę wolności słowa. Po dziś dzień Bruce jest powszechnie uznawany za bohatera amerykańskich komików, ojca współczesnego stand-upu, oraz bojownika o wolność słowa (Brody, 2009; Can We Take a Joke? 2015; Schultz; WatchMojo.com, 2017).

Znany ze swego kąśliwego, krytycznego i czarnego komizmu Carlin rozpoczął swoją karierę w mainstreamie amerykańskiego komizmu. Dobrze wszystkim znany jako łagodny komik z lat 60., Carlin z czasem zaczął czuć się rozczarowany zabawianiem „kretynów z klasy średniej” i rozpoczął przekształcanie się w buntownika z kąśliwą satyrą społeczną i polityczną, dzięki czemu stał się czołowym przedstawicielem kontrkultury we wczesnych latach siedemdziesiątych. Tak jak Bruce, w wyniku kontrowersyjnych wypowiedzi w trakcie swoich występów, znalazł się na bakier z prawem. Szczególnie znana jest historia tzw. *Seven Dirty Words* z 1972 roku. Carlin został wtedy aresztowany na Summerfest w Milwaukee za wypowiedzenie na scenie przed publicznością siedmiu brzydkich słów, które nie były dozwolone w telewizji. Punktem kulminacyjnym procesu było odtworzenie w sądzie na fonografii wersji siedmiu brzydkich słów z jego komediowego albumu. Słyszac jak po pokoju rozległ się śmiech, sąd oddalił sprawę, wskazując, że o ile język Carlina jest nieprzyzwoity to przy braku jakichkolwiek zakłóceń wśród publiczności, Carlin miał prawo do wolności słowa. Carlin nigdy nie przeprosił za swój występ, a nawet twierdził, że by go powtórzył – co też zrobił, gdyż wrócił do Milwaukee w 1973 roku i nie tylko śmiało wypowiedział swoje siedem brzydkich słów, a nawet dodał kolejne trzy, ostrzegając publiczność, że „te trzy nie były jeszcze testowane w sądach Milwaukee” (Byrnes, 2009, Stingl, 2007; WatchMojo.com, 2017).

Cała sprawa zyskała drugie życie, gdy stacja radiowa z Nowego Jorku wyemitowała nagranie monologu Carlina zatytułowanego *Filthy Words*, będącego kontynuacją wcześniejszego programu. Pewien mężczyzna, oburzony, że wraz z synem usłyszeli transmisję w godzinach popołudniowych, złożył skargę do amerykańskiej Federalnej Komisji Łączności (FCC), która orzekła, że chociaż transmisja niekoniecznie była obsceniczna, to była nieprzyzwoita i wyraźnie obraźliwa, a zatem naruszała amerykańskie prawo federalne. Stacja radiowa walczyła z tym orzeczeniem aż do amerykańskiego Sądu Najwyższego, który uznał, że FCC ma prawo regulować audycje radiowe uznane za nieprzyzwoite. Wszystkie te kontrowersje napędziły karierę Carlina, który nigdy nie porzucił kąśliwego charakteru swoich występów i nie unikał wrażliwych tematów takich jak cenzura, religia, polityka, nielegalne narkotyki, polityka zagraniczna, czy amerykańska kultura konsumencka (Byrnes, 2009, Stingl, 2007; WatchMojo.com, 2017).

Obecny stan prawny zagadnień wolności słowa w Stanach Zjednoczonych wygląda następująco: groźba jest legalna, ale tylko gdy jest to hiperbola (w oparciu o orzeczenie: *Watts v.*

United States 394 U.S. 705 z 1969 roku), mowa nienawiści jest legalna (w oparciu o orzeczenie: *R.A.V. v. City of St. Paul* z 1992 roku), obraza głowy państwa jest legalna (w oparciu o orzeczenie: *New York Times Co. v. Sullivan*, 376 U.S. 254 z 1964 roku), znieważenie flagi i symboli narodowych jest legalne (w oparciu o orzeczenia: *Texas v. Johnson*, 491 U.S. 397 z 1989 roku oraz *U.S. v. Eichman*, 496 U.S. 310 z 1990 roku), znieważenie narodu nie jest zakazane (brak prawa na ten temat), obraza uczuć religijnych jest legalna (na podstawie pierwszej poprawki do konstytucji), propagowanie totalitarnego ustroju państwa jest legalne (na podstawie pierwszej poprawki do konstytucji), zaprzeczanie zbrodniom komunistycznym lub nazistowskim jest legalne (na podstawie pierwszej poprawki do konstytucji) (Patrz: Mel Mermelstein), pornografia jest legalna (w oparciu o orzeczenia: *Miller v. California*, 413 U.S. 15 z 1973 roku, ale musi przejść test nieprzyzwoitości), pochwała pedofilii nie jest zakazana (Patrz: *Melzer v. Board of Education of the City School District of the City of New York*), znieważenie sojuszniczego państwa nie jest zakazane (brak prawa na ten temat). Pochwała wojny napastniczej prawdopodobnie jest zakazana na podstawie artykułu 20 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych.

Dla porównania w Kanadzie groźba jest nielegalna (na podstawie sekcji 264 kodeksu karnego), mowa nienawiści jest nielegalna (na podstawie sekcji 318 i 319 kodeksu karnego), obraza głowy państwa jest legalna (na podstawie ustawy C51), znieważenie flagi i symboli narodowych jest legalne (na podstawie sekcji 2b Kanadyjskiej Karty Praw i Wolności), znieważenie narodu nie jest zakazane (brak prawa na ten temat), obraza uczuć religijnych jest legalna (na podstawie ustawy C51), propagowanie totalitarnego ustroju państwa nie jest zakazane (brak prawa na ten temat), zaprzeczanie zbrodniom komunistycznym lub nazistowskim jest legalne (na podstawie sekcji 2b Kanadyjskiej Karty Praw i Wolności), pornografia jest legalna (na podstawie ustawy C51), pochwała pedofilii nie jest zakazana (brak prawa na ten temat), znieważenie sojuszniczego państwa nie jest zakazane (brak prawa na ten temat). Pochwała wojny napastniczej prawdopodobnie także jest zakazana na podstawie artykułu 20 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych.

Wolność słowa w prawie Francji

Wolność słowa w prawie Francji opiera się na ustawie o wolności prasy z 29 lipca 1881 roku. Damien Leloup i Samuel Laurent dla *Le Monde* wskazują, że wolność wypowiedzi we Francji

nie jest całkowita i nieograniczona, jako że jest regulowana przez prawo. „Swobodne przekazywanie myśli i opinii jest jednym z najcenniejszych praw człowieka: każdy obywatel może zatem swobodnie mówić, pisać, drukować, z wyjątkiem odpowiedzi na nadużycie tej wolności w przypadkach określonych przez prawo”, stwierdza artykuł 11 Deklaracji Praw Człowieka z 1789 roku. Leloup i Laurent zaznaczają, że swoboda wypowiedzi we Francji podlega „represyjnemu” reżimowi: państwo francuskie może co najwyżej reagować na zaobserwowane nadużycia, a nie co do zasady zabronić wypowiedzi przed ich wystąpieniem. Według nich, główne ograniczenia wolności wypowiedzi we Francji dzielą się na dwie kategorie: z jednej strony zniesławienie i zniewaga (Levush także wskazuje m.in. na zakaz znieważania francuskiego hymnu narodowego lub francuskiej flagi), a z drugiej strony, ograniczenia wolności wypowiedzi we Francji obejmujące także nawoływanie do nienawiści, które w szczególności dotyczy takich zjawisk jak wypowiedzi antysemickie, rasistowskie czy homofobiczne oraz wszelkie próby usprawiedliwiania zbrodni przeciw ludzkości, jak Holokaust (Leloup i Laurent, 2015; Levush, 2019).

Leloup i Laurent wyjaśniają, że ustawa o wolności prasy z 29 lipca 1881 roku stanowi podstawę prawną ograniczania wypowiedzi we Francji. Artykuł 1 tejże ustawy jest bardzo jasny: „Prasa drukarska i księgarnie mają wolność” – czyli można drukować i edytować, co się chce. Niemniej jednak, artykuły 23 i 24 tej samej ustawy wyjaśniają, że „będą karani jako współnicy czynu zakwalifikowanego jako przestępstwo lub wykroczenie, ci, którzy poprzez przemówienia, krzyki lub groźby wygłaszane w miejscach publicznych lub na zebraniach” usprawiedliwiają lub promują następujące czyny:

- Umyślne ataki na życie, umyślne ataki na integralność osób i napaści seksualne.
- Kradzieże, wymuszenia i umyślne niszczenie mienia groźne dla ludzi.
- Przestępstwa i wykroczenia naruszające podstawowe interesy narodu.
- Zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości lub zbrodnie i wykroczenia wynikające z kolaboracji z wrogiem (do stycznia 2015).
- Podżeganie do aktów terrorystycznych oraz podżeganie do dyskryminacji, nienawiści lub przemocy wobec ludzi ze względu na ich pochodzenie lub przynależność lub nieprzynależność do określonej grupy etnicznej, narodu, rasy lub religii, a nawet ich orientację seksualną lub niepełnosprawność (od wprowadzenia ustawy dotyczącej walki z

terroryzmem w listopadzie 2014 roku państwo francuskie ma prawo jeszcze szybciej i ostrzej interweniować w przypadku wszelkich związanych z terroryzmem wykroczeń).

Levush wskazuje, że szczególnie istotnym i problematycznym zakazem jest zakaz zniesławienia, gdyż trudno znaleźć właściwą równowagę między wolnością słowa a zniewagą. Dla przykładu, prawo francuskie stanowi, że publikacja prawdziwego oświadczenia, które dotyczy życia prywatnego danej osoby, może być zniesławiająca i dodaje, że we Francji ściganie za zniesławienie jest częste i trudno jest się przed nim bronić. Prawo francuskie zwalnia jednak z tego prawa wszelkie wypowiedzi wyrażone w dobrej wierze w ramach postępowań parlamentarnych lub sądowych. Levush zaznacza, że francuski sąd kasacyjny orzekł, że krytyka sposobu funkcjonowania instytucji jest uzasadnionym korzystaniem z wolności wypowiedzi, a ogólnie zakres ochrony wolności słowa we Francji obejmuje ostre i przesadne oświadczenia, w tym także antyrządowe wypowiedzi, ale nie dotyczy nieprawdziwych wypowiedzi. Dla przykładu, francuski organ regulacyjny ds. radiofonii i telewizji może, po ostrzeżeniu, cofnąć zezwolenie na nadawanie treści szkodzących narodowemu interesowi Francji, jak np. wszelkie nieprawdziwe informacje mogące zakłócać prawidłowemu funkcjonowaniu instytucji (Leloup i Laurent, 2015; Levush, 2019).

Głośnym przykładem aresztowania za zniesławienie była sytuacja Hervé'a Eona, który w 2008 roku na spotkanie z ówczesnym prezydentem Nicolasem Sarkozym przyszedł z transparentem mającym napis « *Casse-toi, pov' con* » – co w języku polskim ma podobne brzmienie i znaczenie do „Spieprzaj, dziadu!” Lecha Kaczyńskiego z 2002 roku. Eon został aresztowany i skazany za „obrazę głowy państwa” (w oparciu o ustawę o wolności prasy z 1881), lecz problem w tym, że tak jak w przypadku słów Kaczyńskiego, przygotowany przez niego napis stanowił bezpośredni cytat słów samego Sarkozego, wypowiedzianych w trakcie wcześniejszej kłótni z przypadkowym wyborcą. Sprawa znalazła swoje ostateczne rozwiązanie dopiero w Europejskim Trybunale Praw Człowieka, który w marcu 2013 potępił Francję, za nieproporcjonalną odpowiedź, skutkującą „odstrasżającym wpływem na satyryczne interwencje, mogące wносить kontrybucję do debaty społecznej z korzyścią dla wszystkich”. Dziś obraza głowy państwa nie jest już przestępstwem ani wykroczeniem we Francji, a termin « *Casse-toi, pov' con* » stał się istotnym elementem francuskiej popkultury używanym przez wielu.

Leloup i Laurent wskazują, że francuskie prawo dotyczące swobody wypowiedzi jest bardziej restrykcyjne niż w Stanach Zjednoczonych, co też czasem rodzi problemy w funkcjonowaniu i korzystaniu z amerykańskich social media we Francji, jak Twitter czy Facebook. Dopiero w ostatnich latach amerykańskie korporacje we Francji zaczęły się dostosowywać do prawa francuskiego (Leloup i Laurent, 2015).

Mimo tych ograniczeń, prawo francuskie także gwarantuje prawo do przesadnych wypowiedzi sformułowanych dla celów humorystycznych. W 1992 paryski *Tribunal de grande instance* orzekł, że wolność słowa „uprawnia autora do narzucania cech i zmieniania osobowości osoby, którą (się) reprezentuje” oraz że istnieje „prawo do braku szacunku i bezczelności”. Leloup i Laurent akcentują, że decyzja dotycząca tego, czy granica tej humorystycznej przesady została przekroczona, często leży w gestii francuskich sądów. Dla przykładu, słynny tygodnik *Charlie Hebdo* regularnie miał sprawy w sądzie, w latach 1992–2014 było około 50 procesów, czyli około dwa rocznie. O ile niektóre z nich tygodnik przegrywał, to w 2007 roku sąd orzekł, że *Charlie Hebdo* ma prawo opublikować kontrowersyjne karykatury Mahometa, gdyż „dopuszczalne granice wolności wypowiedzi nie zostały przekroczone” jako że:

Literacki gatunek karykatury, mimo że, celowo prowokacyjny, uczestniczy w wolności wypowiedzi i komunikowania myśli i opinii (...); Zatem, mimo szokującego, a nawet obraźliwego charakteru tej karykatury dla wrażliwości muzułmanów, kontekst i okoliczności jej publikacji w gazecie „Charlie Hebdo” wydają się wykluczać jakąkolwiek celową chęć bezpośredniego ubliżenia całej społeczności muzułmańskiej i wszystkich muzułmanów. (Leloup i Laurent 2015)

Tak więc, Leloup i Laurent są zdania, że kluczem do legalnego korzystania z ciętej i ostrej satyry i karykatury we Francji jest unikanie powtarzalnego i nieuzasadnionego atakowania jakiegokolwiek konkretnej grupy. Dlatego występy komika Dieudonné M'bala M'bala są tak kontrowersyjne zarówno we Francji jak i ościennych krajach francuskojęzycznych. M'bala M'bala, znany po prostu jako *Dieudonné*, wielokrotnie był oskarżany o prezentowanie treści antysemickich oraz pro-terrorystycznych w trakcie swoich wystąpień, co skutkowało licznymi procesami sądowymi, protestami i bojkotami, czy oficjalnym zakazem występowania w danym regionie lub wjazdu do niektórych krajów (jak Kanada czy Hong Kong), czyniąc z niego *de facto*

persona non grata świata komizmu francuskojęzycznego. Leloup i Laurent wprost zadają pytanie czy występy Dieudonné'a to wciąż humor, czy już (radikalny) aktywizm? Niestety jednak nie udzielają na nie wyraźnej odpowiedzi (Leloup i Laurent, 2015).

Warto zaznaczyć, że Dieudonné początkowo wygrywał procesy sądowe. W 2004 roku sąd uniewinnił go z zarzutu usprawiedliwiania terroryzmu, a w 2007 Dieudonné wygrał proces dotyczący skeczu pt. *Isra-Heil*. Z czasem jednak sądy zaczęły go skazywać m.in. za „zniesławienie, znieważenie i podżeganie do nienawiści rasowej” w 2007 i 2012 roku oraz za „zaprzeczenie zbrodni przeciwko ludzkości, zniesławienie rasowe, podżeganie do nienawiści rasowej i publiczne znieważenie” w 2014 roku. Jednak szczególnie znamienne w przypadku Dieudonné jest to, że w 2013 rząd francuski przekroczył pewną symboliczną barierę i zakazał występu Dieudonné'a, zanim miał on miejsce (Leloup i Laurent, 2015).

Obecny stan prawny dotyczący wolności słowa we Francji wygląda następująco: groźba jest nielegalna (na podstawie artykułów 222-17 i 222-18 kodeksu karnego), mowa nienawiści jest nielegalna (na podstawie artykułu 132-17 kodeksu karnego), obraza głowy państwa jest legalna, chyba, że prezydent osobiście poprosi o wszczęcie postępowanie np. o obrazę urzędnika państwowego (na podstawie prawa n° 2013-711 z 5 sierpnia 2013), znieważenie flagi i symboli narodowych jest nielegalne, ale tylko w ramach imprez publicznych (na podstawie decyzji Rady Konstytucyjnej nr 2003-467 DC z dnia 13 marca 2003), znieważenie narodu nie jest zakazane (brak prawa na ten temat), obraza uczuć religijnych jest legalna (na podstawie ustawy o wolności prasy z 29 lipca 1881), propagowanie totalitarnego ustroju państwa nie jest zakazane (brak prawa na ten temat), zaprzeczanie uznanym ludobójstwom jest nielegalne (na podstawie poprawki N°1559 do ustawy N° 3851 « Egalité et Citoyenneté »), pornografia nie jest zakazana (brak prawa na ten temat), pochwała pedofilii nie jest zakazana (brak prawa na ten temat), znieważenie sojuszniczego państwa nie jest zakazane (brak prawa na ten temat). Pochwała wojny napastniczej prawdopodobnie także jest zakazana na podstawie artykułu 20 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych.

Wolność słowa w prawie Polski

Wolność słowa w prawie Polski gwarantują różne artykuły Konstytucji RP, jak art. 14, 25, 49, 53, ale szczególnie artykuł 54, na który składają się dwa podpunkty:

1. *Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji.*
2. *Cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane. Ustawa może wprowadzić obowiązek uprzedniego uzyskania koncesji na prowadzenie stacji radiowej lub telewizyjnej.*

Niemniej jednak, tak jak wszędzie, wolność ta ma w Polsce swoje limity. Sama konstytucja zaznacza w art. 49, że wolność komunikowania się może być ograniczona „w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony” a wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona, gdy jest to konieczne do „ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób”.

Poza konstytucją, kodeks karny także kładzie ograniczenia na wolność wypowiedzi. Art. 226. kodeksu karnego zabrania publicznego znieważania lub poniżania konstytucyjnych organów państwa, pod groźbą grzywny, kary ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2, a art. 135 kodeksu karnego zabrania publicznego znieważania prezydenta pod groźbą kary pozbawienia wolności do lat 3 (Kancelaria Sejmu).

Głośnym przypadkiem znieważenia prezydenta była sytuacja Roberta Frycza, twórcy portalu Antykomor.pl, który w 2012 za znieważenie prezydenta Bronisława Komorowskiego i fałszowanie dokumentów został skazany na karę roku i trzech miesięcy ograniczenia wolności z obowiązkiem wykonywania czterdziestu godzin prac społecznych miesięcznie (ale równocześnie został uniewinniony od zarzutu znieważenia głowy państwa). Frycz twierdził, że nigdy nie spodziewał się potraktowania siebie jako terrorysty oraz akcji ABW przeciwko niemu oraz, że „w Polsce panują standardy, którym bliżej do Białorusi lub Korei Północnej, niż państw Zachodu o dojrzałych demokracjach”. Ostatecznie jednak w 2013 roku sąd apelacyjny umorzył sprawę znieważenia prezydenta Bronisława Komorowskiego i złagodził wyrok za sfalszowanie dokumentów do roku ograniczenia wolności i 30 godzin prac społecznych. W ocenie sądu apelacyjnego, zdjęcia przekroczyły granicę "satyry niesmacznej" i miały cechy znieważające, ale na decyzji sądu zaważyło "stanowisko osoby, która była tą twórczością opublikowaną przez oskarżonego dotknięta" oraz to, jaka była "świadomość prawna" oskarżonego, który uważał że "miał prawo przypuszczać, że takie rzeczy są prawnie dopuszczalne". Po uniewinnieniu Frycz stwierdził, że „w Polsce jednak jest wolność słowa” (TVN24, 2013; Wprost.pl, 2012).

Do innych przykładów znieważenia prezydenta należą przypadki Mirosława Iwańskiego, który podczas spotkania prezydenta Andrzeja Dudy z mieszkańcami Łowicza, trzymał na miejscowym rynku transparent z cytatem z Lecha Wałęsy „Mamy dumnia za prezydenta”; grupy uczniów, którzy na wspólnej imprezie z okazji rozpoczęcia wakacji w Sulmierzycach w powiecie krotoszyńskim wspólnie zniszczyli baner wyborczy Andrzeja Dudy; oraz Jakuba Żulczyka, który w mediach społecznościowych nazwał prezydenta "debilem". O ile w przypadku Żulczyka doszło do umorzenia sprawy, a w przypadku Iwańskiego do uniewinnienia, to uczniowie zostali skazani na dwa miesiące prac społecznych (Onet.pl, 2021; Onet.pl, 2022; Radio ZET, 2021; Wprost.pl, 2021a; Wprost.pl, 2021b).

Szczególny przypadek znieważania, czy też zbezczeszczenia, miał miejsce w 2010 roku, gdy starszy mężczyzna rzucił słoikiem wypełnionym fekaliami w tablicę upamiętniającą katastrofę pod Smoleńskiem na Pałacu Prezydenckim w Warszawie. Sprawca, Eugeniusz P. został od razu zatrzymany, ale ostatecznie sprawę umorzono, gdyż stwierdzono nieczytalność sprawcy (Kościńska, 2019).

Wyjątkowym dla Polski przypadkiem jest *obraza uczuć religijnych*, która podlega sankcji według artykułu 196 polskiego kodeksu karnego:

Kto obraża uczucia religijne innych osób, znieważając publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.
(Kancelaria Sejmu; Rojek-Socha, 2019)

Istnieją liczne przypadki oskarżeń o obrazę uczuć religijnych, jak przykład Elżbiety Podleśnej za rozpowszechnianie modyfikacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w tęczowej aureoli czy Leszka Jażdżewskiego za komentarze o utracie przez kościół „moralnego mandatu do sprawowania sumienia narodu”. Ogólnie ujmując, co roku rozpatrywanych jest blisko 100 takich spraw - w 2017 r. było to 99 zawiadomień a w 2018 r. było to 95. Ostatecznie jednak, tylko 20 procent z tych spraw kończy się aktem oskarżenia i trafia do sądu, a i wtedy większość oskarżonych musi zapłacić tylko grzywnę. Warto jednak wskazać, że i w 2017 i w 2018 roku orzeczono kary pozbawienia wolności z powodu obrazy uczuć religijnych (Rojek-Socha, 2019).

Do głośnych przypadków artystów, którzy mieli kłopoty w związku z obrazą uczuć religijnych, można zaliczyć Dorotę „Dodę” Rabczewską i Adama „Nergala” Darskiego. Każdy z nich z osobna miał własną rozprawę w tej kwestii: Rabczewska w związku z niepochlebną wypowiedzią o (autorach) Biblii w udzielonym wywiadzie, a Darski w związku z podarciem Biblii w trakcie występu. O ile Rabczewska przegrała proces i musiała zapłacić 5 tys. złotych kary, to Darski został uniewinniony, gdyż jego działanie było wyrazem artystycznej ekspresji. Powodem tak diametralnie innego odbioru tych podobnych wydarzeń jest fakt miejsca w którym się odbyły. Rabczewska swoją wypowiedź sformułowała poza sceną, czym obraziła księgę "w znaczeniu niematerialnym", podczas gdy Darski podarł Biblię na scenie, co zostało uznane za dopuszczalną "kreację artystyczną". Kawiński więc słusznie zaznacza, że taki stan rzeczy w Polsce rodzi pytanie: kim jest artysta i kiedy przestaje nim być? Czy tylko scena definiuje artystę? (Kawiński, 2012)

Droga Darskiego do zwycięstwa nie była jednak łatwa: jego zmagania trwały aż siedem lat (między 2008 a 2015 rokiem) od sądu pierwszej instancji, poprzez sąd apelacyjny, aż po sąd najwyższy. A batalia ta była tylko jedną z pierwszych, z jakimi Darski miał do czynienia, jako że został oskarżony o obrazę uczuć kolejne trzy razy: od 2016 roku toczy się postępowanie ws. znieważenia godła państwowego, od 2018 za opublikowanie zdjęć rzeźby w kształcie penisa z przytwierdzonym do niej wizerunkiem Jezusa Chrystusa autorstwa austriackiego artysty Thomasa Gabriela Fishera, oraz od 2020 roku, za zbezczeszczenie wizerunku Matki Boskiej poprzez publikację zdjęcia swojego buta na obrazie. W reakcji na te procesy Darski rozpoczął kampanię pt. *Ordo Blasfemia*, mającą na celu usunięcia art. 196 z polskiego kodeksu karnego (Pawelczyk, 2021; Tokarczyk, 2019; Wawrzusiszyn, 2021).³⁷

Kolejnym artystą, który miał problemy z powodu obrazy uczuć religijnych jest komik Abelard Giza. W 2013 roku w TVP 2 w programie „Tylko dla dorosłych” Giza żartował z ludzkiej natury papieża, sugerując że Benedykt XVI czasem jest zmęczony wiernymi i może lubi spędzać czas wolny grając w gry na konsoli, a także żartował z osób starszych, przedstawiając jak mógłby wyglądać terroryzm w Polsce, gdyby zamachowcy samobójcy byli starszymi, religijnymi babciami. Według dziennikarza Onetu, po emisji tego programu do KKRiT wpłynęło kilkanaście skarg (m.in. od posłów, przedstawicieli parlamentarnego zespołu ds. przeciwdziałania ateizacji Polski) i mimo, że Telewizja Polska tłumaczyła, że audycja miała

---

³⁷ Więcej szczegółów pod <https://www.ordoblasfemia.com/timeline>.

charakter satyryczny i była skierowana do widzów dorosłych, świadomych satyryczno-kabaretowej konwencji programu to ostatecznie stacja zapłaciła 5 tys. zł za przekroczenie granicy swobody wypowiedzi, a kierownictwo TVP 2 przeprosiło widzów, którzy mogli się poczuć obrażeni tymi dowcipami. Sam Giza tak podsumował całe zdarzenie:

Mam wrażenie, że nikomu nie wpadło do głowy, że to jest coś co poruszy kogokolwiek. Jeżeli wsłuchasz się w ten monolog, to wiesz, że tam nie ma nic bulwersującego. U nas w Polsce najgorsze jest to, że ludzie obrażają się za słowa, a nie za kontekst. To jest problem w naszym pięknym kraju. Cały czas obrażamy się na słowa "papież", "bąk", "kurwa", "Oświęcim", ale nikt nie łączy tego z innymi słowami, które stoją obok. (Dąbek, 2013).

KRRiT uzasadniając swoją decyzję stwierdziła, że naruszono art. 18 ust. 1 i 2 ustawy o radiofonii i telewizji, zgodnie z którymi „audycje lub inne przekazy powinny szanować przekonania religijne odbiorców, a zwłaszcza chrześcijański system wartości” i nie mogą „propagować działań sprzecznych z prawem, z polską racją stanu oraz postaw i poglądów sprzecznych z moralnością i dobrem społecznym”. Według KRRiT "satyra nie może naruszać godności ludzkiej, a satyryczna forma wypowiedzi nie zawsze jest wystarczającym usprawiedliwieniem dla takich naruszeń, niezależnie wobec kogo i o jakiej porze zostały dokonane" (Dąbek, 2013).

Patrycja Rojek-Socha zaznacza, że z publicznej debaty na temat obrazy uczuć religijnych wyłania się kwestia tego, czyje prawa i w jakim zakresie powinien chronić ten przepis. Jak wskazuje, obrońcy praw człowieka i część prawników twierdzi, że taki zapis znalazł się w kodeksie karnym przede wszystkim ze względu na mniejszości religijne, gdyż to one są najbardziej zagrożone, ale w praktyce przepis w zdecydowanej większości ma zastosowanie do religii katolickiej. Przedstawiciele Ordo Iuris uważają, że prawo jest stosowane wrywkowo, ze szkodą dla katolików, mimo że chronieni powinni być wyznawcy każdej religii – niezależnie czy stanowi ona mniejszość czy w większość (Rojek-Socha, 2019).

Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoich orzeczeniach wskazywał, iż niekonwencjonalne wykorzystanie symbolu religijnego podlega ochronie na gruncie swobody wypowiedzi, jeśli jest uzasadnione interesem publicznym, jest elementem debaty wokół spraw

ważnych społecznie, szczególnie politycznie. W 1994 trybunał orzekł ws. Skup i Dubowska przeciwko Polsce, która dotyczyła okładki tygodnika *Wprost* przedstawiającej Matkę Boską w masce gazowej, że jeśli jest interes publiczny i debata w tle, to wyznawcy danej religii powinni być przygotowani na krytykę i niezasadne jest wszczynanie przez nich spraw o znieważenie uczuć religijnych. Mimo to, w 2015 Trybunał Konstytucyjny orzekł, że karanie za obrazę uczuć religijnych jest zgodne z konstytucją (Rojek-Socha, 2019).

Obecny stan prawny zagadnień wolności słowa w Polsce wygląda następująco: groźba jest nielegalna (na podstawie artykułów 190 i 115 kodeksu karnego), mowa nienawiści jest nielegalna (na podstawie artykułu 256 kodeksu karnego), obraza głowy państwa jest nielegalna, (na podstawie artykułu 135 kodeksu karnego), znieważenie flagi i symboli narodowych jest nielegalne (na podstawie artykułu 137 kodeksu karnego), znieważenie narodu jest nielegalne (na podstawie artykułu 133 kodeksu karnego), obraza uczuć religijnych jest nielegalna (na podstawie artykułu 196 kodeksu karnego), propagowanie totalitarnego ustroju państwa jest nielegalne (na podstawie artykułu 256 kodeksu karnego), zaprzeczanie zbrodniom komunistycznym lub nazistowskim jest nielegalne (na podstawie artykułu 55a ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej), pornografia nie jest zakazana (na podstawie artykułu 202 kodeksu karnego), pochwała pedofilii jest nielegalna (na podstawie Art. 200b kodeksu karnego), znieważenie sojuszniczego państwa jest nielegalne, ale gdy państwo to zapewnia wzajemność (na podstawie Art. 138 kodeksu karnego), pochwała wojny napastniczej jest nielegalna (na podstawie artykułu 117 kodeksu karnego).

Wolność słowa w prawie Chin i prawie Tajwanu

Wolność słowa przybiera różne formy po obu stronach Cieśniny Tajwańskiej. Łatwo jest się domyślić, że sytuacja odnośnie wolności słowa ma się dość wyjątkowo w rządzonych przez partię komunistyczną Chinach. Mimo że konstytucja Chińskiej Republiki Ludowej stanowi, że obywatele chińscy cieszą się wolnością słowa i prasy, wolności te są jednak mocno ograniczone określonymi normami. Dla przykładu, Levush wskazuje, że prawo dotyczące cyberbezpieczeństwa zabrania korzystania z internetu w sposób, który osłabiłby suwerenność państwa, dążył do obalenia systemu socjalistycznego, podzegał do separatyzmu, łamał jedność narodową, propagował terroryzm lub ekstremizm, propagował nienawiść etniczną i dyskryminację etniczną oraz tworzyłby lub rozpowszechniał fałszywe informacje w celu

zakłócenia porządku gospodarczego lub społecznego. W podobnie niejasny sposób swobodę wypowiedzi w ChRL ograniczają inne prawa, jak rozporządzenie o administrowaniu publikacjami, w ramach którego istnieje zakaz niszczenia porządku publicznego lub publicznej stabilności, czy rozporządzenia w sprawie administracji radiowo-telewizyjnej, które zakazuje narażania państwowego honoru i interesów (Levush, 2019).

Tak więc, ograniczeń swobody wypowiedzi w Chinach jest sporo. Szczególnie znamienym dla Chin jest zakaz *podżegania do obalenia władzy państwowej* – które jako przestępstwo jest w chińskim prawie dość nieprecyzyjnie i niejasno zdefiniowane. Czyni go to w efekcie uniwersalnym narzędziem partii komunistycznej w represjonowaniu wszelkiej opozycji i aktywistów. Dla przykładu, laureat pokojowej nagrody Nobla i zwolennik demokratyzacji Chin, Liu Xiaobo, jako jeden z autorów prodemokratycznej *Karty 08*, wzywającej m.in. do przestrzegania praw człowieka w Chinach, został w 2009 roku skazany na 11 lat więzienia właśnie za „działania agitacyjne mające na celu działalność wywrotową i obalenie systemu socjalistycznego” (Kang Lim, 2009).

Freedman wspomina o tragicznych doświadczeniach okresu maoizmu, które wpłynęły na kulturę wypowiedzi w Chinach. Szczególnie znamieną jest tu *Bǎihuā yùndòng* (upr. 百花运动 trad. 百花運動), czyli *Kampania stu kwiatów*, w ramach której w 1956 roku komunistyczne władze najpierw ograniczyły cenzurę i zachęcały inteligencję do otwartej i szczerzej oceny działań partii, po czym (gdy poziom krytyki wymknął się spod kontroli) przeprowadzono masowe aresztowania i egzekucje przeciwników politycznych (Freedman, 2009)

O ile społeczeństwo Tajwanu uniknęło komunistycznych prześladowań i dziś cieszy się licznymi swobodami demokratycznymi, to nie zawsze było ono wolne od represji. Między 1949 a 1987 rokiem na Tajwanie panował stan wojenny, znany również jako *Tymczasowe postanowienia obowiązujące w okresie narodowej mobilizacji w celu stłumienia buntu komunistycznego*, którego oficjalnym uzasadnieniem była niezakończona chińska wojna domowa. W ramach tych przepisów unieważniono konstytucję Republiki Chińskiej, ograniczono swobody obywatelskie i polityczne, przeprowadzano egzekucje podejrzanych sympatyków komunizmu oraz aktywnie ograniczano prawa ludności autochtonicznej poprzez oficjalną promocję chińskiej tożsamości narodowej – wszystko to kolektywnie znane jako *Báisè Kǒngbù* (白色恐怖) czyli *Biały Terror*. O ile z upadkiem systemu jednopartyjnego Kuomintangu

przepisy te zostały uchylone, to niemniej jednak, przez blisko cztery dekady wolność wypowiedzi była mocno ograniczona, a dziś ocena wydarzeń oraz nadużyć władzy z tego okresu wciąż wzbudza kontrowersje (Chen, 2017; Gacek i Trojnar, 2013; Zemanek, 2009).

Hu Xijin, redaktor naczelny kontrolowanej przez partię komunistyczną gazety *The Global Times*, twierdzi, że:

W Chinach wszelkie postanowienia dotyczące wolności słowa muszą być zgodne z chińskim systemem rządzenia. Wolność słowa nie może wpływać ani ograniczać władzy rządu. To jest sedno sprawy. Ludzie muszą fundamentalnie znać i rozumieć ten fakt. (Xijin, 2021)

Powołując się na ograniczenia wolności wypowiedzi za granicą, jak blokada kont w mediach społecznościowych byłego prezydenta USA Donalda Trumpa, Xijin twierdzi, że każde społeczeństwo ma swoje specyficzne granice swobody wypowiedzi. W przypadku Chin, rządząca partia ma swoje metody zarządzania sferą opinii publicznej, dzięki czemu w ostatnich dekadach Chin doświadczyły szybkiego rozwoju gospodarczego i wzrostu dobrobytu społecznego. Xijin uważa jednak, że o ile rząd chiński powinien dążyć do zwiększenia swobody wypowiedzi w Chinach, to jakiegokolwiek zmiany w tej sferze będą musiały iść w parze ze wzrostem możliwości państwa w prowadzeniu nadzoru opinii publicznej (Xijin, 2021).

Zasięg nadzoru i kontroli opinii publicznej w Chinach idzie jednak bardzo daleko i nie ogranicza się tylko do osób otwarcie krytykujących władzę czy wyrażających polityczne opinie. Dla przykładu, Xu Xiaodong, bokser i mistrz mieszanych sztuk walki MMA z Pekinu, znalazł się na linii konfliktowej z rządem, gdyż używając zachodnich metod walki pokonał i upokorzył zbyt wielu znanych i oficjalnie promowanych przez rząd mistrzów tradycyjnych chińskich sztuk walki, w związku z czym został oskarżony o dyskredytację chińskiej kultury i aby uniknąć dalszych ciosów, rząd chiński zabronił Xu wyzywać do pojedynków kolejnych mistrzów Kong Fu czy Tai Chi (Ye, 2017).

Podobnie lub nawet bardziej drastycznie sytuacja wygląda w przypadku komika Zhao Benshan, który w chińskim świecie komediowym osiągnął praktycznie wszystko: powszechną sławę, bogactwo i stabilne miejsce w życiu społeczno-kulturalnym kraju. Alex Colville (2021) wskazuje, że Zhao przez 22 lata był stałym i najważniejszym komediowym elementem Chūnwǎn,

czyli Gali Chińskiego Nowego Roku – najbardziej popularnego dorocznego programu na świecie, którego oglądalność, co roku idzie w około miliarda ludzi – w trakcie, którego często wcielał się w postacię znane mu z jego ubożego dzieciństwa w północno-wschodnich Chinach (Colville 2021; Hunwick 2015; Lo 2019). Dzięki tej popularności, w 2003 roku został mianowany członkiem Narodowego Kongresu Ludowego, stał się prezesem firmy Benshan Media wartej 125 milionów yuanów, czyli 19 milionów dolarów i zgromadził tak pokaźną fortunę, że w 2009 roku został pierwszym chińskim celebrytą, który kupił sobie prywatny odrzutowiec (Colville 2021). Na początku swej kariery Zhao był określany „chińskim Charliem Chaplinem”, lecz z czasem zaczęto go porównywać do „chińskiego Franka Sinatry”, czyli szarej eminencji, która wykorzystywała swoją sławę i kontakty do celów politycznych i finansowych (Colville 2021). Mimo tych sukcesów i silnej pozycji, w 2015 roku Zhao nagle nie pojawił się w trakcie Chūnwǎn a jego tradycyjne występy zostały zastąpione skeczami krytykującymi korupcję (Colville 2021; Hunwick 2015). Zmiana ta była wyraźna dla wszystkich, zwłaszcza, że w bardzo krótkim czasie jego prywatny teatr w Shenyang został rozebrany, różne występy odwołane, oraz jego ekskluzywny klub nocny w Pekinie zamknięty (Hunwick 2015). Powodem upadku Zhao prawdopodobnie były jego bliskie koneksje z politykami z jego rodzinnej prowincji Liaoning, szczególnie z Bo Xilai – prominentnym chińskim politykiem i rywalem Xi Jinpinga, który został przez tegoż w głośny sposób wyeliminowany z polityki i osadzony w więzieniu (Colville 2021; Hunwick 2015). Relacja Zhao i Bo była naprawdę bliska, do tego stopnia, że Bo kiedyś napisał artykuł dla chińskiej agencji informacyjnej Xinhua, w której mocno chwalił karierę komiczną Zhao (Hunwick 2015). Inną dodatkową przyczyną, może być względnie duża wulgarność kojarzonego z Zhao formatu występów komicznych èrrénzhǔàn (Colville 2021). Niemniej jednak, bez względu na powód, historia Zhao wskazuje, że w Chinach bogactwo, koneksje, wpływy i ogromna popularność nie chronią przed czystką polityczną – nawet najbardziej lubianych komików (Colville 2021; Hunwick 2015).

Obecny stan prawny zagadnień wolności słowa w Chinach wygląda następująco: groźba jest nielegalna (na podstawie artykułu 293 kodeksu karnego i artykułu 42 ustawy o karach w zakresie bezpieczeństwa publicznego), mowa nienawiści jest nielegalna (na podstawie artykułów 249 i 250 kodeksu karnego), obraza głowy państwa jest *de facto* nielegalna, gdyż zniewaga podlega śledztwu tylko wtedy, gdy jest pozew, z wyjątkiem przypadków, które poważnie naruszają porządek społeczny lub interesy państwa (na podstawie artykułu 246 kodeksu karnego),

znieważenie flagi i symboli narodowych jest nielegalne (na podstawie artykułu 299 kodeksu karnego i artykułu 19 narodowego prawa o fladze), znieważenie narodu jest nielegalne (na podstawie artykułu 103 kodeksu karnego i artykułu 4 prawa bezpieczeństwa narodowego ChRL), obraza uczuć religijnych jest legalna, w wyniku oficjalnego ateizmu partii rządzącej (na podstawie artykułu 4 wytycznych dotyczących życia politycznego w partii), propagowanie totalitarnego ustroju państwa nie jest zakazane (brak prawa zakazującego), zaprzeczanie zbrodniom komunistycznym lub nazistowskim nie jest zakazane (brak prawa zakazującego), pornografia jest zakazana (na podstawie artykułów 363 i 367 kodeksu karnego), pochwała pedofilii nie jest zakazana (brak prawa zakazującego), znieważenie sojuszniczego państwa nie jest zakazane, (brak prawa zakazującego), pochwała wojny napastniczej jest nielegalna (na podstawie artykułu 117 kodeksu karnego). Pochwała wojny napastniczej prawdopodobnie także jest zakazana na podstawie artykułu 20 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych (pakt nie został jednak ratyfikowany).

Dla porównania na Tajwanie: groźba jest nielegalna (na podstawie artykułu 305 kodeksu karnego), mowa nienawiści jest legalna, chyba, że dojdzie do obrazy konkretnej osoby (na podstawie artykułu 11 konstytucji), obraza głowy państwa jest legalna, chyba że prezydent osobiście poprosi o wszczęcie postępowania ws. oszczerstwa (na podstawie artykułu 310 kodeksu karnego), znieważenie flagi i symboli narodowych jest nielegalne (na podstawie artykułu 160 kodeksu karnego), znieważenie państwa jest nielegalne (na podstawie artykułu 160 kodeksu karnego), obraza uczuć religijnych jest legalna, chyba że obraza ma miejsce w świątyni lub podczas nabożeństwa (na podstawie artykułu 246 kodeksu karnego), propagowanie totalitarnego ustroju państwa jest legalne (na podstawie interpretacji 664 trybunału konstytucyjnego), zaprzeczanie zbrodniom komunistycznym lub nazistowskim jest legalne (na podstawie artykułu 11 konstytucji), pornografia jest *de jure* nielegalna (na podstawie artykułu 235 kodeksu karnego), pochwała pedofilii jest nielegalna (na podstawie artykułu 40 ustawy o zapobieganiu seksualnemu wykorzystywaniu dzieci i młodzieży), znieważenie sojuszniczego państwa jest nielegalne (na podstawie artykułów 116 i 118 kodeksu karnego), pochwała wojny napastniczej jest nielegalna (na podstawie artykułu 117 kodeksu karnego). Pochwała wojny napastniczej prawdopodobnie także jest zakazana na podstawie artykułu 20 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych.

Pozaprawne konsekwencje i kontrowersje wypowiedzi

O ile prawo może zezwalać na pewne kontrowersyjne wypowiedzi, to różne grupy, firmy, środowiska lub społeczeństwo w ogóle mogą z różnych powodów być różnym opiniom nieprzychylnie i starać się je ograniczać w swych strukturach. Jednostki muszą liczyć się z tym, że pewne słowa mogą nieść ze sobą reperkusje w życiu prywatnym i zawodowym. Wolność słowa nie stanowi wolności od wszelkich konsekwencji, jako że każdy musi się z nimi liczyć, nawet mimo pełnej legalności swoich słów. Prawnie zdefiniowane granice wolności słowa często tylko częściowo pokrywają się z tym, co jest społecznie i kulturowo dopuszczalne w komunikacji. Liczne tematy tabu legalnie mogą być omawiane w sferze publicznej, ale mogą skutkować spadkiem przychylności i popularności, zerwaniem kontraktu i utratą pracy, lub nawet próbą zabójstwa lub aktem terroryzmu.

Komiccy szczególnie są świadomi wagi swoich słów. Czasem jeden nieudany dowcip potrafi wywołać falę krytyki i koniec lub zawieszenie kariery. Szczególnie znamienne w tym kontekście jest tzw. *cancel culture*, w ramach którego nagle masowa nagonka potrafi zniszczyć karierę i reputację osoby oskarżonej o niepoprawną wypowiedź. Anne Applebaum w artykule *Mob Justice Is Trampling Democratic Discourse* dla The Atlantic tak ujęła ten problem:

Właśnie tutaj, w Ameryce, właśnie teraz, można spotkać ludzi, którzy stracili wszystko – pracę, pieniądze, przyjaciół, kolegów – po tym, jak nie złamali żadnego prawa, a czasem także zasad obowiązujących w miejscu pracy. Zamiast tego złamali (lub zostali oskarżeni o złamanie) społecznych kodów związanych z rasą, płcią, zachowaniem osobistym, a nawet akceptowalnym humorem, które być może nie istniały pięć lat temu, a może pięć miesięcy temu. Niektórzy popełnili rażące błędy w ocenie. Niektórzy w ogóle nic nie zrobili. Nie zawsze łatwo to stwierdzić. (Applebaum, 2021)

Applebaum akcentuje istotne trudności przy analizie sensu i znaczenia jakiegokolwiek wypowiedzi:

Niuanse i niejednoznaczność są niezbędne dla dobrej fikcji. Są one również niezbędne dla rządów prawa: mamy sądy, ławy przysięgłych, sędziów i świadków właśnie po to, aby państwo mogło dowiedzieć się, czy przestępstwo zostało popełnione, zanim wymierzy

karę. Mamy domniemanie niewinności oskarżonego. Mamy prawo do samoobrony. Mamy przedawnienie. Natomiast współczesna internetowa sfera publiczna, miejsce szybkich wniosków, sztywnych pryzmatów ideologicznych i argumentów liczących 280 znaków, nie sprzyja ani niuansom, ani dwuznaczności. Jednak wartości tej sfery internetowej zdominowały wiele amerykańskich instytucji kulturalnych: uniwersytety, gazety, fundacje, muzea. (Applebaum, 2021)

Applebaum krytykuje taki stan rzeczy, jako m.in. ograniczający swobodę intelektualnej ekspresji, ale również, jako politycznie niezdrowy, gdyż skutkiem tego jest, że obecnie każda krytyka, słuszna czy nie, bywa określana przez prawicę, jako próba *cancel culture*. (Applebaum, 2021) Redakcja The New York Times w artykule *America Has a Free Speech Problem* mówi wprost: Ameryka ma problem ze swobodą wypowiedzi. Autorzy artykułu są zdania, że:

Lewica i prawica wpadły w destrukcyjną pętlę wzajemnego oskarżania się o cancel culture. Wielu na lewicy odmawia uznania, że cancel culture w ogóle istnieje, wierząc, że ci, którzy na nią narzekają, kreują przykrywkę dla bigotów głoszących mowę nienawiści. Wielu na prawicy, pomimo całego ich gadania o cancel culture, przyjęło jeszcze bardziej ekstremalną wersję cenzury, czyniąc z niej bastion wymierzony przeciwko szybko zmieniającemu się społeczeństwu, z prawami, które zakazują książek, dławią nauczycieli i zniechęcają do otwartej dyskusji w klasach. (The New York Times, 2022)

Liczni amerykańscy komicy znaleźli się na celowniku *cancel culture* i bez wątpienia zjawisko to stało się istotnym elementem współczesnej amerykańskiej kultury, a w szczególności amerykańskiego komizmu. Skala i złożoność tego zjawiska w Ameryce, szczególnie w kontekście ogromnego znaczenia i popularności stand-upu po drugiej stronie Atlantyku, powoduje, że nie ma ono odpowiednika w Starym Świecie. Z tego powodu, charakterystyka pozaprawnych konsekwencji wypowiedzi w Polsce, Francji, w Chinach i na Tajwanie jest inna od charakterystyki pozaprawnych konsekwencji wypowiedzi w Stanach Zjednoczonych, gdyż w odróżnieniu od Ameryki kraje te nie mają aż tylu przykładów skandali społecznych wynikających z wypowiedzi komików – a nawet gdy je już mają, to niekoniecznie wynikają one z tych samych przyczyn co *cancel culture*. W efekcie, francuskie przykłady oscylują wokół

zagadnień terroryzmu i ksenofobii, polskie przykłady wokół roli religii w życiu społecznym, a chińskojęzyczne dotyczą muzyki i parodii muzycznych.

Graficzne przykłady tabu i społecznych kontrowersji znajdują się w Aneksie IV.

Pozaprawne konsekwencje i kontrowersje wypowiedzi w Stanach Zjednoczonych

Freedman wskazuje, że mimo pierwszej poprawki do konstytucji purytańska moralność społeczeństwa amerykańskiego przez dziesięciolecia ograniczała to, co można powiedzieć w ramach audycji telewizyjnych i radiowych. Wymienia on tematy tabu, z którymi w historii amerykańskie osobistości medialne musiały obchodzić się bardzo delikatnie lub unikać ich w pełni: począwszy od seksualności, poprzez religię, relacje rasowe i etniczne i poprawność polityczną, aż po w szczególności krytykę jakichkolwiek działań wojennych podejmowanych przez Stany Zjednoczone – od Filipin, poprzez wojny światowe, po Wietnam, Irak czy Afganistan. W kontekście tabu krytykowania wojen, Freedman opisuje to zjawisko w następujący sposób:

Najwyraźniej cenzura satyry w czasie wojny nie jest dziś tak nachalna, jak kiedyś, zwłaszcza w przypadku niepopularnych wojen, takich jak Wietnam i Irak. Jednak niektóre inne przykłady przypominają nam, że w atmosferze wytworzonej przez wojny satyrycy będą musieli zmagać się z wrogością nie tylko administracji i wojska, ale także dużej części społeczeństwa. Satyrycy bowiem kwestionują powszechnie podziwiane wartości i obrzędy, a kpiny z nich wymagają silnych przekonań i znacznej wytrwałości. Bezpieczniej jest w takich czasach skierować satyryczną broń przeciwko wrogom narodu i zdobyć pochwały, pokazując, że całe okrucieństwo i barbarzyństwo jest po drugiej stronie, nigdy po własnej. (Freedman, 2009)

Ogólnie Freedman wskazuje na postępującą liberalizację amerykańskiego społeczeństwa odnośnie owych tematów tabu: np. kiedyś jakiegokolwiek odniesienia do seksualności byłyby nie do pomyślenia w przestrzeni publicznej, podczas, gdy dziś, zaznacza, to właśnie seks sprzedaje się najlepiej.

Zdaniem Celestino komizm amerykański przełomu XIX i XX wieku nie był wyrafinowany. Często był nieprzyzwoity i bezwstydy, a nawet rasistowski czy seksistowski. Równocześnie jednak, Celestino nie ogranicza się w wyrażaniu uznania dla awangardowej roli powojennych stand-upowych twórców takich jak George Carlin, Richard Pryor i Lenny Burce – którzy, delikatnie rzecz ujmując, nie stronili od pikanterii i wulgaryzmów, a skandale obyczajowe, które wywoływali, po dziś dzień są wspominane ponieważ przyczyniły się do poszerzenia granic tego, co legalnie można powiedzieć na scenie. Lichter równocześnie kładzie duży nacisk na zmianę formatu różnych rodzajów występów scenicznych, w ramach których zmianie ulegał nie tylko sposób prezentacji humoru, ale też jego treść. Tę kontynuację prób poszerzenia granic komizmu widać po dziś dzień, na przykładach nowych, popularnych form scenicznych występów komicznych jak tzw. *Roasts*, które są niczym innym jak humorystycznym wzajemnym obrażaniem się komików, czy gry karcianej *Cards Against Humanity*, która pozwala graczom tworzyć własne dowcipy i nie stroni od sugerowania nieprzyzwoitych kombinacji (Lichter i in., 2015; *That's Not Funny*, 2014).

Mimo tej zdawałoby się dość powszechnej aprobaty dla poszerzania tego co można powiedzieć, w najnowszej historii świata anglosaskiego istnieje kilkanaście dobrze udokumentowanych przypadków, gdzie różni komicy przekroczyli granice dobrego smaku i spotkali się ze sporym, o ile nie powszechnym, potępieniem za swoje dowcipy. Są to m.in.: żart Gilberta Gottfrieda o atakach na WTC w 2001 roku, żart Tracy Morgana o homoseksualnym synie, sesja zdjęciowa Kathy Griffin ze sztuczną uciętą głową Donalda Trumpa.

Po atakach terrorystycznych 11 września 2001 roku świat komediowy stanął przed istotnym dylematem tego, jak odnieść się do tak olbrzymiej tragedii. Nowojorskie nocne programy, takie jak Letterman, The Daily Show czy Saturday Night Live, obrały łagodny kurs powrotu do śmiechu i naśmiewania się z rzeczywistości. Mimo to znany żydowski komik Gilbert Gottfried odrzucił jednak wszelkie subtelnosci i zaledwie trzy tygodnie po atakach w trakcie roastu Hugh Hefnera opowiedział następujący dowcip:

Mam lot do Kalifornii. Nie mogę dostać bezpośredniego lotu - powiedzieli, że muszę najpierw zatrzymać się w Empire State Building. (Can We Take a Joke?, 2015; WatchMojo.com, 2017)

Była to ewidentna aluzja do samolotów, które uderzyły w nowojorskie wieże WTC. Żart Gottfrieda spotkał się z buczeniem i okrzykami „za wcześnie” od publiczności. Od tamtego czasu w świecie komediowym toczy się debata na temat tego, jak komicy powinni reagować na tragedie, (zwłaszcza w kontekście rozwoju mediów społecznościowych), a szczególnie tego, kiedy pewne żarty rzeczywiście są opowiadane *za wcześnie* (Can We Take a Joke?, 2015; WatchMojo.com, 2017).

Według Jesse'a Davida Foxa, wypowiadającego się dla serwisu Vulture, publiczność niepotrzebnie krzyczała „za wcześnie”, jako że dowcip ten był prawidłowo komediowy: nie wyszydzał ofiar, ani nie umniejszał ich cierpieniu, ale dostrzegł szczerzy przejaw humoru w trudnym czasie. Sam Gottfried, wiele lat po tym wydarzeniu, ciągle broni swojej decyzji. W artykule własnego autorstwa twierdzi, że mimo to jest świadom, że są sytuacje gdy komicy czekają aby móc z nich żartować, to sam odrzuca koncept konieczności czekania wskazując że jest to bardzo arbitralna decyzja, jako że nie ma „biura z facetem za biurkiem, który decyduje, kiedy nie jest już za wcześnie [na taki czy inny dowcip]”. Gottfried argumentuje, że żartowanie i śmianie się tylko z tragedii historycznych, jak zabójstwo Lincolna czy zatonięcie Titanica, dlatego, że osoby związane z tymi tragediami dawno nie żyją, jest w gorszym guście, gdyż wskazuje na brak zainteresowania i szacunku dla tamtych osób i ich tragedii. Jego zdaniem żartowanie o bieżących nieszczęściach jest zabawne, gdyż szokuje publiczność – ludzie reagują na fakt, że coś jest tragiczne, a komik to otwarcie przyznaje (Fox, 2016; Gottfried, 2016).

Znany z lekkiego i nieantagonizującego komizmu, Tracy Morgan, gwiazda skeczowego programu SNL, w 2011 roku zaskoczył widzów swojego występu stand-up, gdy w ramach opowiadanego przez siebie dowcipu stwierdził, że gdyby miał syna geja, a ten nie zwracałby się do niego jak prawdziwy mężczyzna, to by go zabił. Ten nietrafiony dowcip spotkał się dezaprobatą części widowni, a gdy wieść o nim się rozeszła po Ameryce Morgan musiał liczyć się z ogromną krytyką płynącą od środowisk LGBT. Mimo że niektórzy inni komicy starali się wytłumaczyć komiczny sens dowcipu, Morgan ostatecznie zdecydował się po prostu złożyć przeprosiny (WatchMojo.com, 2017).

W 2017 roku komiczka Kathy Griffin, znana ze swej bezpośredniości i bardzo aktualnych obserwacji, zdecydowała się na nietypowy happening, który dla wielu przekroczył granicę dobrego smaku. Chcąc ośmieszyć pewne niesmaczne słowa ówczesnego prezydenta Donalda Trumpa, Griffin zrobiła sobie sesję zdjęciową trzymając atrapę odciętej głowy Donalda Trumpa

(Malinowski, 2017; Vile; WatchMojo.com, 2017). Choć jej prawo do wykonania tego happeningu było niekwestionowane, happening ten został skrytykowany przez wszystkie strony politycznego spektrum a sama Griffin szybko przeprosiła za opublikowanie zdjęcia: „Szczerze przepraszam. Jestem komikiem ale przekroczyłam granicę. Poszłam o wiele za daleko. Zdjęcie jest zbyt niepokojące. Rozumiem reakcję ludzi. Proszę Was o wybaczenie.” Przeprosiny te nie powstrzymały jednak wielu instytucji z rezygnacji z dalszej współpracy z Griffin. Tyler Shields, fotograf, który współpracował z Griffin, nie żałował jednak udziału w projekcie. Jego zdaniem sztuka ma prawo prowokować a fakt, że mógł zrobić takie zdjęcia, mówi bardzo wiele o wolności wypowiedzi w Stanach Zjednoczonych (Malinowski, 2017; Vile; WatchMojo.com, 2017).

Ponadto miały miejsce liczne inne przykłady przekroczenia granic dobrego smaku przez komików w Stanach Zjednoczonych, jak w przypadku rasistowskiej tyrady Michaela Richarda, żart Daniela Toshia o gwałcie, użycie słowa *nigger* przez Billa Mahera, żart Amy Schumer o świeżo zmarłym Ryanie Dunnie, komentarz Leny Dunham o aborcji, dowcip Jimmego Kimmela o Chrisie Benoit, Russell Brand i Sachsgate, dowcip Rosanne Barr o małpie oraz Andy Kaufman udający na scenie zawał serca.

Pozaprawne konsekwencje i kontrowersje wypowiedzi we Francji

Satyryczny tygodnik Charlie Hebdo stanowi punkt wyjścia wszelkiej analizy tabu i kontrowersji na gruncie francuskim – zwłaszcza w kontekście tragicznych wydarzeń, jakie miały miejsce w siedzibie gazety. Z racji swojego mocno kontrowersyjnego i niecenzuralnego charakteru, tygodnik stał się celem ataku terrorystycznego. Był on w zatargu z islamistami od lutego 2006 roku, gdy przedrukował karykatury Mahometa duńskiego dziennika „Jyllands-Posten” dodając swoje własne, nowe i obraźliwe dla islamu karykatury. 7 stycznia 2015 roku dwaj islamiści wdarli się do biura czasopisma i zabili 12 osób oraz ranili kolejne 11. Wydarzenia te wywołały szok na świecie i miliony osób we Francji i poza nią w ramach wyrazu poparcia dla redakcji deklarowało „Je Suis Charlie” (Comedy Central, 2015; Dodman, 2020; Charlie Hebdo; Hofstede, 2009).

Jon Stewart, ówczesny prowadzący *The Daily Show*, popularny amerykański program typu news satire, stwierdził, że nie da się znaleźć sensu w tym wydarzeniu, gdyż sensu ono po prostu nie ma, ale przypomina ono nam to, że nieważne jak bardzo się wyśmiewamy i wzajemnie nie lubimy z ludźmi z drugiej strony politycznego spektrum, to tak długo jak

wierzimy w te same zasady cywilizowanej dyskusji to pozostajemy sojusznikami. Przykłady Jyllands-Posten, Charlie Hebdo, jak i zabójstwo nauczyciela historii Samuela Patyego, który stracił życie, gdyż pokazał swym uczniom owe karykatury, bezsprzecznie wskazują, że zagadnienie różnic kulturowych między światem Zachodu a światem islamu w podejściu do wolności słowa, a szczególnie wolności humoru i komizmu, pozostaje wciąż bardzo aktualnym tematem (Comedy Central, 2015; Dodman, 2020; Charlie Hebdo; Hofstede, 2009).

Warto jednak mieć na uwadze, że nawet przed atakiem Charlie Hebdo wzbudzał różne liczne kontrowersje – a jego dowcipy i karykatury były często uważane za niesmaczne. Wiele rysunków znajdujących się na okładkach na przestrzeni lat wyśmiewało różne grupy, wydarzenia i aspekty rzeczywistości, od symboli i przedstawicieli chrześcijaństwa, poprzez judaizm, aż po wyznawców i symbole islamu (Jacobs, 2015).

Jak już zostało w tej pracy wielokrotnie wskazane, bardzo kontrowersyjna jest działalność komiczna jak i polityczna Dieudonné'a M'bala M'bala. Jako komik zaczął swą karierę w latach 90., współpracując z żydowskim komikiem Elie Semounem a ich występy opierały się z jednej strony o kontrast ich skrajnie odmiennych wyglądków, a z drugiej o wzajemne obelgi natury etnicznej. Z racji ich współpracy, te niewybredne żarty nie wywoływały kontrowersji, ale gdy Dieudonné zaczął występować sam, to jego dowcipy wyraźnie stawały się coraz bardziej niesmaczne, jednostronne, nienawistne i według wielu przede wszystkim antysemickie – i sporo wskazuje na to, że podobną transformację przeszły jego poglądy polityczne, z silnym akcentem pro-palestyńskim (Garcia, 2017; Jouan, 2018; Le Monde, 2005; Liffra, 2017; Stille, 2014).

Pozaprawne konsekwencje i kontrowersje wypowiedzi w Polsce

W 2019 roku głośnym echem w Polsce odbiło się zwolnienie pracownika krakowskiego oddziału IKEI. Z okazji Międzynarodowego Dnia Przeciwko Homofobii IKEA w piśmie skierowany do wszystkich pracowników firmy przypominała o potrzebie „wzajemnego szacunku”. W odpowiedzi na to pismo jeden z pracowników IKEI umieścił homofobiczne komentarze w wewnętrznej sieci firmy, w których, powołując się na Biblię, życzył śmierci osobom homoseksualnym. Mimo próśb, pracownik nie usunął komentarza. Powołując się na obowiązek niedyskryminacji, pracodawca był zmuszony zwolnić tegoż pracownika – jednak bez sprzeciwu konserwatywnej części społeczeństwa, w tym członków rządu. Skutkiem tego kierowniczka tego oddziału IKEI została oskarżona o dyskryminację ze względu na wyznanie.

Jak na obecną chwilę, została uniewinniona, ale prokuratura zapowiada apelację (Ambroziak, 2020; Podgórski, 2022).

W kontekście świata komediowego, Michał Gąsior w artykule pt. *Publicysta "Rz": Szymon Majewski stracił program w TVN, bo chciał się śmiać z PO* sugeruje, że Szymon Majewski stracił pracę w TVN, dlatego, że chciał się śmiać ze wszystkich partii politycznych, a nie tylko PiS, oraz ponoć odmawiał, śmiania się z katastrofy smoleńskiej. Idąc za Piotrem Skwecińskim i powołując się na wywiad z dyrektorem programowym TVN Edwardem Miszczakiem, Gąsior stwierdza, że będący w dużej mierze wyborcami Platformy Obywatelskiej widzowie TVN nie byli zadowoleni z tego, że się wyśmiewa PO (Gąsior, 2012).

W bardziej głośny sposób w 2023 roku Krzysztof Daukszewicz odszedł z programu TVN *Szkoło Kontaktowe*. Po niefortunnym komentarzu wypowiedzianym na wizji o płci transpłciowego dziecka jednego z dziennikarzy stacji, na Daukszewicza spadła tzw. *fala hejtu*, i w efekcie Daukszewicz sam podjął decyzję o rezygnacji z dalszego udziału w programie (Dąbrowska, 2023).

Pozaprawne konsekwencje i kontrowersje wypowiedzi w Chinach i na Tajwanie

Mimo bogatej tradycji komizmu w świecie chińskojęzycznym, komizm nie stanowi aż tak istotnego zjawiska w kulturze Chin i Tajwanu, aby wzbudzał aż tak liczne i wielkie kontrowersje, jak ma to miejsce w Stanach Zjednoczonych. Na Tajwanie tę rolę zajmuje bardziej świat muzyki, gdzie to raczej piosenkarze niż komicy stanowią oczko w głowie lokalnej popkultury (wystarczy porównać popularność klubów karaoke KTV i klubów komediowych, aby zauważyć tę dysproporcję). Dlatego tajwańskie skandale obyczajowe bardziej dotyczą świata muzyki niż komizmu. Jest to szczególnie prawdziwe w kontekście twórczości i życia prywatnego piosenkarza Wáng Lihóng 王力宏 (The Associated Press, 2021) Doskonałym tego przykładem jest też historia Chou Tzu-yu, tajwańskiej piosenkarki żyjącej i pracującej w Korei Południowej, która w 2016 roku znalazła się w środku międzynarodowego skandalu, gdyż w trakcie koreańskiego programu telewizyjnego pojawiła się z flagą Tajwanu – co wywołało ogromne oburzenie w Chinach. Chou ostatecznie została przymuszona do złożenia oficjalnych przeprosin i stwierdzenia, że Tajwan stanowi część Chin – co z kolei wywołało ogromne oburzenie na Tajwanie (Buckley i Ramzy, 2016). Nawet ówczesny prezydent Tajwanu, Mã Yīngjiǔ, wypowiedział się na ten temat (TVBS NEWS, 2016).

Tajwańska muzyka i polityka wzajemnie spotkały się także w kontekście komicznym. W 2020 roku na Tajwanie głośnym echem odbiła się parodia kontrowersyjnej piosenki pt. *CHINA* autorstwa Fanny Liu 刘乐妍 Liú lèyán.³⁸ Liu w swej piosence wielokrotnie i dość agresywnie twierdzi, że Tajwan jest częścią Chin, za co spotkała ją spora krytyka ze strony społeczeństwa tajwańskiego (Liu sama jest Tajwanką, ale wiele wskazuje, że starała się wybić na chińskim rynku muzycznym). Znany komik i stand-uper Brian Tseng 曾博恩 Céngbó'ēn natychmiast wykorzystał to zamieszanie do wykonania parodii tej piosenki, równie agresywnie sugerującej, że Chiny stanowią część Tajwanu oraz wysmiewającej zacofanie Chin (STR Network, 2020).³⁹ Niektóre z tych antychińskich dowcipów wywołały kontrowersje same w sobie, jak np. użycie słów Cèsuǒ mén 廁所門 czyli *drzwi do toalety* – gdyż sugeruje to, że w Chinach jest taka bieda, że nie stać ludzi na osobne drzwi do toalety. Kadr z muzycznej parodii Tseng znajduje się w Aneksie V.

Tajwan ma też przykłady łamania poprawności politycznej przez polityków. Przykładem takiej sytuacji była wypowiedź bogatego biznesmena ubiegającego się o nominację Kuomintangu w wyborach prezydenckich, Guō Táimíng 郭台銘, który w odniesieniu do sprzeciwu swojej żony wobec swojej kandydatury powiedział „Harem nie powinien się mieszać w politykę” (「後宮不要干政」 hòugōng bù yào gānzhèng) (Tái shì xīnwén TTV NEWS 台視新聞 TTV NEWS, 2019).

W języku chińskim poprawność polityczna jest znana jako *zhèngzhì zhèngquè* (政治正確), gdzie *zhèngzhì* oznacza *politykę* a *zhèngquè* oznacza *poprawność* i *prawidłowość*. O ile poprawność polityczna jako zjawisko i koncept istnieje i funkcjonuje w języku chińskim, to nie mają one aż takiego dużego zasięgu i nie wzbudzają one jeszcze aż takich dużych kontrowersji jak ma to miejsce na Zachodzie. Komiczka Suān Suān w ramach najbardziej popularnego programu komediowego Tajwanu *Bóēn yèyèxiù* (博恩夜夜秀) tłumaczy widowni, że poprawność polityczna to postawa sprawiedliwości, która w ramach doboru słów, zachowań i polityk stara się unikać opresji słabych grup. Podkreśla ona, że tradycyjna kultura chińska jest

³⁸ Link do oryginalnej piosenki Fanny Liu pt. *CHINA*: <https://www.youtube.com/watch?v=Y8BoMJJ5AK4>

³⁹ Link do parodii w wykonaniu Briana Tsenga pt. *TAIWAN*: <https://www.youtube.com/watch?v=AN0rQR0RIOM>.

pełna dyskryminacji wobec kobiet, czy to poprzez przysłowia czy pisownię (na przykład znak na kobietę *nǚ* 女 pojawia się w ramach tak negatywnych słów jak znaki oznaczające chytry i cwany *jiān* 奸 czy gwałt *jiān* 姦), a współczesne media tajwańskie często nie są poprawne politycznie, gdyż w poszukiwaniu sensacji szargają reputację różnych mniejszości, np. imigrantów z Azji Południowo-Wschodniej. Niemniej jednak, Suān Suān konkluduje, że najlepsza metoda na bycie poprawnym politycznie to milczenie, gdyż zawsze coś kogoś obrazi.

Zdaniem wielu Tajwańczyków konieczność milczenia jest szczególnie prawdziwa w Chinach kontynentalnych, gdzie poza oficjalną cenzurą ma miejsce zjawisko *rǔhuá* (upr. 辱华 trad. 辱華) czyli *obrazy uczuć narodowych Chińczyków* (gdzie *rǔ* oznacza *zniewagę* lub *obrażać* a *huá* oznacza *Chińczyków*, jako grupę etniczną lub naród). Zjawisko *rǔhuá* jest o tyle znamienne, że jest zjawiskiem szeroko komentowanym po obu stronach cieśniny tajwańskiej i wzbudza wiele kontrowersji – w Chinach oskarżenie osoby lub instytucji o *rǔhuá* potrafi nieść z sobą spore negatywne konsekwencje jak bojkot ich produktów lub marki, podczas gdy na Tajwanie fakt, że Chińczycy stosunkowo łatwo odczuwają obrazę typu *rǔhuá* jest często krytykowany, wyśmiewany i określany jako *bōlǐxīn* (玻璃心), czyli *szklane serca*, z którymi to (sarkastycznie) należy się delikatnie obchodzić, gdyż tak łatwo je uszkodzić.

Dobrym, choć nieco ironicznym przykładem *rǔhuá* jest twórczość piosenkarza Huáng Míngzhì 黃明志 (znanego pod pseudonimem Namewee). Jako autor piosenki o szklanych sercach i ogólnej twórczości muzyczno-komediowej krytycznej wobec władz w Pekinie wielokrotnie został oskarżony o obrazę chińskich uczuć narodowych m.in. przez publiczny chiński serwis informacyjny Global Times. Huang w swej obronie twierdzi, że po pierwsze, jako etniczny Chińczyk nie może obrażać narodu chińskiego, gdyż tym samym obrażałby samego siebie, a po drugie cała ta sytuacja tylko właśnie unaocznia nadmierną wrażliwość mieszkańców Chin kontynentalnych, których, jego zdaniem, rzeczywiście niesamowicie łatwo da się obrazić (Liling, 2021).

Podsumowanie relacji komizmu i kultury politycznej

W ramach tego rozdziału zostały przedstawione liczne definicje kultury i kultury politycznej, a także zostało ukazane jak śmiech stanowi powszechny element natury ludzkiej, jak humor i komizm są ogólnoludzkimi zjawiskami kulturowymi, oraz jak komizm polityczny mieści się w ramach różnych definicji kultury politycznej (Cwynar, 2010; Chilton, 1988; Hofstede, 2009; Hofstede i Hofstede, 2007; Inglehart, 2015; Kroeber i Kluckhohn, 1952; Le Goff, 2005; Popa, 2014; Provine, 1999; Sauter i in., 2010; Sommer, 2015; Włodarczyk, 2003). Za pomocą teorii wymiarów kulturowych Hofstede oraz World Values Survey Ingleharta zostały ukazane istniejące różnice kulturowe między analizowanymi w tej pracy kulturami narodowymi Stanów Zjednoczonych, Francji, Polski, Chin i Tajwanu, oraz zostało ogólnie zaprezentowane jak te różnice kulturowe potencjalnie wpływają na różne aspekty rzeczywistości – w tym m.in. na charaktery komizmów tych kultur. O ile nie potwierdza to drugiej hipotezy pracy, „treści polityczne wyrażane w komizmach różnych kultur istotnie się od siebie różnią” to stanowi to podłoże dalszych rozważań kolejnych rozdziałów. W tym kontekście, kultura Stanów Zjednoczonych jawi się jako najbardziej sprzyjająca i ceniąca twórczość komiczną ze wszystkich analizowanych w tej pracy kultur.

Amerykański prymat w komizmie jest dostrzegalny w kontekście takich zjawisk jak ukomicznienie polityki oraz wolność słowa. Choć zjawiska te nie stanowią kluczowego elementu dla dalszych rozważań tej pracy to zostały one szczegółowo przedstawione w ramach tego rozdziału jako przykłady, z jednej strony, zażyłej relacji polityki i komizmu, oraz, z drugiej strony, jako dowody istnienia istotnych różnic w kulturze politycznej między analizowanymi w tej pracy kulturami narodowymi.

W kontekście ukomicznienia polityki, zaprezentowane przykłady ilustrują różnorodność sposobów i stylów w jakie politycy korzystają z technik komicznych, a zwłaszcza jak profesjonalni komicy przechodzą z komizmu do polityki. Z jednej strony są komicy tacy jak Al Franken, którzy po błyskotliwych karierach komediowych postanawiają spoważnieć i ograniczyć poziomy (ale nie wyzbyć się w pełni) komizmu czy humoru w swych wypowiedziach, a z drugiej strony są komicy jak członkowie Polskiej Partii Przyjaciół Piwa czy Chiu Wei-chieh, którzy mimo swego zaangażowania w poważną politykę dalej żartowali bez wyraźnych ograniczeń. Pomędzy nimi plasują się przykłady Donalda Trumpa, który sam komikiem nie jest, ale m.in. dzięki komikom zyskał rozgłos, czy Dieudonné, który dla wielu przestał już być

komikiem, chociaż mimo licznych prób politykiem oficjalnie jeszcze nie został. Przykłady Zeleńskiego i Moralesa zdają się wskazywać, że potencjalnie skuteczną metodą transferu z komizmu do polityki jest zagranie w skeczu postaci, która w niespodziewany sposób staje się prezydentem – ale tylko w krajach z niskim społecznym zaufaniem do polityków.

W kontekście wolności słowa dostrzegalne są istotne różnice w określaniu dozwolonych granic wypowiedzi. O ile w Stanach Zjednoczonych granice te są legalnie bardzo szerokie i cechuje je spory permisywizm prawa, to im dalej na wschód, tym bardziej dostrzegalne jest odgórne zawężanie rodzajów dopuszczalnych wypowiedzi przez państwo: czy to w kontekście symboli narodowych (Francja), uczuć religijnych (Polska), czy potencjalne określenie jakiegokolwiek krytyki władzy jako działalności wywrotowej (Chiny). Jedynie Tajwan wyłamuje się z tej prawidłowości i swym prawem różni się od Chin.

Jak więc widać, wartości kulturowe potrafią istotnie wpływać na różne elementy rzeczywistości i tłumaczyć istniejące różnice między narodami. Celem kolejnego, III rozdziału jest szczegółowe przedstawienie wyrażanych treści politycznych w komizmach – ich charakterystyka i zróżnicowanie. Następnie, w ramach rozdziału IV, znajduje się szczegółowa analiza tłumacząca przyczyny różnic z kulturowego punktu widzenia, z wykorzystaniem teorii wymiarów kulturowych Hofstedeego oraz World Values Survey Ingleharta.

ROZDZIAŁ III
TREŚCI POLITYCZNE W WYSTĘPACH KOMEDIOWYCH
– ANALIZA DYSKURSU SCENICZNEGO KOMIKÓW

Dotychczasowy stan badań gelotologicznych

Wielu badaczy naukowych różnych dyscyplin skupiło się na analizie tylko, lub przede wszystkim, natury zjawiska humoru, jak m.in. Dobrzycki (1905), Abramowicz (1993), Attardo (2014), Carroll (2014), Dziemidok (2011), Hurley i inni (2016), czy Yue (2018). Inni badacze dokonywali analizy treści popularnych kawałów, jak Brzozowska (2000), Davies (2011a) (2011b), Hofstede (2009), ale niewielu zdecydowało się na analizę natury komizmu, jak Brodie (2014a)(2014b), Chey (2014), czy Kiec (2011), czy też treści komicznych, jak Helitzer i Shatz (2005) czy Chen (2017) – którzy i tak w dużej mierze mocno skupiają się na dowcipach prezentowanych w potocznej śmieszności a nie profesjonalnym komizmie. Te prace, które odnoszą się do polityki także na ogół mają preferencje co do politycznego humoru lub nawet politycznej śmieszności i mieszają te zjawiska z komizmem, satyrą, czy rysunkiem satyrycznym, jak Rehak i Trnka (2019), Lockyer i Pickering (2009), Szalkiewicz i Sokołowski (2018) czy Freedman (2009), lub traktują politykę, jako dodatkowy temat poboczny, jak Milner Davis i Chey (2013). Komizm i komizm polityczny są więc ewidentnie mniej popularnymi tematami, a ci badacze, którzy podejmują się analizy komizmu politycznego skupiają się na treściach politycznych prezentowanych w programach typu *late night talk show* czy *news satire*, jak Lichter i inni (2015) czy Dagnes (2012). W nielicznych pracach dochodzi do analizy komizmu politycznego na przykładzie stand-upu, jak u Sophie Quirk (2018), która z kolei skupia się na *alternatywnym komizmie*. Tak więc, centralna dla tej pracy międzykulturowa analiza politycznych treści komizmu typu stand-up oraz xiàngshēng nie była jeszcze nigdy prowadzona.

Bezspornie najbliższa celom i założeniom tej pracy jest analiza Lichtera i innych (2015), gdyż mimo że koncentruje się ona na innym rodzaju komizmu jakim są programy *late night*, to jej założenia udało się zaimplementować przy analizie treści stand-upowych oraz xiàngshēng. Użyta w tej pracy typologia treści politycznych Lichtera została nieco zmodyfikowana oraz podparta typologią Karwata. Podobną analizę do Lichtera, przeprowadziła Natalya Ryabinska. W artykule pt. *Politics as a joke: The case of Volodymyr Zelensky's comedy show in Ukraine*, powołując się na badania Lichtera i innych, dokonała analizy politycznych

treści wyrażanych w ramach programu Vechernii Kvartal, prowadzonym przez członków kabaretu Kvartal 95 – wielu z których ostatecznie zajęło wysokie stanowiska rządowe na Ukrainie, w tym obecny prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski (Ryabinska, 2022).

Wprowadzenie do analizy obecności treści politycznych w występach komediowych

Celem tej części pracy jest stwierdzenie jak przeciętnie bardzo polityczny jest stand-up oraz podobny do stand-upu chińskojęzyczny xiàngshēng. Opierając się o metody Samuela Roberta Lichtera i innych (2015), rozdział ten skupia się na analizie scenicznych występów komicznych z popularnych, powszechnie uznanych oraz dobrze ugruntowanych źródeł. Tak jak Kamil Minkner w pierwszym rozdziale swej książki *O filmach politycznych* rozpatruje polityczność filmów pod kątem zawartości treściowej, w tym rozdziale występy komiczne są rozpatrywane pod kątem zawartości treści politycznych. Służy temu zmodyfikowana typologia Lichtera. Lichter i inni w swoich badaniach, które objęły 102 435 dowcipów z lat 1992-2011 wyodrębnili blisko 300 różnych rodzajów tematów politycznych, oraz kolejne 600 podtematów, właściwych dla prowadzonej analizy. Lichter i inni w swej książce zaznaczają, że używają terminów *political humor* (tj. *humor polityczny*) oraz *political comedy* (tj. *komizm polityczny*) w odniesieniu do „wszelkich przejawów komunikacji, które odnoszą się do zjawisk politycznych i mają intencję wywołać u ludzi śmiech” (Lichter i in., 2015, s. 8). Równocześnie w ich ujęciu, „dowcipem jest wszelka komunikacja mająca intencję śmieszności” (Lichter i in., 2015, s. 8), a dowcipem politycznym są przede wszystkim dowcipy odnoszące się do:

- Osób zaangażowanych w politykę – na każdym poziomie rządu, rządowych instytucji, zagranicznych rządów, przywódców (w tym monarchów) – oraz ich rodzin (Lichter i in. 2015 s. 10).
- Wszelkich instytucji i grup społecznych – jak kościoły, biznesy, wojsko i szkoły – pod warunkiem, że albo są aktywnie zaangażowane w aktywność polityczną lub publiczne debaty polityczne, albo w przestępstwo lub skandal obyczajowy.⁴⁰
- Problemów społecznych i ekonomicznych stanowiących źródło politycznych kontrowersji jak np. rasizm, prawa mniejszości seksualnych czy globalne ocieplenie (Lichter i in., 2015, s. 10).

---

⁴⁰ Zaskakująco, w analizowanym w tej pracy stand-upie i xiàngshēng temat skandali nie był poruszany.

Ponadto, w rozdziale piątym teŝe książki autorzy opracowania dodają do listy:

- Instytucje polityczne, jak Kongres czy Sąd Najwyższy (Lichter i in. 2015 s. 105)
  - W tej pracy do instytucji politycznych zaliczam takŝe wszelkie odniesienia do rządu i instytucji rządowych, jak ministerstwa.
- Partie polityczne (Lichter i in. 2015 s. 105)
- Ogólne zagadnienia polityczne (Lichter i in. 2015 s. 105)

Dla porównania, Karwat wymienia następujące zjawiska jako z natury polityczne, czysto polityczne i typowo polityczne: państwo, ustrój państwa, spór i konflikt terytorialno-graniczny między państwami, konstytucja, parlamentaryzm, wybory, dyplomacja, partyjna forma organizacji i działalności społecznej, zmiana u steru rządów, zmiana ustroju, ruch narodowowyzwoleńczy, powstanie narodowe, strajk generalny, działalność służb bezpieczeństwa i służb wywiadowczych (Karwat 2010 s. 74). Jak więc widać, lista zagadnień Karwata jest podobna do kategorii Lichtera oraz założeń przyjętych w tej pracy.

Poza powyższymi przykładami, niniejsza praca za polityczne takŝe uznaje dowcipy odnoszące się do:

- Ideologii politycznych
- Stosunków międzynarodowych
- Terroryzmu
- Poprawności politycznej i wolności słowa
- Wyborów i referendum
- Ogólnej krytyki społeczeństwa, polityki, lub instytucji społecznych
- Polityki omawianej wprost, ale ogólnie (tj. bez krytyki)
- Propagandy i promocji wartości (tj. elementy jawnie będące propagandą czy mające wyraźnie polityczną myśl przewodnią - np. w komizmie chińskim)

Lichter i pozostali autorzy omawianego opracowania do wyŝej wspomnianych *ogólnych zagadnień politycznych* zaliczają tematy takie jak: ekonomia, terroryzm, służba zdrowia, ochrona środowiska czy zagadnienia militarne (Lichter i in. 2015 s. 119). W pracy tej można przyjąć trochę inny podział. Zdaniem Karwata „istnieją bowiem zjawiska potencjalnie polityczne czy w

każdym razie potencjalnie podatne na upolitycznienie.”, które on określa jako *parapolityczne*, czyli *usytuowane na pograniczu polityki i niepolityki* i ze względu na styczność lub przenikanie się ze zjawiskami ściśle politycznymi potencjalnie polityczne (Karwat, 2010, s.75-78). Tak więc, tematy *parapolityczne* da się ująć w ramach trzech kategorii i szesnastu podkategorii:

- Parapolityczne problemy społeczno-ekonomiczne, jak np.:
  - Bieda
  - Korupcja
  - Równość płci, równość płac oraz ogólna równość społeczna
  - Służby mundurowe i brutalność policji
  - Zamieszki i protesty
  - Urzędy i usługi publiczne (edukacja, służba zdrowia itp.)
  - Trudności osób niepełnosprawnych
  - Szkodliwość ekologiczna wydarzeń
  - Imigranci i uchodźcy
  - Ksenofobia, antysemityzm i konflikty religijne
- Parapolityczne problemy społeczno-światopoglądowe, jak np.:
  - Legalizacja narkotyków
  - Prawa osób LGBT
  - Dostęp do broni
  - Progres społeczny
  - Tożsamość narodowa
  - Dostęp do antykoncepcji i legalizacja aborcji
- Rasizmu i relacji rasowych⁴¹

Należy dodać, że według Karwata „współzależność i różnica między tym, co polityczne, a tym, co 'niepolityczne' jest „względna i płynna”, oraz „wiąże się ze zmiennością sytuacji społecznych i historycznych” (Karwat 2010 s. 78).

Mimo że Lichter i inni wyodrębnili główne formy, jakie przyjmuje humor polityczny i komizm polityczny (tj. krótkie i bezpośrednie dowcipy, złożona polityczna satyra, oraz skecze)

---

⁴¹ Jest to bardzo popularny temat w stand-upie amerykańskim i zdecydowanie zasługuje na osobną analizę.

to uznają oni jednak, że wszelkie podziały dowcipów są nieistotne, gdyż ich zdaniem i tak wszystkie dowcipy mają za cel wywołać śmiech oraz mają negatywny (krytyczny) wydźwięk. O ile jest to potencjalnie prawdziwe, to w tej pracy czasem pojawia się określenie skali polityczności występów. Powołując się na Carla Schmitta, Karwat wskazuje, że „cecha 'polityczności' ma zróżnicowany poziom natężenia [intensywności]. Istnieją wszak zjawiska mniej i bardziej polityczne lub odpowiednio silniej lub słabiej uwikłane w politykę, intensywnie lub jedynie powierzchownie upolitycznione w użyciu, jaki się z nich czyni” (Karwat 2010 s. 80). Skala polityczności pozwala na lepsze zrozumienie rzeczywistego poziomu upolitycznienia danego występu komicznego: wszakże pojedyncze i odosobnione dowcipy polityczne nie są tym samym co dowcipy będące elementami serii dowcipów politycznych stanowiących trzon mocno politycznego występu. Gdzie to możliwe, w pracy tej starano się zarysować szerszy kontekst dowcipów politycznych, ale jako że ten kontekst często wykracza poza omawianą tematykę, charakterystyka dowcipów bywa dokonywana w oderwaniu od szerszego kontekstu występu. Mając to na uwadze, następujące różne poziomy polityczności dowcipów będą uwzględnione:

- A. Mocno polityczny występ z zdecydowaną większością dowcipów o charakterze politycznym.⁴²
- B. Mieszany występ z dwoma lub więcej politycznymi dowcipami.
- C. Występ z jednym wyraźnie politycznym dowcipem.
- D. Ogólnie niepolityczny występ z wyraźnie polityczną myślą przewodnią.
- E. Ogólnie niepolityczny występ z potencjalnie politycznymi dowcipami.

Przykładowe teksty występów wszystkich powyższych kategorii znajdują się w Aneksie VI.

Przykładowe kadry z występów wszystkich powyższych kategorii znajdują się w Aneksie VII.

Warto dodać, że tak samo jak u Kamila Minknera, badania w tej pracy nie dotyczą recepcji oraz skuteczności przekazów komicznych oraz tego jak dzieła komiczne mogą oddziaływać na widza

---

⁴² Należy mieć na uwadze, że występy kategorii A nie zawsze stanowią monolit tematyczny. O ile pewne występy opierają się w pełni o pojedyncze zagdnienia polityczne, to inne stanowią amalgamaty różnych tematów politycznych. Dla przykładu, Ronny Chieng w 2019 oparł swój występ w pełni o argumentację potrzeby wybrania prezydenta Azjaty, podczas gdy francuski komik Kevin Razy w 2017 w ramach jednego występu odniósł się do szwajcarskiego poczucia obywatelskości, Rosy Parks, jakości debaty społecznej, praw transgenderowych, rajy podatkowego na Mauritiusie, ataków terrorystycznych, oraz percepcji islamu. Podobne różnice obserwowane są w ramach występów kategorii B.

i jego poglądy, gdyż tak jak Minkner „nie dysponuję takimi narzędziami i uznaję, że należy być w takich sprawach ostrożnym” (Minkner 2012 s. 40).

Warto zaznaczyć, że w tej pracy przyjęte są zmodyfikowane metody zbierania danych w porównaniu do zespołu Lichtera. Podstawową różnicą jest fakt, że o ile zbiór danych dotyczących humoru politycznego i komizmu politycznego, na które powołuje się Lichter, został skrupulatnie zebrany przez jego zespół w Center of Media and Public Affairs, co, jak zaznacza, pozwalało ograniczyć „subiektywne predyspozycje” badacza – to dane w tej pracy są właśnie wyłącznie zebrane przez jedną osobę. Następnie, o ile Lichter i inni skupiają się na dowcipach i monologach wypowiedzianych przez prowadzących programy *late night*, których w sumie w całej Ameryce jest góra kilkanaście i którzy rzadko sami piszą własne dowcipy, to niniejsza praca skupia się na autorskiej komicznej twórczości i dowcipach licznej oraz różnorodnej rzeszy indywidualnych komików, którzy w ramach programów *late night* czy festiwali komediowych na ogół dostają na swój występ kilka (często ostatnich) minut programu. Ostatecznie analizie poddane będą głównie występy stand-up, ale także chiński *xiàngshēng* – w sumie jest ich 806. Analiza dotyczy treści emitowanych w okresie od początku 2014 do końca 2019 roku. O ile początkowa data tego okresu jest w pełni umowna, to jej data końcowa nie jest – stanowi graniczną datę wybuchu pandemii koronawirusa, który przewrócił i postawił do góry nogami cały świat komediowy, w związku z czym występy lat późniejszych nie powinny być mieszane z latami wcześniejszymi.⁴³

Mimo dużej różnorodności, wszystkie 806 występów wybranych do analizy ma następujące cechy:

- Są częścią cyklicznego popularnego programu lub festiwalu i stanowią część większej serii występów komicznych tegoż wydarzenia.
- Miały miejsce między 2014 a 2019 rokiem
- Ich czas trwania wynosi na ogół 5 minut, okazjonalnie 6-7 minut, ale nigdy nie mniej niż 4 minuty i nie więcej niż 17 minut.
- Są dostępne online lub w telewizji – za darmo lub za drobną opłatą.

---

⁴³ Jedyńm drobnym wyjątkiem od tej reguły są przeanalizowane występy *xiàngshēng* tajwańskiego programu *Xiàngshēng Wǎshě* 相聲瓦舍 (*Xiàngshēng bǎirényīshǒu* 相聲百人一首) nagranych w pełni w 2020 roku – warto jednak zaznaczyć, że jako jedno z niewielu miejsc na świecie Tajwan był praktycznie wolny od epidemii koronawirusa aż do 2021, więc występy te w pełni należą do okresu poprzedzającego pandemię.

Szczegółowe dane na temat każdego występu wraz z linkami znajdują się w Indeksie występów.

Kryteria doboru materiału stand-upowego

We współczesnym świecie dostęp do występów stand-upowych jest niezwykle łatwy: można się osobiście udać na amatorskie występy typu *open-mic* do pubu, można oglądać profesjonalne krótkie występy i części dłuższych występów za darmo na serwisach online, takich jak YouTube, można kupić bilety na *comedy show* w teatrze, czy też można wykupić dostęp do całości długich i wręcz artystycznych występów *comedy special* poprzez serwisy online takie jak Netflix. Tak więc, bezsprzecznie ilość potencjalnego materiału do analizy jest ogromna.

Niemniej jednak, o ile mogłoby się wydawać, że to właśnie *comedy special* są szczególnie warte zainteresowania z punktu widzenia tej pracy, to nie jest to do końca prawdziwe. Mimo że to właśnie *comedy specials* i ich fragmenty są najbardziej profesjonalne i docierają do największej liczby widzów, to dobór i analiza *comedy specials* jest nieco utrudniona, jako że różnice między formatami różnych *comedy specials* mogłyby utrudnić wszelkie porównania, *comedy specials* są często zbyt długie do przeprowadzenia skutecznej analizy ich treści, a ponadto przy doborze *comedy specials* do analizy istniałoby ryzyko faworyzacji jednych znanych komików ponad drugich. Dlatego też mogłoby się potencjalnie wydawać, że to amatorskie występy *open-mic* są wartościowe, gdyż ich prosty charakter, popularność oraz łatwość dostępu nawet dla początkujących komików daje szeroki przekrój społeczny pewnych zjawisk przy braku faworyzacji. Niestety jednak, z racji często nieprofesjonalnego i eksperymentalnego charakteru, występy *open-mic* na ogół są zbyt niskiej jakości i mało reprezentatywne, aby mogły być przedmiotem analizy tej pracy. Dlatego w niniejszej pracy dobór występów stand-upowych w znacznej mierze skupia się na mniej lub więcej twórczości komików średniego lub średnio-wyższego szczebla – t.j. profesjonalnych stand-uperów, którzy jeszcze nie są sławni czy znani, ale są na tyle dobrzy w swym fachu, że prowadzą krótkie występy w ramach najbardziej popularnych programów rozrywkowych lub festiwali komediowych. Występy te, mimo że są profesjonalne i wysokiej jakości, często w dużych liczbach są dostępne za darmo online, a zebrane razem tworzą uporządkowany, chronologiczny ale i dość mocno różnorodny zbiór. Tak więc, wszystkie występy stand-up wybrane do analizy mają następujące cechy:

- Są częścią cyklicznego popularnego programu typu late night lub festiwalu i stanowią część większej serii występów komicznych tegoż wydarzenia.
- Miały miejsce między 2014 a 2019
- Ich czas trwania wynosi na ogół 5 minut, okazjonalnie 6-7 minut, ale nigdy nie mniej niż 4 minuty i nie więcej niż 9 minut.

Kryteria doboru materiału xiàngshēng

Na chińskim gruncie kulturowym stand-up zyskuje coraz większą popularność ze znanymi standupowymi komikami, takimi jak popularny w Chinach Kanadyjczyk Mark Rowswell znany jako Dàshān 大山, popularny w Ameryce i Chinach Huáng Xī 黄西 znany jako Joe Wong, czy popularny na Tajwanie Céng Bó'ēn 曾博恩 znany jako Brian Tseng. Niemniej jednak, stand-up w Chinach i na Tajwanie jak narazie rzadko wychodzi poza poziom *open-mic* czy *comedy show* i obecnie nie ma wiele programów telewizyjnych czy festiwali, które, tak jak na Zachodzie, na bieżąco by nagrywały i umieszczały online krótkie profesjonalne występy stand-up w wykonaniu komików średniego lub średnio-wyższego szczebla.

Mimo to, na gruncie chińskim i tajwańskim istnieje tradycyjny i popularny format występów komicznych, który w pewnym stopniu można uznać za lokalny ekwiwalent stand-upu: jest nim xiàngshēng (upr. 相声, trad. 相聲). Uogólniając, xiàngshēng można określić jako stand-up, w którym występują naraz dwie osoby (co okazjonalnie zdarza się w Zachodnim stand-upie, jak np. liczne wieloosobowe występy w ramach festiwalu komediowego w Montreaux oraz występy Jon Dore i Rory Scovel w programie *Conan*, The Lucas Brother w programie *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon*, czy The Umbilical Brothers w programie *The Late Show with Stephen Colbert*) i którzy zawsze są ubrani w formalne stroje (od tradycyjnych chińskich dàguà 大褂, tángzhuāng 唐裝 czy chángshān 長衫, po zachodnie garnitury tak jak komicy w amerykańskim programie *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon*). Xiàngshēng może przyjmować zarówno formę dialogu między dwoma występującymi komikami, jak i monologu jednego komika, któremu drugi komik tylko wtóruje pewnymi wtrąceniami. W tej drugiej formie xiàngshēng jest bliższy stand-upowi, chociaż zdarzają się sytuacje, że i w xiàngshēng występuje

tylko jeden komik – znane też jako *dānkǒu xiàngshēng* (upr. 单口相声, trad. 單口相聲).

Reasumując, wszystkie występy *xiàngshēng* wybrane do analizy mają następujące cechy:

- Są częścią cyklicznego popularnego programu lub festiwalu i stanowią część większej serii występów komicznych tegoż wydarzenia.
- Miały miejsce między 2014 a 2019 rokiem
- Ich czas trwania wynosi na ogół 11 minut, okazjonalnie 15 minut, ale nigdy nie mniej niż 7 minut i nie więcej niż 18 minut.

Dlaczego nie kabaret, sketch comedy czy xiǎopǐn?

Na wstępnym etapie pisania tej pracy planowana analiza komizmu obejmowała liczne rodzaje występów komicznych, jak polski kabaret, ale także amerykański sketch comedy (m.in. w wydaniu *SNL*) oraz chiński *xiǎopǐn* (z Gali Chińskiego Nowego Roku). Wszakże te rodzaje komizmu także zawierają liczne przykłady komizmu politycznego oraz bogatą historię wzajemnych relacji z polityką. Niestety jednak dość szybko się okazało, że plany te są zbyt ambitne. Dla pojedynczego badacza bez zespołu (w odróżnieniu od Lichtera, który miał do dyspozycji Center for Media and Public Affairs przy George Mason University) byłaby to zbyt obszerna analiza. Ponadto, porównywanie dość odmiennych od siebie rodzajów występów z pewnością nie byłoby łatwe i jest to problem, o którym wspomina Dagnes (Dagnes, 2012; Lichter i in., 2015).

Ostatecznie powodów za porzuceniem analizy kabaretu, sketch comedy i *xiǎopǐn* było wiele. Sprowadzają się one do następujących punktów:

- Bezwzględnie większa i rosnąca popularność stand-upu na świecie.
- Większa popularność *xiàngshēng* w Chinach.
- Podobieństwo *xiàngshēng* do stand-upu.
- Brak czasu wynikający z konieczności oglądania stand-upu i *xiàngshēng*.
- Brak czasu wynikający z faktu, że występy kabaretowe są przeciętnie dwa lub trzy razy dłuższe (10-15 minut) od przeciętnego występu stand-up (5-10 minut).
- Osobista preferencja co do stand-upu, szczególnie zaintereosowanie naturą amerykańskiego stand-upu.

Dobór anglojęzycznego komizmu stand-upowego

Ilość potencjalnego materiału źródłowego w języku angielskim jest pokaźna. Poza samym stand-upem amerykański świat popkultury dostarcza licznych źródeł komizmu i szczególnie znaczące w tym kontekście są popularne programy typu *Late Night*, które regularnie od dekad są nagrywane i wyświetlane w amerykańskiej telewizji i online. Programy te często i regularnie zapraszają komików stand-upowych do wykonania kilkuminutowych występów na wizji, które potem są też umieszczane online. Niniejsza praca skupiła się na analizie występów stand-upowych prezentowanych w ramach 4 najbardziej popularnych amerykańskich programów typu late night. Są to:

1. *Conan* - 222 występów w okresie 2014-2019

Występy znajdują się na YouTube w playliście pt. *Stand-Up on CONAN* i są dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/playlist?list=PL82F269F11AB50FA4>

2. *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon* - 104 występy w okresie 2014-2019

Występy znajdują się na YouTube w playliście pt. *Stand-Up on Fallon* i są dostępne pod linkiem:

https://www.youtube.com/playlist?list=PLyKzf464sU9-EpzMHDCFFSpOIR1i_QZYW

3. *The Late Show with Stephen Colbert* - 71 występów w okresie 2016-2019

Występy znajdują się na YouTube w playliście pt. *Stand-Up Comedy* i są dostępne pod linkiem:

<https://www.youtube.com/playlist?list=PLiZxWe0ejyv9wnahGPAurIoSxTII4sIP1>

4. *Jimmy Kimmel Live!* - 20 występów w okresie 2015-2019

Występy znajdują się na YouTube pod linkiem: <https://www.youtube.com/jkl/videos> (jako jedyny program amerykański nie stworzył osobnej playlisty dla stand-upu)

Razem w okresie między 2014 a 2019 rokiem programy te dostarczyły 417 występów stand-upowych do analizy wykonanych przez 273 komików. Zdecydowana większość występów została wykonana przez komików, którzy na wizji pojawili się tylko raz lub nawet mieli swój

komediowy debiut telewizyjny, ale równocześnie znaczna część występów została wykonana przez komików, którzy są stałymi bywalcami pojedynczych programów lub nawet kilku programów typu late night. Oto szczegóły na ten temat:

- **Najczęściej zapraszani komicy, którzy zarówno wykonali kilka występów w ramach jednego programu late night jak i przynajmniej jeden występ w innym programie late night:** Jerry Seinfeld, Sebastian Maniscalco, Mark Normand, Taylor Tomlinson, Sam Morril, Rachel Feinstein, Marina Franklin, Joe List, Gary Gulman, Tom Papa, Nick Griffin, Shane Torres, Beth Stelling, Roy Wood Jr., Mike Vecchione, Dusty Slay – w sumie 16 komików.
- **Komiczy, którzy wielokrotnie mieli występy, ale tylko ramach jednego programu late night:** Pete Lee, Daniel Sloss, D.J. Demers, Jimmy Carr, Iliza Shlesinger, Ted Alexandro, Chad Daniels, Solomon Georgio, Caleb Synan, Dulcé Sloan, Orlando Leyba, Jena Friedman, Nore Davis, Moses Storm, Mo Welch, Jenny Zigrino, Brad Wenzel, Allen Strickland Williams, Mary Mack, Noah Gardenswartz, Myq Kaplan, Dan St. Germain, Dana Gould, Rory Scovel, Matt Donaher, Mike Recine, Ian Karmel, Cristela Alonzo, Hari Kondabolu, Paul Mecurio, Julio Torres, Jaboukie Young-White, Nikki Glaser, Nate Bargatze, The Lucas Brothers, Emma Willmann, Jackie Kashian, Emily Heller, Brian Regan, Candice Thompson – w sumie 40 komików.
- **Komiczy, którzy pojawili się w różnych programach late night, ale w każdym nie więcej niż raz:** Mo Amer, Joe Machi, Jack Whitehall, Rod Man, Nathan Macintosh, Leonard Ouzts, Kyle Kinane, Matthew Broussard, Sean Donnelly, Megan Gailey, Will Ferrell (jako Ron Burgundy), Ryan Hamilton, Alingon Mitra, Carmen Lynch, Cory Kahaney, Kellen Erskine, Josh Johnson, Aparna Nancherla, Gad Elmaleh, Ahmed Bharoocha, Joe Zimmerman, Andy Woodhull, Simon Amstell, Michael Palascak, Gary Vider, Ron Funches, Bonnie McFarlane, Emmy Blotnick – w sumie 28 komików.
- **Komiczy, którzy w sumie pojawili się na wizji tylko raz:** Stuart Goldsmith, Valerie Tosi, Garrett Millerick, Giulia Rozzi, Emily Catalano, Alex Edelman, Gavin Matts, Mohanad

Elshieky, Becky Lucas, Matt Braunger, Rhys Nicholson, Nish Kumar, Rose Matafeo, Jon Rudnitsky, Corey Rodrigues, Nick Nemeroff, Dean Delray, Chris Cope, Nick Hart, Rell Battle, Robby Slowik, Harrison Greenbaum, Monrok, JC Currais, Erin Jackson, Michael Longfellow, Debra DiGiovanni, Seann Walsh, Jordan Temple, Ismo, Khalid Rahmaan, Dina Hashem, Tom Thakkar, Ivan Decker, Jon Dore, Joel Kim Booster, Jimmy Dunn, Jeff Caldwell, Drew Lynch, James Acaster, Laurie Kilmartin, Seaton Smith, Vir Das, Ian Abramson, Joe Pera, Kurt Braunohler, Sofia Niño de Rivera, Katherine Ryan, Orny Adams, Billy Wayne Davis, David Gborie, Alice Wetterlund, Orlando Baxter, Nick Cody, Brent Sullivan, Dan Naturman, Rhea Butcher, Doug Smith, Quincy Jones, Steve Gillespie, Josh Gondelman, Emily Galati, Adam Cayton-Holland, Fahim Anwar, Marques Ray, Moody McCarthy, Dan Cummins, Ed Gamble, Randy Liedtke, Tom Clark, Andrew Slighter, Maggie Maye, James Smith, John Roy, Jerry Rocha, Andy Sandford, David O'Doherty, Mark Little, Andrew Santino, Ari Shaffir, Brian Scolaro, Mo Mandel, Forrest Shaw, Bob Odenkirk, Pete Correale, Brooks Wheelan, Hampton Yount, Cameron Esposito, Ian Edwards, Dan Soder, Rob Gleeson, Tig Notaro, Todd Barry, Isaac Witty, Fortune Feimster, Chris Fairbanks, Jessica Kirson, Ian Lara, Jay Jurden, Chloé Hilliard, Phil Hanley, Lenny Marcus, Jess Salomon, Ronny Chieng, Jo Firestone, Sean Finnerty, Jourdain Fisher, Finesse Mitchel, LeClerc Andre, Dov Davidoff, Josh Blue, Kiry Shabazz, Jacqueline Novak, Kelsey Cook, Rob Haze, Jeff Dye, Robert Kelly, Jo Koy, Ali Kolbert, Al Madrigal, Nick Thune, Seth Rogen, Nick Guerra, Andrew Dice Clay, Jon Rineman, Russell Howard, Judd Apatow, Damon Wayans, Kevin Nealon, Jay Leno, Andrew Orvedahl, Gabriel Iglesias, Lewis Black, Hannibal Buress, Caitlin Weierhauser, Leah Bonnema, Kevin Camia, Daniel Simonsen, Ahamed Weinberg, Steven Rogers, Dwayne Perkins, Byron Bowers, Django Gold, Samantha Ruddy, Joe Wong, Graham Kay, Demetri Martin, Caitlin Peluffo, Nik Dodani, Kathleen Madigan, Katie Hannigan, Sasheer Zamata, Carmen Lagala, Danny Jolles, Jeff Arcuri, Mary Gallagher, Erik Bergstrom, Heather Pasternak, Rory Albanese, Amberia Allen, Jacob Williams, Owen Smith, Pat McGann, Matteo Lane, Keith Alberstadt, Louie Anderson, Ramy Youssef, Sarah Tollemache, Greer Barnes, Anthony DeVito, Maria Bamford, The Umbilical Brothers, Pat Brown, Chris Gethard, Maz Jobrani, Jon Fisch, Chris Porter, Gina Brillon, Devin Field, Chris Laker Neel, Nanda Ismael, Loutfi Martin, Urbano Charles, Gould

Casey, James Salengo, Chris Charpentier, Casey Crawford, Vladimir Caamaño, Sam Jay, Trevor Wilson, Dino Archie – w sumie 191 komików.

Dobór francuskojęzycznego komizmu stand-upowego

Francuskojęzyczny komizm sceniczny również jest bogaty w przykłady, chociaż nie aż w takiej ilości jak angielski. Dwa wielkie festiwale komediowe odbywają się we francuskojęzycznym kontekście: największy na świecie festiwal komediowy w kanadyjskim Montrealu oraz jeden z większych europejskich festiwali komediowych w szwajcarskim Montreux. W pracy tej analizie zostaną poddane występy z tego drugiego festiwalu:

1. *Stand-up na festiwalu Montreux Comedy* - 130 występów na okres 2015-2019
Występy znajdują się na YouTube i są dostępne pod linkiem:
<https://www.youtube.com/c/montreuxcomedyfestival/videos>

Z tej listy nie zostały wzięte pod uwagę występy:

- po angielsku.
- sprzed 2014 roku.
- wieloosobowe, bliższe kabaretowi.
- Nagrywane poza Europą, np. prezentowane w ramach elementu festiwalu w Afryce.

Razem w okresie między 2015 ad 2019 rokiem festiwal w Montreaux dostarczył 130 występów stand-upowych wykonanych przez 80 komików. W ich ramach można dostrzec dość wyraźny podział na komików 'faworyzowanych', którzy w ramach festiwalu wystąpili wielokrotnie oraz tych, którzy wystąpili tylko raz. Oto szczegóły na ten temat:

Najczęściej zapraszani komicy, którzy wykonali kilka występów w ramach festiwalu:

Thomas Wiesel, Alex Vizorek, Marina Rollman, Rachid Badouri, Artus, Eric Antoine, Vérino, Roman Frayssinet, Bun Hay Mean, Guillermo Guiz, Blanche Gardin, Kallagan, Shirley Souagnon, Elodie Poux, Lenny M'Bunga, Maude Landry, Alex Ramirès, Sebastian Marx, Djal,

Paul Taylor, Nathanaël Rochat, Donel Jack'sman, Maxime Gasteuil, Adrien Arnoux, Kevin Razy, Redouanne Harjane, Baptiste Lecaplain – w sumie 27 komików.

Komiccy, którzy w sumie pojawili się na w ramach festiwalu tylko raz:

Hakim Jemili, Florence Mendez, Ahmed Sparrow, Virginie Fortin, Laura Laune, Constance, Jeremy Credeville, Noom Diawara, Samia Orosemene, Funky Fab, Caroline Vigneaux, Fabrice Éboué, Dédo, Yoann Provenzano, GiedRé, Douilly, Djimo, Manu Payet, Waly Dia, Jason Brokerss, Tania Dutel, Yacine Belhousse, Antonia de Rendinger, Fabien Olicard, David Azencot, Max Bird, Monsieur Poulpe, Charles Nouveau, Mike Ward, Pierre-Emmanuel, Pierre Bruno Rivard, Mamane, Stephane Rousseau, Anne Roumanoff, Jean-Marie Bigard, Fabrice Eboue, Tom Villa, François Xavier Demaison, Akim Omiri, Ben, Jean-Luc Lemoine, Nicole Ferroni, Dan Gagnon, Fary, Olivier de Benoist, Stéphane de Grootd, Kyan khojandi, Marc Antoine Le Bret, Bérengère krief, Guillaume Bats, Nawell Madani, Hugo, Pierre-Emmanuel Barré – w sumie 53 komików.

Dobór polskojęzycznego komizmu stand-upowego

Tak jak w Stanach Zjednoczonych i we Francji, niniejsza praca na polskim gruncie komediowym skupi się na stand-upie, który powoli zaczyna być dominującą formą scenicznej ekspresji komicznej w kraju, tak jak to już jest w świecie anglojęzycznym i francuskojęzycznym. Wraz ze wzrostem popularności stand-upu w Polsce, polskie stacje telewizyjne zaczęły udostępniać stand-upowi czas antenowy w ramach innych programów, jak to miało miejsce w programie Kuby Wojewódzkiego, czy też stworzyły całkowicie zorientowane na stand-up programy, jak *Comedy Club* w *Comedy Central*.

1. *Stand-up w programie Kuba Wojewódzki* – 28 występów w okresie 2015-2016
Występy te dostępne są tylko w serwisie www.player.pl
2. *Stand-up w Comedy Club w Comedy Central* – 120 występów w okresie 2017-2019
Występy te dostępne są tylko w telewizji na kanale *Comedy Central Polska*

Razem w okresie między 2015 a 2019 rokiem programy te dostarczyły do analizy 148 występów stand-upowych wykonanych przez 58 komików. W sporym kontraście do Stanów Zjednoczonych, zdecydowana większość występów została wykonana przez komików, którzy na wizji pojawili się wielokrotnie. Tylko część występów była wykonana przez komików, którzy mieli swój debiut telewizyjny i wzięli udział w programie tylko raz. Oto szczegóły na ten temat:

Komici, którzy wielokrotnie mieli występy w ramach obydwu programów:

Rafał Rutkowski, Wioletta Walaszczyk, Rafał Pacześ, Karol Modzelewski, Jasiek Borkowski, Adam Van Bendler, Jacek Stramik, Jakub Poczęty-Błażewicz, Dariusz Gadowski, Tomasz Kołdecki, Michał Leja – w sumie 11 komików.

Komici, którzy wielokrotnie mieli występy, ale tylko w ramach jednego programu:

Tomasz Jachimek, Mieszko Minkiewicz, Tomasz Borkowski, Michał Pałubski⁴⁴, Cezary Ponteffski, Juliusz Sipika, Paulina Potocka, Bartosz Gajda, Magda Kubicka, Maciej Brudzewski, Janek Wolańczyk, Damian Usewicz, Ryszard Mazur, Zbyszek Grabowski, Arkadiusz Jakszewicz, Damian Skóra, Tomasz Biskup, Jim Williams, Ola Petrus, Bartosz Zalewski – w sumie 20 komików.

Komici, którzy raz mieli występy w ramach obydwu programów:

Łukasz Lodkowski, Karol Kopiec, Patryk Czebańczuk, Paweł Chałupka, Wojciech Fiedorczuk – w sumie 5 komików.

Komici, którzy w sumie pojawili się na wizji tylko raz:

Michał Kempa⁴⁵, Olga Szczęśniak, Jacek Noch, Cezary Jurkiewicz, Rafał Banaś, Wojciech Pięta, Piotr Szumowski, Błażej Krajewski, Łukasz Sychowicz, Katarzyna Piasecka, Mateusz Socha, Arek Pawłowski, Waldek Nowak, David Mbede Ndege, Grzegorz Wójtowicz, Czesław Mozil, Agnieszka Matan, Grzegorz Dolniak, Damian Kubik, Michał Kutek, Arkadiusz Pawłowski, Ewa Błachnio – w sumie 22 komików.

Dobór chińskojęzycznego komizmu xiàngshēng

---

⁴⁴ Był także prowadzącym czwarty sezon Comedy Club.

⁴⁵ Był także prowadzącym pierwszy sezon Comedy Club.

W odróżnieniu od pozostałych kultur na gruncie chińskojęzycznym nie jest analizowany stand-up, lecz tradycyjny i popularny w sinosferze rodzaj występów komicznych znanych jako xiàngshēng. Mimo, że stand-up zyskuje na popularności zarówno w Chinach (Mark Rowswell znany jako Dàshān 大山, Huáng Xī 黄西 znany jako Joe Wong) i na Tajwanie (Céng Bó'ēn 曾博恩 znany jako Brian Tseng) to xiàngshēng wciąż pozostaje najbardziej popularną i rozpoznawalną formą występów komicznych po obu stronach Cieśniny Tajwańskiej. Pod wieloma względami xiàngshēng jest jednak podobny w stylu do stand-upu i można wręcz o nim mówić jako tradycyjnym chińskim odpowiedniku stand-upu.

Przy analizie xiàngshēng dochodzi do rozdziału – na Chiny i Tajwan. Rozdział ten jest bardzo istotny z politycznego punktu widzenia. Z jednej strony, analizowane chińskie występy xiàngshēng są niezwykle znane i popularne, gdyż są częściami *Chūnwǎn* (春晚), czyli corocznej Gali Chińskiego Nowego Roku, przez co każdego roku ogląda je około miliard ludzi. Z drugiej strony, chińskie występy są najprawdopodobniej ograniczone przez oficjalną państwową cenzurę i propagandę. Tymczasem tajwańskie występy xiàngshēng nie są aż tak popularne, ale mają większą swobodę wypowiedzi.

Podział ten jednak jest też trochę wymuszony. Istotnym problemem przy doborze chińskojęzycznych występów komicznych do analizy było znalezienie odpowiednich występów w ogóle. O ile w amerykańskim, jak i francuskim i polskim komizmie istnieją liczne programy i źródła pokazujące kilkuminutowe występy stand-upowe, to dotarcie do podobnych występów w języku chińskim było utrudnione. Mimo wieloletnich poszukiwań i konsultacji z licznymi mieszkańcami Tajwanu i Chin kontynentalnych, ciężko było natrafić na jakiegokolwiek programy komediowe, a zwłaszcza programy spełniające kryteria tej pracy, przedstawiające odpowiedni rodzaj treści komicznych pod względem rodzaju, długości czy popularności występu. Mimo rosnącej popularności stand-upu, wiele wskazywało, że zarówno w Chinach i na Tajwanie nie ma dostatecznie dobrych źródeł stand-upowych nadających się do analizy – choć teraz prawdopodobnie już są. Dlatego niniejsza praca skupia się xiàngshēng, ale też nie bez problemów. O ile *Chūnwǎn* był oczywistym źródłem treści komicznych, to większość prezentowanych w nim występów komicznych stanowią występy inne od xiàngshēng, jak np. xiǎopǐn, który lepiej porównywać z kabaretem niż stand-upem. Z tego powodu konieczne było znalezienie innego źródła. Niestety, inne chińskie programy jak np. występy grupy *Déyúnshè*

(upr. 德云社) też nie spełniały zakładanych kryteriów, gdyż często trwają ponad godzinę, przez co są niekompatybilne do pozostałego materiału źródłowego. Dlatego ostatecznie wybór padł na występy tajwańskiej grupy *Xiàngshēng Wǎshě* (trad. 相聲瓦舍), gdyż nie są za długie, są powszechnie znane, oraz dają wgląd w chińskojęzyczny komizm wolny od cenzury i propagandy. Jedynym ich mankamentem jest to, że są one nagrywane po 2019 roku – warto jednak zaznaczyć, że jako jedno z niewielu miejsc na świecie Tajwan był praktycznie wolny od epidemii koronawirusa aż do 2021, więc mimo późniejszej daty występy te w pełni należą do okresu poprzedzającego pandemię.

1. Chūnwǎn 春晚 – 11 występów w okresie 2014-2019

Występy znajdują się na Youtube w playliście pt. 春节联欢晚会【相声类】节目合辑 / 说说笑笑一台戏, 相声快板响四方 i są dostępne pod linkiem: https://www.youtube.com/playlist?list=PLXQgvG0bchMNE_ZU-NsocZ6bOEhlQ8Dti (pod uwagę brane są tylko te występy określone jako 相声)

2. Xiàngshēng wǎ shě - xiàngshēng bǎirényīshǒu 相聲瓦舍 -相聲百人一首 - 100 występów w okresie 2020-2021

Występy znajdują się na YouTube w playliście pt. 相聲百人一首 i są dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLCcuLOvb6hj1dPyVTfSREwdPgNAHh1ea->

Razem w okresie między 2014 ad 2021 programy te dostarczyły do analizy 111 występów xiàngshēng wykonanych przez 29 komików. Wszystkie występy były dwuosobowe lub okazjonalnie wieloosobowe. Warto mieć na uwadze, że w ramach żadnego z występów nie doszło do mieszania się komików chińskich z tajwańskimi. Poniżej znajdują się nazwiska wszystkich komików występujących we wszystkich parach lub grupach:

Komiccy, którzy wielokrotnie mieli występy w ramach jednego programu:

Tajwańscy: Gǔ Xīn 古辛、Chén Yīnglóu 陳英樓、Wū Míngǔ 巫明如、Wéi Yǐchéng 韋以丞、Huáng Shìwěi 黃士偉、Liáng Hàolán 梁皓嵐、Wēng Quánwěi 翁銓偉、Yù Tiān Shí Bīng 御天十兵衛、Huáng Xiǎomāo 黃小貓、Méi Ruòyǐng 梅若穎 – w sumie 10 komików.

Chińscy: Yuè Yúnpéng 岳云鵬、Sūn Yuè 孙越、Féng Gǒng 冯巩、Lín Yǒngjiàn 林永健、Sòng Níng 宋宁、Lǐ Dīng 李丁、Fù Yuánhuì 傅园慧 – w sumie 7 komików.

Komiccy, którzy w sumie pojawili się na wizji tylko raz:

Chińscy: Cáo Yúnjīn 曹云金、Liú Yúntiān 刘云天、Zhōu Wēi 周炜、Wǔ Bīn 武宾、Miáo Fù 苗阜、Wáng Shēng 王声、Lǐyínfēi 李寅飞、Gāo Xiǎopān 高晓攀、Yóu Xiànchāo 尤宪超、Jiāng Kūn 姜昆、Dài Zhìchéng 戴志诚、Dǒng Jiànchūn 董建春 – w sumie 12 komików.

Poziomy upolitycznienia komizmów różnych kultur

Omawiana w tej pracy twórczość komediowa jest dziełem wielu bardzo różnorodnych osób, którzy w swym podejściu do komizmu są bardzo zróżnicowani. W sumie dokonano analizy 806 występów w czterech kulturach: anglojęzycznej Stanów Zjednoczonych, francuskojęzycznej pogranicza Francji i Szwajcarii, polskojęzycznej Polski i chińskojęzycznej Tajwanu i Chin. Motywy polityczne pojawiły się w aż 368 występach, co stanowi 46% wszystkich przeanalizowanych występów. Występy kategorii A przy liczbie 41 stanowią 11% wszystkich politycznych występów komicznych (a 5% wszystkich występów komicznych), występy kategorii B przy liczbie 87 stanowią 23% (11%), występy kategorii C przy liczbie 130 stanowią 36 (16%), występy kategorii D przy liczbie 9 stanowią 3% (1%), a występy kategorii E przy liczbie 101 stanowią 27% (12.5%). Nawet przy odjęciu tej ostatniej i niepewnej kategorii E to aż 33% wszystkich analizowanych występów komicznych ma wyraźne motywy polityczne.

Z kolei w kręgu kultury szeroko pojmowanego Zachodu (tj. komizmy anglojęzyczne, francuskojęzyczne i polskojęzyczne bez komizmu chińskojęzycznego) w sumie przeanalizowano 694 występów komicznych, z czego 328 występów zawierało motywy polityczne. Stanowi to 47% wszystkich przeanalizowanych występów. Przy odjęciu ostatniej i niepewnej kategorii E

zostało 237 występów, czyli 34% wszystkich analizowanych występów komicznych ma wyraźne motywy polityczne.

Poziom upolitycznienia anglojęzycznego komizmu

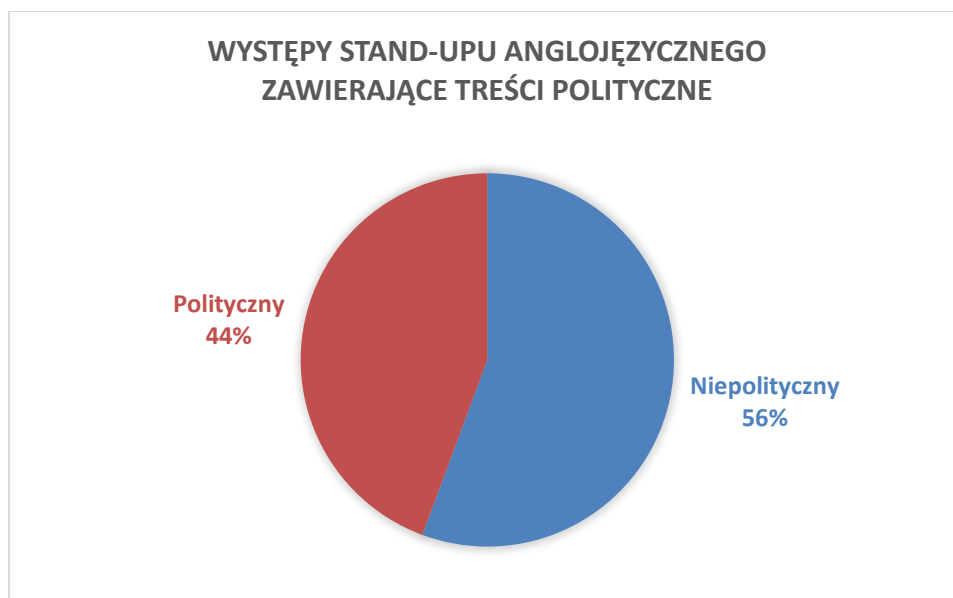
Na podstawie analizy wszystkich 415 anglojęzycznych występów można stwierdzić, że 184 występów ma odniesienia polityczne, co stanowi 44% wszystkich analizowanych występów komediowych po angielsku. Występy kategorii A stanowią 12% wszystkich politycznych występów, występy kategorii B stanowią 21%, występy kategorii C stanowią 39%, występy kategorii D stanowią 0%, a występy kategorii E 28%. Nawet przy odjęciu kategorii E to aż prawie 32% przeanalizowanego stand-upu amerykańskiego wciąż ma wyraźne odniesienia polityczne.

Występy stand-upowe w ramach programu *Conan* były polityczne w 47% (34% z wyłączeniem kategorii E), występy w ramach *Jimmy Kimmel Live!* były polityczne w 44% (28%), występy w ramach *The Late Show with Stephen Colbert* były polityczne w 42% (34%), oraz występy w ramach *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon* były polityczne w 38% (25%).

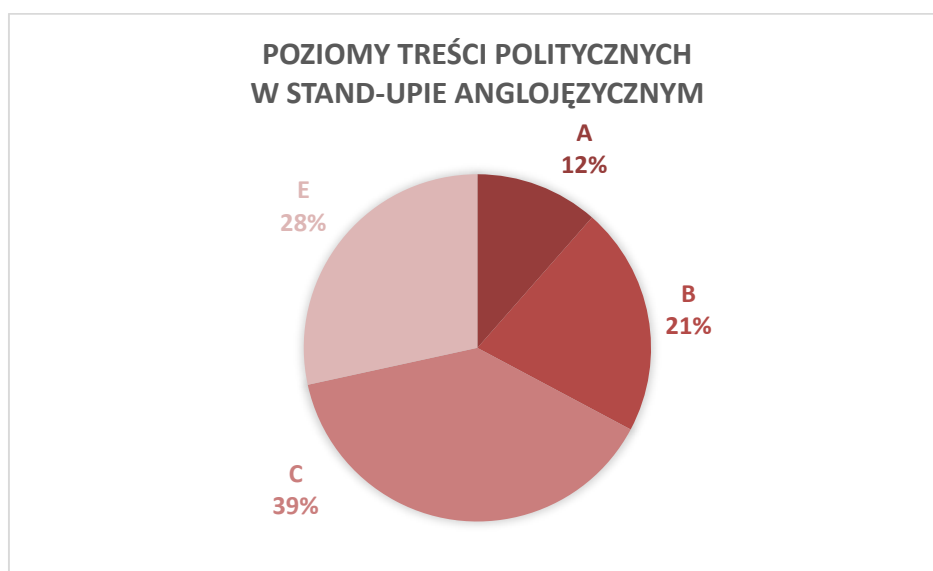
Najbardziej politycznym rokiem dla komizmu amerykańskiego był 2017 rok, kiedy 51% (40%) występów komicznych miało odniesienia polityczne. Najmniej polityczny był rok 2015, jako że wtedy tylko 33% (20%) występów miało odniesienia polityczne.⁴⁶

---

⁴⁶ Więcej na ten temat w podrozdziale pt. *Wzrost znaczenia komizmu politycznego*.

Źródło: opracowanie własne.

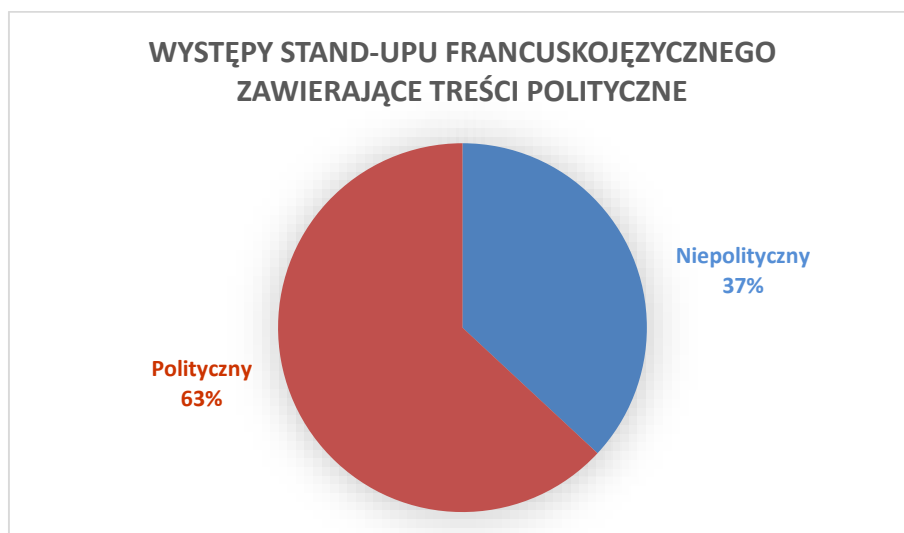

Źródło: opracowanie własne.

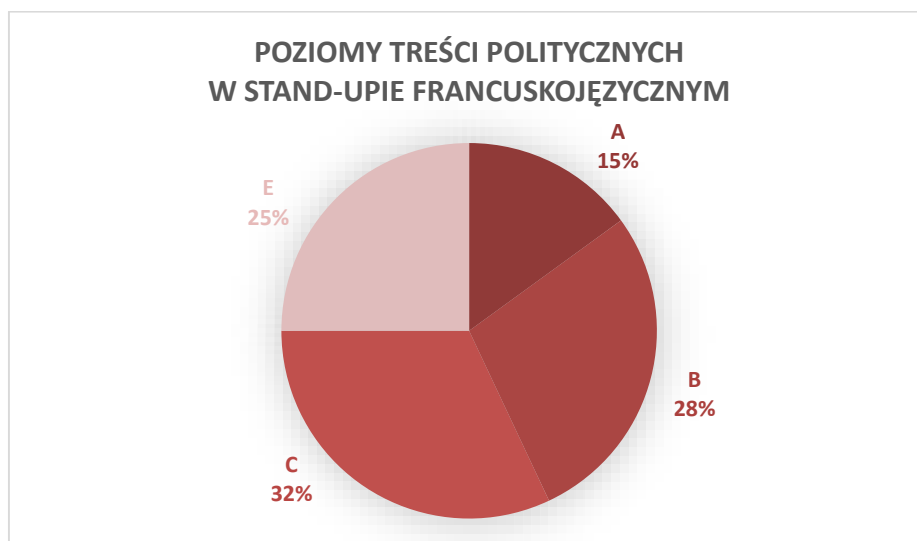
Poziom upolitycznienia francuskojęzycznego komizmu

Komizm francuskojęzyczny jest wyjątkowo polityczny – bardziej niż komizmy wszystkich pozostałych analizowanych kultur. Na podstawie analizy 130 francuskojęzycznych występów można stwierdzić, że 82 występy mają odniesienia polityczne, co stanowi 63%

wszystkich analizowanych występów komediowych po francusku. Nawet przy odjęciu kategorii E, wciąż 47% przeanalizowanego francuskojęzycznego stand-upu ma wyraźne odniesienia polityczne.

Źródło: opracowanie własne.

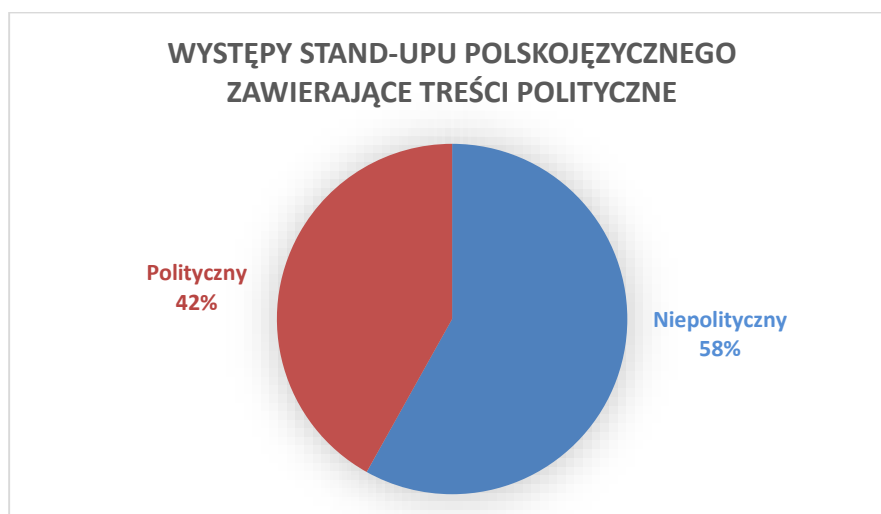

Źródło: opracowanie własne.

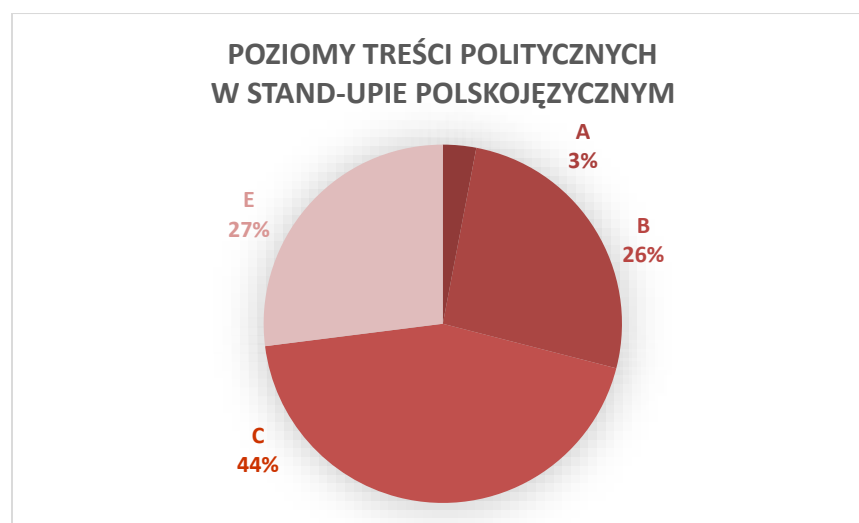
Poziom upolitycznienia polskojęzycznego komizmu

Komizm polski jest mniej polityczny niż komizm amerykański. Na podstawie analizy wszystkich 148 polskojęzycznych występów można stwierdzić, że 62 występy mają odniesienia

polityczne, co stanowi 42% wszystkich analizowanych występów komediowych po polsku. Występy kategorii A stanowią zaledwie 3% wszystkich politycznych występów, występy kategorii B stanowią 26%, występy kategorii C stanowią 44%, występy kategorii D stanowią 0%, a występy kategorii E 27%. Niemniej jednak, nawet przy odjęciu kategorii E to wciąż 30% przeanalizowanego polskojęzycznego stand-upu ma wyraźne odniesienia polityczne.

Źródło: opracowanie własne.

Źródło: opracowanie własne

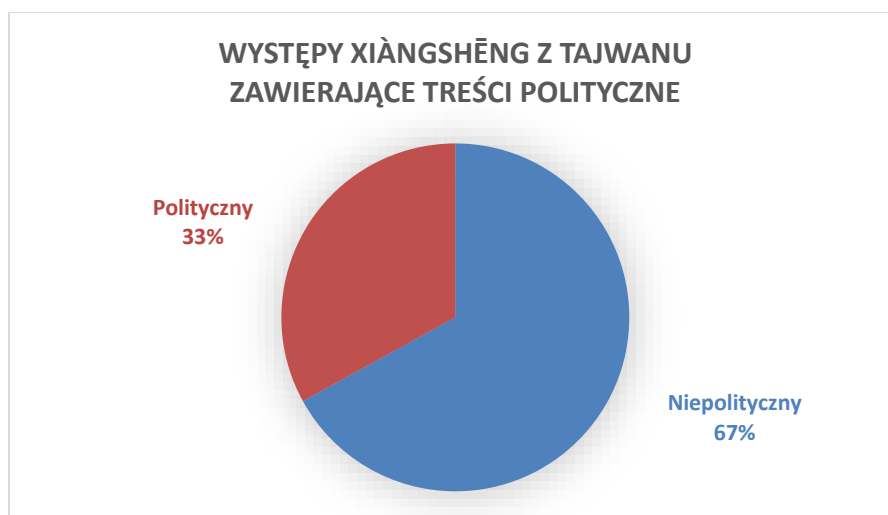

Poziom upolitycznienia chińskojęzycznego komizmu

Komizm chińskojęzyczny wydaje się być najmniej polityczny ze wszystkich analizowanych kultur. Na podstawie analizy wszystkich 111 chińskojęzycznych występów można stwierdzić, że 41 występów ma odniesienia polityczne, co stanowi tylko 37% wszystkich występów komediowych po chińsku.

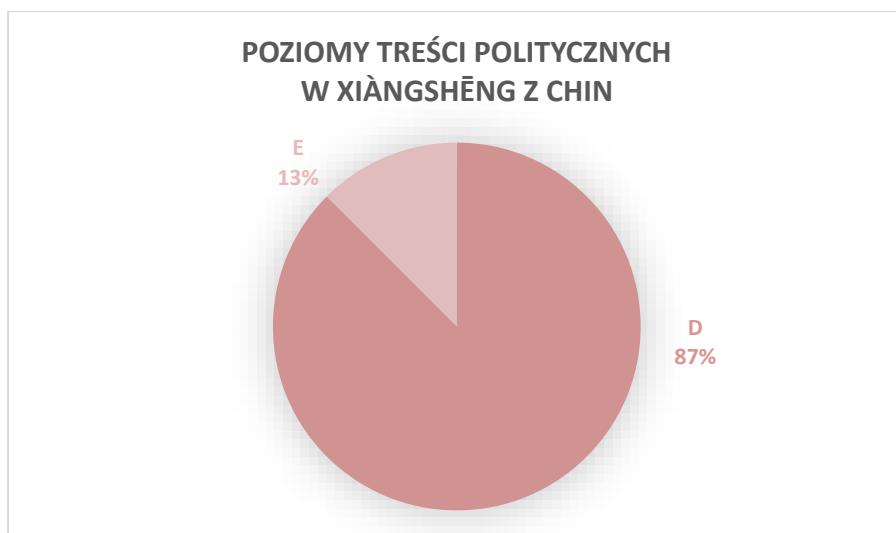

Źródło: opracowanie własne.

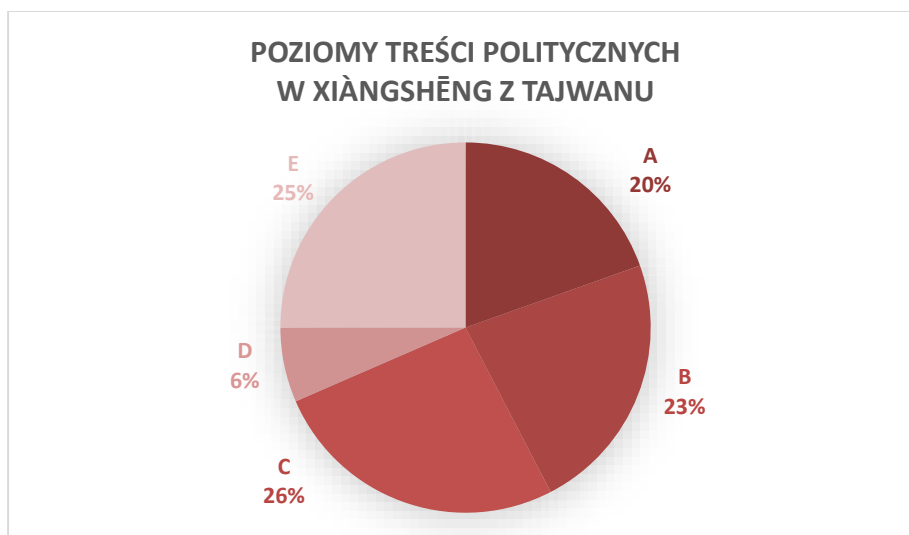

Źródło: opracowanie własne.

Niemniej jednak istnieją bardzo istotne różnice między komizmem Chin i Tajwanu. W kontekście Chin 8 z 11 przeanalizowanych występów ma odniesienia polityczne – ale w 7 przypadkach są to występy kategorii D a w jednym przypadku kategorii E. Występy kategorii A, B i C stanowią 0% wszystkich chińskich politycznych występów, natomiast występy kategorii D stanowią ich aż 87%, a występy kategorii E stanowią 13%.

Źródło: opracowanie własne.

Źródło: opracowanie własne.

Tymczasem na gruncie tajwańskim tylko 33 z wszystkich 100 występów ma odniesienia polityczne – a często treści polityczne nie są mówione wprost, lecz należy się ich doszukiwać w odniesieniach do historii. Występy kategorii A stanowią 18% wszystkich tajwańskich politycznych występów, występy kategorii B stanowią 21%, występy kategorii C stanowią 24%, występy kategorii D stanowią 6%, a występy kategorii E stanowią 31%. Po odjęciu kategorii E zaledwie 23% przeanalizowanego tajwańskiego komizmu ma wyraźne odniesienia polityczne.

Jak więc widać, specjalnie dla komizmu chińskojęzycznego powstała kategoria D, szczególnie dla analizowanego komizmu z Chińskiej Republiki Ludowej. Z jednej strony w zaobserwowanych wystąpieniach ewidentnie wyczuwalna jest odgórnie narzucona narracja promująca pewne wartości i postawy społeczne, z drugiej strony świadomość istnienia propagandy i cenzury w ChRL powodowała, że owa promocja wartości była z góry bardziej widoczna i oczywista. Na gruncie tajwańskim w sumie tylko 2 występy miały w miarę podobny (ale nie do końca) wydźwięk.

Popularność występów politycznych a niepolitycznych

Dokładne określenie popularności różnych występów jest bardzo trudne – z jednej strony serwis YouTube podaje liczbę odsłon/oglądnięć każdego występu, ale wejście na Youtubową stronę nie jest jednoznaczne z oglądnięciem programu, z drugiej strony nie jest to pełny obraz zasięgu danego występu, jako że często występy są także emitowane w telewizji czy na innych platformach online, w tym także w innych wideo w ramach samego YouTube – lub w ogóle ich nie ma online, jak w przypadku polskojęzycznych występów Comedy Club. Z tego powodu przedstawiane tu dane są wyłącznie szacunkowe i ogólne – mogące z czasem ulec zmianie.

Bezspornie, z wszystkich analizowanych występów, najbardziej popularne są chińskie występy xiàngshēng, gdyż są częściami Chūnwǎn, czyli corocznej Gali Chińskiego Nowego Roku. Program ten jest oficjalnie wpisany do Księgi rekordów Guinnessa jako najchętniej oglądany program telewizyjny na świecie. W analizowanym w tej pracy okresie 2014-2019 oglądalność Chūnwǎn wzrosła z kilkuset milionów do ponad miliarda ludzi w 2018 roku (Lo, 2019).

Popularność wszystkich pozostałych analizowanych występów (tj. zarówno zachodnich jak i tajwańskich) jest zdecydowanie mniejsza. Nie powinno to być zaskakujące, biorąc pod uwagę świadomie wybrane ograniczenia przy doborze występów komediowych do analizy. O ile

w komizmie największą popularnością cieszą się tzw. comedy specials, czyli ok. godzinne występy w wykonaniu pojedynczego słynnego komika, o tyle analiza twórczości zaledwie garstki najbardziej znanych komików nie miałaby większego sensu, gdyż bardziej wartościowe informacje można uzyskać mierząc szersze trendy w świecie komizmu. Mimo to, niektóre analizowane występy miały na platformie YouTube wielomilionowe zasięgi oglądalności. Najmniej popularne występy miały mniej więcej 40 tys. obejrzeń.

W komizmie anglojęzycznym na 471 analizowanych występów na platformie YouTube aż 64 występy były obejrzone ponad milion lub więcej razy. W ramach tego 37 występów 'tylko' przekroczyło próg 1 miliona obejrzeń a 27 występów miało wielomilionowe obejrzenia: 17 przekroczyło próg 2 milionów obejrzeń, 6 przekroczyło próg 3 milionów obejrzeń, 2 przekroczyło próg 4 milionów obejrzeń i 2 przekroczyło próg 6 milionów obejrzeń. Z tych 64 występów 31 występów miało miejsce w programie CONAN, 26 w programie The Tonight Show Starring Jimmy Fallon, 7 w programie The Late Show with Stephen Colbert, oraz żaden w Jimmy Kimmel Live! (w tym programie najwyżej oglądany stand-up to występ Willa Ferrella jako Ron Burgundy z 2019 z nieco ponad 500 tys. obejrzeń).

Tak więc, najbardziej popularne anglojęzyczne stand-upy to Ismo w CONAN z 2018 i Joe Wong w The Late Show with Stephen Colbert z 2018 każdy z ponad 6 milionami obejrzeń, Taylor Tomlinson w CONAN z 2019 i Sebastian Maniscalco w The Tonight Show Starring Jimmy Fallon z 2014 każdy z ponad 4 milionami obejrzeń, Jack Whitehall w The Tonight Show Starring Jimmy Fallon z 2016, Ronny Chieng w The Tonight Show Starring Jimmy Fallon z 2019, Vir Das w CONAN z 2017, Jerry Seinfeld w The Late Show with Stephen Colbert z 2016, Taylor Tomlinson w CONAN z 2017 i Daniel Sloss w CONAN z 2018 każdy z ponad 3 milionami obejrzeń.

W grupie 27 anglojęzycznych występów z wielomilionowymi obejrzeniami 12 miało odniesienia polityczne, co stanowi 44%. Występy kategorii A przy liczbie 2 stanowią 16%, występy kategorii B przy liczbie 4 stanowią 33%, występy kategorii C przy liczbie 2 stanowią 16%, występy kategorii E przy liczbie 4 stanowią 33%. W grupie 37 występów z milionowymi obejrzeniami 17 miało odniesienia polityczne, co stanowi prawie 46%. Występy kategorii A przy liczbie 4 stanowią ponad 23%, występy kategorii B przy liczbie 4 stanowią 23%, występy kategorii C przy liczbie 4 stanowią 23%, występy kategorii E przy liczbie 5 stanowią ponad 29%.

Warto dodać, że o ile najpopularniejszy występ (Ismo z 2018) nie był polityczny, to drugi najpopularniejszy (Joe Wong z 2018) był polityczny kategorii A, trzeci najpopularniejszy (Taylor Tomlinson z 2019) był polityczny kategorii C, siódmy najpopularniejszy był kategorii A, ósmy kategorii B, dziesiąty kategorii C i jedenasty kategorii B.

Na gruncie francuskim sytuacja ma się podobnie, ale na wyższym szczeblu, gdyż większość występów przekroczyła milion obejrzeń na platformie YouTube. Prawdopodobnie scentralizowany charakter komizmu francuskojęzycznego w postaci jednego głównego festiwalu w Montreux powoduje, że każdy występ ma dostęp do szerszej widowni niż rozbite i konkurujące ze sobą programy komediowe w Stanach Zjednoczonych. W efekcie na 130 analizowanych występów aż 105 było obejrzone ponad milion lub więcej razy. W ramach tego 32 występy 'tylko' przekroczyły próg 1 miliona obejrzeń, a kolejne 73 występów miało wielomilionowe obejrzenia: 5 przekroczyło próg 10 milionów obejrzeń, 3 przekroczyło próg 8 milionów obejrzeń, 3 przekroczyło próg 7 milionów obejrzeń, 2 przekroczyło próg 6 milionów obejrzeń, 9 przekroczyło próg 5 milionów obejrzeń, 12 przekroczyło próg 4 milionów obejrzeń, 13 przekroczyło próg 3 milionów obejrzeń, 26 przekroczyło próg 2 milionów obejrzeń.

Tak więc, najbardziej popularne francuskojęzyczne stand-upy to Artus z 2018, Djimo z 2018 i Blanche Gardin z 2019 każdy z ponad 12 milionami obejrzeń, Blanche Gardin z 2017 i Bun Hay Mean z 2016 każdy z ponad 11 milionami obejrzeń, Artus z 2016 (dwa występy) i Rachid Badouri z 2017 każdy z ponad 8 milionami obejrzeń, Oliver de Benoist z 2015, Nawell Madani z 2015 i Blanche Gardin z 2016 każdy z ponad 7 milionami obejrzeń, Fary z 2015 i Djal z 2016 z ponad 6 milionami obejrzeń. Z tych 13 występów wszystkie miały odniesienia polityczne, wyjątek stanowił występ Djimo w 2018 i Artusa w 2016 – 1 kategorii A, 3 kategorii B, 4 kategorii C, 3 kategorii E.

W grupie 73 francuskojęzycznych występów z wielomilionowymi obejrzeniami 47 miało odniesienia polityczne, co stanowi 64%. Występy kategorii A przy liczbie 6 stanowią prawie 13%, występy kategorii B przy liczbie 12 stanowią 25%, występy kategorii C przy liczbie 16 stanowią 34%, a występy kategorii E przy liczbie 13 stanowią 27%.

Jak więc widać, upolitycznienie komizmu anglojęzycznego jak i francuskojęzycznego, jak najbardziej dotyczy również najpopularniejszych występów, które proporcjonalnie są tak samo upolitycznione jak całość analizowanych anglojęzycznych i francuskojęzycznych występów komicznych.

Popularność występów kategorii A. W ramach analizy komizmu 41 występów uzyskało najwyższą kategorię polityczności A: 21 w komizmie anglojęzycznym, 12 w komizmie francuskojęzycznym, 6 w komizmie chińskojęzycznym Tajwanu i 2 w komizmie polskojęzycznym. O ile w przypadku występów polskich i tajwańskich ciężko określić oglądalność to angielskojęzyczne i francuskojęzyczne występy będące na YouTube plasują się na różnych poziomach popularności: od 89 tysięcy dla występu Robby Slowika z 2018 po aż 11 milionów dla występu Bun Hay Mean z 2016. W sumie 11 występów miało poniżej pół miliona obejrzeń, 5 przekroczyło pół miliona, 8 przekroczyło 1 milion, a kolejne 8 występów uzyskało wyniki kilku-kilkunastomilionowe.

Prawie wszystkie francuskie występy kategorii A miały oglądalność powyżej miliona lub więcej – tylko występy Virginie Fortin z 2019 i Alex Vizorek z 2017 nie przekroczyły miliona obejrzeń i miały ich po kilkaset tysięcy. Najpopularniejszy występ tej kategorii to był występ Bun Hay Mean (znany jako śmieszny Chińczyk), który w 2016 wyśmiewał Algierczyków, homofobię Europejczyków, oraz omawiał homoseksualizm w Tunezji i Maroku.

Na anglojęzycznym gruncie 15 występów nie przekroczyło 1 miliona obejrzeń a 4 występy przekroczyły tę granicę. Jedyne 2 występy – oba w wykonaniu amerykańsko-chińskich komików – miały kilka milionów obejrzeń. Joe Wong w 2018 miał ponad 6 milionów obejrzeń a Ronny Chieng w 2019 miał ponad 3 miliony obejrzeń. Wong wyśmiewał propozycję Donalda budowy muru granicznego z Meksykiem, wskazując że jako Chińczyk jest ekspertem od murów. Ronny Chieng wzywał do wyboru prezydenta Azjaty w Stanach Zjednoczonych.

Przykłady te wskazują, że komizm ponadstandardowo polityczny też potrafi być bardzo popularny, w takim samym stopniu jak komizm nieposiadający odniesień do polityki, oraz tak samo jak komizm nieposiadający odniesień do polityki może być, ale nie musi być popularny.

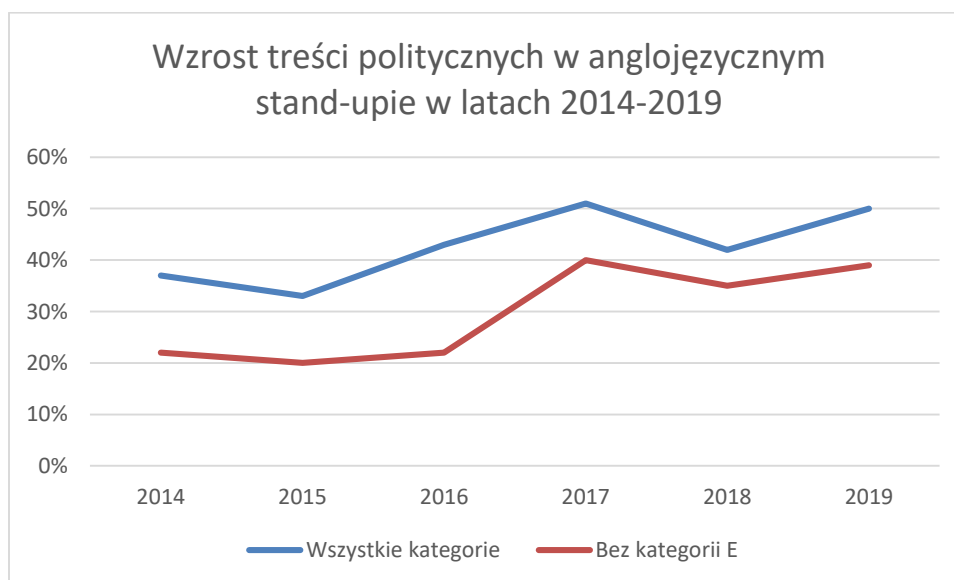
Wzrost znaczenia komizmu politycznego

Istnieją liczne głosy wskazujące na wzrost nie tylko znaczenia komizmu politycznego, ale ogólnie postępującego upolitycznienia komizmu. Lichter nie tylko jest zdania, że dziś komizm polityczny jest stałym, ciekawym i atrakcyjnym elementem przedstawiania politycznych idei w Ameryce, ale także uważa, że ta wzajemna współzależność amerykańskiej polityki i amerykańskiego komizmu tylko wzrosła i dziś pozostają mocno powiązane. Wskazuje on, że przez bardzo długi czas w amerykańskiej telewizji bardzo niewiele humoru i komizmu miało

odcień polityczny. Zdaniem Lichtera, jak i Zoglina, komizm programów typu late night nie tylko stał się polityczny, ale coraz bardziej się upolitycznia – a prowadzący te programy coraz częściej nie tylko nie unikają tematów politycznych, ale wręcz przeciwnie, coraz częściej otwarcie mówią o swoich opiniach i poglądach, *de facto* stając się uczestnikami społecznej debaty politycznej (Lichter i in., 2015; Zoglin, 2016).

Istotnym pytaniem jest, więc czy rzeczywiście cały komizm staje się coraz bardziej polityczny? Lichter i Zoglin skupiają się w swych ocenach na programach typu late night – Lichter w perspektywie kilku dekad, a Zoglin kilku lat. Czy podobne zjawisko jest obserwowalne w standupie okresu od 2014 do 2019 r.?

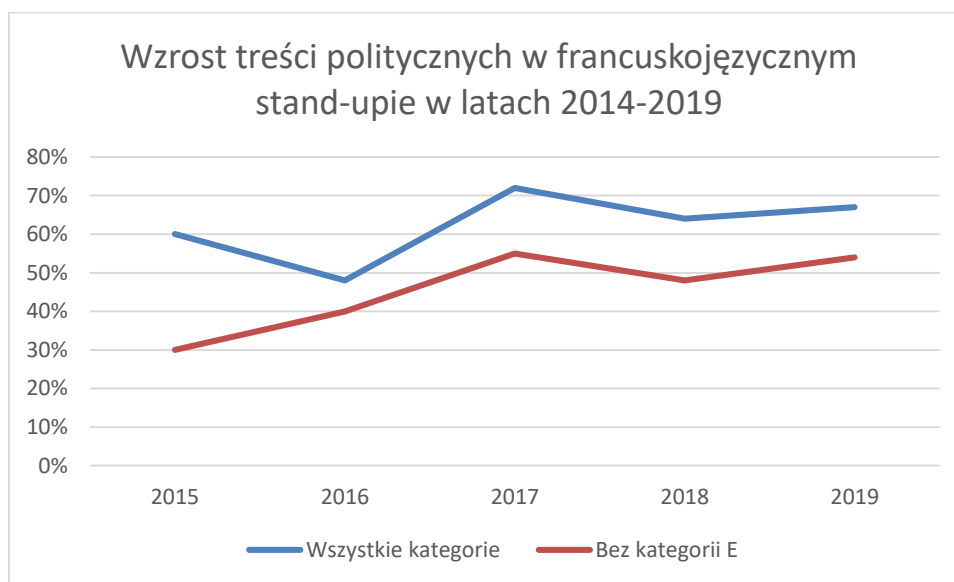
Najwięcej mogą nam powiedzieć dane dotyczące każdej kultury z osobna – zwłaszcza, że Lichter i Zoglin odnosili się tylko do komizmu Stanów Zjednoczonych. Na gruncie amerykańskim, w 2014 z 54 występów 20 miało odniesienia polityczne, co stanowi 37%. W 2015 z 45 występów 15 miało odniesienia polityczne, co stanowi 33%. W 2016 z 67 występów 29 miało odniesienia polityczne, co stanowi 43%. W 2017 z 88 występów 45 miało odniesienia polityczne, co stanowi 51%. W 2018 z 87 występów 37 miało odniesienia polityczne, co stanowi 42%. W 2019 z 74 występów 37 miało odniesienia polityczne, co stanowi 50%. Przy odjęciu kategorii E odsetki w komizmie anglojęzycznym wyglądają następująco: 2014 – 22%, 2015 – 20%, 2016 – 22%, 2017 – 40%, 2018 – 35%, 2019 – 39%.

Źródło: opracowanie własne.

Tak więc, powyższe dane rzeczywiście wskazują na wzrost upolitycznienia komizmu amerykańskiego – od 37% (22%) w 2014 do 50% (36%) w 2011. Nie jest to stały wzrost, gdyż po szczytowym roku 2017 z 51% (40%) odniesień politycznych, w 2018 roku nastąpił chwilowy spadek upolitycznienia analizowanego komizmu.

Czy podobnie rzecz się miała w stand-upie francuskim? Dane wskazują, że tak. W 2015 z 20 występów 12 miało odniesienia polityczne, co stanowi 60%. W 2016 z 25 występów 12 miało odniesienia polityczne, co stanowi 48%. W 2017 z 29 występów 21 miało odniesienia polityczne, co stanowi 72%. W 2018 z 25 występów 16 miało odniesienia polityczne, co stanowi 64%. W 2019 z 31 występów 21 miało odniesienia polityczne, co stanowi 67%. Przy odjęciu kategorii E odsetki we francuskojęzycznym komizmie wyglądają następująco: 2015 – 30%, 2016 – 40%, 2017 – 55%, 2018 – 48%, 2019 – 54%.

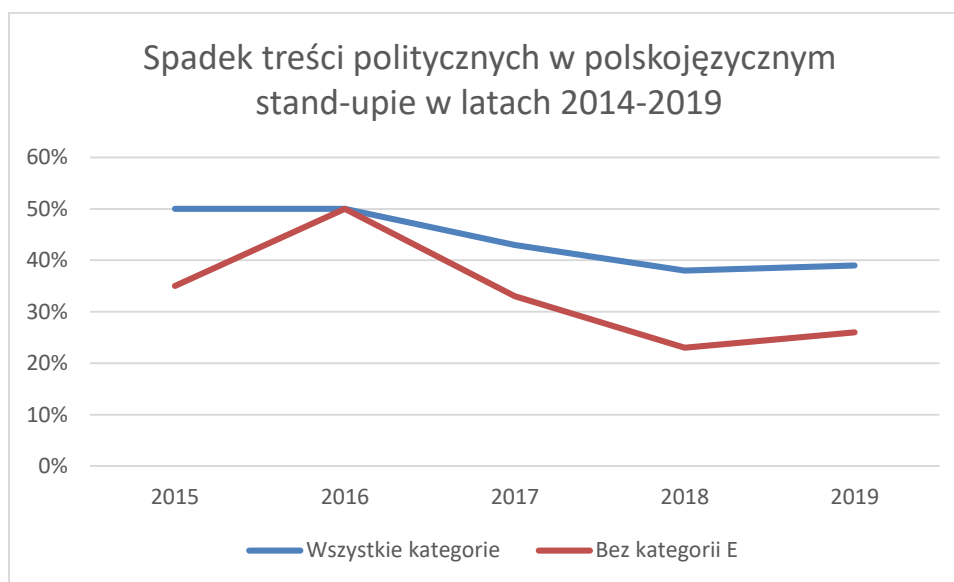
Źródło: opracowanie własne.

Krzywa wzrostu upolitycznienia komizmu francuskojęzycznego jest bardzo podobna do anglojęzycznej, z tą istotną różnicą, że zmienna dotycząca upolitycznienia ma wyższe wartości.

W polskim stand-upie sytuacja wygląda zgoła inaczej: obserwowalny jest spadek polityczności występów. W 2015 z 14 występów 7 miało odniesienia polityczne, co stanowi 50%. W 2016 z 14 występów miało odniesienia polityczne, co stanowi 50%. W 2017 z 30 występów

13 miało odniesienia polityczne, co stanowi 43%. W 2018 z 21 występów 8 miało odniesienia polityczne, co stanowi 38%. W 2019 z 69 występów 27 miało odniesienia polityczne, co stanowi 39%. Przy odjęciu kategorii E odsetki w polskojęzycznym komizmie wyglądają następująco: 2015 – 35%, 2016 – 50%, 2017 – 33%, 2018 – 23%, 2019 – 26%.⁴⁷

Źródło: opracowanie własne.

Treści komizmu politycznego różnych kultur

Poruszana przez komików tematyka polityczna w ramach 368 zdefiniowanych występów politycznych jest bardzo różnorodna. W każdej z analizowanych kultur dostrzegalne są odmienne preferencje w doborze tematów: niektóre tematy są obecne w wszystkich analizowanych kulturach, podczas gdy inne tematy w jednej kulturze mogą być popularne, podczas gdy w innej są praktycznie nieobecne. Ten podrozdział stanowi szczegółowy opis zaobserwowanych tematów politycznych, prezentuje ich charakter oraz przedstawia ich popularność w poszczególnych analizowanych kulturach. Tematy te to: politycy i przywódcy, ideologie polityczne, rasizm i relacje rasowe, terroryzm, partie polityczne, stosunki międzynarodowe, poprawność polityczna i wolność słowa jako temat w komizmie politycznym różnych kultur, kwestie światopoglądowe, szeroko rozumiane problemy społeczno-ekonomiczne,

⁴⁷ Przyczyny stojące za tym spadkiem mogą być różne i trudne do określenia. Temat ten jest ponownie poruszany w rozdziale IV.

przykłady treści niepoprawnych polityczne w komizmie różnych kultur, oraz propaganda i promocja wartości w komizmie chińskim.

Przed rozpoczęciem analizy treści, konieczne jest jednak wskazanie, że liczne terminy użyte do opisu dowcipów politycznych *de facto* stanowią synonimy. Tak więc, niezależnie czy zostało użyte słowo *żartował*, *wyśmiewał* czy *sarkastycznie chwalił*, *dziękował*, *życzył*, *mówił*, *sugerował*, *wskazywał* czy *wspominał* lub *był zdania że*, to w imię przejrzystości w pracy tej przyjęte jest, że wszystkie formy żartowania są wobec siebie równe. Innymi słowy, dowcip to dowcip, a wszystkie dowcipy są w swej naturze krytyczne lub jak ujmuje to Dorota Brzozowska: „dowcipy to teksty literatury ustnej, które są nazywane dowcipami” (Brzozowska, 2000, s. 14).

Szczegółowe dane na temat każdego występu wraz z linkami znajdują się w Indeksie występów.

Politycy i przywódcy w komizmie różnych kultur

Bezpośrednie odniesienia do konkretnych osób świata polityki zaobserwowano w 96 występach. Stanowi to 26% wszystkich zdefiniowanych politycznych występów komicznych oraz 12% wszystkich analizowanych występów komicznych. Bez wątplenia była to najczęstsza forma upolitycznienia komizmu, szczególnie w komizmie anglojęzycznym, ale też ogólnie zachodnim – chociaż dokładny sposób odnoszenia się do polityków bardzo mocno się różni między komizmem polskim, francuskim a amerykańskim. Co ciekawe, na gruncie chińskojęzycznym Chin oraz Tajwanu prawie w ogóle nie było bezpośrednich odniesień do współczesnych polityków. Pośrednich odniesień do polityków można się dopatrywać, co najwyżej w opowieściach historycznych, jako że mogą stanowić alegorię lub paralelę do bieżących wydarzeń politycznych.⁴⁸

Politycy i przywódcy w anglojęzycznym komizmie politycznym. Na gruncie amerykańskim odniesienia do konkretnych osób świata polityki zaobserwowano w 56 występach. Stanowi to 31% wszystkich zdefiniowanych anglojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi 14% wszystkich analizowanych anglojęzycznych występów komicznych. Na ogół w ramach jednego występu amerykańscy komicy wyśmiewają się tylko z jednego lub okazjonalnie dwóch polityków. W 33 występach stanowiących prawie 59%

⁴⁸ Rozwinięcie kwestii obecności polityków i przywódców w komizmie ma też miejsce w rozdziale IV w podrozdziale pt. *Stronniczość polityczna komizmu*.

przypadków wyśmiewania polityka bezpośrednio wyśmiewany był Donald Trump, w 7 występach stanowiących 12.5% Donald Trump i inny znany przedstawiciel świata polityki, a w kolejnych 3 występach stanowiących 5% były to pojedyncze osoby z rodziny Donalda Trumpa. Tym sposobem aż 44 występów stanowiących 79% amerykańskich dowcipów o politykach i osobach świata polityki skupiało się pośrednio i bezpośrednio na Donaldzie Trumpie. Innymi słowy, co dziesiąty analizowany amerykański występ stand-upowy odnosił się do prezydentury Donalda Trumpa.

Pierwsze dowcipy o Trumpie zaczęły się pojawiać w 2016 roku. Nate Bargatze sarkastycznie chwalił Trumpa, Andrew Dice Clay kwestionował powody, dla których Trump kandyduje, Maz Jobrani wskazywał na absurdalność kandydatury Trumpa, Chris Gethard wspominał o upadku demokracji w wyniku wyboru Trumpa, Marques Ray tylko wspominał nazwisko Trumpa i to wystarczyło by rozśmieszyć publiczność, Cory Kahaney śmiała się z trudności pracy fryzjera Trumpa, Alingon Mitra wyśmiewał absurdalność kandydatury Donalda Trumpa, Rory Scovel był zdania, że wraz z zwycięstwem Trumpa wszyscy zginiemy, a Daniel Sloss żartował, że każdy idiota może kandydować na prezydenta (treść występu Sloss znajduje się w Aneksie VI).

W 2017 roku Daniel Sloss śmiał się, że mimo iż jest obcokrajowcem to płaci wyższe podatki niż Trump, Emily Heller porównywała nieprzewidywalność Trumpa do zachowania psa, Jaboukie Young-White dowcipkował na temat, jak jego życie się zmieniło od czasu wyboru Trumpa, Ismael Loutfi opisywał przygodę jaka go spotkała w wieczór wyboru Trumpa na prezydenta, Sam Jay krytykowała liberałów za doprowadzenie do wyboru Trumpa, Brad Wenzel wyśmiewał wygląd Trumpa, Kurt Braunohler stwierdził, że to szalone iż doszło do wyboru Trumpa, Sofia Niño de Rivera opisując opinie Trumpa o Meksyku wyśmiała samą siebie, Cristela Alonzo wyśmiewała m.in. zachowanie innych w obliczu wygranej Trumpa, Dina Hashem tłumaczyła, dlaczego sarkastycznie zagłosowała na Trumpa (tj. oddała głos na Trumpa i w ramach dowcipu tłumaczy się z tego sarkastycznego zachowania). Spośród pozostałych Jack Whitehall jako Brytyjczyk dziękował Ameryce za wybór Trumpa, Joel Kim Booster narzekał na stan kraju w trakcie prezydentury Trumpa, Dan St. Germain wyśmiewał wypowiedzi Trumpa, Vir Das wyśmiewał stosunek Trumpa do Meksykanów, duet The Umbilical Borthers wyśmiewał politykę zagraniczną Trumpa wobec Australii, Ramy Youssef wyśmiewał opinie i argumenty

Trumpa, Brian Regan kwestionował chęć kogokolwiek do bycia prezydentem, a Rod Man wyśmiewał skład kabinetu Trumpa.

W 2018 roku Kathleen Madigan wyśmiewała sędziwy wiek Trumpa i wielu innych amerykańskich polityków, Ted Alexandro żartował, że w latach 90. wydawało się, iż losy życiowe Donalda Trumpa i Billa Cosbego będą się układać odwrotnie (treść występow Madigan i Alexandro znajdują się w Aneksie VI), Rachel Feinstein wyśmiewała zachowanie swojej liberalnej matki w kontekście wyboru Trumpa, Mary Mack żartowała, że chciałaby się obudzić po prezydenturze Trumpa, Jena Friedman żartowała ze społecznej percepcji mężczyzn w kontekście wyboru Trumpa, Jourdain Fisher zasugerował, że Trump może wywołać apokalipsę, Joe Wong wyśmiewał pomysł Trumpa na budowę muru, Sean Donnelly wyśmiewał niekompetencję Trumpa, Mary Gallagher zasugerowała, że Trump nie ma duszy.

W 2019 roku Alex Edelman wyśmiewał prezydenturę Trumpa w kontekście historii goryla, Nish Kumar jako Brytyjczyk sarkastycznie dziękował Ameryce za wybór Trumpa, Taylor Tomlinson wyśmiewała prezydenturę Trumpa w kontekście omawiania swojego chłopaka, Mark Normand wspominał o Trumpie w kontekście omawiania sytuacji i postaci bezdomnego człowieka, a Jimmy Carr wyśmiewał brak wiedzy Trumpa oraz jego pomysł budowy muru z Meksykiem.

Odnośnie rodziny Trumpa Katherine Ryan w 2017 r. żartowała z filosemityzmu Ivanki Trump, Mo Amer w 2017 r. żartował ze wspólnego lotu samolotem z Ericiem Trump, Cory Kahaney w 2018 r. żartowała, że chce brać te same narkotyki co Melania Trump.

Poza prezydentami, inne głowy państw oraz politycy też byli wyśmiewani: Daniel Sloss w 2018 r. i Will Ferrell (jako Ron Burgundy) w 2019 r. śmiali się z Władimira Putina, Simon Amstell w 2015 r. żartował z Królowej Elżbiety, Rory Albanese w 2018 r. śmiał się z Oprah Winfrey (w kontekście poparcia dla jej kandydatury na prezydenta), a Daniel Sloss w 2015 r. żartował z Adolfa Hitlera.

Niemniej jednak, zdecydowana większość polityków i głów państw była wspomniana przy okazji omawiania lub wyśmiewania ówczesnie urzędującego prezydenta: Brian Regan w 2017 żartował z Kim Jong-Una i Trumpa, Kathleen Madigan w 2017 chwaliła Justina Trudeau i wyśmiewała Trumpa oraz Nancy Pelosi, Rod Man w 2017 wyśmiewał Bena Carsona w kontekście gabinetu Trumpa, duet The Umbilical Brothers w 2017 wyśmiewał relacja Trumpa z Malcolmem Turnbullem i Steven Banonem, Ian Edwards w 2014 porównywał Ala Sharptona

oraz Jessie Jacksona do Baracka Obamy. Także Hillary Clinton zawsze była omawiana tylko i wyłącznie w relacji do Donalda Trumpa. Komicy którzy żartowali zarówno z Trumpa i Clinton to Cory Kahaney w 2016, Alington Mitra w 2016, Daniel Sloss w 2016, Rory Scovel w 2016 oraz Ramy Youssef w 2017. W kontekście występów Gad Elmaleh z 2016 i Khalid Rahman z 2017 trudno powiedzieć o kim dokładnie mówili.

Politycy i przywódcy we francuskojęzycznym komizmie politycznym. We francuskim komizmie odniesienia do konkretnych osób świata polityki zaobserwowano w 18 występach. Stanowi to 26% zdefiniowanych francuskojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi blisko 17% wszystkich analizowanych francuskojęzycznych występów komicznych. Do wyśmiewanych polityków należą: François Hollande, Éric Zemmour, Dominique Strauss-Kahn, Marine Le Pen, Emmanuel Macron, Marion Maréchal-Le Pen, Brigitte Macron, Christophe Blocher, Charles De Gaulle, François Fillon, Jacques Chirac, Bernadette Chirac, Nicolas Sarkozy, Carla Bruni oraz zagraniczni przywódcy jak Donald Trump, Barack Obama, Angela Merkel, Fidel Castro, Hillary Clinton. Jak na ironię, dokładnie tak jak w Stanach Zjednoczonych, najbardziej wyśmiewanym politykiem była... Donald Trump. Żarty z Trumpa pojawiają się częściej niż żarty z jakiegokolwiek innego francuskiego lub światowego polityka, ale nie aż w takim stopniu jak w Ameryce – 'tylko' 25% wszystkich odniesień do osób zaangażowanych w politykę omawiało także postać Donalda Trumpa.

Drugim najbardziej wyśmiewanym politykiem w komizmie francuskim i najbardziej wyśmiewanym francuskim politykiem był François Hollande: 20% wszystkich występów zawierających odniesienia do osób zaangażowanych w politykę miało związek z nim. W sumie tylko 30% odniesień do osób zaangażowanych w politykę we francuskojęzycznym komizmie odnosi się do urzędującego lub byłego prezydenta Francji (jak Jacques Chirac, Nicolas Sarkozy, François Hollande, Emmanuel Macron). Liczba ta wzrasta, do 35%, gdy się weźmie pod uwagę odniesienia do ich żon.

Na ogół w ramach jednego występu francuscy komicy wyśmiewają się tylko z jednego lub okazjonalnie dwóch polityków, chociaż zdarza się więcej. Donald Trump prawie zawsze był omawiany / wyśmiewany razem z innymi politykami, a szczególnie z Éricem Zemmourem, który pojawia się w 15% wszystkich odniesień do osób zaangażowanych w politykę i też zawsze był omawiany z kimś innym. Przykładem odniesienia do był występ komika Fary z 2015 roku:

(...) *Poważnie, czy wiecie, kto był najbardziej zniechęconą osobą we Francji w 2013 roku? Nabilla Benattia. Tak, ona ma nazwisko. [śmiech publiczności] Nabilla najbardziej zniechęcona wśród francuzów! Cieszymy się, że mamy możliwość mówić o tym jak Nabilla dźgnęła swojego chłopaka. Cieszymy się że, dźgnęła chłopaka i że możemy powiedzieć „miałem rację, ona naprawdę jest arabką!” [lekki śmiech publiczności] Panowie, przestańcie udawać że „okej, ale ona w ogóle nie jest w moim typie. Ona wcale nie jest naturalna. Ona jest sztucznie przerobiona...” Przepraszam! Ale takie przerobienie jest warte ceny, jasne?! [śmiech publiczności] Ja rozpoznaję sklep, w którym kupiła sobie swoje piersi. Nie dla mojej żony, ale dla siebie, hobbisatycznie, jak nie mam nic do roboty [śmiech publiczności] to zongluję sobie do nich, jasne? Nabilla najbardziej zniechęconą wśród Francuzów! To znaczy, że jest bardziej zniechęcona niż Éric Zemmour. On nie jest nawet w pierwszej 10, ten drań, sprawdziłem! [lekki śmiech publiczności] Jaki facet we Francji chętniej spędziłby wieczór z Érickiem Zemmourem niż z Nabillą?! Poza samym Érickiem Zemmourem... [śmiech publiczności i oklaski] (...)*

Najwięcej odniesień do osób zaangażowanych w politykę miał występ kategorii B komika-magika Eric'a Antoine, który w ramach swojego występu odniósł się aż do trzech prezydentów i ich żon. Byli to Jacques Chirac i Bernadette Chirac, Nicolas Sarkozy i Carla Bruni oraz François'a Hollande.

Politycy i przywódcy w polskojęzycznym komizmie politycznym. W polskim komizmie odniesienia do konkretnych osób świata polityki zaobserwowano w przynajmniej 15 występach. Stanowi to 24% zdefiniowanych polskojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi blisko 10% wszystkich polskojęzycznych występów komicznych. Na ogół w ramach jednego występu polscy komicy wyśmiewają się tylko z jednego lub okazjonalnie dwóch polityków. Do wyśmiewanych polityków należą: Jarosław Kaczyński, Andrzej Duda, Anna Grodzka, Robert Biedroń, Bronisław Komorowski, Beata Szydło, Bartłomiej Misiewicz, Antoni Macierewicz, Lech Kaczyński, Beata Mazurek, Szymon Hołownia. Najwięcej odniesień do osób zaangażowanych w politykę miał występ kategorii B Tomasza Koleckiego u Kuby Wojewódzkiego w 2015 roku – w ramach występu Kolecki wspominał aż o 5 politykach: Andrzeju Dudzie, Bronisławie Komorowskim, Magdalenie Ogórek, Ewie Kopacz

oraz Annie Grodzkiej. Co ciekawe, Rafał Rutkowski w 2019 r. w dwóch osobnych występach żartował z bliżej nieokreślonych polityków: anonimowego kolegi, który został ministrem oraz anonimowego wiceministra.

W odróżnieniu od komizmu amerykańskiego, gdzie wśród polityków to urzędujący prezydent był głównym celem żartów, w polskim komizmie to Jarosław Kaczyński był czołowym wysmiewanym politykiem, chociaż Andrzej Duda był tuż za nim i gdy Duda był wysmiewany to nigdy nie był wysmiewany w pojedynkę – w każdym występie, w którym komik zdecydował się wspomnieć o urzędującym prezydencie pojawiło się także odniesienie do innej osoby zaangażowanej w politykę, jak Beata Mazurek czy Robert Biedroń.

Politycy i przywódcy w chińskojęzycznym komizmie. W analizowanym komizmie chińskojęzycznym praktycznie nie było odniesień do współczesnych polityków. W ramach analizowanego komizmu Tajwanu i Chin ani razu nie pojawiło się nazwisko jakiegokolwiek polityka. Jedynie w komizmie z Tajwanu tylko dwa razy pojawia się pośrednie odniesienie do jednego polityka: Hán Guóyú 韓國瑜 znanego też jako Han Kuo-yu, byłego burmistrza Kaohsiung (drugiego największego miasta na Tajwanie) oraz kandydata na prezydenta w 2020 z ramienia partii Kuomintang. Miało to miejsce w wystęпах pod tytułem *Rúci xiàoshùn* 如此孝順 czyli *Taka synowksa pobożność* w wykonaniu Chén Yīnglǒu i Gǔ Xīn oraz *Nǎge jiǔjiā* 哪個酒家 czyli *Która karczma?* w wykonaniu Chén Yīnglǒu i Wū Míngǔ. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że odniesienia te nie były formułowane wprost, gdyż ani razu nie pada ani nazwisko ani imię Han Kuo-yu, lecz z omawianego kontekstu dla Tajwańczyków wyraźnie wiadomo do kogo sytuacja się odnosi. Kontekst ten wynika m.in. z użycia zwrotu *fādàcái* (trad. 發大財), który oznacza „wielki dobrobyt”. Zwrot ten był sloganem wyborczym Han Kuo-yu w kampanii wyborczej poprzedzającej elekcję na stanowisko burmistrza, jednak w ramach debaty w radzie miasta Kaohsiung, gdy został zapytany jakie konkretne plany ma na rozwój miasta, Han Kuo-yu po prostu odpowiedział, że chce zapewnić „wielki dobrobyt”. Od tamtej pory zwrot ten stał się obiektem drwin jego przeciwników politycznych, którzy odpowiedź uznali za intelektualnie pustą i na bieżąco sarkastycznie wzajemnie życzyli sobie wielkiego dobrobytu.

Bardziej niż odniesienia do współczesnych polityków, analizowany komizm tajwański odnosił się do różnych wydarzeń i postaci z historii Chin jako ponadczasowych alegorii

bieżących wydarzeń. W tym kontekście występy komiczne wspominają m.in.: Cesarzową Cixi 慈禧太后, generała okresu trzech królestw Cáocāo 陶謙, znanego pustelnika Táo Qián 陶潛, syn Cáocāo poeta Cáo Zhí 曹植, czy generała wojsk Południowego Song Yuèfēi 岳飛. W ramach jednego takiego występu, wyciągając wnioski z historii Generała Cáocāo, komicy opowiedzieli historię stanowiącą przestrożę dla wszystkich polityków: niech ostrożnie traktują artystów, gdyż niezależnie od tego jak bardzo ktoś jest potężnym i utalentowanym politykiem, to artyści i tak mogą zszargać jego reputację – tak jak pisarze i poeci w historii oczernili postać generała Cáocāo.

Ideologie polityczne w komizmie różnych kultur

Bezpośrednie odniesienia do ideologii politycznych zaobserwowano w przynajmniej 45 występach. Stanowi to 12% wszystkich zdefiniowanych politycznych występów komicznych oraz 5.5% wszystkich analizowanych występów komicznych. Można wskazać na główne pięć ideologii, do których komicy lubią się odnosić i według kolejności to: feminizm, nazizm, liberalizm, ekologizm (zieloni), komunizm. Dodatkowym tematem był podział prawica-lewica.⁴⁹

Bezspornie, wśród omawianych ideologii największą popularnością w komizmie zachodnim cieszy się feminizm, do tego stopnia, że można wskazać na różne podejścia komików do tematu: jedni komicy feminizmu bronią, inni go wyśmiewają. Stoi to w kontraście do pozostałych ideologii, zwłaszcza nazimu, który zawsze był wyśmiewany lub omawiany w negatywny sposób, lub ekologii, która zawsze była omawiana, jako pożyteczna konieczność. Jedynie liberalizm też jest przedstawiany na dwa różne sposoby: albo był pośrednio wyśmiewany albo wspomniany w neutralnym tonie. Co ciekawe, stosunkowo często dochodzi do połączenia omawiania feminizmu i nazizmu.

Poza powyższymi przykładami, bardzo popularnym tematem był rasizm i wszelkie relacje rasowe – szczególnie na gruncie amerykańskim. Temat ten, z racji jego znaczenia i rozmiarów, jest jednak omówiony w osobnym podrozdziale.

Ideologie polityczne w anglojęzycznym komizmie. W amerykańskim komizmie odniesienia do ideologii politycznych zaobserwowano przynajmniej w 22 występach. Stanowi to

---

⁴⁹ Inne ideologie, jak np. socjaldemokracja czy chadecja, w ogóle nie są poruszane. W czwartym rozdziale znajduje się wytłumaczenie, dlaczego tak jest.

prawie 12% zdefiniowanych anglojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi ponad 5% wszystkich anglojęzycznych występów komicznych.

Feminizm był bezsprzecznie bardzo popularnym tematem w analizowanym komizmie amerykańskim i odniosły się do niego liczne komiczki. Alice Wetterlund w 2016 r. omawiała feministyczną nienawiść do mężczyzn oraz męską nienawiść do feminizmu. Według Mo Welch w 2018 r. tylko prawdziwe feministki znają wszystkie nazwy żeńskich drużyn koszykówki. Sofia Niño de Rivera w 2017 (po hiszpańsku ale z angielskimi napisami) w ramach żartu podzieliła feministki na te, które walczą o słuszne sprawy i te, które walczą o bzdety. Cristela Alonzo w 2017 r. śmiała się z tego, że jest złą kobietą i feministką, gdyż feminizm wywołuje u niej kompleksy.

Mężcy komicy też poruszają kwestię feminizmu w swoich występach. Sam Morril w 2019 r. argumentował jak łatwo dziś być uznanym za feministę. Mark Normand w 2014 r. określił się jako feminista, ale żartował z trudności w rozróżnieniu między kobietami feministkami a tymi, które feministkami nie są. Pete Lee w 2018 r. określił siebie, jako feministę, ale też wyśmiewał radykalny feminizm swojej matki (treść występu Lee znajduje się w Aneksie VI)

Wyśmiewanie hipokryzji feministek było często stosowaną metodą komiczną. Nikki Glaser w 2017 żartowała z swojej feministycznej hipokryzji, gdyż będąc w samolocie cieszyła się, że pilot jest kobietą, ale też martwiła się czy z tego powodu doleci żywa. Bonnie McFarlane w 2018 r. wyśmiewała hipokryzję feministek w kwestii płacenia w trakcie randek. Podobnie Marina Franklin w 2016 wyśmiewała swój własny płytki feminizm, który kończy się tam, gdzie zaczynają pieniądze jej partnera. W odwrotny sposób śmiała się Leah Bonnema, która w 2019 w bardzo stanowczy sposób wyśmiewała mizoginizm i hipokryzję mężczyzn w podejściu do antykoncepcji.

Drugą często omawianą ideologią był nazizm. Jena Friedman w 2018, Rory Albanese w 2018 oraz Joel Kim Booster w 2017 opisywali jak nazizm wrócił i ma się dobrze w Ameryce a Judd Apatow żartując ze swojego semickiego wyglądu powiedział, że jakkolwiek rysunek jego twarzy wygląda jak nazistowska propaganda. Co ciekawe, zarówno Friedman i Booster mówiąc o nazistach w ramach swoich występów także wyraźnie wspominali o Donaldzie Trumpie.

Liberalizm też znajduje się na celowniku, ale miał on bardziej charakter pośredniej autokrytyki: Rachel Feinstein wyśmiewała przesadnie liberalne poglądy swojej mamy, a Dan St. Germain w 2017 r. wyśmiewał własną liberalną głupotę.

W kontekście pozostałych ideologii, to Chris Laker w 2017 wyśmiał wygląd nader zaangażowanej politycznie kobiety z agendą polityczną, Khalid Rahmaan w 2017 omawiał czarny nacjonalizm, a Dina Hashem w 2017 wskazała że głosowała na Trumpa, gdyż jego islamofobia uchroni ją przed niechcianym przez nią powrotem jej ojca z Bliskiego Wschodu do Ameryki.

Ideologie polityczne we francuskojęzycznym komizmie. We francuskim komizmie odniesienia do ideologii politycznych zaobserwowano w 17 występach. Stanowi to prawie 21% zdefiniowanych francuskojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi 16% wszystkich analizowanych francuskojęzycznych występów komicznych. Poruszana tematyka jest naprawdę różnorodna: Yacine Belhousse w 2018 r. promował postawy kosmopolityczne i humanistyczne, Waly Dia przedstawiał percepcję skrajnej francuskiej prawicy z punktu widzenia osoby o pochodzeniu imigranckim z Afryki, a apolityczny Guillaume Bats w 2015 stwierdził, że pochyla się w prawą stronę, ale tylko z powodu swojej niepełnosprawności a nie przekonań politycznych.

Odniesienia do ideologii pojawiają się nawet w najbardziej niespodziewanych momentach, jak np. w ramach występu magika-komika Erica Antoine'a z 20 lipca 2016 r. na festiwalu w Montreaux, który od samego początku występu zaznaczał, społecznie istotną rolę feminizmu, jako że za każdym wielkim magikiem stoi równie wielka, ale często niedoceniana asystentka – po czym od razu sugerował, że byli prezydenci Francji są jak magicy, którzy nic by nie osiągnęli bez pomocy swoich żon, jak np. wielki *Chiracini* ze swą Bernadette czy *Hollandus* ze swoimi kochankami.

W 2019 roku festiwal w Montreaux obrał jako temat przewodni zagadnienia ekologiczne i w taki oto sposób Marina Rollman w ramach występu omawiała globalne konsekwencje jedzenia mięsa w kontekście globalnego ocieplenia, Fabrice Éboué poruszył szereg tematów ekologicznych jak: wycinka Amazonii (wygląda jak jego łysiejąca głowa), aktywizm ekologiczny, postępujący weganizm, czy niehumanitarność zabijania homarów w Szwajcarii czy produkcja foie gras we Francji, Laura Laune w 2019 śpiewając komiczną piosenkę wyśmiewała zakłamaną i fałszywą ekologię i ochronę szwajcarskiego środowiska, punktowała też w niej

liczne nieekologiczne zachowania Szwajcarów, a Guillermo Guiz podkreślił że jest gotowy żartować ze wszystkiego co ekologiczne, od Greenpeace po nazistów gastronomii.

Tak jak w komizmie amerykańskim feminizm i nazizm to popularne tematy w komizmie francuskojęzycznym. Marina Rollman w ramach występu z 2018 r. omawiała feminizm w kontekście nierówności między kobietami a mężczyznami, Olivier de Benoist w 2015 wyśmiewał mizoginizm społeczny, Bun Hay Mean w 2019 mówił o żółtych kamizelkach i sytuacji kobiet we Francji, Alex Vizorek w 2018 zaprezentował tezę swojej pracy dyplomowej o tytule „Masturbacja a nazizm – wpływ YouPorn na ewolucję Trzeciej Rzeszy” oraz pytał „jak traktowano zebry w trakcie obowiązywania Apartheidu?”, a Blanche Gardin w 2016 omawiała po trochu zarówno feminizm i nazizm, żartując, że lektura twórczości Simone de Beauvoir bardzo łatwo przekonała ją do feminizmu i teraz boi się przeczytać *Mein Kampf*. Gardin w 2017 r. wspomniała o nazistach, a w 2019 żartowała ze swojego głębokiego feminizmu.

Szczególnie zmiennym występem był występ Virginie Fortin z 20 listopada 2019 na festiwalu w Montreaux, jako że odnosi się on praktycznie w całości do feminizmu i nazizmu. Fortin parodiowała określanie asertywnych feministek jako „feminazistek” poprzez sarkastyczne wskazywanie licznych paraleli między feministkami a nazistami (treść występu Fortin znajduje się w Aneksie VI)

Ideologie polityczne w polskojęzycznym komizmie. W polskim komizmie odniesienia do ideologii politycznych zaobserwowano tylko w 3 występach. Stanowi to prawie 5% zdefiniowanych polskojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi 2% wszystkich polskojęzycznych występów komicznych. W pierwszym przypadku, Cezary Jurkiewicz określił goszczący go program Kuby Wojewódzkiego jako „liberalny”. W drugim przypadku, Paweł Chałupka odniósł się dość płytko do feministek i postaw feministycznych. W trzecim przypadku, pochodzący ze Stanów Zjednoczonych Jim Williams porównywał „europejski socjalizm” z „amerykańskim kapitalizmem”.

Ideologie polityczne w chińskojęzycznym komizmie. W chińskojęzycznym komizmie odniesienia do ideologii politycznych także zaobserwowano tylko w 3 występach, jedynie w ramach komizmu z Tajwanu. Stanowi to prawie 7% zdefiniowanych chińskojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi prawie 3% wszystkich chińskojęzycznych występów komicznych.

Tajwańska scena polityczna jest bardzo mocno podzielona na kolory: niebieski, zielony i czerwony. W ramach występu pt. *Gǎodǒnglǜ* 搞懂綠, czyli *Zrozumieć zieleń* komicy Wēng Quánwěi i Huáng Shìwěi bawią się symboliką i wieloznacznością tychże kolorów: jeden z nich udaje daltonistę niezdolnego dostrzec politycznej różnicy między zielonym pro-niepodległościowym tajwańskim Minjingdang a czerwonymi flagami komunistycznej partii Chin na placu Tiananmen w Pekinie.

Podobnie, chociaż subtelniej, komicy Wéi Yìchéng i Huáng Shìwěi wykorzystują ideologiczne znaczenia w występie pt. *Shuǐ tài duō* 水太多, czyli *Za dużo wody*. W ramach występu komik opisał jak w trakcie naprawy starego kranu urwało się pokrętko i woda nagle zaczęła zalewać jego dom. W odpowiedzi na to, drugi komik skwitował całą opowieść słowem *Sānxiádàbà* (upr. 三峡大坝 trad. 三峡大壩), czyli chińską nazwą ogromnej *Tamy Trzech Przełomów*. Tym oto sposobem, komicy wyśmiewają słabą jakość komunistycznych projektów i budowli.

W ramach występu pt. *Táotài* 淘汰, czyli *Dyskwalifikacja* komicy Wēng Quánwěi i Huáng Shìwěi odnieśli się do ekologii i potrzeby postępu w tej sferze.

Rasizm i relacje rasowe w komizmie różnych kultur

Dokładne określenie liczby występów odnoszących się do rasizmu i relacji rasowych było trudne, gdyż komicy w swych żartach bardzo często lubią odnosić się do swojego wyglądu jak i pochodzenia etnicznego, przez co trudno było określić, kiedy właściwie żarty o tematyce etniczno-rasowej zaczynają nabierać cech politycznych. Ponadto, nawet gdy miało to już miejsce, to inne poruszane w ramach występu tematy polityczne mają tendencję przyćmiewać zagadnienia rasowe. Tak więc, o ile można wskazać przynajmniej 32 występy, które mają wyraźne odniesienia do rasizmu i relacji rasowych, to należy mieć na uwadze, że liczba ta może być większa przy innym kryterium oceny. Ogólnie ujmując, poruszanie kwestii rasizmu w komizmie było zjawiskiem przede wszystkim widocznym w ramach komizmu amerykańskiego – z owych 32 występów aż 24 miało miejsce w komizmie anglojęzycznym, 6 w komizmie francuskojęzycznym i tylko 2 w komizmie polskim. Komizm chińskojęzyczny nie miał żadnych odniesień do rasizmu.

Rasizm i relacje rasowe w anglojęzycznym komizmie. W analizowanym anglojęzycznym komizmie odniesienia do rasizmu i relacji rasowych zostały zauważone przynajmniej w 24 występach. Stanowi to 13% zdefiniowanych anglojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi prawie 6% wszystkich anglojęzycznych występów komicznych. Na gruncie amerykańskim temat rasizmu i relacji rasowych poruszają głównie komicy o pochodzeniu afrykańskim. Ich występy charakteryzuje duża różnorodność. W ramach niektórych występów komicy jak Marina Franklin czy Nore Davis podkreślają swoją progresywność i apolityczność, ale i zmartwienie problemami rasowymi. Progresywnie i apolitycznie Franklin w 2018 żartowała ze swojego *black guilt* (gra słów na popularnym terminie *white guilt* odnoszącym się do postrzeganej zbiorowej winy białych ludzi za niewolnictwo i kolonializm). Franklin wskazała, że jako osoba czarna odczuwa naturalną potrzebę aktywizmu społeczno-politycznego, ale jako że go nie wykonuje, to ma wynikające z tego powodu poczucie winy. Następnie, żartowała z nowej poprawności politycznej, która z powodu terminologii powoduje, że jako osoba czarna, brzmi dokładnie tak samo jak niewolnica, która uciekła z plantacji. Nore Davis w 2018 r. w ramach występu zaznaczył swoje mocne zmartwienie wzrastającą popularnością białej supremacji w Ameryce – ale bardziej niż zły jest po prostu zmęczony całą sytuacją. Stwierdził, że rasiści przegrali (wojnę secesyjną) i najwyższy czas, aby pogodzili się z różnorodnością – zwłaszcza, że on sam nie ma zamiaru wracać do Afryki. Dodaje, że sam nie chce dolewać oliwy do ognia i wypominać białym niewolnictwo, czy żądać reparacji z tego powodu – on po prostu nie ma zamiaru spłacać swoich kredytów studenckich, a każdy list-wezwanie do zapłaty, odsyła z powrotem dodając do niego kulkę bawełny.

Inni czarnoskórzy komicy, jak Jordan Temple, Maggie Maye, w pełni skupili się na sytuacji ludności afroamerykańskiej, żartując z cech charakteru czarnej ludności i odnosząc się do relacji między białymi a czarnymi. Temple w 2018 r. na różne sposoby żartował z relacji rasowych między białymi i czarnymi: od międzyrasowej pornografii i zawodów jakie czarnoskórzy aktorzy odgrywają w filmach pornograficznych, poprzez fakt, że czarna kobieta może znaleźć się na dwudziestodolarowym banknocie, po etiopskiego studenta i jego percepcję białych i czarnych rówieśników jako głupich. W kontekście emancypacji rasowej, wyśmiewał przesadną walkę wielu białych osób o sprawy, które w rzeczywistości są obojętne dla większości czarnych. Maye w 2015 r. w ramach prezentowanych dowcipów przyznała, że sama jako czarna osoba nigdy nie doświadczyła rasizmu, ale tylko dlatego, że biali ludzie obecnie są zbyt

rasistowscy wobec samych siebie. Maye wyśmiewała pewne zachowania białych, jak na przykład nadmierną wrażliwość względem kwestii rasowych, które przez swą przesadność same z siebie stają się rasistowskie. W ramach występu starała się obalić też pewne negatywne stereotypy o czarnej ludności – jak fakt, że istnieją zachowania typowo 'czarne'.

Niektórzy czarnoskórzy komicy tylko i wyłącznie skupiają się na zagrożeniach zagadnień relacji międzyrasowych i sugerują śmieszne i kreatywne rozwiązania. Przykładem mogą być Sam Jay czy Byron Bowers. Jay w 2017 r. chwaliła stereotypy rasowe, zarówno wobec białych i czarnych, twierdząc, że za ich pomocą można wiele osiągnąć, dla dobra siebie i innych. Ponadto, argumentowała, że problem Ameryki leży w ego starszych białych mężczyzn, którzy współcześnie czują się zaszczuci i niedocenieni. Zdaniem Jay, kluczem do rozwiązania tego problemu, jest uznanie ich dorobku, np. w postaci samolotów i lotnictwa. Bowers w 2019 wyśmiewał zwolenników czarnej supremacji, którzy chcą przejąć władzę od białych. Jego zdaniem nie ma to najmniejszego sensu, gdyż ziemia umiera i porównał całą sytuację do zatonięcia Titanica – to tak jakby pasażerowie trzeciej klasy nagle cieszyli się, że mogą przenieść się do pierwszej klasy. Ponadto Bowers podzielił się swoją metodą na radzenie sobie z rasistowskimi policjantami: zawsze jak prowadzi samochód ma na sobie kurtkę z amerykańską flagą, dzięki czemu jest pewny, że żaden policjant go nie zastrzeli, gdyż patriotyzm policji nie pozwoli im na profanację flagi.

Jeszcze inni czarnoskórzy komicy w ramach swych występów odwracają stereotypowe role białych i czarnych. Greer Barnes Barnes w 2017 r. żartował, że idące w nocy przed nim ulicą białe kobiety powodują, że czuje się on nieswojo, oraz wskazał, iż białe kobiety byłyby wspaniałymi złodziejami. Szczególnie znamieny był także występ Seatona Smitha z 2017 r., który przez całość trwania występu umiejętnie porusza bardzo trudny temat brutalności i rasizmu policji w Stanach Zjednoczonych. Niektóre dowcipy Smitha opierają się na odwracaniu narracji białych wobec czarnych – zamiast zastanawiać się czy czarnoskórzy prowokują policję, Seaton sarkastycznie zwraca uwagę, że nie pyta się białych, co takiego właściwie zrobili, że mieszkańcy Bliskiego Wschodu sięgnęli po terroryzm przeciwko nim, a zamiast przyjąć, że istnieją krzywdzące stereotypy wobec białych, sarkastycznie sugerował białym zmianę postaw i zachowań w ramach kampanii reklamowej mającej ocieplić ich wizerunek. Warto zaznaczyć, że w odróżnieniu od większości występów w programie CONAN występ Smitha nie znajduje się na platformie YouTube – być może jako sposób na uniknięcie krytycznych komentarzy.

Kolejni czarnoskórzy komicy po prostu znajdują w relacjach rasowych sposób na wykorzystanie komizmu do rozładowania emocji. Taką strategią posługują się: Josh Johnson, Rell Battle, czy Jourdain Fisher. Johnson w 2017 r. żartował z trendu internetowego, w którym ludzie bez powodu wyzywali się od rasistów, oraz opowiedział historię kolegi, który przypadkiem znalazł się na grillu KKK (Ku Klux Klan). Battle w 2018 r. narzekał na zbyt wczesne poranne protesty pytaniem „Black Lives can't matter at lunch?” oraz opowiedział historię, jaka go spotkała na południu (Stanów Zjednoczonych), gdzie pewien pijany mężczyzna, zaczął mu wyznawać, jak bardzo nie lubi Meksykanów. Fakt, że czarna skóra Battle mu zupełnie w tym nie przeszkadzała, Battle określił jako postęp społeczny. Fisher w 2018 r. poruszył liczne kwestie relacji międzyrasowych, jak np. zamiłowanie białych do serialu „Gra o Tron”, gdyż nie mając rzeczywistych problemów w życiu szukają ich w fantastyce.

Nieco innym przykładem były dowcipy prezentowane przez Khalida Rahmaana w 2017 wynikające z jego doświadczeń w dorastaniu w czarnej nacjonalistycznej i muzułmańskiej rodzinie.

Poza Afroamerykanami na temat rasizmu żartowali także przedstawiciele innych mniejszości rasowych, jak Ismael Loutfi, Kevin Camia, Jerry Rocha, Nish Kumar, czy Ronny Chieng. W ramach swojego występu Loutfi żartował z faktu, że o ile wyraźnie wygląda na osobę o pochodzeniu 'etnicznym', to dla wielu (białych) nie sprawia wrażenia osoby niebezpiecznej. Dodatkowo żartował ze swojej przygody związanej z jazdą autostopem na południu (Stanów Zjednoczonych) i opisał swój podwójny szok: jego kierowca, sprawiający wrażenie prymitywa z prowincji, pozytywnie zaskoczył go faktem, że wiele lat mieszkał w Chinach, aby znowu zaskoczyć go rasistowską tyradą wobec Chińczyków. Camia w 2019 r. opisywał swoje doświadczenia z okresu dorastania jako jedyny Filipińczyk w swej rodzinnej miejscowości. Jego ojciec czasem mu mówił, że zachowuje się zbyt biało, gdyż np., spędzał wolny czas przy rzeczkach. Inne dzieci mówiły mu, żeby wrócił do domu zjeść ryż – co też czynił. Dziś ma białą dziewczynę, która naprawdę wzbogaciła jego życie stereotypowo ulubionymi produktami białych kobiet jak dziwnymi smakami chipsów czy solą himalajską. Rocha w 2015 r. śmiał się z rasizmu Gwiezdných Wojen, gdzie postacie Jawas są kalką stereotypów o Meksykanach. Kumar w 2019 żartował z niemożliwie białego koloru skóry Jezusa, oraz sam wyznał, że jako osoba o śniadym kolorze skóry podobnym do skóry Jezusa, przy okazji każdego zamachu terrorystycznego modli

się o to, żeby sprawca okazał się biały. Na sam koniec dodaje, że nie ma nic przeciwko białym osobom, a niektórzy z jego najlepszych przyjaciół to... osoby mające coś przeciwko białym.

Na szczególną uwagę zasługuje występ Malezyjczyka chińskiego pochodzenia, Ronny'ego Chienga z 12 kwietnia 2019 r., w programie *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon*, który w kontekście konfliktów i nieporozumień między białymi a czarnymi obywatelami Stanów Zjednoczonych agitował za azjatyzacją Stanów Zjednoczonych poprzez przyjmowanie większej liczby azjatyckich imigrantów i wybranie prezydenta-Azjaty, który jako neutralny arbiter byłby w stanie uczciwie rozwiązać amerykański konflikt rasowy:

(...) Potrzebujemy więcej Azjatów w tym kraju. [brawa publiczności] Mamy ich zbyt niewiele. W tej chwili stanowimy około 5,6% populacji. Trzeba zwiększyć tę liczbę. Potrzebujemy więcej Azjatów w tym kraju. Powiem wam dlaczego. Ponieważ jesteście jedynymi obiektywnymi sędziami... [śmiech publiczności] ...w waszej toczącej się wojnie rasowej [śmiech publiczności] między białymi i czarnymi ludźmi. [lekki śmiech publiczności] Ponieważ my was nie obchodzimy [lekki śmiech publiczności] a nam nie zależy na was. [śmiech publiczności] Nie, nie. Chodzi mi o to, że możecie nam zaufać. Powiemy wam prawdę. Nie mamy żadnej ukrytej agendy. Nie mamy powodu, aby kłamać, ponieważ nas to po prostu nie interesuje. [lekki śmiech publiczności] Na przykład ostatnio było wiele potyczek między białymi i czarnymi. Biali wzywają policję na czarnych ludzi za bardzo nieszkodliwe czynności, jak grillowanie w parku [lekki śmiech publiczności] lub wchodzenie do własnych domów, prawda? Następnym razem nie dzwońcie na policję. Zadzwońcie po Azjatów. [śmiech publiczności] Przyjdziemy i każdą sytuację przeanalizujemy dla was bezstronnie i bez uprzedzeń, ponieważ nas to nie obchodzi. (...) Potrzebujemy azjatyckiego prezydenta, co nie? [lekkie brawa publiczności] Tego właśnie potrzebujemy. Tak. Mężczyzna czy kobieta. Mężczyzna czy kobieta. Czas umieścić Azjatę lub Azjatkę w Białym Domu. Wtedy naprawimy ten kraj w tydzień. [śmiech publiczności] (...)

Także paru amerykańskich komików o pochodzeniu europejskim zdecydowało się poruszyć temat rasizmu i relacji rasowych w swoich występach. Są to: Anthony DeVito, Rory Scovel, Caleb Synan, Robby Slowik, dwukrotnie Sam Morril, oraz Mark Normand. DeVito w 2017 r.

zaczął i zakończył swój występ odrębnymi komentarzami na temat zagadnień rasowych. Na początku żartował, że jako osoba o lekko ciemniejszej karnacji ma niejasne pochodzenie etniczno-rasowe, przez co równocześnie bywa traktowany jako osoba biała i niebiała – z tego względu zawsze stawia się na lotniskach wcześniej niż trzeba. Pod koniec występu żartował ze zbliżającego się ślubu swojej dziewięćdziesięcioletniej babci z czarnym mężczyzną i reakcji jego rodziny na to wydarzenie. Scovel w 2016 r., tuż przed wyborami prezydenckimi, w ramach dowcipu o Donaldzie Trumpie, stwierdził, że prezydentura Baracka Obamy była inspirująca z tej racji, że był on pierwszym czarnym prezydentem. Caleb Synan w 2015 r. opowiadał dowcipy na temat swojego rodzinnego miasta i podał fakt, że najbardziej znaną postacią w historii Royston był rasistowski bejsbolista Ty Cobb. Synan śmiał się jak bardzo rasistowski on musiał być, jeżeli otwarcie nazywano go rasistą w 1901 roku. Następnie wyśmiewał fakt, że jak grał w piłkę nożną w szkole, to zawsze dochodziło do podziału na drużyny białych i czarnych uczniów, co skwitował stwierdzeniem „nauczyciele nie reagowali i widzieli jak przez 6 lat codziennie przegrywamy”. W kolejnym dowcipie śmiał się z faktu, że rasiści żyją dłużej, gdyż nie przejmując się opinią innych odczuwają mniej stresu i stwierdzał, że nie dziwi się, że najstarsze osoby są najbardziej rasistowskie. Robby Slowik w 2018 r. wyśmiewał koncept hymnu narodowego i odgrywania go przed każdym lokalnym wydarzeniem sportowym, wskazując, że nie ma nic bardziej amerykańskiego jak siedzenie na ogromnym stadionie, pełnym pijaństwa, smażonego jedzenia i kolorowych ludzi pracujących w polu. Następnie, wyśmiewał rasistowskie nazwy egzotycznych zwierząt w zoo. Sam Morril w 2014 r. żartował z faktu, że dołączył do antysemitycznej organizacji samemu będąc Żydem. Mówił o nieporozumieniu sportowym z czarnym nowojorkczykiem, oraz o jedzeniu, jako metodzie budowania mostów między zwaśnionymi grupami ludzkimi. W 2015 wyśmiewał rasistowskie słownictwo starszych osób. Mark Normand w 2015 w programie CONAN żartował z rasizmu na wielu płaszczyznach (treść występu Normand znajduje w Aneksie VI)

Rasizm i relacje rasowe we francuskojęzycznym komizmie. We francuskojęzycznym komizmie temat rasizmu także był poruszany przez komików o różnym pochodzeniu etniczno-rasowym: afrykańskim, arabskim, europejskim, azjatyckim oraz indyjskim z Mauritiusa. Lenny M'Bunga w 2018 żartował z kolonializmu i rasizmu międzynarodowych instytucji ustanowionych przez byłe państwa kolonialne. Rachid Badouri w 2017 r. żartował z dorastania w Quebecu wśród białych jako jedyny Marokańczyk. Guy Verstraeten znany jako *Guillermo*

Guiz w 2017 wypominał Szwajcarom niechęć do imigrantów, a rodzinnej Belgii rasizm w społeczeństwie i policji. Kevin Razy w 2015 wyśmiewał rasizm wśród imigrantów we Francji, a zwłaszcza rasizm swojej matki (treść występu Razy znajduje się a Aneksie VI). Bun Hay Mean znany, jako *Chinois marrant* w 2016 r. odrzucał określanie Azjatów, jako skośnookich i zamiast tego nazywał białych szerokookimi sowami. Ponadto Bun w pełen kontrowersji sposób wyśmiewał Algierię i Algierczyków (co może być powodem, dla którego wideo jego występu na YouTube ma wyłączoną możliwość zostawiania komentarzy). Akim Omiri w 2016 r. wyśmiewał trudności w rozwoju kariery aktorskiej, jako osobie o pochodzeniu arabskim oraz rasizm policji wobec Arabów.

Rasizm i relacje rasowe w polskojęzycznym komizmie. W polskim komizmie dwóch komików porusza zagadnienie rasizmu. David Mbeda Ndege w 2019 r. żartował z sytuacji, w której spotkała go dyskryminacja na tle rasowym. W ramach dowcipu opisał jak na ulicy w Warszawie ktoś za nim krzyknął „Allah, Allah! Allah, Allah!” a gdy wytłumaczył, że jest katolikiem, to w odpowiedzi usłyszał tylko „Abababababa!”. Mieszko Minkiewicz w 2018 r. wyśmiewał swoje rodzinne miasto Białystok, twierdząc, że jest miastem, które „skupia dwie największe polskie tradycje: rasizm i disco polo”.

Rasizm i relacje rasowe w chińskojęzycznym komizmie. Jak już wspomniano, w analizowanym komizmie Tajwanu i Chin nie pojawia się żadne odniesienie do rasizmu.

Terroryzm w komizmie różnych kultur

Odniesienia do terroryzmu zaobserwowano w 26 występach. Stanowi to przynajmniej 7% wszystkich zdefiniowanych politycznych występów komicznych oraz 3% wszystkich analizowanych występów komicznych. Odniesienia do terroryzmu mają miejsce przede wszystkim w komizmie francuskim i amerykańskim.

Terroryzm w anglojęzycznym komizmie. Na gruncie amerykańskim 9 występów miało odniesienia do terroryzmu. Stanowi to prawie 5% zdefiniowanych anglojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi 2% wszystkich anglojęzycznych występów komicznych. Temat terroryzmu poruszają głównie komicy o pochodzeniu bliskowschodnim, jak: Mohammed Amer, Ramy Youssef, Ahmed Bharoocha, Maz Jobrani, Ismael Loutfi, Nish Kumar czy Mohanad Elshieky. Bardzo często zaczynają oni swoje występy od właśnie zagadnień dotyczących terroryzmu: Mo Amer w 2017 zaczął swój występ od udawania przeprowadzenia

zamachu terrorystycznego na widowni, a Ramy Youssef w 2017 zaczął swój występ od komentarza na temat sensjonalizacji i oczerniania muzułmanów przez media – do tego stopnia, że jak przyznał sam zaczyna się bać samego siebie. Również Maz Jobrani i Ismael Loutfi odnieśli się do mediów w kontekście terroryzmu. Jobrani w 2016 w ramach występu opisał sytuację, w której człowiek z Bliskiego Wschodu został wyrzucony z samolotu, gdyż został przyłapany na oglądaniu w telefonie zamachów terrorystycznych, które potem okazały się być tylko aktualnym wydaniem wiadomości. Natomiast Loutfi w 2017 r., w programie Jimmy Kimmel Live, krytykował media, m.in. za używanie terminu „umiarkowany muzułmanin” (treść występu Loutfi znajduje się w Aneksie VI).

Pozostali komiccy w swych żartach skupiają się bezpośrednio na ISIS (Państwo Islamskie). Ahmed Bharoocha w 2018 r. sugerował że Facebook stanowi doskonałe narzędzie do sprawdzenia kto jest terrorystą, gdyż jak powiedział „ISIS nie ogląda wideo kotów”, a następnie przybliżył teorię spiskową swojego pakistańskiego wujka, według którego terroryści w Pakistanie to głównie Indusi udający Pakistańczyków. Natomiast Mohanad Elshieky w 2019 r. tak żartował z tej organizacji terrorystycznej określając ją jako „boys band” (treść występu Elshieky znajduje się w aneksie VI)

Niemający pochodzenia arabskiego komiccy mówiący o terroryzmie to Steve Gillespie i Sean Finnerty. W 2016 Gillespie żartował, że jeżeli przestaniemy polować na jelenie, to one może przestaną przeprowadzać samobójcze zamachy na nasze samochody. Natomiast pochodzący z Irlandii Finnerty w 2019 wyśmiewał fakt, że wielu Amerykanów dzieli się z nim swoimi antyimigranckimi poglądami, mimo że on sam jest w Ameryce imigrantem (treść występu Finnerty znajduje się w Aneksie VI)

Terroryzm we francuskojęzycznym komizmie. Najwięcej odniesień do terroryzmu było we francuskojęzycznym komizmie. Jako temat terroryzm pojawia się w aż 16 występach w wykonaniu komików o różnorodnym pochodzeniu etnicznym. Stanowi to prawie 20% zdefiniowanych francuskojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi 12% wszystkich analizowanych francuskojęzycznych występów komicznych.

Część odniesień do terroryzmu była bezpośrednia i bardzo krótka. Eric Antoine w 2017 r. króciutko zażartował z “wybuchowego Kabulu”. Waly Dia w 2018 r. wyśmiewał wiarę muzułmańskich terrorystów w obietnicę otrzymania po śmierci 72 dziewic. Rachid Badouri w 2017 r. omawiając, co to jest prawdziwy strach, wykonał impersonację muzułmańskiego

terrorysty urpowadzającego samolot. Pierre-Emmanuel w 2017 r. zaczął swój występ od stwierdzenia, że tego wieczoru jest już drugim Belgiem na scenie, a wciąż nie doszło na sali do zamachu terrorystycznego. Paul Taylor w 2018 r. wyśmiewał język francuski, a szczególnie francuski slang, która zmienia wymowę słów według zasad zjawiska tzw. *verlan*. Taylors wskazał, że francuskie słowo *Arabe* stało się *Beur* (masło), a to z kolei z czasem stało się... *terroriste*. Donel Jack'sman w 2016 r. zakończył swój występ stwierdzeniem, że nie wszyscy Arabowie to terroryści, ale wszyscy terroryści to Arabowie.

Niektóre występy były oparte o prywatne doświadczenia, jak w przypadku Adriena Arnoux i Kevina Razy. Arnoux w 2017 r. żartował o życiu w Paryżu, o tym jak rzeczywistość jest tam trochę napięta od czasu ostatnich zamachów terrorystycznych, mimo że turyści japońscy bardzo szybko – zbyt szybko – wrócili. Długo zastanawiał się nad tym, dlaczego właściwie Japończycy mieliby się bać terroryzmu, skoro pochodzą z kraju, który technicznie nie nadaje się do zamieszkania z powodu trzęsień ziemi, tsunami, radioaktywnego powietrza. Dodał, że we Francji ludzie zabijają w imię Boga, a ich po prostu zabija Bóg. Następnie wyśmiewał zwiększone ilości wojska na ulicach Paryża, gdyż większość wojskowych to wciąż nastolatki słuchające hip-hopu Gims, bardziej skłonni robić sobie selfie i snapchaty z ocalałymi niż kogokolwiek ratować. Na koniec dodał, że w dniu zamachów od dziewczyny, którą podrywał, dostał wiadomość o treści, że „nie chce umrzeć sama” i że w efekcie spędził z nią razem noc. Żartował, że do dziś musi żyć ze świadomością, że „wyrwał ją” dzięki Państwu Islamskiemu. Razy w 2017 r. w drugiej połowie swojego występu mówił o rodzinnym Mauritiusie, który w odróżnieniu od Francji jest uznawany za jeden z najbardziej spokojnych i pokojowych krajów na świecie. Sam prowadził występ w Paryżu w dniu, w którym doszło tam do zamachów i, jak zauważył, wszyscy obecni wtedy na widowni byli bardzo ostrożni z dzieleniem się informacjami online, aby nie zdradzić terrorystom lokalizacji większych skupisk ludzi – wszyscy, z wyjątkiem reporterów BFM TV, którą to stację wyśmiewał i krytykował z powodu braku wyobraźni. Następnie Razy wspominał złość i bezsilność swojego muzułmańskiego znajomego, który chcąc wyrazić sprzeciw wobec terrorystów zaproponował stworzenie organizacji o nazwie „Rozgoryczeni Muzułmanie” – który to pomysł Razy wybił mu z głowy. Na sam koniec parodiował ewentualną bezsilność pracownika ochrony, który pracując przy obsłudze bramki bezpieczeństwa znalazłby w czyjejś torbie bombę.

Inne występy oparte były o krytykę postaw polityków w obliczu zagrożeń płynących z terroryzmu. Takie cechy miał występ Ahmeda Sparrowa, który w 2019 r. wyśmiewał szwajcarski zakaz budowania minaretów, wskazując, że cement nie stanowi zagrożenia, oraz krytykował francuskie plany na budowę centrum deradykalizacji terrorystów, dostarczając argumenty na głupotę budowy takiego centrum we Francji, oraz całkowicie i wyłącznie dobrowolny charakter korzystania z niego. Jego zdaniem 2 miliony euro wydane na budowę centrum mogły być znacznie lepiej spożytkowane: żartował, że za jedyne 200 euro sam mógłby wziąć członków Państwa Islamskiego na Ibizę i w otoczeniu samych gołych pośladków naturalnie ulegliby deradykalizacji i śpiewaliby Marsyliankę. W podobnym tonie i szczególnie znamienne był cały występ Bun Hay Mean z 2018, który w pełni dotyczy terroryzmu, a zwłaszcza tego, że współczesny terroryzm nie ma żadnego celu ani przesłania a politycy nie mają pomysłu na radzenie sobie z nim.

Thomas Wiesel i Alex Vizorek, każdy z osobna, aż dwukrotnie mówił o terroryzmie w dwóch osobnych wystęпах. Wiesel w 2017 i 2016 a Vizorek dwa razy w 2017 r. . Vizorek w 2017 r. w jednym występie żartował z belgijskiego pomysłu, aby przy drogach umieścić dmuchanych policjantów, aby oszukać i zmusić prowadzących auta do przestrzegania przepisów. Skwitował pomysł stwierdzeniem, że to taki chyba właśnie dmuchany policjant musiał pilnować granicy, gdy terrorysta Abdeslam trzykrotnie ją przekroczył. W kolejnym występie żartował z nowozelandzkiego jihadysty, który przypadko umieścił online wszystkie swoje lokalizacje w Syrii. Vizorek był zaskoczony, że Nowa Zelandia ma jihadystów. Wiesel w 2016 r. żartował na temat zasad bezpieczeństwa podróży w kontekście lotu Germanwings 9525 i tego, że pilot tego lotu starał się dostać do zamkniętego kokpitu za pomocą siekiery. Wyśmiewał fakt, że siekiery najwyraźniej są dostępne podczas każdego lotu – podczas gdy podróżnym odmawia się wnoszenia nawet pasty do zębów na pokład samolotu. Trochę później gratulował publiczności odwagi, gdyż mimo groźby zamachów ludzie byli gotowi przyjść na imprezę masową. W 2017 r. Wiesel żartował, że dochodzi do zamachów terrorystycznych wszędzie na całym świecie – z wyjątkiem Szwajcarii. Śmiał się on z tego, że zaczyna to wyglądać podejrzanie. Wskazał, że jedynym powodem, dla którego terroryści przyjeżdżają do Szwajcarii to zostawić pieniądze w bankach oraz odpocząć, bo Jihad jest męczący.

Nawell Madani w 2015 r. w ramach swojego występu mówiła, że jak każda osoba z korzeniami arabskim po każdym zamachu terrorystycznym modli się, żeby sprawcy nie okazali

się Arabami. Następnie wyśmiewała antymuzułmańskie nagonki medialne nierozróżniające między Arabami a muzułmanami, oraz parodiowała fakt, że CIA od razu wiedziało, że sprawcy zamachów w Bostonie nie byli powiązani z Al-Kaidą. Madani żartobliwie wnioskuje, że to potencjalnie oznacza, iż ktoś w CIA ma numer telefonu do biura obsługi klienta Al-Kaidy i po prostu zadał pytanie o najbliższe planowane wydarzenia.

David Azencot w 2017 r. Śmiał się ze swojego własnego żartu, który wcześniej opublikował na Facebooku i doprowadził do zablokowania jego konta. Wspomnił o sytuacji gdy, jadąc pociągiem pełnym głośnych dzieci, zmęczony całą sytuacją, umieścił na swoim profilu komentarz „Mój wagon jest pełen dzieci. Gdzie są terroryści, gdy ich potrzebujemy?”. Po śmiechu publiczności stwierdził, że wie że ten dowcip jest śmieszny, gdyż dostał ponad 400 lików, a ponadto nie widzi w nim nic złego – w końcu był w tym samym pociągu co te dzieci.

Terroryzm w polskojęzycznym komizmie. W komizmie polskojęzycznym pojawiają się dwa odniesienia do terroryzmu. Patryk Czebańczuk w 2016 r. żartował z katastrofy w Smoleńsku oraz zamachów we Francji. W 2019 r. Czesław Mozil szczegółowo opisywał swoje wielokulturowe dzieciństwo w Danii, gdzie grywał w piłkę nożną z Alim, Mohamedem, Umerem i Samadem. Następnie opisał szok powrotu do Polski, gdzie jego kolegów często określało się jako ciapatych, tursaów-brudasów (perjoratywny opis osób z Turcji), gwałcicieli kobiet i terrorystów.

Terroryzm w chińskojęzycznym komizmie. W komizmie chińskojęzycznym nie pojawiają się odniesienia do terroryzmu.

Partie polityczne w komizmie różnych kultur

Bezpośrednie odniesienia do partii politycznych zaobserwowano tylko w 13 występach. Stanowi to 3.5% wszystkich zdefiniowanych politycznych występów komicznych oraz ponad 1% wszystkich analizowanych występów komicznych. Jak więc widać, zagadnienie to nie było szczególnie często poruszane przez komików, niemniej jednak pewne przykłady są bardzo ciekawe.

Partie polityczne w anglojęzycznym komizmie. W komizmie anglojęzycznym tylko 5 występów odniosło się do partii politycznych. Stanowi to mniej niż 3% zdefiniowanych anglojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi nieco ponad 1% wszystkich anglojęzycznych występów komicznych. Komicy, którzy odnieśli się do partii

politycznych to Caleb Synan, Cory Kahaney, Sam Morril, Jaboukie Young-White i Jena Friedman.

Kahaney i Synan w ramach dowcipów porównują Partię Demokratyczną z Partią Republikańską. Kahaney w 2016 r. żartowała, że na pytanie swojego syna czy jest członkinią Partii Demokratycznej czy Partii Republikańskiej, odpowiedziała, że jest członkiem Costco (sieci sklepów na kartę, jak Makro) a na jego kolejne pytanie o dokładną różnicę, między Demokratami a Republikanami powiedziała mu, że: Demokrata jest jak bardzo miła ciotka, która obiecuje wziąć cię do Disneylandu, ale z różnych powodów nigdy tego robi, podczas gdy Republikanin jest jak naprawdę zgorzkniały wujek, który zawsze mówi, że nie stać go na Disneyland, ale potem się dowiadujesz, że pojechał tam bez ciebie. Synan w 2017 r. w programie CONAN tłumaczył różnice między Partią Demokratyczną a Partią Republikańską omawiając historię prawodawstwa ws. wieku zgody (tj. legalnego wieku na wyrażenie zgody do współżycia seksualnego).

Dowcipy Morril i Young-White były natury erotycznej. Morril w 2016 r., żartując o swoim braku standardów i asertywności wobec pięknych, ale wrednych kobiet, porównał posiadanie penisa do posiadania syna o poglądach republikańskich: stwierdził, że jedno i drugie jest nierozzerwalnie związane z człowiekiem i należy o nie dbać, ale nie reprezentuje ono poglądów opiekuna. Young-White w 2017 r., żartując ze swojego wyglądu i poziomu przystojności w oczach innych osób homoseksualnych, stwierdził, że nie jest pewny czy nadawałby się na męskiego modela, ale jest przekonany, że zdecydowanie byłby w stanie zakończyć karierę niejednego republikańskiego senatora (kryptogeja).

Friedman w 2019 r., w ramach występu o seryjnych mordercach, wskazała, że seryjny morderca Ted Bundy był członkiem Partii Republikańskiej. Friedman żartobliwie argumentował, że gdyby Bundy był inteligentny, to zamiast samemu zabijać pojedyncze kobiety, mógłby wykorzystać swoje polityczne wpływy, aby móc naraz zaszkodzić znacznie większej ich liczbie (czyż sugerowała, że tak robią to niektórzy obecni politycy).

Partie polityczne we francuskojęzycznym komizmie. We francuskim komizmie odniesienia do ideologii politycznych zaobserwowano tylko w 3 występach: Bun Hay Mean w 2016 r. narzekał na głupich Algierczyków, którzy go rozpoznają w Paryżu i na pewno głosują na Partię Socjalistyczną, Donel Jack'sman w 2016 r. piosenką wyśmiewał szwajcarską partię UDC przeciwną imigracji i nazywał ją „Frontem Narodowym Czekolady”, a magik-komik Eric

Antoine w 2016, mówiąc o magicznych zdolnościach byłych prezydentów Francji, chwali magiczne umiejętności François Hollande'a, który „w mniej niż dwa lata spowodował, że zniknęła Partia Socjalistyczna.”.

Partie polityczne w polskojęzycznym komizmie. W komizmie polskojęzycznym tylko 4 występy odniosły się do partii politycznych. Rafał Rutkowski w 2016 r., omawiając różne dewiacje, stwierdził, że dendrofilia musi być popularna wśród polityków PiS, gdyż ci są „napaleni na to drewno z Białowieży”. Tomasz Kołdecki w 2015 r. śmiał się z polityków PiS. Michał Pałubski w 2019 śmiał się z absurdalnych komentarzy online, takich jak "krytykujesz PiS = masz raka".

Partie polityczne w chińskojęzycznym komizmie. W chińskojęzycznym komizmie tylko jeden występ z Tajwanu pt. *Gǎodǒnglǜ 搞懂綠*, czyli *Zrozumieć zielen*, w wykonaniu Wēng Quánwěi i Huáng Shìwěi, odniósł się do partii politycznych – tajwańskiej partii Minjindang i Partii Komunistycznej Chin.

Wēng Quánwěi 翁銓偉 i Huáng Shìwěi 黃士偉 (2020) 相聲瓦舍 Xiàngsheng wǎ shě

Wideo pt. 書序#70 《相聲百人一首》搞懂綠 (改編自王安石-泊船瓜洲)

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=dmIat83vHzg>

翁銓偉：春天可以用一種顏色生動地說明

黃士偉：什麼顏色？

翁銓偉：「春風又綠江南岸」

黃士偉：喔 綠色！

翁銓偉：嗯

黃士偉：這我就不明白了

翁銓偉：啊

黃士偉：因為我是紅綠色盲

翁銓偉：啊？

Weng Quanwei: Wiosnę można zilustrować jednym kolorem.

Huang Shiwei: Co to za kolor?

Weng Quanwei: „Wiosenna bryza i zielen południowego brzegu rzeki”.

Huang Shiwei: O zielony!

Weng Quanwei: Tak.

Huang Shiwei: Nie rozumiem.

Weng Quanwei: Ha?

Huang Shiwei: Jestem daltonistą i nie rozróżniam między czerwonym a zielonym.

Weng Quanwei: Co?

黃士偉：你們每次說的綠色，我看到都是一片土灰色

翁銓偉：要不我試著形容給你聽什麼是「綠」

黃士偉：好啊

翁銓偉：綠它是讓你感覺到自然溫暖

黃士偉：溫暖？我懂了就像火一樣！

翁銓偉：火是紅色的！

黃士偉：啊，我一直搞錯啦

翁銓偉：要不我再試著換一種方式跟你說

黃士偉：嗯嗯

翁銓偉：我們做環保去淨灘

黃士偉：吸管撿起來輪胎辦起來

翁銓偉：資源回收分類

黃士偉：紙類丟這邊塑膠丟那邊

翁銓偉：做完這些服務你心裡充實踏實那種感覺就是「綠」

黃士偉：阿，我現在的感覺就是一片土灰色又髒又臭只想趕快回去洗澡

翁銓偉：不是不是，這怎麼說呢？阿！我想到了！

黃士偉：嗯

翁銓偉：民進黨的造勢活動旗海飄揚

Huang Shiwei: Za każdym razem, gdy ktoś mówi, że coś jest zielone, to z mojego punktu widzenia jest szare.

Weng Quanwei: O, to może spróbuję opisać, czym jest „zielony”?

Huang Shiwei: Dobra.

Weng Quanwei: Zieleń jest kolorem, który sprawia, że czujesz się blisko natury i ciepło.

Huang Shiwei: Ciepło? Rozumiem, jest jak ogień!

Weng Quanwei: Ogień jest czerwony!

Huang Shiwei: Ach, ciągle popełniam błędy.

Weng Quanwei: Postaram się wytłumaczyć to w inny sposób.

Huang Shiwei: Hmm.

Weng Quanwei: Zajmujemy się ochroną środowiska, więc idziemy oczyścić plażę.

Huang Shiwei: Zbierać rurki i usuwać opony.

Weng Quanwei: Recykling surowców.

Huang Shiwei: Wrzucić papier tutaj, plastik tam.

Weng Quanwei: Po wykonaniu tych czynności poczujesz się spełniony i 'zielony' w swoim sercu.

Huang Shiwei: Ach, jedyne co teraz czuję, to brudną i śmierdzącą szarość, chcę wrócić do domu i wziąć prysznic.

Weng Quanwei: Nie, to nie tak. Jak to powiedzieć inaczej? Ach! Już wiem!

Huang Shiwei: Tak

Weng Quanwei: Kampania wyborcza DPP,

黃士偉：唉呀 這樣就太具體了！ 我在天安門

廣場看到一模一樣的顏色

翁銓偉：紅綠色盲太恐怖了！

(...)

morze [zielonych] flag!

Huang Shiwei: Och, to bardzo specyficzny przykład! Widziałam dokładnie te same kolory na placu Tiananmen.

Weng Quanwei: Daltonizm jest naprawdę straszny!

(...)

Stosunki międzynarodowe w komizmie różnych kultur

Bezspornie stosunki międzynarodowe i odniesienia do krajów zagranicznych były popularnym tematem w analizowanym komizmie. Aż 54 występy poruszały tę tematykę. Stanowi to prawie 15% wszystkich zdefiniowanych politycznych występów komicznych, oraz prawie 7% wszystkich analizowanych występów komicznych.

Istotnym problemem przy agregacji danych było dokładne określenie obszaru zagadnień przynależących do stosunków międzynarodowych. Z jednej strony, pewne tematy były oczywiste, jak omówienie relacji między dwoma krajami czy porównywanie dwóch krajów do siebie, ale inne tematy już aż tak oczywiste nie były i rodziły pytania: czy stereotypy etniczne to zagadnienia należące do stosunków międzynarodowych? Czy relacje tajwańsko-chińskie to stosunki międzynarodowe? Czy wyśmiewanie Francji w Szwajcarii przez francuskiego komika to stosunki międzynarodowe? A Szwajcarii w Szwajcarii przez Francuza? Jak widać, nie ma łatwych odpowiedzi. Dlatego przyjęte w tej pracy kryterium uznaje za zagadnienie stosunków międzynarodowych jakiegokolwiek odniesienie do jakiegokolwiek kraju i/lub narodu, w którym a) komik ówczesnie nie był i/lub b) z którego nie pochodzi.

Większość odniesień do stosunków międzynarodowych miała miejsce w komizmie francuskojęzycznym. Jednym z powodów tego, jest transgraniczny charakter festiwalu w Montreaux: ma on miejsce w Szwajcarii, publikę często stanowią Francuzi, komicy bywają m.in. z Belgii czy Quebecu, oraz nierzadko mają pochodzenie imigranckie np. z Afryki lub Azji.

Stosunki międzynarodowe w anglojęzycznym komizmie. W anglojęzycznym komizmie stosunki międzynarodowe i odniesienia do krajów zagranicznych były poruszane 17

razy. Stanowi to 9% wszystkich zdefiniowanych anglojęzycznych politycznych występów komicznych oraz 4% wszystkich analizowanych anglojęzycznych występów komicznych.

Wiele występów, zawierało kwestię polityki zagranicznej Donalda Trumpa, czy też wpływ wyboru Donalda Trumpa na amerykańską politykę zagraniczną. Sofia Niño de Rivera w 2017 r. (po hiszpańsku, ale z angielskimi napisami) wyśmiewała opinie Trumpa o Meksyku. Duet The Umbilical Brothers (David Collins i Shane Dundas) w 2017 żartował z relacji amerykańsko-australijskich, a zwłaszcza niedyplomatycznego zachowania prezydenta Stanów Zjednoczonych Donalda Trumpa w trakcie rozmowy z premierem Australii Malcolmem Turnbullem. Duet ogłosił, że przyjechali do Stanów Zjednoczonych w misji dyplomatycznej i parodiują przebieg ewentualnej kolejnej rozmowy Trumpa z Turnbullem. Brytyjczyk Nish Kumar w 2019 r. wyśmiewał Brexit i sarkastycznie dziękował Amerykanom za wybór Donalda Trumpa na prezydenta (treść występu Kumar znajduje się w Aneksie VI)

Jako Kanadyjczyk w Stanach Zjednoczonych Nathan Macintosh w 2017 r. wyśmiewał amerykańską ignorancję wobec Kanady, szczególnie fakt, że wielu Amerykanów, niezadowolonych z sytuacji politycznej własnego kraju, często mówi o emigracji do Kanady – tak jakby Kanada tylko marzyła o przyjęciu ich. Macintosh akcentował, że Kanada jest niezależnym państwem z własnymi prawami, a nie kanapą u kolegi, na której można przenocować.

Część występów dotyczyła Rosji, ale często były to tylko drobne wtrącenia. Will Ferrell (jako Ron Burgundy) w 2019 r. żartował z lalki o wyglądzie Władimira Putina, a Valerie Tosi w 2019 żartowała z aplikacji na telefonie, która prawdopodobnie przekazuje jej prywatne dane rosyjskiemu rządowi. Harrison Greenbaum w 2018 porównywał japońskie i rosyjskie gry wideo, Mario i Tetris, w ramach żartu stwierdził, że gra w Tetrisa jest jak życie w Rosji – albo się przegrywa, albo umiera z wycieńczenia.

Podobnie, choć nieco agresywniej, sytuacja miała się z Chinami. Jenny Zigrino w 2019 r. żartowała, że jako dumna Amerykanka nie kupuje leczniczego jadeitu, gdyż ten jest z Chin – zamiast niego kupi sobie prawdziwy amerykański węgiel. Dan Soder w 2014 r. żartował z młodszych pokoleń, z tego jak pod wieloma względami nie dorównują pokoleniom starszym, ale też z tego jak są świetni w obsłudze technologii, przy braku zdolności interpersonalnych. Soder kończył stwierdzeniem, że najgorsze w tym wszystkim jest to, że za 20 lat to właśnie ci beznadziejni młodzi będą musieli bronić Ameryki przed Chinami.

Sporo występów dotyczyło państw muzułmańskich i amerykańskiej obecności w tych państwach. Brian Regan w 2017 r. żartując z kontrowersyjności omawiania polityki w Stanach Zjednoczonych, odniósł się do amerykańskiej obecności na Bliskim Wschodzie. Stwierdził, że Izraelczycy i Palestyńczycy już wszystko próbowali, ale nigdy nie znaleźli pokojowego rozwiązania, więc jego zdaniem, potrzebują „dobrego ojca”, bo dobry ojciec potrafi rozwiązać jakikolwiek problem w 30 sekund. Pochodzący z Libii Mohanad Elshieky w 2019 r. porównywał policję w Stanach Zjednoczonych i Libii wskazując na fakt, że w 2018 r. policja w Ameryce zastrzeliła kilkaset osób, a tymczasem w Libii policja nie zastrzeliła ani jednej osoby. Następnie dodał, że owszem, powodem tego jest fakt, że Libia obecnie po prostu nie ma policji. Jess Salomon w 2019 r. żartowała ze swoich doświadczeń bycia Kanadyjką w Stanach Zjednoczonych, oraz bycia Żydówką w homoseksualnym małżeństwie z Palestynką. W ramach występu mówiła, że z żoną miały bardzo mały ślub „tylko ona, ja i przedstawiciel sił pokojowych ONZ”, oraz że wprowadziła się do domu żony, mimo że jej żona tego nie chciała.

Kraje azjatyckie też były omawiane. Ahmed Bharoocha w 2018 r. przez pryzmat rodzinnych doświadczeń porównywał państwa Azji Południowej, jak Birmę z Pakistanem, czy percepcję Indii w Pakistanie. Pochodzący z Palestyny Mo Amer w 2019 r. żartował ze swoich podróży i doświadczeń ze strażą graniczną Japonii i Wielkiej Brytanii. Brian Regan w 2017 r. żartował także, z Kim Dzong Una, twierdząc, że jest jego kolegą na Facebooku, oraz że Kim planuje zakazać sarkazmu w Korei Północnej i zastanawia się czy któryś z doradców Kima powiedział mu „aha, jasne, to się na pewno uda...”.

Odniesienia do Afryki też miały miejsce i były wykonane jedynie przez komików o pochodzeniu afrykańskim. Dulcé Sloan w 2016 r. wyśmiewała sytuację, w której pewna kobieta kiedyś w ramach ostrzeżenia i groźby powiedziała jej, że jest z Chicago. Sloan argumentowała, że nie ma w tym nic strasznego, ale co innego by było, gdyby ta osoba powiedziała, że jest z Kongo. Oznaczałoby to że pewnie w dzieciństwie była żołnierzem i po dziś dzień potrafi zabić naostrzonym bananem. Na szczególną uwagę zasługuje występ Solomon Georgio z 2015 r., w programie CONAN, który w pełni odnosił się do skomplikowanej historii jego rodzinnej Etiopii, zagadnień tożsamości i mentalności, ludobójstwa rdzennych Amerykanów i dekolonizacji opowieści o Pocahontas (treść występu Georgio znajduje się w Aneksie VI).

O Etiopii także wypowiadał się Jordan Temple, który w 2018 r. opisywał nielubianego, bo mądrzejszego od Amerykanów studenta wymiany z Etiopii, który ostatecznie miał się stać dyktatorem.

Robby Slowik w 2018 r. wyśmiewał koncept hymnów narodowych w kontekście m.in. międzynarodowych wydarzeń sportowych, przysięganie na wierność fladze w amerykańskich szkołach podstawowych, oraz nazw egzotycznych zwierząt w zoo.

Stosunki międzynarodowe we francuskojęzycznym komizmie. We francuskojęzycznym komizmie było najwięcej odniesień do stosunków międzynarodowych. Jako temat, kwestia stosunków międzynarodowych i odniesienia do innych krajów pojawiają się w aż przynajmniej 28 występach w wykonaniu komików o różnorodnym pochodzeniu narodowym i etnicznym. Stanowi to ponad 34% zdefiniowanych francuskojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi 21.5% wszystkich analizowanych francuskojęzycznych występów komicznych.

Transgraniczny i międzynarodowy charakter festiwalu w Montreaux powoduje, że wielu komików żartowało z różnic pomiędzy francuskojęzycznymi krajami: Szwajcarii, jako lokalizacji festiwalu, Francji, jako największego kraju francuskojęzycznego, lub Belgii, Kanady, krajów Maghrebu czy Afryki Subsaharyjskiej jako krajów swojego pochodzenia,.

Porównań między Francją a Szwajcarią było wiele. Marina Rollman w 2019 r. mówiła o dyskryminacji Francuzów w Szwajcarii, oraz o francuskim poczuciu wyższości i konieczności językowej dominacji. Thomas Wiesel w 2019 r. żartował ze słabego szwajcarskiego poczucia humoru, wskazując, że organizowanie festiwalu humoru w Szwajcarii jest tak abstrakcyjnym pomysłem jak festiwal skromności w Paryżu. Vérino w 2017 r. wskazywał wyższość Szwajcarii nad Francją w kwestiach jakości życia osób niepełnosprawnych. Maxime Gasteuil w 2017 porównywał czyste i uporządkowane szwajcarskie toalety z tymi w Paryżu, będącymi parkami wodnymi moczu. Eric Antoine w 2017 żartował z bogactwa Szwajcarów i biedy Francuzów a Thomas Wiesel w 2015 r. wyśmiewał biedę Paryża przy równoczesnym bogactwie Szwajcarii. Charles Nouveau w 2017 r. żartował, że jego dziadek był francuskim uchodźcą w Szwajcarii a Francja to trzeci świat. Artus w 2017 r. żartował, że trzecia wojna światowa zacznie się od sojuszu szwajcarsko-rosyjskiego i inwazji Szwajcarii na Francję, ale Francja aresztuje wszystkich dwóch żołnierzy armii szwajcarskiej. Djal w 2018 r. mówił o arogancji Francuzów, nawet tych przygranicznych ze Szwajcarii, którzy zarabiają we frankach, oraz dodał, że kocha

Szwajcarię i rozumie dlaczego imigranci chcą do niej przyjeżdżać. W 2016 r. Djal wychwalał Szwajcarię, przy równoczesnym wyśmiewaniu szwajcarskiej mentalności nadmiernego zamiłowania do porządku i prawa. Ponadto wyśmiewał ogromną liczebność Portugalczyków w Szwajcarii, liczne portugalskie cechy narodowe, w tym ich zachowanie we Włoszech, Egipcie i Chinach.

Porównań i odniesień do innych krajów też było wiele. Rachid Badouri w 2017 r. porównał francuskich i kanadyjskich celników. Sebastian Marx w 2019 r. żartował ze swoich doświadczeń życia we Francji jako amerykański Żyd, omówił percepcję Ameryki we Francji oraz kwestię posiadania podwójnego obywatelstwa amerykańsko-francuskiego. Laura Laune w 2019 r. porównywała Belgię i Szwajcarię śpiewając komiczną piosenkę o zakłamanej i fałszywej ekologii i ochronie środowiska w Szwajcarii, w ramach, której punktowała liczne nieekologiczne zachowania Szwajcarów, ale także odniosła się, do żółtych kamizelek we Francji czy Państwa Islamskiego. Paul Taylor w 2017 r. ośmieszał „pieprzony” Brexit. Guillermo Guiz w 2019 r. omawiał relacje francusko-belgijskie, w tym francuski brak szacunku wobec Belgów oraz niechęć świata wobec Francji uwidocznił faktem, że w trakcie finału mistrzostw świata w piłce nożnej w 2018 r. cały świat kibicował Chorwacji a nie Francji – w tym nawet Serbia. W 2016 r. Guiz żartował z Hiszpanii, wskazując na fakt, że Hiszpanie nie byli w stanie wymówić jego prawdziwego belgijskiego imienia Guy, ale wyłącznie dłuższe i trudniejsze Guillermo – i dodaje, że „nic dziwnego że ich kraj jest w kryzysie!”. David Azencot w 2017 r. wyśmiewając koncern Volkswagen za skandaliczne ukrywanie wyników pomiarów emisji, stwierdził, że skandal to mocne słowo, gdyż sugeruje zaskoczenie, a nie ma nic niespodziewanego w fakcie, że Niemcy okazali się odpowiedzialni za toksyczne gazy. Adrien Arnoux w 2017 r. wyśmiewał turystów japońskich oraz żartował ze swojej negatywnej wizji świata w trakcie prezydentury Donalda Trumpa. Thomas Wiesel w 2019 r. cytował Obamę i Martina Luthera Kinga: „Yes we can! I have a dream!”.

Państwa Afryki i ich relacje z państwami europejskimi też są popularnym tematem poruszonym we francuskojęzycznym komizmie. Samia Orosemane w 2019 r. mówiła o relacjach żydowsko-arabskich, różnicach między narodami Afryki i Arabskiej Wiośnie. Mamane w 2016 r. porównywał Szwajcarię z Kamerunem i Afryką i wskazywał na afrykańskie pochodzenie pieniędzy w bankach szwajcarskich. Waly Dia w 2018 r. porównywał Francję z Senegalem. Lenny M'Bunga w 2018 r. żartował jak mało demokratyczna jest Republika Demokratyczna

Kongo i wyśmiewał europejski kolonializm w Afryce. Kevin Razy w 2017 r. żartował, że obywatele Mauritiusa nie mają czego szukać w Szwajcarii, gdyż ich kraj to też raj podatkowy. Bun Hay Mean w 2016 r. wyśmiewał Algierczyków, homofobię Europejczyków, dostrzegalny homoseksualizm Tunisu i karalność homoseksualizmu w Maroku. Fabrice Eboue w 2016 r. wyśmiewał zaangażowanie militarne Francji w Mali, porównując François'a Hollande'a do Charles'a de Gaulle'a.

Niektóre odniesienia do relacji międzynarodowych nie skupiają się na żadnych konkretnych krajach lub narodach, lecz ogólnie na społeczności międzynarodowej. Niektóre nie mają większego sensu logicznego. Takie odniesienia wykonali: Roman Frayssinet, który w 2019 r. żartował z seksualnej fantazji występowania przez Al Jazeera z polecenia ONZ, Elodie Poux, która w 2019 r. żartowała z posiadania licznych fikcyjnych dzieci z ojcami obcokrajowcami różnych ras, Shirley Souagnon, która w 2018 r. wyśmiewała bezkrytyczny konsumpcjonizm pozwalający na konstruowanie telefonów przez dzieci w krajach trzeciego świata, oraz Yoann Provenzano, który w 2019 mówił o swoim zamiłowaniu do podróży i równoczesnej nienawiści wobec uprzywilejowanej pozycji turystów zachodnich i sytuacji ludności w krajach trzeciego świata.

Stosunki międzynarodowe w polskojęzycznym komizmie. W polskojęzycznym komizmie stosunki międzynarodowe i odniesienia do krajów zagranicznych były poruszane 5 razy. Stanowi to 8% wszystkich zdefiniowanych polskojęzycznych politycznych występów komicznych oraz ponad 5% wszystkich analizowanych polskojęzycznych występów komicznych. Polskie dowcipy odnoszące się do stosunków międzynarodowych są bardzo różne. Michał Kempa w 2015 r. w ramach żartu wspominał o niemieckiej koncepcji miłości. Rafał Rutkowski w 2017 r. żartował ze swojej żony Szwedki i relacji ze swoimi szwedzkimi dziećmi, z tego, że przez długi czas we własnym domu czuł się jak pod okupacją szwedzką – aż do momentu, gdy w Polsce przyszła dobra zmiana i sarkastycznie jego poczucie narodowej dumy wzrosło. Piotr Szumowski w 2017 r. żartował z polskiej mentalności, pełnej zawiści wobec sukcesu innych, oraz ze swoich doświadczeń podróży po świecie, w ramach, których dowiedział się, że Amerykanie nie wiedzą nic o Polsce, Żydów interesują tylko polskie kamienice i pociski wystrzelone w kierunku Izraela, w Tajlandii istnieje pozytywny rasizm wobec białych, a Bułgaria jest najstarszą nazwą państwa w Europie – co go dziwi, gdyż uważał, że „nazywamy Ruskich wieśniakami od zawsze”. Zbyszek Grabowski w 2019 r. żartował ze swej nieudanej

randki z dziewczyną z Ukrainy, jako że razem poszli do kina na film *Wołyń*. Patryk Czebańczuk w 2017 r. żartował z tego jak, jego zdaniem, Bóg, albo wszyscy bogowie od Zeusa do Allaha, stworzyli świat jak grę komputerową dla siebie – stąd te plagi, potopy, wojny, nierówności rasowe i niewolnictwo.

Stosunki międzynarodowe w chińskojęzycznym komizmie. W komizmie chińskojęzycznym jedynie 3 występy z Tajwanu miały odniesienia do relacji z Chinami. Liáng Hàolán i Wū Mínggrú w ramach występu pt. *Yèmíngzhū* 夜明珠 czyli *Nocna perła* opowiadały o chińskich skarbach, które po wojnie znalazły się na Tajwanie i po dziś dzień są źródłem spięć pomiędzy Chinami a Tajwanem. Huáng Shìwěi i Wēng Quánwěi w ramach występu pt. *Guójiā bù huì wáng* 國家不會亡 czyli *Kraj nie umrze* opowiadali historię o braku społecznej reakcji na zagrożenie podboju Południowego Song przez Jin, co stanowi alegorię współczesnej sytuacji Tajwanu z Chinami. Podobnie Wū Mínggrú i Chén Yīnglǒu w ramach występu pt. *Zěnmé bù qùsǐ* 怎麼不去死 czyli *Dlaczego nie pójdziesz umrzeć?* za pomocą historii dynastii Południowego Song omawiali zagadnienia dotyczące zjednoczenia obu stron Cieśniny Tajwańskiej, oraz wyśmiewali chińską mentalność i kulturę osobistą.

Poprawność polityczna i wolność słowa jako temat w komizmie różnych kultur

Odniesienia do poprawności politycznej i wolności słowa zaobserwowano w 22 występach. Stanowi to prawie 6% wszystkich zdefiniowanych politycznych występów komicznych oraz prawie 3% wszystkich analizowanych występów komicznych. Odniesienia do poprawności politycznej i wolności słowa mają miejsce w wszystkich kulturach, z czego połowa wszystkich tych występów miała miejsce w komizmie anglojęzycznym.

Poprawność polityczna i wolność słowa jako temat w anglojęzycznym komizmie. Jak wiadomo z poprzedniego rozdziału, poprawność polityczna i granice wolności wypowiedzi są w kulturze anglosaskiej bardzo ważnymi i nierzadko kontrowersyjnymi tematami, zwłaszcza w świecie komediowym. Dlatego nie powinno dziwić, że w ramach analizowanego komizmu najwięcej odniesień do tych tematów miało miejsce właśnie w komizmie anglojęzycznym, niemniej jednak może dziwić, że nie było ono zjawiskiem jeszcze częstszym – zwłaszcza, że blisko połowę anglojęzycznych odniesień do poprawności politycznej i wolności słowa wykonał jeden komik: Mark Normand, w ramach występów z 2016, 2017, 2018 i 2019 roku.

W ramach występu w 2016 roku Mark Normand wyśmiewał trudności poprawnego politycznie wysławiania się, punktując liczne różnice w dozwolonych wypowiedziach dla mężczyzn i kobiet oraz akcentując ewidentną sztuczność poprawności politycznej, wskazując na fakt, że poprawne politycznie terminy zupełnie nie nadają się do sytuacji kryzysowych, gdyż często są zbyt skomplikowane i długie. W 2017 roku Normand żartował z dziwnych zjawisk językowych, społecznej hipokryzji wobec różnych grup społecznych, ogólnej nadwrażliwości wszystkich, oraz zastanawiał się, co właściwie w nich jest obraźliwe. W 2018 r. wyśmiewał nadmierną wrażliwość społeczną i zwrócił uwagę na fakt, że współcześnie można być negatywną i nienawistną osobą, pod warunkiem, że nie kieruje się tych emocji wobec specyficznych grup oraz punktował podwójne standardy w ocenie zachowań kobiet i mężczyzn. W 2019 r. wyśmiewał nadwrażliwość społeczną, przywileje grupowe oraz bezpodstawne oskarżenia o rasizm.

Poza Normandem tylko Nikki Glaser i Marina Franklin w ramach swoich występów bezpośrednio omawiały zagadnienia poprawności politycznej. Glaser w 2017 r. żartowała z, jej zdaniem, niepoprawnego politycznie użycia słowa *komiczka* (ang. *comedienne*), jako że osobiście woli termin *stewardesa* (ang. *flight attendant*). Reszta komików w ramach swoich występów oscylując wokół zagadnień poprawności politycznej i wolności słowa i odnosiła się do nich tylko pośrednio. Franklin w 2018 r. żartowała z nowej poprawności politycznej, która zachęca do nazywania osób transseksualnych za pomocą zaimka osobowego *they* zamiast *he* czy *she*. Franklin podkreśliła fakt, że o ile sama chce się dostosować do tych nowych zasad współżycia społecznego, to przy tak zmienionej gramatyce i składni, ona, jako osoba czarna, brzmi dokładnie tak samo jak historyczni niepiśmienni niewolnicy, którzy uciekli z plantacji.

Pozostali komicy odnieśli się do poprawności politycznej i wolności wypowiedzi w sposób pośredni. Beth Stelling w 2017 r. żartowała z ludzi nierozumiejących sarkastycznie niepoprawnych politycznie żartów. Znany z bardzo przyjaznego i bezkonfliktowego komicznego usposobienia Pete Lee w 2019 r. żartował z toksycznej męskości, oraz nadmiernej wrażliwości studentów na kampusach uniwersyteckich wywołanej poprawnością polityczną. Sebastian Maniscalco w 2019 r. wyśmiewał społeczną nadwrażliwość na słowo „obcokrajowiec” – gdyż jak tylko wspominał to słowo, na widowni zrobiło się cicho, ale zaznacza, że należy otwarcie rozmawiać o obcokrajowcach, aby móc ich lepiej zrozumieć. Wyznał, że większość jego rodziny to obcokrajowcy, którzy nie mówią dobrze po angielsku, więc w rozmowie z nimi zawsze musiał

odpowiednio dobierać słowa, aby uniknąć nieporozumień. Judd Apatow w 2015 r. w ramach żartu twierdził, że [jako Żyd] jest dumny z Żydów, gdyż w dzisiejszych czasach nie mają zbyt wielu kłopotów, dobrze radzą sobie w świecie, nie przejmują się, jeżeli ktoś narysuje ich lub ich boga – chociaż powinni, gdyż każdy rysunek przedstawiający Żyda jest automatycznie antysemicki.

Znamienny był występ Garretta Millericka z 2019 r., w którym żartobliwie argumentował, że niektórych uprzedzeń nie można i nie powinno się wyzybywać: dla przykładu, będąc w chińskiej restauracji nie podobało mu się, że kucharz nie był Chińczykiem bo był rudy. Następnie, po opowiedzeniu kolejnego dowcipu, dotyczącego z życia wziętych prawdziwych trudności w komunikacji międzykulturowej pomiędzy jego brytyjskim kolegą a jego chińską żoną, wskazywał, że z polecenia producenta musiał być bardzo ostrożny w doborze słów z powodu potencjalnej krytyki jaka mogła go spotkać za niepoprawne politycznie imitowanie języka chińskiego – choć nie ze strony Chińczyków, lecz progresywnych białych liberałów.

Poprawność polityczna i wolność słowa jako temat we francuskojęzycznym komizmie. W komizmie francuskim zagadnienia poprawności politycznej i wolności wypowiedzi poruszały tylko 3 osoby: Blanche Gardin dwa razy, Nathanaëla Rochata oraz komik imieniem Hugo. W każdym przypadku wypowiedzi komików były mocno splecione z zagadnieniami relacji etnicznych i/lub międzyrasowych. Hugo w 2015 r. omawiał różnice w tym, co mogą mówić biali i czarni oraz ogólną hipokryzję dyskursu społecznego. Nathanaël Rochat w 2017 r. omawiał pochodzenie etniczne komików biorących udział w festiwalu w Montreux i ich ‘lokalność’ w ramach państw Frankofonii – tego, że Kanadę reprezentuje Marokańczyk, a Belgię komik z hiszpańskim nazwiskiem. Blanche Gardin w 2017 r. żartowała z niskiej jakości informacji w telewizji, oraz wyśmiewała logikę osób, które twierdzą, że oglądają telewizję tylko po to, aby wiedzieć jaka beznadziejna ona jest (nazywa ich «*merdologue*», czyli *beznadziejofilami*). Ostrzegła publiczność, że bardzo ciężko człowiekowi zauważyć kiedy sam staje się wypranym mózgowo głupcem. Następnie, krytykowała myśl przewodnią festiwalu, jaką jest „humor bez granic” wskazując, że humor, z powodów językowych i kulturowych ma liczne granice, których często nie można przekraczać: we Francji nie można żartować z Żydów, w Stanach Zjednoczonych z czarnych, a w Rumunii z Rumunów. W 2019 r. żartowała z ograniczeń, które bezpośrednio ją dotyczą w komizmie, tj. jako komiczka nie ma żadnej szczególnej cechy, która by ją wyróżniała: nie jest ani homoseksualna, ani transseksualna, ani

poliamoryczna, ani otyła, ani czarna, nie jest weganką czy żydówką. Będąc ‘tylko’ białą heteroseksualną kobietą stwierdziła, że jest ‘niczym’.

Poprawność polityczna i wolność słowa jako temat w polskojęzycznym komizmie. W polskojęzycznym komizmie poprawność polityczna i wolność wypowiedzi były poruszane 5 razy. Stanowi to 8% wszystkich zdefiniowanych polskojęzycznych politycznych występów komicznych oraz ponad 5% wszystkich analizowanych polskojęzycznych występów komicznych. Polskie dowcipy odnoszące się do poprawności politycznej i wolności wypowiedzi były różne. Rafał Rutkowski w 2019 r. Wskazywał ogólnie na współczesne trudności w żartowaniu w związku z upolitycznieniem wszystkiego. Tomasz Borkowski w 2018 r. żartował z wolności twórczej reżysera wrocławskiego spektaklu teatralnego *Śmierć i dziewczyna*, który ponoć w przedsięwzięcie zaangażował aktorów filmów pornograficznych – z czym Borkowski się nie zgadzał, gdyż uważał je za głupie i nieodpowiedzialne psucie pornografii, bowiem po krótkiej przygodzie z teatrem aktorzy ci wrócą na plan zepsuci „filozofiami, psychologią postaci – czy to im się przyda w robocie? Wątpię.”. Jacek Stramik w 2018 r. wyśmiewał absurdalny i często niepoprawny dobór słów osób starszych, ich język i wynikające z tego mentalne różnice pokoleniowe. Arkadiusz Jakszewicz w 2019 r. wyśmiewał mentalność widzów w kontekście tego, że został raz pobity za stand-up o Bogu.

Absurdy poprawności politycznej najmocniej wyśmiewał Karol Modzelewski w 2015 r. roku w taki oto sposób:

Jest pojednanie, bardzo dobrze. Gdybyście w ogóle kiedyś rzeczywiście odpalili koncert to ja na taki koncert bym poszedł, bo to jest jeden z niewielu ostatnich okazji, żeby się pośmiać - za chwilę wchodzi zupełnie inna era poprawności politycznej, takiej poprawności wiecie mega mega. Za chwilę będzie tak, że na cały autobus wycieczki z Radomia nie będziemy mogli mówić uchodźcy. [śmiech publiczności] Pytanie kogo to bardziej obraża. Z drugiej strony, na takich wiecie homofobów, na rasistów będziemy musieli mówić, że to są prawdziwi patrioci bo takie będą wymagania, takie będą standardy i teraz już w tej chwili poprawność polityczna każe na przykład na małych grubych karłów nie mówić „mały gruby karzeł” czy „mały grubas” tylko „niezaawansowane wzrostem niskopiennie ale zaawansowane objętościowo”, „nie jest brzydki” tylko „wizualnie dyskusyjny”. [śmiech publiczności i oklaski] I ja się w tym

gubię. To mnie, mówiąc wprost, wkurwia. Bo wiecie, ja się wychowałem w czasach, kiedy można było spojrzeć człowiekowi w twarz i mu powiedzieć co się o nim myśli, tak? Ja się wychowałem w czasach, kiedy brodę nosili prawdziwi mężczyźni a nie hipsterzy. Jeżeli jesteś pizdą i zapuścisz brodę, to nie będziesz drwalem, będziesz dalej pizdą, tylko że z brodą. [śmiech publiczności] To jest mega irytujące i brakuje mi właśnie takiej szczerości, takiej prawdziwości. Dlatego właśnie zająłem się stand-upem, żeby mówić wprost co myślę. Do tego założyłem swoje fanpage, gdzie wkurwiam tych wszystkich ludzi, którzy mają kije w dupach - i bardzo dobrze. (...)

Poprawność polityczna i wolność słowa jako temat w chińskojęzycznym komizmie.

W komizmie chińskojęzycznym jedynie 2 występy miały odniesienia do poprawności politycznej i wolności słowa: jeden występ z Tajwanu i jeden z Chin.

Chińscy komicy Miáo Fù i Wáng Shēng w ramach występu pt. *Zhè bùshì wǒ de* 这不是我的, czyli *To nie jest moje* poruszyli zagadnienie autocenzury wypowiedzi komicznych w kontekście niemożności powiedzenia wszystkiego mimo bycia popularnym komikiem. Na początku występu Miáo Fù stwierdził, że jego serce czuje się skrępowane (użył słowa *biēqū* 憋屈 oznaczającego uczucie niezasłużonego pokrzywdzenia) a gdy Wáng Shēng pyta go, jak to możliwe, że czuje się skrępowany, skoro przez ostatni rok jego kariera komediowa naprawdę nabrała tempa, Miáo Fù odpowiada, że „na wyżynach jest zimno. Im wyżej jesteś w hierarchii, to tym mniej możesz mówić pewne rzeczy”, a następnie opowiada o tym jak zamyka się sam w toalecie i rozmawia sam ze sobą w lustrze i czasem łapie tam karaluchy, którym zdradza swoje sekrety, ale ostatecznie je rozgniata, gdyż za dużo się od niego dowiedziały.

Tajwańskie komiczki Liáng Hàolán i Wū Míngǔ w ramach występu pt. *Ēr míng* 耳鳴, czyli *Szum w uszach* opowiadają historię aktorów z okresu dynastii Yuan, którzy zostali aresztowani, gdyż fabuła ich występu teatralnego dotyczyła niesłusznego aresztowania głównej bohaterki. W ramach występu główna bohaterka oznajmiła, że jeżeli jest niesłusznie skazana, to w czerwcu zacznie padać śnieg – po czym, w trakcie ówczesnego występu, zaczął padać śnieg, sugerując potencjalnie satyryczną i krytyczną wobec ówczesnej władzy naturę występu.

Parapolityczne problemy społeczno-ekonomiczne w komizmie różnych kultur

Szeroko rozumiane problemy społeczno-ekonomiczne to druga największa liczbowo i tematycznie kategoria upolitycznienia komizmu. Aż 72 występy odniosły się do różnego rodzaju tematów, które zostały uznane za problemy społeczne lub ekonomiczne. Stanowi to prawie 20% wszystkich zdefiniowanych politycznych występów komicznych oraz 9% wszystkich analizowanych występów komicznych. W kolejności od najczęściej wspomnianych po najrzadziej wspomniane tematy to: równość płci, równość płac oraz ogólna równość społeczna, urzędy i usługi publiczne (jak system edukacji czy służba zdrowia), ksenofobia, antysemityzm i konflikty religijne, imigranci i uchodźcy, służby mundurowe i brutalność policji, bieda, korupcja, szkodliwość ekologiczna, zamieszki i protesty, trudności osób niepełnosprawnych, bezdomność.

Problemy społeczno-ekonomiczne w anglojęzycznym komizmie. Komizm anglojęzyczny miał najwięcej odniesień do problemów społeczno-ekonomicznych. W sumie 39 występów odnosiło się do tej tematyki. Stanowi to 21% zdefiniowanych anglojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi ponad 9% wszystkich anglojęzycznych występów komicznych. Najczęściej poruszonym problemem była równość płci, równość płac oraz ogólna równość społeczna. Temat ten był poruszany w 11 występach. Kolejne poruszane tematy to służby mundurowe i brutalność policji w 5 występach, ksenofobia, antysemityzm i konflikty religijne w 5 występach, bieda w 5 występach, imigranci i uchodźcy w 3 występach, urzędy i usługi publiczne w 3 występach, zamieszki i protesty w 1 występie, oraz różne inne tematy w 7 występach.

Ze wszystkich zagadnień dotyczących równości komicy najczęściej poruszali kwestię równości płac. Hari Kondabolu w 2018 r. żartował z konceptu *adwokata diabła* na przykładzie równości płac. Monrok w 2018 r. żartowała ze swojego męża, wskazując, że wolałaby być z kobietą, choć nie podejrzewała, że jakakolwiek kobieta kiedykolwiek będzie w stanie ją utrzymać. Tom Papa w 2016 żartował, że nie ma naprawdę dobrych mężczyzn oraz że mężczyźni zawsze kłamią, gdy mówią, że chcą równości płac. Marina Franklin w 2016 r. wyśmiewała swój własny płytki feminizm, twierdząc, że wierzy w równość płac, ale bardziej wierzy w płacę jej partnera. Sofia Niño de Rivera w 2017 r. wspomniała o równości płac.

Pete Lee, Matthew Broussard oraz Daniel Sloss poruszali zagadnienie równości płci. Lee w 2018 r. wyśmiewał absurdalność braku równości płci. Broussard w 2019 r. pośrednio wyśmiewał męski szowinizm i jego wpływ na postrzeganie równości płci. Sloss w 2016 r. wyśmiewał i

krytykował brak kobiecych produktów higienicznych nawet w najlepszych amerykańskich prywatnych przychodniach i szpitalach, oraz fakt, że są one wysoko opodatkowane (treść występu Sloss znajduje się w Aneksie VI).

Do zagdnienia równości w ogóle odniosło się dwóch komików. Orny Adams w 2017 r. wyśmiewał uznawane przez millenialsów wartości w tym równość, a Brad Wenzel w 2016 r. żartował z fałszywego problemu nierówności społecznej, jakim są osobne fontanny wodne dla wysokich i niskich.

Kwestię zamieszek i protestów poruszyło dwóch komików. Cristela Alonzo w 2017 r. wymieniała śmieszne slogany z protestu przeciwko Trumpowi i opisała jak trudno jej samej było wymyślić dobry slogan dotyczący równości. Robert Kelly w 2017 r. poruszył kwestię coraz częstszych protestów i zamieszek, oraz parodiował otyłego policjanta pacyfikującego zamieszki.

Dowcipy o służbach mundurowych i brutalności policji często odnosiły się do rasizmu w policji. Seaton Smith w 2017 r. przez całość trwania swojego występu bardzo wprost mówił o problemach rasowych i brutalności policji wobec Afroamerykanów. Laurie Kilmartin w 2017 żartowała z mieszanego pochodzenia etnicznego swojego syna oraz tego, że tylko policjant jest w stanie określić czy wygląda bardziej na białego czy latynosa. Byron Bowers w 2019 r. żartował, że będąc Afroamerykaninem jego metodą na unikanie przemocy ze strony policji jest ubieranie się w patriotyczne ubrania, gdyż żaden policjant na pewno nigdy nie znieważy flagi, strzelając do niej.

Dwa występy o służbach mundurowych i brutalności policji nie odnosiły się wprost do rasizmu. Roy Wood Jr. w 2019 porównywał policję do straży pożarnej oraz różne rodzaje straży do siebie nawzajem. Ron Funches w 2014 r. żartował ze swoich powodów do stresu, na samym początku wymieniając policję.

Katherine Ryan, Megan Gailey, John Roy, Jackie Kashian i Tom Thakkar poruszali kwestie ksenofobii, antysemityzmu i konfliktów religijnych. Ryan w 2017 r. wyśmiewała filosemityzm rodziny Trumpa. Gailey w 2015 r. wyśmiewała różnice między katolikami a protestantami. Roy w 2015 r. porównywał szachy i grę Monopoly do szowinizmu oraz historycznej dyskryminacji ludności czarnej i żydowskiej. Kashian w 2015 r. wskazywała na nieświadomą ksenofobię Amerykanów w kontekście relacji z rdzennymi Amerykanami. Thakkar w 2017 śmiał się z kulturowej ignorancji ludzi w stosunku do Indian i Indusów.

Zagadnienia biedy oraz problemów finansowych poruszyło kilku komików. Nathan Macintosh w 2019 r. narzekał i żartował z kosztów życia w Nowym Jorku, a w 2017 r. opowiadał o swoich doświadczeniach dorastania w biedzie bez ojca, ale też bez jakichkolwiek alergii. Tom Papa w 2015 r. śmiał się z lenistwa własnej rodziny i wynikającym z tego braku sukcesu finansowego – zaznaczał jednak, że brak znacznych funduszy jemu osobiście nie przeszkadza, ale problemem jest to, że jego żona i dzieci to „chciwe kapitalistyczne świnię”. Dusty Slay w 2018 r. śmiał się z różnych poziomów zamożności, biedy swojego dzieciństwa oraz opisywał trudną sytuację życiową osób mieszkających w przyczepach kempingowych. Moses Storm opisywał swoje doświadczenia dorastania w wielodzietnej rodzinie zależnej od pomocy społecznej a w 2019 r. wyśmiewał ignorancję bogatych i skłonność do wiary w to, że biedni ludzie są głupszy. Zarówno Slay i Storm w ramach swoich występów wskazywali na fakt, że z powodu biedy w dzieciństwie nie mieli pieniędzy nawet na lody.

Temat imigracji i uchodźców nie był aż tak popularny jak by mogło się to wydawać. Sean Finnerty w 2019 r., sam jako imigrant, wyśmiewał przeciwników imigracji. Rod Man w 2014 r. wskazywał na trudne regulacje prawne dla imigrantów. Joe Wong w 2018 r. jako imigrant z Chin wskazywał na nieskuteczność murów i polityki imigracyjnej Trumpa.

W kontekście urzędów i usług publicznych Gad Elmaleh w 2016 r. żartobliwie wypunktował różnice między Francją a USA w kontekście służby zdrowia i edukacji. Forrest Shaw w 2014 r. wyśmiewał swoje kiepskie ubezpieczenie zdrowotne, brak publicznej służby zdrowia w Ameryce oraz problemy otyłości. Andy Woodhull w 2014 r. odniósł się do programu Obamacare.

Inne problemy społeczne lub ekonomiczne także zostały poruszone. Jenny Zigrino w 2019 r. poruszyła kwestię importu węgla z Chin. Django Gold w 2019 r. żartował z możliwego bezrobocia wynikającego z postępującej robotyzacji ekonomii. Emma Willman w 2018 r. omawiała kontrowersyjne wydobycie ropy naftowej w Argentynie. Mark Normand w 2017 r. punktował różne podwójne standardy funkcjonujące w społeczeństwie. Ian Edwards w 2014 r. żartował z wielomilionowych kradzieży dokonywanych przez bankierów, porównując je do drobnych kradzieży dokonanych przez chuliganów w bluzach. Mary Gallagher w 2018 żartowała z kosztów wyższej edukacji w Stanach Zjednoczonych. Valerie Tosi w 2019 r. wspominała o dużym zadłużeniu amerykańskich studentów wynikającym z kosztów studiów.

Problemy społeczno-ekonomiczne we francuskojęzycznym komizmie. W komizmie francuskojęzycznym 13 występów miało odniesienia do problemów społeczno-ekonomicznych. Stanowi to prawie 16% zdefiniowanych francuskojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi 10% wszystkich analizowanych francuskojęzycznych występów komicznych. Najczęściej poruszonym problemem to równość płci, równość płac oraz ogólna równość społeczna. Temat ten był poruszany w 4 występach. Kolejne poruszane tematy to imigranci i uchodźcy w 2 występach, bezdomność w 1 występie, szkodliwość ekologiczne w 1 występie, Ksenofobia, antysemityzm i konflikty religijne w 1 występie, służby mundurowe i brutalność policji w 1 występie, trudności osób niepełnosprawnych w 1 występie, oraz różne inne tematy w 2 występach.

Marina Rollman, Lenny M'Bunga, Caroline Vigneaux i Monsieur Poulpe poruszali zagadnienia równości. Rollman w 2018 r. żartowała z nierówności między kobietami a mężczyznami. M'Bunga w 2019 r. odniósł się do kwestii równość płci. Vigneaux w 2019 r. wyśmiewała tabu dotyczące kobiet oraz różnice w płacach między kobietami a mężczyznami. Monsieur Poulpe w 2017 omawiał równość społeczną w kontekście sytuacji osób niepełnosprawnych.

Marina Rollman w 2015 r. porównywała sytuację bezdomnych we Francji i w Szwajcarii. Vérino w 2017 r. żartował z trudności osób niepełnosprawnych. Ahmed Sparrow w 2019 r. omawiał kwestie opodatkowania usług seksualnych, imigracji oraz panikę osób bogatych. Mamane w 2016 r. wymienił rodzaje imigrantów w Szwajcarii - tych co uciekają od podatków i oraz tych co uciekają z podatkami. Fabrice Éboué w 2019 r. omawiał aktywizm ekologiczny. Alex Vizorek w 2019 r. omówił wiele kwestii, w tym zagadnienia związane z ekologią. Ben 2015 r. poruszył kwestię przepisów bezpieczeństwa w produkcji żywności m.in. w Chinach. Artus w 2016 r. poruszył kwestię relacji religii i pedofilii w kościele. Akim Omiri w 2016 r. poruszył kwestię rasizmu policji wobec arabów.

Problemy społeczno-ekonomiczne w polskojęzycznym komizmie. W komizmie polskojęzycznym 11 występów miało odniesienia do problemów społeczno-ekonomicznych. Stanowi to prawie 18% zdefiniowanych polskojęzycznych politycznych występów komicznych, ponad 7% wszystkich analizowanych polskojęzycznych występów komicznych. Najczęściej poruszonym problemem są urzędy i usługi publiczne. Temat ten był poruszany w 5 występach. Kolejne poruszane tematy to równość płci, równość płac oraz ogólna równość społeczna w 2

występach, bieda w 1 występie, ksenofobia, antysemityzm i konflikty religijne w 1 występie, korupcja w 1 występie, imigranci i uchodźcy w 1 występie.

Tomasz Jachimek, Juliusz Sipika, Dariusz Gadowski i Jakub Poczęty-Błażewicz poruszali kwestię urzędów i usług publicznych. Jachimek w 2018 r. Wskazywał na absurdy polskich urzędów na przykładzie negatywnych postaw pracownik Urzędu Skarbowego. Sipika w 2018 r. żartował z ZUS i wypłacanych w jego ramach rent, a w 2019 r. z państwowej służby zdrowia, wskazując jej wady. Gadowski w 2018 r. wyśmiewał stan państwa na przykładzie PKP, oraz stan służby zdrowia w Koszalinie. Poczęty-Błażewicz w 2019 r. żartował z beneficjentów programu 500 plus (treść występu Poczętego-Błażewicza znajduje się w Aneksie VI).

Cezary Ponttefski w 2017 r. w ramach żartu wspominał o finansowej niezależności kobiet. Ewa Błachnio w 2019 r. wspomniała o sytuacji kobiet w kontekście męskiego szowinizmu. Rafał Rutkowski w 2019 r. wyśmiewał polskich bogaczy, porównując ich z bogaczami na Zachodzie. Adam Van Bendler w 2017 r. żartował z antysemityzmu taksówkarza. Mieszko Minkiewicz w 2019 żartował z wręczania łapówek w PKP. Łukasz Lodkowski w 2015 r. wyśmiewał uchodźców chcących przyjechać do Polski.

Problemy społeczno-ekonomiczne w chińskojęzycznym komizmie. W chińskojęzycznym komizmie 8 występów poruszało problemy społeczne lub ekonomiczne – 3 z Chin i 5 z Tajwanu. W Chinach kwestia korupcji była poruszana w 2 występach, a kwestia szkodliwości ekologicznej w 1 występie. Na Tajwanie kwestia urzędów i usług publicznych była poruszana w 2 występach, kwestia równości płci, równości płac oraz ogólnej równości społecznej w 1 występie, kwestia biedy w 1 występie, oraz inna kwestia z tego zakresu w 1 występie.

W Chinach 2 razy poruszano problem korupcji. Cáo Yúnjīn i Liú Yúntiān w 2014 w występie pt. *Shuō nǐ shénme hǎo* 说你什么好 czyli *Powiedz co u ciebie dobrego* poruszyli kwestię korupcji, a Jiāng Kūn i Dài Zhìchéng w 2017 w występie pt. *Xīn hǔkǒu xiáxiǎng* 新虎口遐想 czyli *Nowa zaduma tygrysa* dokonali parodii współczesnych wartości i postaw społecznych ze szczególnym naciskiem na korupcję.

W 2016 r. występ Lǐ Yínfēi i Lǐ Dīng pt. *Wǒ zhīdào* 我知道 czyli *Wiem* zawierał treści odnoszące się do ekologii i ochrony środowiska, komicy przedstawiali je, śmiejąc się z trudności w byciu ekologicznym i wyśmiewając osoby nieekologiczne.

Na Tajwanie 2 razy odnoszono się do urzędów i usług publicznych. Chén Yīnglǒu i Gǔ Xīn w występie pt. *Hé bì dēng lóu* 何必登樓 czyli *Po co iść na górę?* omawiali system szkolnictwa w kontekście nowych technologii i edukacji dzieci. Wēng Quánwěi i Huáng Shìwěi w występie pt. *Qiǎng kǒuzhào* 搶口罩 czyli *Weź maskę* wysmiewali skąpstwo i cwaniactwo ludzi oraz oszukiwanie służby zdrowia w kontekście nadmiernego zbierania maseczek medycznych.

Yùtānshībīngwèi i Wēng Quánwěi w występie pt. *Qián shì wànnéngde* 錢是萬能的 czyli *Pieniądze są wszystkim* omawiali rolę pieniędzy w życiu społecznym. Wū Mínggrú i Liánghàolán w występie pt. *Xiāo láng rù háomén* 蕭郎入豪門 czyli *Xiao Lang wchodzi do zamożnej rodziny* omawiali brak równości płci w kontekście sytuacji kobiet w relacji do bogatych mężczyzn. Wū Mínggrú i Gǔ Xīn w występie pt. *Wúhàn xún yǐn zhě* 武漢尋隱者 czyli *Wuhan Pustelnik* *Poszukiwacz* omawiali historię koronawirusa.

Parapolityczne problemy społeczno-światopoglądowe w komizmie różnych kultur

Szeroko rozumiane problemy społeczno-światopoglądowe to jedna z najliczniejszych liczbowo jak i najszerzych tematycznie kategorii upolitycznienia komizmu. Aż 68 występów odniosło się do różnego rodzaju tematów, które zostały uznane za światopoglądowe. Stanowi to ponad 18% wszystkich zdefiniowanych politycznych występów komicznych oraz ponad 8% wszystkich analizowanych występów komicznych. W kolejności od najczęściej wspomnianych po najrzadziej wspomniane tematy to: prawa osób LGBT, legalizacja narkotyków, dostęp do broni, dostęp do antykoncepcji i legalizacja aborcji, tożsamość narodowa, rozdział państwa od kościoła, progres społeczny, szczepienia oraz różne inne pomniejsze tematy.

Kwestie światopoglądowe w anglojęzycznym komizmie. Komizm anglojęzyczny miał najwięcej odniesień do problemów społeczno-światopoglądowych. W sumie 43 występy odniosły się do tej tematyki. Stanowi to 23% zdefiniowanych anglojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi 10% wszystkich anglojęzycznych występów komicznych. Najczęściej poruszonym tematem światopoglądowym były prawa osób LGBT. Temat ten był poruszany w 18 występach. Kolejne poruszane tematy to kwestia legalizacji narkotyków w 8 występach, kwestia dostępu do broni w 6 występach, kwestia progresu społecznego w 3

występach, kwestia tożsamości narodowej w 2 występach, kwestia dostępu do antykoncepcji i legalizacja aborcji w 1 występie, oraz różne inne pomniejsze kwestie w 5 występach.

Wiele dowcipów odnoszących się do LGBT skupiało się na zjawisku homofobii. Mark Normand w 2016 r. w ramach występu chwalił gejów, wyśmiewał homofobów i żartował z relacji ze swoim współlokatorem-gejem. Daniel Sloss w 2016 r. poruszył kwestię braku homofobii wśród zwierząt, oraz opowiedział historię homoseksualnych pingwinów w zoo, a w 2014 r. wyśmiewał ludzi, którzy uważają homoseksualizm za wybór. Tom Clark w 2015 r. żartował z homofobii i małżeństw homoseksualnych. Brent Sullivan w 2016 r. wyśmiewał głupotę homofobów. Taylor Tomlinson w 2017 r. wyśmiewała konserwatyzm swojego ojca i jego sprzeciw wobec małżeństw homoseksualnych. Simon Amstell w 2015 r. pytał jak to możliwe, że homofobia wciąż istnieje?

Część dowcipów odnoszących się do spraw LGBT odniosło się również do chrześcijaństwa. Michael Palascak w 2018 r. wyśmiewał podejście Kościoła katolickiego do małżeństw homoseksualnych. Alington Mitra w 2015 r. śmiał się z tolerancyjnej postawy papieża wobec osób homoseksualnych. Jack Whitehall w 2017 r. wyśmiewał chrześcijańską prawicę i bojkot filmu Disneya z powodu homoseksualnej postaci. Neel Nanda w 2017 r. żartowała z interpretacji Biblii, która miałaby zakazywać związków i małżeństw homoseksualnych.

Pozostałe dowcipy o LGBT stanowią różnorodną mieszanię. Danny Jolles w 2018 r. wyśmiewał amerykańską subkulturę 'bro' i wskazał, że są bardziej progresywni niż się wielu wydaje – w tym w kwestii praw osób LGBT. Robby Slowik w 2018 r. wyśmiewał ideę wakacyjnych kolonii mających nawracać homoseksualne dzieci. Matt Donaher w 2014 r. żartował z faktu, że w jego dzieciństwie inne dzieci dokuczliwie insynuowały, że chce poślubić swojego najlepszego kolegę – i dopiero dziś zdaje sobie sprawę jak bardzo było to progresywne z ich strony. Ted Alexandro w 2014 r. wyśmiewał stereotypy o gejach i społeczne postawy wobec małżeństw homoseksualnych. Jay Jurden w 2019 r. żartował z własnego homoseksualizmu i swoich relacji z osobami heteroseksualnymi i podobnie Emma Willman w 2018 z własnego homoseksualizmu i swoich relacji z osobami heteroseksualnymi.

W kontekście legalizacji narkotyków głównym i *de facto* jedynym omawianym narkotykiem była marihuana. Nick Thune w 2014 r. śmiał się z medycznej marihuany. Dean Delray w 2018 żartował z postępującej legalizacji marihuany w różnych stanach, hipokryzji przeciwników jej legalizacji, oraz pojawieniu się coraz silniejszych rodzajów marihuany. Noah

Gardenswartz w 2017 r. opowiadał o swoich doświadczeniach w związku ze sprzedażą marihuany przed jej legalizacją w kontekście swoich studiów i pracy jako nauczyciel. Dan Naturman w 2016 r. wspominał o legalizacji marihuany w stanach Waszyngton i Kolorado i wyśmiewał tych, co specjalnie jadą tam ją palić. Samantha Ruddy w 2019 r. wyśmiewała niedorzeczność argumentu przeciw legalizacji marihuany o jej szkodliwości dla jednośc rodzin. Allen Strickland Williams w 2014 r. żartował z legalności broni przy równoczesnej nielegalności marihuany, a w 2018 r. żartował z tego jak wygląda rzeczywistość po legalizacji marihuany. Jedyne Myq Kaplan w 2016 r. Żartował nie tylko z marihuany, ale z większej liczby narkotyków, porównując ich branie do posiadania dzieci.

Odnosnie dostępu do broni komicy na ogół poruszali tę kwestię dość ogólnie nie wchodząc w konkretne przykłady. Caitlin Weierhauser w 2019 r. zaczęła występ od mocnego zaakcentowania swojego zdania, że należy ograniczyć dostęp do broni i opowiadał historię swojej pierwszej broni z dzieciństwa. Tom Thakkar w 2017 r. śmiał się z zamiłowania własnej rodziny do broni oraz tego, że broń wygląda dobrze na zdjęciach. Rory Scovel w 2016 r. był zdania, że jeżeli ktoś myśli, że Jezus był biały, to nie powinien wypowiadać się na temat legalności broni. Lenny Marcus w 2019 r. żartował z legalności broni w kontekście rozmowy z wkurzającym kelnerem. Nate Bargatze w 2014 r. porównywał łatwość dotępu do broni z łatwością zakupu tygrysa w Stanach Zjednoczonych. Caleb Synan w 2017 r. żartował z tego, że traktuje wszystkich z uprzejmością, gdyż jako osoba z południa Stanów Zjednoczonych boi się, że inni mają przy sobie broń.

Kwestię progresu społecznego poruszyli, Hari Kondabolu, który w 2014 r. wyśmiewał kiepskie argumenty konserwatystów i wartości religijne, Casey James Salengo, który w 2017 r. wyśmiewał własną hipokryzję wobec gejów, oraz Nore Davis, który w 2018 r. analizował koncept bycia *woke* (który potocznie ozanacza kogoś świadomego społecznych reperkusji swoich działań).

Do tożsamości narodowej odnieśli się ponadto Dana Gould i Daniel Sloss. Gould w 2016 r. wyśmiewał hiperpatriotyzm wielu Amerykanów, a Sloss w 2018 r. także żartował z hiperpatriotyzmu Amerykanów, oraz z referendum niepodległościowego organizowanego w jego rodzimej Szkocji.

Do dostępu do antykoncepcji i legalizacja aborcji odniosła się jedynie komiczka Monrok, która będąc w ciąży na początku swojego występu w 2018 r. żartowała, że nie jest pewna czy

chce mieć dzieci, oraz że „naprawdę jest do bani, że jedynymi dwoma opcjami są albo morderstwo albo wspieranie finansowe drugiego człowieka aż nie skończy studiów”.

Inne tematy światopoglądowe poruszali komicy Mike Vecchione, Mark Normand, Dan Soder, Chris Laker, Roy Wood Jr. oraz Daniel Sloss. Vecchione w 2018 r. wyśmiewał absurdy wymuszonej różnorodności, Normand w 2018 r. wyśmiewał współczesną nadwrażliwość społeczną, Soder w 2014 wyśmiewał słabość i miałość współczesnego pokolenia, Laker w 2017 r. porównywał katolicyzm do judaizmu, wyśmiewał nietradycyjny format związku z swoją dziewczyną, oraz postawy ekologów, Wood w 2014 r. opisywał zmiany społeczne ostatnich dekad, oraz Sloss w 2015 r. odniósł się do dozwolonego wieku picia alkoholu.

Problemy społeczno-światopoglądowe we francuskojęzycznym komizmie. W komizmie francuskojęzycznym 7 występów miało odniesienia do problemów społeczno-światopoglądowych. Stanowi to ponad 8% zdefiniowanych francuskojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi ponad 5% wszystkich analizowanych francuskojęzycznych występów komicznych. Poruszane tematy to kwestia dostępu do antykoncepcji i legalizacja aborcji w 1 występie, kwestia praw osób LGBT też w 1 występie, kwestia rozdziału państwa od kościoła też w 1 występie oraz różne inne kwestie w 4 występach.

Thomas Wiesel w 2016 r. poruszał zarówno zagadnienie aborcji jak i dostępu do broni. Alex Ramirès w 2018 r. żartował z nadmiernej tolerancji dla i stereotypów o LBGT. Elodie Poux w 2018 r. poruszyła kwestię symboli religijnych w miejscach publicznych. Hakim Jemili w 2019 r. wyśmiewał relacje etniczne w rodzinie i we Francji. Fabrice Eboue w 2016 r. wyśmiewał różnice pokoleniowe. Marina Rollman w 2019 r. wyśmiewała francuskie poczucie wyższości. Alex Vizorek w 2018 r. odniósł się do praw zwierząt.

Problemy społeczno-światopoglądowe w polskojęzycznym komizmie. W polskojęzycznym komizmie 13 występów odniosło się do do problemów społeczno-światopoglądowych. Stanowi to prawie 21% zdefiniowanych polskojęzycznych politycznych występów komicznych, co też stanowi prawie 9% wszystkich polskojęzycznych występów komicznych. Poruszane tematy to kwestia dostępu do antykoncepcji i legalizacja aborcji w 3 występach, kwestia legalizacji narkotyków w 2 występach, kwestia praw osób LGBT też w 2 występach, kwestia rozdziału państwa od kościoła w 2 występach, kwestia szczepień była poruszana raz oraz różne inne kwestie były poruszane w 3 występach.

O dostępie do antykoncepcji i legalizacji aborcji mówił Michał Pałubski, który w 2019 r. omawiał utrudnianie dostępu do antykoncepcji w kontekście tzw. 'tabletki po' oraz wyraził przekonanie, że następnym krokiem będzie prawnie usankcjonowane dziurawienie prezerwatyw. Tomasz Borkowski w 2018 r. poruszał kwestie czarnych marszów i nielegalnych aborcji. Jakub Poczęty-Błażewicz w 2016 r. żartował ze swojego nazwiska w kontekście debaty o in vitro.

W kwestii narkotyków Michał Leja w 2016 r. omawiał ewentualne zmiany społeczne w wypadku legalizacji narkotyków. Rafał Rutkowski w 2018 r. opowiadał różne historie związane z legalizacją marihuany.

Do LGBT odniósł się Wojciech Fiedorczuk, który żartował ze społecznej pozycji osób homoseksualnych w kontekście kariery Roberta Biedronia. Cezary Jurkiewicz w 2016 r. w ramach występu odniósł się do homofobii.

Odnośnie relacji z kościołem Tomasz Borkowski w 2019 r. omawiał związek kościoła z bogiem, a Czesław Mozil w 2019 r. omawiał relacje religijne i tolerancję.

David Mbede Ndege w 2019 r. żartował z nietolerancji i marszu niepodległości. Tomasz Jachimek wyśmiewał absurdalność debaty o wieku szkolnym. Juliusz Sipika w 2017 r. porównywał polski NFZ z projektem państwowej refundacji prostytucji w Holandii, a w 2019 r. omawiał poglądy na temat szczepień.

Problemy społeczno-światopoglądowe w chińskojęzycznym komizmie. W chińskojęzycznym komizmie 5 występów z Tajwanu miało odniesienia do kwestii światopoglądowych. Kwestia tożsamości narodowej była poruszana 3 razy, a kwestia praw osób LGBT w 2 występach.

Wēng Quánwěi i Huáng Shìwěi w występie *Céngjīngcānghǎi* 曾經滄海 czyli *Kiedys było morze* żartowali z geografii Tajwanu i Chin przedstawiając absurdalne poglądy na rozmiar kraju, oraz omawiając Tajwan jako część Chin. Wū Míngǔ i Chén Yīnglǒu w występie *Yànyù* 豔遇, czyli *Spotkanie* odnieśli się do znanego przysłowia *Lèbùsīshǔ* (trad. 樂不思蜀), które wskazuje na brak odpowiedzialności za stan państwa. Wū Míngǔ i Gǔ Xīn w występie *Jǐjiǎnhuà* 極簡化 czyli *Niezwykłe uproszczenie* mówili o potrzebie szacunku do narodowego dziedzictwa kulturowego.

Wū Míng-rú i Chén Yīng-lóu w występie *Nǎge jiǔjiā* 哪個酒家, czyli *Który bar*, omawiali percepcję młodzieży, oraz LGBT przez starsze pokolenie, w tym percepcję małżeństw homoseksualnych i współczesnego podejścia do miłości. Wū Míng-rú i Liáng Hàolán w występie *Tángsēng* 唐僧 czyli *Mnich Tang* omawiali slogan *Duōyuán chéngjiā* (多元成家), oznaczający *Wielość rodzajów rodzin* i odnoszący się do równouprawnienia osób homoseksualnych.

Propaganda i promocja wartości w komizmie chińskim

Wyjątkową kategorią i rodzajem komizmu okazały się niektóre występy xiàngshēng z Chińskiej Republiki Ludowej. Kategoria ta została wyodrębniona, gdyż w odróżnieniu od występów kategorii A, B, czy C analizowane występy z Gali Chińskiego Nowego Roku nie przedstawiały nader wyraźnych treści politycznych w postaci choć jednego politycznego dowcipu, ale w odróżnieniu od występów kategorii E, wyraźnie miały wyczuwalną polityczną myśl przewodnią, która przejawiała się w postaci promocji pewnych postaw i wartości – dla przeciętnego Chińczyka powszechnie wiadomych jako usankcjonowane i szerzone przez władzę – w wyczuwalny, nieco przesadzony i drętwy sposób, jako że niektórzy komicy nie stronili nawet od wykorzystania oficjalnych sloganów władzy. Tak więc, występujący ewidentnie poza rolą komików przyjmowali także rolę edukatorów, co dla obserwatora z zewnątrz (np. z Tajwanu) mogłoby subiektywnie wpływać negatywnie na wartości komiczne wystąpienia.⁵⁰

W 2015 roku wymaganym tematem przewodnim występów ewidentnie była kultura osobista i wzajemny szacunek. Yuè Yúnpéng i Sūn Yuè w występie *Wǒ rěn bùliǎo* 我忍不了, czyli *Nie mogę tego znieść* skupili się na krytyce społeczeństwa i zachowań ludzi. Wyśmiewając nieporozumienia, które się pojawiają przy upominaniu ludzi, wskazywali na fakt, że współcześnie ludzie nie są kulturalni. Zhōu Wěi i Wǔ Bīn w występie *Quānzi* 圈子, czyli *Okrąg* skupili się na krytyce oportunistycznego podejścia do zawierania znajomości i skłonności do łamania zasad, wyśmiewając przedmiotowe podejście do ludzi. Miáo Fù i Wáng Shēng w

⁵⁰ Dla przykładu, David Gitter w swoim artykule dla The Diplomat wskazał, że Gala Chińskiego Nowego Roku w 2016 roku w całości była jedną wielką propagandową porażką z powodu „toksycznej dawki komunistycznej propagandy”.

występie *Zhè bùshì wǒ de* 这不是我的, czyli *To nie jest moje* skupili się na krytyce korupcji i braku uczciwości społecznej.

Temat ten pozostał aktualny w 2017 roku. Jiāng Kūn i Dài Zhìchéng w występie *Xīn hǔkǒu xiáxiǎng* 新虎口遐想, czyli *Nowa zaduma tygrysa* skupili się na parodii współczesnych postaw społecznych i krytyce korupcji (część treści wystąpienia Jiāng i Dài jest w Aneksie VI). Féng Gǒng, Lín Yǒngjiàn, Sòng Níng i Fù Yuánhuì w występie *Xìnrèn* 信任, czyli *Zaufanie* skupili się na promocji wzajemnego zaufania w społeczeństwie i krytyce wszelkich oszustów.

W 2018 roku Dǒng Jiànchūn, Lǐ Dīng w 2018 roku w występie *Dānchē wèndá* 单车问答, czyli *Rowerowe pytania i odpowiedzi* skupili się na zagadnieniu kultury jazdy na rowerze, omawiając parkowanie roweru, odpowiedzialność, brak potrzeby posiadania wielu rowerów oraz wyśmiewali ludzi, którzy nie mają kultury jazdy

W 2016 r. występ Lǐ Yínfēi i Lǐ Dīng pt. *Wǒ zhīdào* 我知道 czyli *Wiem* zawierał treści odnoszące się do ekologii i ochrony środowiska, komicy przedstawiali je, śmiejąc się z trudności w byciu ekologicznym i wyśmiewając osoby nieekologiczne. W ramach występu skupili się na zagadnieniach takich jak szkodliwość sztucznych ogni (powszechnie używanych w trakcie chińskiego nowego roku), segregacji śmieci, marnowania jedzenia, czy kupowania zbyt wielu ubrań.

Występy te jednak różnią się od analizowanych w tej pracy występów stand-upowych kultury zachodniej. Tak się składa, że w 2019 roku w ramach festiwalu w Montreux ekologia także była tematem przewodnim festiwalu i liczni komicy francuskojęzyczni w ramach swoich występów też poruszali zagadnienia związane z ekologią: Laura Laune śpiewając wyśmiewała zakłamaną prawdę o ekologii i ochronie środowiska w Szwajcarii m.in. punktując że na 3 minuty skeczu została sprowadzona z Belgii do Szwajcarii samolotem. Fabrice Éboué zaczął swój występ od mówienia o ratowaniu planety i aktywizmie ekologicznym, wskazując na stan dżungli Amazońskiej przypominając jego łysinę, czy konieczność ograniczenia zużycia plastiku, ale wyśmiewał także liczne postawy i poglądy wegan co do zagadnień praw zwierząt (jak ostryg w kontekście soku cytrynowego, gęsi w kontekście foie gras, czy gotowania homarów na żywo) akcentując przy tym wrodzoną ludzką potrzebę jedzenia mięsa i produktów zwierzęcych. Marina Rollman mówiła o globalnych konsekwencjach jedzenia mięsa w kontekście globalnego

ocieplenia i wyśmiewała postawy anty-wegańskie. Alex Vizorek mówił o różnicach rasowych w sadzeniu jabłek, o recyklingu starych dowcipów oraz o niekologiczności i wysokich kosztach posiadania dzieci.

Na pierwszy rzut oka i na papierze może się wydawać, że treściowo chiński i francuskojęzyczne występy o ekologii są podobne, ale są istotne różnice. W odróżnieniu od komików chińskich, komicy francuskojęzyczni w ramach występów prezentują swoistą *élan vital* (twórczą siłę) oraz *vis comica* (umiejętność rozbawienia). Bynajmniej nie oznacza to, że chińskim komikom brakuje tych cech i umiejętności, ale najprawdopodobniej w wyniku konieczności inkorporowania do występów odgórnie narzuconych treści (szczególnie celów krytyki oraz osiągniętych konkluzji) są one przyćmione. W występie o ekologii z 2016 roku Lǐ Yǐnfēi i Lǐ Dīng zdecydowanie przyjmują bardziej postawę państwowych edukatorów co najwyżej stosujących techniki komiczne, niż komików czystej postaci. Na tle występów francuskich chińskie występy sprawiają wrażenie skostniałych a przede wszystkim przewidywalnych – gdyż odnoszą się do powszechnie krążących w eterze idei, konceptów czy sloganów Komunistycznej Partii Chin. Dla przykładu, Lǐ i Lǐ w ramach występu wielokrotnie powtarzają popularny partyjny zwrot *Guāngpán xíngdòng* 光盘行动 czyli *Kampania czystego talerza* promująca ograniczenie marnowania jedzenia. Tymczasem, francuskojęzyczne występy charakteryzuje nieprzewidywalność wynikająca z indywidualnego charakteru i podejścia do tematu każdego komika, na którą składają się postawy nie do pomyślenia w Chinach, jak: krytyka rządu, kraju i całego społeczeństwa, czarny humor, użycie wulgaryzmów, odniesienia do seksu, czy wskazywanie na istniejące podziały w społeczeństwie. Dodatkowo, komicy francuscy nie starali się edukować publiczności na siłę – przynajmniej nie w tak wyraźny, oczywisty i stosunkowo przyziemny sposób w jaki to miało to miejsce jak w komizmie chińskim. Temat ten zdecydowanie jednak zasługuje na głębszą i dokładniejszą analizę.

Podsumowanie analizy treści politycznych w stand-upie i xiàngshēng.

Celem tego rozdziału było, aby unaocznic, jakie treści polityczne są wyrażane w ramach komizmów różnych kultur. Za pomocą typologii Lichtera i innych zostało ukazane, że komizm stand-upowy oraz xiàngshēng potrafią wyrażać liczne i zróżnicowane treści polityczne odnoszące się do tak odmiennych zagadnień politycznych jak politycy, ideologie, partie, rasizm, terroryzm, stosunki międzynarodowe oraz zjawiska subpolityczne i parapolityczne, jak

poprawność polityczna, problemy społeczno-ekonomiczne, problemy społeczno-światopoglądowe, czy nawet jak w Chinach, mogą zawierać treści propagandowe. O ile treści polityczne nie stanowią większości tematów i zagadnień poruszanych w ramach analizowanych komizmów, o tyle są one obecne w sporej części występów komicznych - aż 46% z 806 analizowanych występów komicznych miało motywy polityczne (33% przy odjęciu niepewnej kategorii E). Analiza tych treści ujawniła, że o ile tematy te nie zawsze są omawiane sumiennie, czy wnikliwie, przez komików, to dostrzegalne są pewne nadrzędne narracje, w ramach, których komicy operują i poruszają treści polityczne. Co bardziej istotne, widać też kulturowe preferencje komizmu różnych kultur w podejściu do treści politycznych – np. w stosunku do liczby treści politycznych, jak i charakteru ich wyrażania. Ogólnie ujmując, analizowany anglojęzyczny komizm polityczny charakteryzuje się otwartą bezpośrednią krytyką polityków, w szczególności najbardziej znanych jak prezydent Stanów Zjednoczonych i jego najbliższe otoczenie, oraz skłonnością do poruszania tematów istotnych z punktu widzenia historii Ameryki, jak rasizm, terroryzm czy dostęp do broni. Francuskojęzyczny komizm polityczny charakteryzuje się ogólnie najwyższym poziomem upolitycznienia, z tendencjami do punktowania różnic między krajami francuskojęzycznymi Europy i świata, czy żartowania z przedstawicieli różnych opcji politycznych. Polskojęzyczny komizm polityczny charakteryzuje się najniższym poziomem upolitycznienia ze wszystkich analizowanych kultur zachodnich i Polska jako jedyna kultura, wykazuje tendencję spadkową liczby politycznych odniesień (przez co hipoteza trzecia pracy, czyli „dostrzegalny jest procentowy wzrost treści politycznych w komizmie” nie może być w pełni potwierdzona). Najbardziej upolitycznione występy kategorii A są w polskojęzycznym komizmie rzadkością. Chińskojęzyczny komizm polityczny charakteryzuje się unikaniem bezpośredniej krytyki, imperatywem przekazywania wiedzy oraz wykorzystaniem metafor historycznych (na Tajwanie), czy wartości lub sloganów partii komunistycznej (w Chinach). Wszystko to jednak zdaje się potwierdzać hipotezę drugą pracy, czyli „treści polityczne wyrażane w komizmach różnych kultur istotnie się od siebie różnią”. Dokładniejsza analiza tych wszystkich różnic i wytlumaczenie przyczyn za nimi stojących (m.in. za pomocą teorii wymiarów kulturowych Hofstede) stanowi cel rozdziału IV.

ROZDZIAŁ IV

CECHY KULTUR JAKO ZMIENNE CHARAKTERYZUJĄCE RÓŻNICE W KOMIZMACH POLITYCZNYCH

Wpływ kultury na liczbę oraz rodzaj wyrażanych treści politycznych w komizmie

Li-Chi Lee Chen (2017) w swej książce pt. *Taiwanese and Polish humour. A socio-pragmatic analysis* dokonuje porównawczej analizy polskiego i tajwańskiego humoru oraz komizmu. Skupiając się na programach *Kuba Wojewódzki* oraz *Kāngxī lái le 康熙來了* Chen unaocznia techniki komiczne stosowane w ramach obu programów, jak: osobiste narracje, gra słów, sarkazm, insynuacje, humor deprecjonujący innych, humor deprecjonujący samego siebie, humor samochwalący się, oraz w kontekście Polski przekomarzenie się i w kontekście Tajwanu wúlítóu 無厘頭 czyli 'nonsens' (Chen, 2017, s. 210). Mimo że znaczna część zaobserwowanych technik jest taka sama dla obu kultur, Chen mocno akcentuje wpływ kultury na sposoby wyrażania treści humorystycznych i komicznych, gdyż zaznacza, że te same techniki komiczne w odrębnych kulturach mogą być wykorzystywane na różne sposoby (Chen, 2017).

W trakcie analizy treści zaprezentowanej w poprzednim rozdziale, niektóre różnice kulturowe w upolitycznieniu komizmu rysowały się bardzo klarownie: np. komizm francuskojęzyczny jest wyraźnie znacznie bardziej polityczny niż komizmy pozostałych analizowanych kultur. Inne różnice są wyraźne dzięki silnemu kontrastowi: obecności pewnych dowcipów w jednej kulturze przy zupełnym ich braku w innej. Ewidentnie widać preferencje (lub niechęć) różnych kultur do różnych form dowcipów politycznych. Do tej pory w ramach tej pracy komizm był przedstawiany w kontekście tego co jest mówione: jak, gdzie i przez kogo. Niemniej jednak, cisza i brak poruszania pewnych tematów (tzw. *argumentum at silentio*) są istotnymi zagadnieniami komizmu politycznego i potrafią być bardzo znamienne. W ramach tego podrozdziału przyjrzymy się najbardziej wyraźnym różnicom kulturowym w upolitycznieniu komizmu: dotyczącym zarówno tematów i żartów ewidentnie widocznych w pewnych kulturach, których zdecydowanie można było się spodziewać w ramach analizowanego komizmu, jak i tym tematów i żartów, które w innych kulturach pojawiały się w znikomych liczbach.

Chen w swej analizie niestety nie skupia się zbyt na wyrażanych treściach politycznych – powodem tego właśnie jest ich najzwyczajniejszy brak. Chen wprost pisze, że „w tajwańskim społeczeństwie, prowadzący telewizyjne programy rozrywkowe nigdy nie żartują o polityce” (Chen, 2017, s. 193). Niemniej jednak, Chen równocześnie zaznacza, że to wcale nie oznacza, że publika na Tajwanie zupełnie nie jest zainteresowana treściami politycznymi, gdyż istnieją liczne tajwańskie programy telewizyjne w pełni skoncentrowane na omawianiu polityki (choć, jak także wskazują Yeh i Hung, ich przekaz jest często jednostronny i stronniczy). Chen jednak nie wskazuje czy owe programy polityczne są w jakikolwiek sposób humorystyczne w naturze. Jednak to co jest znamienne, to fakt, że Chen zaznacza, że granica między programami rozrywkowymi a politycznymi jest na Tajwanie bardzo wyraźna (Chen, 2017; Yeh i Hung, 2012).

Chen unaocznia fakt, że wielu tajwańskich celebrytów najzwyczajniej obawia się wypowiedziania na tematy polityczne, gdyż ryzykują tym alienację sporej części swojej widowni. Powodem tego, może być fakt, że polityka tajwańska jest mocno oparta o podziały etniczne. Bogdan Zemanek (2009) tak ujmuje to zagadnienie:

Nikt oczywiście nie zaprzecza różnicowaniu etniczemu Tajwanu, a tarcia między grupami są wykorzystywane do rozgrywek politycznych. Natomiast istnieje milcząca zgoda, że istnieje wspólnota, którą można określić mianem tajwańskiego narodu lub Tajwańczyków. Można akcentować podziały w tej grupie, stawiać jedne frakcje przeciw innym, ale nie można zaprzeczyć istnieniu tej grupy. Stwierdzenie, że Tajwańczycy to w rzeczywistości Chińczycy, zniszczyłoby szanse kandydata - dotyczyło to zwłaszcza stronnictwa projednoczeniowego. Nie mogąc sobie pozwolić na aktywny atak, woleli przemilczeć niektóre kwestie i w ogóle się na ich temat nie wypowiadać. (Zemanek, 2009, s. 116)

Ewidentnie tajwańscy komicy także dochodzą do wniosku, że w nieco napiętej politycznie sytuacji Tajwanu przemilczenie pewnych kwestii jest najlepszym rozwiązaniem. Chen jednak wskazuje, że problem poruszania lub nie pewnych kwestii nie ogranicza się wyłącznie do zagadnień polityki wewnętrznej samego Tajwanu, gdyż prowadzący najbardziej popularne programy rozrywkowe Tajwanu także unikają antagonizowania Chin. Chen wyjaśnia, że poruszenie jakichkolwiek treści politycznych przez komików może dla nich skutkować utratą

możliwości dalszego rozwoju swoich karier w Chinach (Chen, 2017; Yeh i Hung, 2012). Wiele wskazuje, że Chen ma rację, gdyż dzięki swojemu apolitycznemu komizmowi program *Kāngxī láile* 康熙來了 zyskał ogromną popularność po obu stronach Cieśniny Tajwańskiej.

Niemniej jednak, na podstawie analizy treści komizmu w rozdziale III można dostrzec, że komizm tajwański nie jest w pełni apolityczny, gdyż tajwańscy komicy poruszyli zagadnienia polityków i przywódców, ideologii politycznych, partii politycznych, stosunków międzynarodowych, poprawności politycznej, problemów społeczno-ekonomicznych, oraz problemów społeczno-światopoglądowych. Mimo to, należy zaznaczyć, że ze wszystkich analizowanych komizmów tajwański komizm jest najmniej polityczny, z jedynie 33% występów mających odniesienia polityczne. Ponadto, prezentowane treści polityczne często są pośrednie, ukryte w alegoriach czy odniesieniach do historii. W tym kontekście, o ile nie można mówić o pełnej apolityczności, warto mieć na uwadze skłonność tajwańskiego komizmu do unikania treści politycznych.

Skoro tajwański komizm cechuje chęć unikania treści politycznych zastanawiające jest, dlaczego komizm amerykański zdaje się cechować coraz większa chęć poruszania tematów politycznych? Jak już zostało wcześniej wskazane, zadaniem Lichtera i innych, jak i Zoglina, komizm amerykańskich programów typu late night nie tylko stał się polityczny, ale coraz bardziej się upolitycznia – a prowadzący te programy coraz częściej nie tylko nie unikają tematów politycznych, ale wręcz przeciwnie, coraz częściej otwarcie mówią o swoich opiniach i poglądach (Lichter i in., 2015; Zoglin, 2016). Na podstawie analizy treści komizmu w rozdziale III można zauważyć, rosnącą liczbę treści politycznych w anglojęzycznym stand-upie. Pierwszym, oczywistym powodem stojącym za tym trendem, jest brak konieczności podejmowania się Chinami wśród amerykańskich komików – mało kto tam myśli o rozwoju kariery w Chinach. Po drugie, sytuacja polityczna Stanów Zjednoczonych, choć czasem napięta, nie funkcjonuje w podobnej atmosferze podziału kraju według linii etnicznych – a jak zostało ukazane w rozdziale III, kwestie różnic rasowych są nie tylko otwarcie omawiane w ramach anglojęzycznego komizmu, ale wręcz są jego istotną częścią. Po trzecie, jak już zostało wskazane w rozdziale II, kultura amerykańska ma silne predyspozycje do wyrażania treści komicznych, a co za tym idzie, także do komizmu politycznego, z czym zgadzają się Lichter i inni wskazując na głębokie zakorzenienie komizmu politycznego w ramach amerykańskiej kultury politycznej:

Nic dziwnego, że istnieje spora publika zainteresowana żartami, które wyśmiewają polityków. Podejrzliwość wobec polityki i polityków jest głęboko zakorzeniona w kulturze amerykańskiej. W końcu Stany Zjednoczone zrodziły się z rewolucji przeciwko władzy politycznej. Aby uzyskać zatwierdzenie Konstytucji, ojcowie założyciele musieli dodać do niej Kartę Praw, która określa granice władzy rządu. (Lichter i in., 2015, s. 205)

Zdaniem Lichtera i innych dziś te uczucia nadal są wyrażane właśnie w komizmie. Równocześnie jednak akcentują pokoleniową zmianę jaka nastąpiła w amerykańskim komizmie politycznym: o ile dowcipy polityczne Marka Twaina (1835-1910) czy Willa Rogersa (1879-1935) były w swej naturze ponadczasowe, to dowcipy współczesnych komików prowadzących programy komediowe bardzo szybko się przedawniają. Z punktu widzenia politycznych funkcji komizmu Rawskiego można stwierdzić, że amerykańscy komicy porzucili ideę budowania szerokiej, lecz ogólnej wspólnoty śmiechu, na rzecz węższych, ale bardziej precyzyjnych wspólnot śmiechu (Lichter i in., 2015; Rawski, 2016). Lichter i inni wskazują, że powodem tego stanu rzeczy jest natura współczesnych mediów: współcześni amerykańscy komicy bazują swoje dowcipy na bieżących wydarzeniach, które szybko się zmieniają, a do których często zaliczane się wydarzenia polityczne.

Pytaniem więc jest, z czego wynika zaobserwowany w rozdziale III spadek liczby treści politycznych w polskojęzycznym komizmie? Jest to sytuacja zagadkowa, gdyż porównując kulturę polską do tajwańskiej Chen wskazuje, na kulturową skłonność Polaków do poruszania tematów politycznych jak i żartowania z nich, czego przykładem jest rozmyta granica między komizmem a polityką w programie Kuby Wojewódzkiego. Niestety jednak, Chen nie podaje dokładnych przyczyn tego stanu rzeczy i wskazuje jedynie na ogólną dyssatisfakcję Polaków z sytuacji politycznej kraju. Pytanie to jest szczególnie zagadkowe, biorąc pod uwagę wzrost liczby treści politycznych w komizmie Francji – stosunkowo podobnej do polskiej kultury w ramach wymiarów kulturowych Hofstede. Tak więc, na tym przykładzie dostrzegalne jest, że za pomocą cech kulturowych nie można wytłumaczyć wszystkich różnic między komizmami politycznymi różnych kultur – ale pomagają one wytłumaczyć liczne inne zjawiska i są one tematem pozostałej części tego rozdziału.

Przyczyny wysokiego poziomu upolitycznienia komizmu francuskojęzycznego

Z poziomem upolitycznienia rządu 63% komizm francuskojęzyczny jest najbardziej politycznym komizmem wszystkich analizowanych kultur. Występy kategorii A stanowią aż 15% wszystkich politycznych występów, a występy kategorii B stanowią aż 28% – są to wyższe odsetki niż w którejkolwiek z pozostałych kultur. Stoi to w opozycji do poziomu upolitycznienia komizmu chińskojęzycznego, który z poziomem upolitycznienia 37% jest najmniej polityczny ze wszystkich analizowanych kultur.

W kontekście teorii Hofstede na tle pozostałych kultur, francuska kultura wyróżnia się w dwóch wymiarach: dystansie władzy i męskości. Jednak w obu tych wymiarach kultura francuska dzieli podium: w wysokim dystansie władzy z Polską z wynikiem 68, w niskiej męskości z Tajwanem z wynikiem 45.

Wymiar dystansu władzy wyraża, w jakim stopniu społeczeństwo radzi sobie z nierównościami między ludźmi oraz w jakim stopniu członkowie danego społeczeństwa akceptują i oczekują nierównego rozdziału władzy. Ludzie w społeczeństwach wykazujących duży stopień dystansu władzy akceptują hierarchiczny porządek, w którym każdy ma swoje miejsce i który nie wymaga dalszego uzasadnienia. Tak więc, wysoki wynik Francji w wymiarze dystansu władzy sugerowałoby raczej rzeczywistość kulturową, w ramach której francuskojęzyczni komicy unikaliby tematów politycznych, jako że mogłyby one kwestionować hierarchię społeczną. Tymczasem, jak zostało wykazane w rozdziale III, obserwacje są odwrotne. Komicy francuskojęzyczni nie tylko nie stronią od tematów politycznych, ale także chętnie biorą na celownik polityków. Warto jednak ponownie wskazać, że mimo licznych dowcipów kosztem francuskich prezydentów najbardziej wyśmiewanym pojedynczym politykiem był prezydent Stanów Zjednoczonych Donald Trump. Wydaje się więc, że dla francuskojęzycznych komików stanowił on łatwiejszy cel komicznej satyry niż przedstawiciele francuskiego establishmentu.

Jak więc wygląda sytuacja w kolejnym wymiarze? Wymiar męskości wyraża męskość lub kobiecość kultury. Kobięce kultury kładą duży nacisk, na jakość życia a różnica między męskością kultury a kobiecością, sprowadza się do tego, co motywuje ludzi: przedstawiciele męskich kultur po prostu chcą być najlepsi w tym co robią, a kobiecych chcą czerpać satysfakcję z tego co robią. Teoria wymiarów kulturowych Hofstede unaocznia jednak, że kultura francuska ma w tym kontekście jednak pewną unikalną cechę: o ile kultura klasy wyższej jest zdecydowanie kobieca, to kultura klasy robotniczej dostaje ocenę męską. Jest to cecha, która nie

została znaleziona w żadnym innym kraju i paradoksalnie skutkuje zmniejszeniem (!) dystansu władzy, gdyż troskliwe podejście elit zbliża je do problemów nizin społecznych.

W ten oto sposób, mimo że kultura francuska wyróżnia się wysokim wynikiem dystansu władzy i niskim wynikiem męskości, to wyniki te nie są aż tak znamienne jak mogłoby się wydawać, gdyż kultura francuska przestaje się wyróżniać na tle pozostałych analizowanych kultur z powodu unikalnej cechy francuskiej kultury w wymiarze męskości. Pytaniem więc jest czy za wyjątkowo duże upolitycznienie komizmu francuskojęzycznego odpowiada współoddziaływanie wymiarów, czy też przyczyna leży poza czynnikami kulturowymi? Odpowiedzią na powyższe pytanie wydaje się być i jedno i drugie.

Dla przykładu, mapa kulturowa Ingleharta–Welzela wskazuje, że ze wszystkich analizowanych w tej pracy kultur Francja leży najdalej na spektrum wartości wyrażania siebie. Wartości te dają wysoki priorytet udziału w podejmowaniu decyzji w życiu gospodarczym i politycznym. Innymi słowy, kultura francuska zdaje się najmniej hamować chęć komików do wyrażania własnych opinii.

Na pewno istotnym czynnikiem wpływającym na upolitycznienie francuskojęzycznego komizmu jest międzynarodowy, transgraniczny i wielokulturowy charakter festiwalu w Montreux: ma on miejsce w Szwajcarii, publiczność często stanowią Francuzi, komicy bywają m.in. z Belgii czy Quebecu i nierzadko mają pochodzenie imigranckie np. z Afryki lub Azji. Takie wymieszanie etniczno-rasowo-narodowościowe zdaje się w naturalny sposób upolityczniać treści występów – świadomie lub podświadomie zdający sobie sprawę z istnienia różnic, komicy starają się odwoływać do nich w ramach swych występów – warto dodać, że wymiary kultur narodowych są nieco odmienne dla różnych krajów francuskojęzycznych. Fakt, że francuskojęzyczny komizm ma ze wszystkich czterech analizowanych kultur największy odsetek odniesień do stosunków międzynarodowych zdaje się potwierdzać tę tezę (34% zdefiniowanych francuskojęzycznych politycznych występów komicznych porusza zagadnienia stosunków międzynarodowych, porównań między krajami lub odnosi się do innych krajów).

Możliwe, że jednak nawet bez międzynarodowych i wielokulturowych wpływów w ramach samej kultury francuskiej dochodzi do zderzenia różnych tendencji, a komizm stanowi tylko możliwość uzewnętrznienia tej wewnętrznej sprzeczności: z jednej strony w kulturze francuskiej istnieje stosunkowo duży przymus niekwestionowania hierarchii społecznej, a z drugiej strony elity (intelektualne, artystyczne) czują potrzebę troski, o jakość życia całego

społeczeństwa, co potencjalnie wprowadza je w stały konflikt ze zhierarchizowanym elitami politycznymi, ale także niepodzielającymi ich troski o jakość życia nizinami społecznymi. Niewykluczone, że jest to też jeden z powodów, dla którego komizm francuski ma tendencje lewicowe.

Jak też zostało wspomniane wcześniej w rozdziale II, Hofstede też wskazuje na specyficzne napięcie w ramach francuskiej kultury wynikające z kontrastu wysokiego dystansu władzy oraz wysokiego indywidualizmu: indywidualistyczni Francuzi formalnie okazują przełożonym hierarchiczny szacunek, ale de facto czują się od nich odcięci i zdystansowani, przez co nie wierzą w możliwości odgórnych zmian ewolucyjnych i uznają konieczność oddolnych inicjatyw jak strajki, bunt czy rewolucje – być może komizm polityczny też stanowi formę takiej oddolnej inicjatywy?

Różnice w żartowaniu z ideologii politycznych

Zdaniem Dagnes wyśmiewanie osób zaangażowanych w politykę jest najłatwiejszą formą komizmu politycznego, jako że komik może parodiować cechy charakteru, aspekty fizyczne czy sposoby wypowiedzi polityka – ale tylko jeżeli on lub ona są dostatecznie dobrze znani. Śmianie się z wydarzeń jest trudniejsze, gdyż słuchacz może dostatecznie nie znać lub rozumieć szczegółów spraw, aby móc się z nich śmiać, albo omawiane wydarzenie samo w sobie jest na tyle poważne, że wielu może mieć trudności z dostrzeganiem w nim humoru. Dagnes ilustruje fakt, że śmianie się z filozofii politycznych niesie ze sobą inny problem - o ile ideologie są rozpoznawalne, żartowanie z nich może skutkować alienacją sporej części widowni. Tak więc, Dagnes tłumaczy, że z tego powodu komicy, którzy podejmują się dowcipów o światopoglądach, często starają się balansować między różnymi stanowiskami, śmiejąc się z nich wszystkich, bez preferencji (Bippus, 2014; Dagnes, 2015).

Analizowany w tej pracy komizm pokazuje, że zarówno na gruncie anglojęzycznym i francuskojęzycznym feminizm i nazizm to dwie najchętniej poruszane lub wyśmiewane ideologie. Idąc tropem wyznaczonym przez Dagnes można stwierdzić, że prawdopodobnym powodem popularności odniesień komików do tych światopoglądów jest potencjalna łatwość ich omawiania – nazizm jest na tyle negatywną i skompromitowaną ideologią, że komicy nie mają potrzeby być subtelnymi przy jej omawianiu, czyniąc z tej orientacji politycznej swego 'chłopca do bicia' lub symbol wszelkiego zła. W kontekście feminizmu, jego umiarkowana forma

jest wykorzystywana, jako trampolina do omawiania relacji damsko-męskich (co jest bardzo popularnym tematem w niepolitycznym komizmie), czy jako punkt wyjścia dla autoironicznych dowcipów komiczek o samych sobie w kontekście bycia 'złymi feministkami'. Natomiast radykalny feminizm i jego absurdy także bywają traktowane, jako swoisty kozioł ofiarny, z którego można śmiać się praktycznie do woli.

Wiele więc wskazuje, że przyczyną dla którego polscy komicy w swych występach niechętnie odnoszą się do wszelkich ideologii politycznych jest ten sam powód, dla którego zachodni komicy ignorują inne od femiznizmu i nazizmu ideologie polityczne: są to trudne i ryzykowne tematy, prawdopodobnie nie przynoszące znaczących wartości komicznych. Fakt, że w polskim komizmie nie ma wielu występów kategorii A (tylko 2 stanowiące 3% całości) tylko wzmacnia ten argument, gdyż wskazuje to na fakt, że polscy komicy wciąż oswajają się z ideą poruszania złożonych tematów politycznych. Możliwe, że stoi za tym wizja komizmu jako raczej wolnego od polityki zjawiska, lub szersza chęć unikania antagonizowania publiczności. Teoria wymiarów kulturowych Hofstede wskazuje jednak, że w wymiarze unikania niepewności, Polska, z bardzo wysokim wynikiem unikania niepewności 93, jest krajem ludzi skrajnie unikających niepewności. Dlatego, możliwe jest, że wraz z rozwojem polskiego stand-upu, część polskich komików nabierze skłonności i odwagi, aby poruszać tematy odnoszące się do ideologii politycznych, wiele wskazuje jednak, że nie nastąpi to prędko.

Chińskojęzyczna niechęć do żartowania z polityków i zamilowanie do historii

Brak żartów z konkretnych osób zdaje się być nie tylko zagadkowy i wręcz sprzeczny z intuicją – wszakże to właśnie żarty wymierzone w kogoś konkretnego, zwłaszcza nielubianego polityka, mają mieć największą wartość komiczną. Mimo to, z ponad 111 analizowanych występów chińskojęzycznych Tajwanu i Chin ani jeden występ nie odniósł się wyraźnie wprost do jakiegokolwiek żyjącego polityka. Dlaczego?

Bardzo prostą odpowiedzią wydaje się być cenzura – i owszem, o ile wiele wskazuje, że jest to prawdziwe i znamienne w Chińskiej Republice Ludowej, to demokratyczny Tajwan jest jednak wolny od takich ograniczeń. Mimo to, na 100 analizowanych występów z Tajwanu, tylko dwa występy odnosiły się do jednego polityka i to w bardzo pośredni i zawiły sposób.

Podstawowych przyczyn tej sytuacji należy szukać w wyznawanych wartościach kulturowych sinosfery. Teoria wymiarów kulturowych Hofstede wyraźnie wskazuje, że kultury

Tajwanu i Chin ewidentnie odstają od kultur zachodnich w wymiarze indywidualizmu-kolektywizmu. Z bardzo niskimi wynikami 17 dla Tajwanu i 20 dla Chin kultury te są wyraźnie kolektywistyczne – w odróżnieniu od indywidualistycznej Polski z wynikiem 60, mocno indywidualistycznej Francji z wynikiem 71 i skrajnie indywidualistycznych Stanów Zjednoczonych z wynikiem 91. W kulturach indywidualistycznych, jednostkowa samowystarczalność jest naturalnym stanem istnienia. Każdy człowiek powinien być oceniany w ten sam sposób, niezależnie od tego, czy jest członkiem grupy, czy nie. Uczciwi ludzie mogą się swobodnie wypowiadać, nawet, jeśli oznacza to otwartą niezgodę. Tymczasem, w kulturach kolektywistycznych stałe członkostwo w jednej grupie, w której wszyscy członkowie są współzależni, jest naturalnym stanem bycia człowieka. Żaden członek nie może zostać odsunięty lub wydalony z grupy. Z tego też powodu utrzymanie harmonii grupowej jest kluczowe i imperatywne dla kultur kolektywnych.

Hofstede wskazuje nawet, że sam akt bezpośredniego żartowania, czyli opowiadania dowcipu dla samego żartowania, jest przykładem komunikacji niskokontekstowej, obcej społeczeństwom Dalekiego Wschodu. Hofstede zaznacza, że kultury kolektywistyczne mają tendencję do przyjmowania bardziej ukrytych i kontekstowych form humoru. Humor sam z siebie dla siebie nie jest aż tak ceniony, gdyż powinien on wynikać z szerszego kontekstu sytuacji. Chen powołując się na Liao pisze, że humor jest ceniony w kulturze chińskiej, dlatego że może on służyć innemu praktycznemu celowi, jakim jest przekazywanie wiedzy (Chen, 2017; Hofstede, 2006; Liao, 2001).

Yue wskazuje, na ważność konceptu 'zachowania twarzy' w kulturze chińskiej i podążając za Hofstede unaocznia konsternację Tajwańczyków i kłopot w radzeniu sobie, gdy stają się celem żartów (Yue, 2018). Wysoki poziom kolektywizmu kultur chińskojęzycznych unaocznia się więc w unikaniu:

- Wyszczególniania pojedynczych osób (z tego samego powodu w komizmie chińskim zawsze jest dwóch komików prowadzących występ)
- Omawiania problemów wprost
- Piętnowania, etykietowania jednostek
- Burzenia harmonii grupowej
- Wywoływania konfliktów

Wszystkie te aspekty zdają się po trochu przyczyniać do zbiorowego wystrzegania się chińskojęzycznych komików przed pisaniem dowcipów *ad personam*. Zamiast tego widać inną prawidłowość: komicy, chcący się odnieść do bieżących wydarzeń, wykorzystują wszelkiego rodzaju metafory, jak anegdoty historyczne lub inne wydarzenia, aby ukryć swoje prawdziwe intencje. Nie powinno więc dziwić, że analizowane występy komiczne Tajwanu wspominają szereg historycznych postaci i wydarzeń, od cesarzowej Cíxǐ 慈禧太后 poprzez Dynię Południowego Song 南宋 aż po generała Cáocāo 陶謙, gdyż z jednej strony stanowią doskonałą metodę pośredniego wyrażenia różnych treści, z drugiej strony stanowią doskonały element edukacyjny, za którym te treści mogą się ukryć. W analizowanym komizmie odniesienia do historii są znacznie częstsze i dogłębsze w komizmie chińskojęzycznym niż w którymkolwiek z komizmów zachodnich.

Warto jednak dodać, że w skutek takiego stanu rzeczy czasem może dojść do nieporozumień: widzowie i cenzorzy mogą doszukiwać się ukrytych znaczeń, tam gdzie ich nie ma. Po 1949 roku starający się być zgodni z linią partyjną komicy Chin kontynentalnych ironicznie obracali swoje żarty przeciwko samym sobie, udając politycznie naiwnych lub zacofanych, co było ryzykownym zagranem. Nawet współczesny tajwański występ pt. *Ērmíng* 耳鳴, czyli *Szum w uszach* w wykonaniu Liáng Hàolán 梁皓嵐 i Wū Míngǔ 巫明如 nie tylko odnosi się do historii, ale opisuje historię aktorów okresu dynastii Yuan, którzy zostali aresztowani właśnie pod zarzutem stosowania metafory do ukrycia swej krytyki władz w ramach przedstawienia prezentującego opowieść pt. *Dòu'éyuān* 竇娥冤 czyli *Niesprawiedliwość wobec Dou E*. Kluczowym elementem całej opowieści jest padający w czerwcu śnieg, symbolizujący niewinność niesprawiedliwie skazanej głównej bohaterki – i po dziś dzień zwrot *liù yuè fēixuě* 六月飛雪 czyli *Czerwcowy śnieg* jest popularnym przysłowiem oraz metaforą niesprawiedliwości władz w kulturze chińskiej.

Różnice w uwzględnianiu treści niepoprawnych politycznie w komizmie różnych kultur

W ramach analizy występów komediowych w każdej kulturze dało się zaobserwować występy, które byłyby uznane za niepoprawne politycznie w innym kulturowym kontekście, a w

pewnych szczególnych przypadkach nawet prawdopodobnie na gruncie własnych kultur. Ten podrozdział przedstawia przykłady takich właśnie kontrowersyjnych występów.

Fakt, że ten sam występ potrafi być różnie odebrany w różnych kulturach nie powinien wzbudzać zdziwienia – odmienne kultury mają odmienne systemy wartości, które wpływają na odmienne oceny walorów artystycznych i etycznych występów. Tak więc, o ile stosunkowo łatwo wskazać, że dany występ kultury X nie będzie dozwolony w kulturze Y, to trudności pojawiają się w kontekście określenia niepoprawności pewnych występów w ramach ich własnych kultur. Nie ma takich występów wiele, gdyż przemysł rozrywkowy jest na ogół tak dobrze rozwinięty i ugruntowany (zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych), że w ramach jego funkcjonowania istnieją liczne metody filtrowania osób i treści, które minimalizują ryzyko przedostania się niepoprawnych treści. Niemniej jednak, parę takich przypadków potencjalnie miało miejsce w ramach 806 analizowanych w tej pracy występów komediowych.

Niepoprawność polityczna występów w anglojęzycznym komizmie. Przykładem anglojęzycznego występu, który prawdopodobnie był niepoprawny, nawet jak na warunki amerykańskie, był występ Rory Albanese z 2018 r. w *The Late Show with Stephen Colbert*. Występ zebrał liczne tzw. *dislike* i negatywne komentarze na platformie YouTube. Tuż przed występem prowadzący program Colbert wyjaśnia, że Albanese jest jego byłym współpracownikiem – co sugeruje, że Albanese został zaproszony po znajomości, a nie dzięki swoim komediowym umiejętnościom co potencjalnie tłumaczy jak doszło do tego blamażu. W ramach występu Albanese żartował z toczących się właśnie wydarzeń politycznych, jak marsz neonazistów czy polityczne plany Oprahy Winfrey. Prezentowane było jego marzenie aresztowania złodzieja – wszystko to, mimo swojej dość wyraźnej lewicowej natury, stanowi raczej standardowe zagadnienia dla występu komicznego i nie wzbudza kontrowersji. Niemniej jednak, w drugiej połowie wydźwięk występu ulega radykalnej zmianie, gdyż Albanese zaczyna żartować ze swojego zamiłowania do młodszych kobiet. Zaznacza, że kluczem do związku z młodszą kobietą są pieniądze – i udając samego siebie kupującego coś kobiecie, mówi „daddy's got this.”. W ramach widowni zapada cisza, mimo że Albanese kontynuuje. Zespół muzyczny zaczyna grać muzykę, sygnalizując koniec występu, jednak ciężko stwierdzić czy był to autentyczny koniec zaplanowany przez Albanese, czy też próba przedwczesnego zdjęcia go ze sceny i wizji.

Kolejnym występem, który prawdopodobnie też można zaliczyć do kategorii nieudanych, był występ Megan Gailey z 2019 r. w programie *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon*. Występ ten podobnie jak poprzedni, zyskał dezaprobatę w postaci licznych tzw. *dislike* i negatywne komentarze na platformie YouTube. O ile Gailey nie powiedziała nic szczególnie niepoprawnego lub kontrowersyjnego, to wiele wskazuje, że nie udało jej się uzyskać przychylności i sympatii widowni. Istotną przyczyną tego, jest fakt, że jej dowcipy sprawiają wrażenie egocentrycznych, a sama Gailey w ramach występu jawi się jako osoba samochwalna, zarozumiała, zadufana w sobie i przemądrzała. Jej dowcipy koncentrują się na własnych zaręczynach z chłopakiem, oraz krytyce wszystkich i wszystkiego dookoła tzn. części widowni, która jej nie bije brawa, standardowej reakcji znajomych na wiadomość o jej zaręczynach, głupoty, niekompetencji jej narzeczonego, aż nawet po mężczyzn w ogóle, gdyż mężczyźni-wujkowie mają w życiu łatwiej niż kobiety-cioce. Potencjalnie występ ten był stworzony i skierowany wyłącznie do kobiet w średnim wieku, przez co, być może, nie przemawia do przedstawicieli innych grup i kategorii demograficznych.

Niepoprawność polityczna występów we francuskojęzycznym komizmie. Występem, który byłby skrajnie politycznie niepoprawny lub nawet karalny w Polsce to występ Constance pt. «*La Bonne Sœur*» z 2019. W ramach występu komiczka, przebrana za zakonnice i udająca osobę pobożną, mówi o potrzebie sławienia roli penisa – ojca nas wszystkich. Mówiąc typowym słownictwem kościelnym, przeinacza znane religijne zwroty, teksty, modlitwy i pieśni w celu wychwalania roli penisa w jej życiu: tego że ją uzupełnia, wypełniania nadzieją, wzmacnia swoją mocą, itd. (Kadr z występu Constance z 2019 w dostępnym Aneksie VII).

Co ciekawe, nie jest to pierwszy przypadek otwartego i bezpośredniego wyśmiewania religii w historii festiwalu w Montreux. Podobnie antyklerykalny występ został wykonany przez przebranego za Biskupa Jérôme de Warzée w 2012 roku. Na gruncie francuskojęzycznym Francji i Szwajcarii, w wyniku silnych tradycji laickości, takie występy nie są aż tak szokujące jak by to miało miejsce w Polsce – a dobrym tego przykładem jest fakt, że oba filmy wideo na YouTube mają duże liczby polubień oraz niewyłączone komentarze.

Kontrowersyjne na gruncie francuskojęzycznym występy z wyłączonymi komentarzami na YouTube to występy Virginie Fortin z 2019 r. oraz Bun Hay Mean z 2016 r. Fortin parodiowała określanie asertywnych feministek jako „feminazistek” poprzez sarkastyczne

wskazywanie licznych paraleli między feministkami a nazistami, a Bun kontrowersyjnie wyśmiewał Algierię i Algierczyków.

Niepoprawność polityczna występów w polskojęzycznym komizmie. Stand-up jako forma ekspresji komicznej jest stosunkowo nowym zjawiskiem w Polsce. Mimo, że są wyraźne wskaźniki stopniowego wypierania w Polsce tradycyjnego kabaretu przez stand-up, to profesjonalizm, co niektórych polskich wystąpień stand-upowych odbiega od standardów jakości w komizmie anglojęzycznym czy francuskojęzycznym. Powodem ku temu jest czas: o ile stand-up w Ameryce istnieje od lat 60. XX wieku i w swej historii towarzyszył różnego rodzaju przemianom obyczajowym społeczeństwa amerykańskiego, stając się dla wielu naturalną formą ekspresji komicznej, która wraz ze stopniowym wzrostem popularności naturalnie wykrystalizowała największych mistrzów fachu oraz wysokie standardy, to w Polsce stand-up jest zjawiskiem nowym, kulturowo i mentalnie nieco obcym, stojącym w opozycji do tradycyjnych form komizmu, bez dużej liczby wykształconych mistrzów i wyraźnych standardów, które dopiero, co się wytwarzają. W związku z tym, nie powinno więc dziwić, że co niektóre polskie występy stand-upowe odbiegają jakością od norm przyjętych na Zachodzie – z czasem jednak dysproporcje powinny się zmniejszać, choć w wyniku różnic kulturowych nigdy w pełni nie znikną.

O ile w przypadku polskiego komizmu dość łatwo wskazać występy, które mogą być uznane za niepoprawne w pozostałych kulturach, to nieco trudno określić niepoprawność polityczną występów komicznych według lokalnych polskich standardów. Powodem ku temu, jest fakt, że w odróżnieniu od wszystkich pozostałych prezentacji, występy polskiego komizmu zostały zaczerpnięte (nagrane) bezpośrednio z telewizji, gdyż nie są dostępne w ramach serwisu Youtube. Z tego też powodu, nie było możliwości sprawdzenia społecznej aprobaty lub dezaprobaty wyrażanej przez polubienia czy komentarze pod wideo. Dlatego też, w przypadku polskiego komizmu, należy się skupić wyłącznie na przykładach komizmu niepoprawnego politycznie według zagranicznych standardów.

Przykładem komizmu, który prawdopodobnie byłby bardzo nieprzychylnie odebrany w ramach komizmu innych kultur jest występ Rafała Rutkowskiego w ramach sezonu 3 odcinka 9 Comedy Club w Comedy Central. Powodem tego jest nadmierna ilość treści erotycznych w występie i jego ogólna seksualizacja. O ile seks, jako temat występuje zarówno w analizowanym komizmie anglojęzycznym (przykładem są występy komików jak: Giulia Rozzi, Sam Morril,

Jimmy Carr, Dulcé Sloan, Mark Normand, Pete Lee, Rachel Feinstein, Ted Alexandro, Bob Odenkirk) i francuskojęzycznym (przykładem są występy komików jak: Constance, Roman Frayssinet, Bun Hay Mean, Thomas Wiesel, Marina Rollman), to jest on poruszany z pewnym umiarem i stanowi tylko część występu, jako jeden z wielu elementów służących do rozbawienia publiczności. Tymczasem Rutkowski w tym występie nie ma umiaru i powody dla których odnosi się do erotyki sprawiają wrażenie wychodzących poza praktyczne komiczne metody wywoływania śmiechu. Krótko mówiąc, poza Polską jego występy byłyby uznane za raczej niesmaczne i nienadające się do telewizji, choć mogące znaleźć zainteresowaną publikę w ramach specyficznych niszowych wydarzeń jak np. *Nasty Show* w ramach festiwalu *Juste Pour Rire / Just For Laughs* w Montrealu.

Komizm popularnego polskiego komika Łukasza ‘Lotka’ Lodkowskiego też w niektórych wypadkach mógłby być odebrany jako niepoprawny politycznie w Stanach Zjednoczonych. Jego występ w programie Kuby Wojewódzkiego w 2015 r. roku potencjalnie złamał zasady politycznej poprawności więcej niż raz. Choć w jego ramach Lodkowski nie atakuje żadnej grupy bezpośrednio, to często niedaleko mu do tego. Na przykład, jak wyśmiewał się z „najgłupszych uchodźców”, to po części także naśmiewał się z Polski i ludzkiej niewiedzy, niemniej w połączeniu ze sporym wulgaryzmem wypowiedzi, jego słowa kontrastowały z treścią występów autentycznych komików-uchodźców w Ameryce, jak Mohanad Elshieky czy Mo Amer. Sedno problemu zdaje się leżeć w fakcie, że Lodkowski przemawiał i żartował z pozycji wyższości wobec grup mniejszościowych, przy braku wyraźnej empatii dla nich. Widać to w kolejnym dowcipie z tego samego występu:

Ostatnio przejeżdżałem, słuchajcie, przez Warszawę i zobaczyłem gdzieś na Żoliborzu restauracja etiopska: jakim chamem trzeba być, żeby to otworzyć – tam ludzie głodują, przecież! Co wchodzi jakiś murzyn i prowadzi cię do stolika:

– *Może menu?*

– *Nie ma!*

– *Może drugie danie?*

– *Nie ma!*

– *A co jest?*

– *Piasek.*

– *To dwa razy piasek i szklanka wody.*

– *Nie ma!*

Pojebane.

Występ ten stoi w zdecydowanym kontraście do występu Solomon Georgio⁵¹, komika o pochodzeniu etiopskim, który w 2015 r. w programie CONAN ze zdecydowanie większą gracją, empatią i szacunkiem żartował o swych rodzinnych doświadczeniach wojny i głodu w Etiopii.

Niepoprawność polityczna występów w chińskojęzycznym komizmie. Komizm chińskojęzyczny też nie jest wolny od wywoływania międzynarodowych kontrowersji. Na przykład, występ xiǎopīn pt. *Tóng xǐ tóng lè* 同喜同乐, czyli *Bawcie się dobrze z Gali Chińskiego Nowego Roku* w 2018 wzbudził wielkie kontrowersje poza Chinami. Powodem tego był fakt, że w ramach występu przedstawiającego relacje chińsko-afrykańskie, chińscy komicy odgrywający afrykańskie postacie byli pomalowani na czarno. Zjawisko to, znane w Ameryce jako *blackface*, jest z licznych przyczyn historycznych niedopuszczalne w kulturze anglosaskiej.

Wśród analizowanych występów chińskojęzycznych tajwański występ pt. *Zěnme bù qùsǐ* 怎麼不去死 czyli *Dlaczego nie pójdziesz umrzeć?* w wykonaniu Wū Míngǒu 巫明如 i Chén Yīnglóu 陳英樓 jest nieco kontrowersyjny, gdyż wyśmiewa Chiny i chińską kulturę osobistą. W ramach występu Wū opisuje swój pobyt w Chinach. Chcąc się zasymilować do lokalnej kultury zaczęła wszędzie pluć, myśląc, że jest to normalne zjawisko w Chinach. Tym samym, przedstawiała obraz Chińczyków jako niekulturalnych, prostych i nieokrzesanych. Gdy dostała mandat za plucie, to go bezzwłocznie zapłaciła, w obawie przed wysłaniem do obozu koncentracyjnego w Xinjiangu.

Kwestia płci komików i męska dominacja w komizmie

Warto wziąć pod uwagę męską dominację w dziedzinie tworzenia, prezentowania jak i badania komizmu. O ile w ostatnich latach kobiety zaczęły coraz bardziej wybijać się w świecie komizmu, to jednak pozostają one ciągle w mniejszości – i to na wszystkich szczeblach komediowej kariery, jako że zarówno legendy stand-upu i kabaretu, znani współcześni komicy i prowadzący talkshow oraz uczestnicy podstawowych wydarzeń stand-upowych to w znacznej

⁵¹ Tłumaczenie wystąpienia Gerogio, patrz: Stosunki międzynarodowe w anglojęzycznym komizmie.

większości mężczyźni. Czasami dysproporcja ta jest na tyle rażąca, że w niektórych klubach stad-upowych występ kobiety na scenie stanowi naprawdę porządny powiew świeżego powietrza – szczególnie jeżeli występ ten jest naprawdę śmieszny i dobry.

Analizowane w tej pracy występy komediowe także w większości zostały wykonane przez mężczyzn. Na 806 występów 615 było wykonanych przez mężczyzn, 163 przez kobiety, a 28 występów komizmu tajwańskiego zostało wykonane przez parę komików obu płci. W anglojęzycznym komizmie amerykańskim na 417 występów 328 (78%) było wykonanych przez mężczyzn a 163 (22%) przez kobiety. We francuskojęzycznym komizmie na 130 występów 104 (80%) było wykonanych przez mężczyzn a 26 (20%) przez kobiety. W polskim komizmie na 148 występów 127 (86%) było wykonanych przez mężczyzn a 21 (14%) przez kobiety. W chińskojęzycznym komizmie Tajwanu na 100 występów 47 było wykonanych przez parę mężczyzn, 27 przez parę kobiet, a 26 w parach mieszanych. W komizmie Chin na 11 występów 9 było wykonane przez mężczyzn, 0 przez kobiety, a 2 występy miały mieszany płciowo zespół komików. Dominacja mężczyzn jest więc wyraźna w każdej z analizowanych kultur – niezależnie od poziomów męskości w ramach teorii wymiarów kulturowych Hofstede. Zarówno kraje wysokiej męskości (Chiny, Polska, Stany Zjednoczone) oraz niskiej męskości (Francja, Tajwan) miały nie tylko przewagę, lecz dominację męskich komików.

David Sims wskazuje, że sytuacja się poprawia, jako że coraz więcej kobiet zyskuje uznanie, ale nie odbywa się to bez przeszkód. Według niego kobiety w komizmie często mają czysto symboliczne role i na ogół są ignorowane, a czasem nawet można się spotkać z otwartymi stwierdzeniami typu, że „kobiety nie są śmieszne”. O podobnych ograniczeniach w świecie kabaretu wspomina też Izolda Kiec. Trudno powiedzieć, dlaczego tak jest. Freedman, powołując się na Provine i Lawsona, twierdzi, że według badań kobiety wolą mniej agresywny humor, choć Sims sugeruje możliwość mocno zakorzenionej mizoginii w świecie komediowym. I możliwe, że się nie myli, jako że zjawisko jawnej dyskryminacji kobiet jest opisane w historii komizmu. Dla przykładu, Bremmer i Roodenburg zaznaczają, że w przeszłości humor był znacznie bardziej mizoginistyczny oraz, że wielu bardziej współczesnych badaczy nie było w stanie dostrzec tego faktu. Bremmer i Roodenburg opisują, jak ciężko znaleźć źródła dotyczące humoru kobiet w czasach antycznych i średniowieczu, oraz podkreślają, że nawet do dziś nie mamy pewności czy kobiety były wpuszczane na występy komediowe w starożytnej Grecji. W całej historii komizmu Bremmer i Roodenburg są w stanie podać jedynie przykład Sophii, XVII wiecznej elektorki

Hanoweru, która była znana ze swej humorystycznej bystrości, oraz skłonności do droczenia się z innymi (Bremmer i Roodenburg, 2005; Freedman, 2009; Kiec, 2014; Sims, 2016a).

W tym kontekście szczególnym zjawiskiem była też kampania #Metoo. W jej ramach, poza oskarżeniami wobec konkretnych bardzo znanych osób w świecie komediowym – jak Bill Cosby, Louis C.K. czy Aziz Ansari – padały też stwierdzenia odnośnie trudnej sytuacji kobiet w komizmie, jak i ogólnie w show-biznesie.

Istotnym przykładem w tym kontekście jest kariera komiczna Amy Schumer. Krótko mówiąc, Schumer jest jedną z najbardziej znanych osób w świecie komizmu, mającą w swym życiorysie występy stand-upowe, udział w roastach, jak i własny program skeczowy na Comedy Central. Jednak, jest równocześnie jedną z najbardziej nielubianych osób w świecie komizmu. Różne strony przedstawiają różne powody tego faktu – jej przeciwnicy wskazują, że Schumer jest po prostu nieśmieszna, jak i też to, że mogła kraść dowcipy innych komików – co warto zaznaczyć jest w świecie komediowym poważnym oskarżeniem. Sama Schumer broni się jednak, twierdząc, że jest ona wyłącznie celem mizoginistycznej nagonki. Obie strony sporu są bardzo mocno przekonane do swoich racji, choć żadna ze stron nie wskazuje oczywistej odpowiedzi: tego że nikt nie ma obowiązku oglądać i słuchać Schumer i najłatwiejszym rozwiązaniem jest po prostu wyłączyć odbiornik lub zmienić kanał. Tak więc znamienne jest to, że Schumer generuje tak mocne reakcje, które zdają się być przesadne i nielogiczne, Schumer nie jest ani pierwszą kobietą-komiczką, ani nie jest pierwszą osobą oskarżoną o kradzież dowcipów czy bycie nieśmiesznym (Rebel News, 2016).

Czy w komizmie widać Huntingtonowskie zderzenie cywilizacji?

Według geopolitycznej teorii Samuela Huntingtona świat po zimnej wojnie stał się wielobiegunowy i jest podzielony na cywilizacje, pomiędzy którymi istnieje stan rywalizacji oraz może dochodzić do poważnych konfliktów – w tym kontekście szczególnie wskazuje on na relację cywilizacji zachodniej z islamską, ale także z cywilizacją chińską. Według Huntingtona różnice kulturowe, a nie ideologiczne, czy gospodarcze, stanowią podstawę wszystkich współczesnych konfliktów, których zdaniem Huntingtona będzie tylko coraz więcej. (Huntington, 2011)

W analizowanym komizmie praktycznie nie ma silnych dowodów wskazujących na zderzenie cywilizacji – wręcz przeciwnie, mimo, że komizm potrafi być w swej naturze

krytyczny, dzielący i szukający sensacji, to nie ma wielu przykładów komizmu, które by takie były w stosunku do różnic kulturowych czy cywilizacyjnych i wskazywały na jakikolwiek cywilizacyjny konflikt czy niekompatybilność wartości między wielkimi cywilizacjami. W analizowanym komizmie wielu komików wyśmiewa różne aspekty rzeczywistości, ale w kontekście różnic cywilizacyjnych zdecydowanie bardziej widać chęć budowania mostów (lub unikania kontrowersji), a krytyce co najwyżej poddawane są zjawiska lub osoby hamujące lub blokujące ich powstawanie.

Czołowym elementem teorii Huntingtona jest konflikt i niekompatybilność cywilizacji zachodniej z islamską. W analizowanym komizmie anglojęzycznym i francuskojęzycznym wielu komików ma pochodzenie z regionów i/lub kultur muzułmańskich. Komicy ci w żadnym wystąpieniu nie prezentują stanowiska potwierdzającego nieuchronność konfliktu. Co prawda, często odnoszą się do terroryzmu, krytykując go i unaoczniają jak bardzo jest on szkodliwy międzynarodowo, społecznie oraz dla nich samych – wskazując, że wina leży wyłącznie po stronie samych terrorystów, którzy często są przedstawiani, jako nieokrzesani głupcy. Niektórzy komicy, jak Mohanad Elshieky w 2019 r., dodatkowo także wskazują na amerykańskie zaangażowanie w regionie Bliskiego Wschodu jako jedną z przyczyn powstania organizacji terrorystycznych. Komicy nie mający pochodzenia muzułmańskiego także nie wskazywali na jakąkolwiek niekompatybilność cywilizacyjną światów zachodu i islamu, a gdy odnosili się do terroryzmu, także wyśmiewali terrorystów jako jednostki, a nie członków szerszej zbiorowości – szczególnie znamienne jest w tym wypadku francuskojęzyczny występ Bun Hay Mean z 2018.

Nawet w kontekście omawiania stosunków międzynarodowych świat islamu nie znalazł się na celowniku żadnego komika. Jedynie w anglojęzycznym komizmie Brian Regan w 2017 r. i Jess Salomon w 2019 r. odnieśli się do konfliktu izraelsko-palestyńskiego, na odmienne sposoby trywializując go. Zamiast tego, w drobnych wtrąceniach lub krótkich żartach pojawiają się odniesienia do Chin i Rosji jako strategicznych rywali Stanów Zjednoczonych, przykładowo w występach Jenny Zigrino z 2019, Dana Sodera z 2014, Willa Ferrella z 2019, czy Valerie Tosi z 2019 r. We francuskojęzycznym komizmie jedynie Samia Orosemane w 2019 i Bun Hay Mean w 2016 r. bliżej przyglądnęli się sytuacji w krajach arabskich – Orosemane mówiła m.in. o Arabskiej Wiosnie, a Bun wyśmiewał Algierczyków i odnosił się do LGBT w Tunezji i Maroku.

Huntington w swej teorii sugerował także sojusz islamsko-chiński wymierzony przeciw światu zachodniemu. Tymczasem, analizowany komizm chińskojęzyczny w żaden sposób nie

odniósł się do jakiegokolwiek zachodniego imperializmu, kolonializmu czy jakiegokolwiek (nie)kompatybilności kulturowej, czy też jakiegokolwiek (nie)kompatybilności ze światem islamu. W analizowanym chińskojęzycznym komizmie Tajwanu w występie pt. *Zěnmě bù qùsǐ* 怎麼不去死 czyli *Dlaczego nie pójdiesz umrzeć?* w wykonaniu Wū Mínggrú i Chén Yīnglǒu jest nawet krótko poruszana kwestia obozów koncentracyjnych w chińskim muzułmańskim Xinjiangu.

Stronniczość polityczna komizmu

Od wielu lat podnoszone są głosy wskazujące na polityczną stronniczość komizmu. Na ten fakt wskazuje Alison Dagnes (2012) w swej książce *A Conservative Walks Into a Bar: The Politics of Political Humour*, Sophie Quirk (2018) w swej książce *The Politics of British Stand-up Comedy: The New Alternative*, Richard Zoglin (2016) dla TIME czy Brian Logan (2021) dla The Guardian. Zoglin wskazuje na istotną i coraz bardziej otwartą lewicowość komizmu (Dagnes, 2012; Logan, 2021; Quirk, 2018; Zoglin, 2016).

Aby jednak lepiej zrozumieć istotę problemu należy znaleźć odpowiedź na dwa podstawowe pytania:

- I. Czy istnieje komizm prawicowy lub konserwatywny?
- II. Dlaczego komizm miałby być w swej naturze lewicowy lub liberalny?

Prawicowy lub konserwatywny komizm rozumiany tu jest jako komizm, który prezentuje lub promuje prawicowe lub konserwatywne postawy, czyli chwali prawicowych lub konserwatywnych polityków, lub partie polityczne, czy idee oraz wyśmiewa lewicowych lub liberalnych polityków lub partie polityczne czy idee. Dagnes definiuje konserwatystów, jako zwolenników ograniczonego rządu, zajmującego się przede wszystkim obroną narodową, ochroną swobód i wolności jednostek oraz zagadnieniami sprawiedliwości, jako ludzi mającymi upodobanie do tradycji przy równoczesnej awersji do wszelkich zmian, preferujących prywatyzację i niskie podatki niż wszelkie dążenia do sprawiedliwości społecznej. Dagnes, powołując się na Oakshotta, wskazuje, że konserwatystów bardziej zadowala stan faktyczny dnia dzisiejszego niż to, co można by osiągnąć w przyszłości. W przypadku liberałów Dagnes definiuje ich jako zwolenników powiększonego rządu, zdolnego do przeprowadzenia programów

społecznych, oraz dążenia do sprawiedliwości społecznej, którzy są ludźmi chcącymi jak najlepiej poprawić byt jak największej ilości osób, w efekcie często kończąc na walce samych ze sobą. Powołując się na Grimesa, autor ten wskazuje, że liberałowie cenią pluralizm i różnorodność w polityce, ekonomii, religii i kulturze oraz prezentują postawy antyautorytarne mające na celu ochronę słabszych (Dagnes, 2012).

Poza konserwatystami i liberałami Dagnes jeszcze wymienia libertarian, jako absolutnych zwolenników ograniczonego rządu i okazjonalnych sojuszników konserwatystów i liberałów, oraz komunitarian, jako absolutnych zwolenników silnego rządu i równości społecznej. Dagnes precyzuje, że o ile te ogólne definicje ideologii nie są jednoznaczne z podziałami według partii, to w większości przypadków są one w przybliżeniu wystarczające, gdyż w Stanach Zjednoczonych konserwatyści mają tendencję być Republikanami czy libertarianinami, a liberałowie mają tendencję być Demokratami lub komunitarianinami (Dagnes, 2012).

Są to dość rozległe wyznaczniki, niemniej już przy nich widać, że coś jest na rzeczy, gdyż w analizowanym komizmie widać tendencje do wyśmiewania konserwatywnych polityków, partii politycznych, postaw i idei, przy równoczesnym braku czy znacznym wytonowaniu podobnych postaw wobec liberałów. Konserwatywny komizm jednak z pewnością istnieje. Dagnes (2012) oraz serial dokumentalny CNN *The History of Comedy* wskazują na amerykańskich komików takich jak Dennis Miller, P. J. O'Rourke, Nick DiPaolo, czy członków tzw. *Blue Colar Comedy Tour* jako prawicowych lub konserwatywnych. We Francji jeden z najbardziej znanych komików to prawicowy (i kontrowersyjny) Dieudonné M'bala M'bala. Są oni jednak w zdecydowanej mniejszości, stanowiąc bardziej wyjątek od reguły. Nie uczestniczą w mainstreamie komizmu, lecz pozostają bardziej na uboczu lub nawet w kontrze do niego. Tak też oto twórczość żadnego z tych komików nie znalazła się w ramach analizowanej w tej pracy działalności komicznej (Dagnes, 2012; T. Lee, 2017).

Liberalizm czy lewicowość analizowanego komizmu ujawnia się na różne sposoby. Dla przykładu, o ile w analizowanym komizmie anglojęzycznym zaobserwowano duże liczby dowcipów wyśmiewających Donalda Trumpa lub jego rodzinę (44 występów stanowiących 79% wszystkich odniesień do osób zaangażowanych w politykę), to równocześnie widoczna jest znacznie mniejsza liczba dowcipów wyśmiewających Baracka Obamę. Oczywiście, powodów za tym stojących może być wiele więcej niż sama stronniczość. Po pierwsze, w analizowanym w tej

pracy okresie, w latach 2014-2019, Obama i Trump byli na różnych etapach swoich politycznych karier. Obama był na końcu swojej drugiej kadencji, co prawdopodobnie stanowiło dla komików politycznie bardzo nudny okres, gdyż wiele dowcipów o nim zapewne było już oklepane i *passé*, podczas gdy Trump dopiero był na początku swojej politycznej drogi i w pełen sensacji sposób poruszał się po świecie polityki. Po drugie, pochodzenie rasowe obu polityków z pewnością miało wpływ na komizm polityczny: amerykańska historia rasizmu i drażliwość tematu relacji rasowych prawdopodobnie odstraszała komików od wyśmiewania Obamy, traktując to jako przedsięwzięcie obarczone sporym ryzykiem bycia oskarżonym o rasizm. Po trzecie, fakt, że Obama był znany ze swojego poczucia humoru, dystansu do siebie i umiejętności komicznych, mogło dodatkowo utrudniać wszelkie wyśmiewanie go.

W efekcie, komicy, którzy odnieśli się do Obamy w analizowanym komizmie anglojęzycznym robili to bardzo delikatnie, wręcz chwalebnie. Roy Wood Jr. w 2014 r. z dumą odniósł się do faktu, że prezydent jest czarny, Ian Edwards w 2014 r. chwalił Obamę jako dobrego reprezentanta czarnej społeczności, Dan St. Germain w 2014 r. mówiąc o Michelle Obamie wyśmiewał samego siebie, Rory Scovel w 2016 r. akcentował historyczną podniosłość oraz inspiracyjność prezydentury Obamy, Pat Brown w 2017 r. chwaliła związek Obamów i historyczne znaczenie prezydentury Obamy, Jo Firestone w 2019 r. poprzez alegorię równocześnie chwaliła i wyśmiewała pełen nadziei klimat polityczny prezydentury Obamy. W komizmie francuskojęzycznym Hugo w 2015 r., w kontekście omawiania relacji rasowych, odniósł się do pozytywnej percepcji Obamy jako symbolu postępu społecznego a Sebastian Marx w 2019 r. porównywał pozytywną percepcję Ameryki okresu prezydentury Obamy z fatalną percepcją Ameryki prezydentury Trumpa.

Niemniej jednak, sprawa się jednak komplikuje, gdy weźmiemy pod uwagę żarty – a raczej ich brak – o Hillary Clinton czy Joe Bidenie. W odróżnieniu od Obamy nie było aż tylu potencjalnych powodów, dla których komicy nie mogliby wyśmiewać Clinton czy Bidena. Mimo to, w analizowanym w tej pracy komizmie jest niewiele dowcipów o nich. O ile będąca kandydatką na prezydenta Clinton jest wspomniana w ramach kilku występów, to ówczesny wiceprezydent i przyszły prezydent Biden nie został wspomniany ani razu. Ponadto, gdy komicy odnosili się do Clinton to zawsze robili to przy okazji omawiania Donalda Trumpa - skutkiem czego krytyka Clinton traciła na sile, gdyż mimo punktowania jej niedociągnięć i wad, na tle żartów o Trumpie, Clinton rysowała się jako kandydatka bardziej racjonalna i kompetentna. W

najlepszym wypadku komicy starali się zachować względną neutralność poprzez utrzymanie proporcji w wyśmiewaniu i krytyce obu polityków. Tak też oto, Daniel Sloss w 2016 r. żartował, że w Ameryce nawet idiota może zostać prezydentem, wskazując na trudny wybór, jaki czeka Amerykanów, ujawniając jednak, że za idiotę uważa Trumpa. Ramy Youssef w 2017 r. wyśmiewał różne absurdalne opinie Trumpa, demonstrując stwierdzał, że niektóre są tak banalne i oczywiste, że trudno się z nimi nie zgodzić – podczas gdy Clinton nigdy nie mówi oczywistości. Alingon Mitra w 2016 r. porównał Trumpa do rozwolnienia, a Clinton do zatwardzenia – akcentując przy tym brak popularności Clinton. Cory Kahaney w 2016 r. żartobliwie wymieniła trudne zawody i załączyła do nich fryzjera Trumpa oraz informatyka Clinton. We Francji Thomas Wiesel w 2017 r. śmiał się z przegranej Clinton w wyborach, pytając, jak to możliwe, że przegrała?

Warto jednak zaznaczyć dwa różne fakty. Po pierwsze, Trump sam w sobie jest na tyle kolorową, wyróżniającą się i kontrowersyjną postacią, że to raczej dość naturalne, że skupił na sobie tak dużą falę komizmu. Po drugie, poza Trumpem i jego najbliższą rodziną nikt inny z Partii Republikańskiej nie był wyśmiewany – ani jeden dowcip analizowanego komizmu nie odniósł się do znanych polityków jak Mike Pence, Paul Ryan czy Mike Pompeo a jedynie duet The Umbilical Brothers w 2017 żartował, że Steve Banon kontroluje Trumpa.

Dodatkowym dowodem na to, że Trump rzeczywiście jest łatwym celem dla komików może być fakt, że poza anglojęzycznymi komikami żartowali także z niego niektórzy komicy francuskojęzyczni, jak Adrien Arnoux, Virginie Fortin, Kevin Razy, Sebastian Marx,⁵² oraz dwukrotnie Thomas Wiesel. Arnoux w 2017 r. żartował, że Trump wyleczył go z myśli samobójczych, gdyż zdecydowanie chciał zostać zobaczyć, co się stanie ze światem pod władzą Trumpa. Marx w 2019 r. śmiał się ze zmiany światowego postrzegania Stanów Zjednoczonych okresu prezydentury Trumpa, Fortin w 2019 r. żartowała z męskiego szowinizmu prezydenta Stanów Zjednoczonych, Kevin Razy w 2017 r. wyśmiewał poglądy Trumpa na temat Chin, Thomas Wiesel w 2017 r. dziwił się jak Hillary Clinton mogła przegrać z Donaldem Trumpem a w 2016 r. wyśmiewał jego włosy oraz poglądy na terroryzm i dostęp do broni. Z wyjątkiem Arnoux, wszyscy ci francuskojęzyczni komicy odnosili się w swych występach także do innych polityków amerykańskich i francuskich.

---

⁵² Marx z pochodzenia jest Amerykaninem.

Poza Trumpem, francuskojęzyczni komicy śmiali się z prawicowych polityków Francji i Szwajcarii. Dédo w 2019 śmiał się z plakatów wyborczych Marine Le Pen, Mamane w 2016 śmiał się, że jako Afrykanin w Szwajcarii nie chciałby zdenerwować Christophe'a Blochera, Elodie Poux wyśmiewała brwi François'a Fillona, Thomas Wiesel żartował ze swej seksualnej fantazji antyksenofobicznej z Marion Maréchal-Le Pen. Najwięcej francuscy komicy śmiali się jednak z Érica Zemmoura. Fary w 2015 r. wyśmiewał małą niepopularność Zemmoura (tj. fakt, że pewna celebrytka jest bardziej niepopularna niż Zemmour), Fortin śmiała się z hipotetycznego badania nad feminizmem w wydaniu Zemmoura, Razy wyśmiewał rasizm wyborców Zemmoura, a Wiesel śmiał się, że Zemmour niestety jeszcze żyje.

Niemniej jednak, francuskojęzyczny komizm jest mniej stronniczy niż komizm amerykański, gdyż niemała liczba francuskojęzycznych komików żartowała z przedstawicieli francuskiej lewicy lub centro-lewicy. Bun Hay Mean w 2019 r. żartował ze skandalu seksualnego Dominique'a Strauss-Kahna, a Alex Vizorek w 2016 r. przedstawił Strauss-Kahna jako nudnego, Blanche Gardin w 2016 żartowała ze swoich jajników, które coraz bardziej wyglądają jak François Hollande, Fabrice Eboue w 2016 r. sarkastycznie porównał zaangażowanie militarne Hollande'a w Mali do działalności Charles'a De Gaulle'a w trakcie Drugiej Wojny Światowej, Donel Jack'sman w 2016 opisał trudną sytuację polityczną Hollande'a, a Fary w 2015 r. żartował z niebudzącego zaufania wyglądu Hollande'a, ale równocześnie też stwierdził, że wolałby jako prezydenta Strauss-Kahna. Lenny M'Bunga w 2018 r. śmiał się z polityki walutowej Macrona wobec Afryki, a Alex Vizorek w 2019 r. zażartował, że nie ma podziwu dla pedofilów, z wyjątkiem Brigitte Macron.

Mimo to, należy mieć na uwadze, że we francuskojęzycznym komizmie dowcipy o przedstawicielach lewicy były łżejsze w tonie niż dowcipy o przedstawicielach prawicy. O ile komicy żartowali np. z wyglądu i problemów Hollande'a to w kontekście np. Trumpa sugerowano, że jego prezydentura oznacza koniec świata, a krytykując Zemmoura stwierdzono przykładowo, że niestety „jeszcze żyje”. Jest znamienne, że w pewnych przypadkach dowcipy o przedstawicielach lewicy i (centro) prawicy były co najwyżej podobne w tonie: Eric Antoine w 2016 np. wyśmiał wszystkich ostatnich trzech prezydentów Francji i ich partnerki, a dokładnie byli to Jacques Chirac i Bernadette Chirac, Nicolas Sarkozy i Carla Bruni, oraz François Hollande i wszystkie jego kochanki.

W kontekście stroniczości polskojęzyczny komizm przypomina wytonowany komizm francuskojęzyczny. Z jednej strony widać stroniczość komizmu, gdyż na głównym celowniku komików pozostają różni politycy prawicy, ale z drugiej strony znajdują się na nim także przedstawiciele centrum i lewicy. Dowcipy odnośnie prawicy w polskojęzycznym komizmie są nie tylko częstsze, ale są też nieco bardziej krytyczne niż dowcipy z przedstawicieli lewicy, ale także są mniej krytyczne niż dowcipy z prawicy w komizmie francuskojęzycznym czy angielskojęzycznym. Wojciech Fiedorzuk w 2016 r. określił Dudę jako ściągacza, a Tomasz Jachimek w 2019 r. żartował, że jego żona łamie jego prawa tak jak Duda łamie konstytucję, oraz że jej zachowanie jest tak dramatyczne, jak zachowanie Beaty Mazurek. Jacek Stramik w 2017 r. żartował, że pufa powinna być oficjalnym tronem Jarosława Kaczyńskiego, a w 2019 r. wyśmiewał jego roszczeniowość. Katarzyna Piasecka w 2017 r. wyśmiewała członka widowni o imieniu Jarosław. Karol Modzelewski w 2019 śmiał się, że łatwo jest na zdjęciach rozróżnić między braćmi Kaczyńskimi „bo jeden z nich jest zawsze czarno-biały”, a w 2017 r. śmiał się z Bartłomieja Misiewicza, określając go, jako „cebule, któremu sikali do kompotu”. Tomasz Jachimek w 2018 r. wyśmiał Antoniego Macierewicza, stwierdzając że „człowiek jak ma problemy z nowoczesnymi technologiami, to jest jak Antoni bez zamachu”. Tomasz Kołecki w 2015 r. w ramach jednego występu odniósł się do Andrzeja Dudy, Bronisława Komorowskiego, Magdaleny Ogórek, Ewy Kopacz oraz Anny Grodzkiej, ale w kolejnym występie z tego samego roku odniósł się tylko do Beaty Szydło.

W polskojęzycznym komizmie dowcipy z polityków lewicy ograniczają się do Roberta Biedronia i Anny Grodzkiej, przez co bardziej mają związek z orientacją seksualną tych osób niż ich poglądami politycznymi. Wojciech Fiedorzuk w 2016 r. żartował z homoseksualizmu jako zawodu w kontekście kariery Biedronia, a Patryk Czebańczuk w 2016 i 2017 r. żartował z Anny Grodzkiej, np. z tego, że był „zaskoczony jak Anna Grodzka na mammografii”. Dla odmiany, Rafał Rutkowski w 2019 r. chwalił Biedronia za skuteczne wypromowanie Słupska.

Niektóre dowcipy z polityków w polskojęzycznym komizmie są treściowo dość neutralne. Bartosz Zalewski w 2015 r., w ramach występu u Kuby Wojewódzkiego, wspominał o wcześniejszej obecności Bronisława Komorowskiego w programie, a Michał Kutek w 2019 r. żartując ze swojego wyglądu stwierdził, że wygląda jak gruby Szymon Hołownia.

Warto mieć na uwadze, że prawdopodobnie komicy na ogół są świadomi przechyłu w lewo, ale są wobec niego albo obojętni albo nie są w stanie go przezwyciężyć – gdyż nawet

najbardziej utalentowani komicy muszą liczyć się z preferencjami widowni. Jeżeli widownia ma preferencje to komik nie może otwarcie iść przeciwko nim, gdyż tym sposobem straciłby przychylność słuchaczy. Dlatego w najlepszych przypadkach komikom jedynie pozostaje umiejętne balansowanie pośrodku.

W kontekście drugiego pytania, dlaczego tak właściwie komizm miałby być w swej naturze lewicowy lub liberalny, wiele różnych oznak zdaje się wskazywać na naturalną predyspozycję i asymetrię komizmu (czy też samego humoru) w lewą stronę sceny politycznej. O ile jedne z pierwszych teorii humoru kładły nacisk na poczucie wyższości, jako źródło doświadczeń humorystycznych, to dziś teorii jest znacznie więcej i kładą one nacisk na różne inne zjawiska jak: niespójność, sprzeczność, kontrast, zaskoczenie, wyzwolenie. Należy wyraźnie zaznaczyć, że definicja zjawiska humoru, która obejmowałaby wszystkie przypadki i przykłady oraz związane z nimi elementy wciąż nie istnieje i prawdopodobnie szybko się nie pojawi, ale jakkolwiek by je nie ująć, to wszystkie te teorie zdają się mieć przynajmniej jeden wspólny mianownik: **nowość** (Beard, 2014; Brzozowska, 2000; Carroll, 2014; Dziemidok, 2011; Hofstede, 2009; Hurley i in., 2016; Vsauce, 2012). Jak mówi maksyma „dowcip opowiedziany dwa razy przestaje być śmieszny”. Komicy na bieżąco zmagają się z pisaniem nowych dowcipów oraz umiejętnym dobozem momentu ich pokazania, gdyż np. dowcipy opowiedziane w telewizji nie mogą już być przez nich użyte gdziekolwiek i kiedykolwiek indziej. Michael Stevens, Alan Bellows, Hurley i inni są zdania, że śmiech i humor stanowią powstały w wyniku ewolucji mechanizm adaptacyjny ludzi do przyswajania nowych (zaskakujących) wiadomości czy sposobów myślenia (Bellows, 2008; Hurley i in., 2016; Vsauce, 2012). Gert Jan Hofstede wskazuje na poszukiwanie nowości, jako jedną z podstawowych ludzkich potrzeb, która zarówno stanowi fundament humoru, jak i w jego ramach uzewnętrznia się (Hofstede, 2009).

W parze z nowością idą, takie zjawiska jak **kreatywność i różnorodność**. Bezsprzecznie twórczość komiczna wymaga kreatywności, a komicy ciągle poszukujący nowych źródeł inspiracji oraz nowych widowni z pewnością zaliczają się do mobilnej klasy kreatywnej. Richard Florida (2007) wskazuje nie tylko na ekonomiczne znaczenie kreatywności dla globalnej gospodarki przyszłości, ale unaocznia fakt, że obszary wykazujące tolerancję dla inności i różnorodności mają lepsze szanse na przyciągnięcie utalentowanych kreatywnych jednostek (Florida, 2007) – w związku z tym nie powinno więc dziwić, że największe centra komizmu w Ameryce i na świecie to skrajnie heterogeniczne miasta jak Nowy Jork i Los Angeles, znajdujące

się w ramach tzw. *blue states*. Ponadto, konkurencja w komizmie, powoduje też, że bardziej osobliwi, szczególnie czy wręcz ekscentryczni komicy mają większą szansę się wyróżnić. Tak więc, działalność komiczna nie tylko ceni różnorodność, ale także ją wspiera,

Dodatkowym ukłonem w stronę różnorodności jest żydowski rodowód stand-upu. Mike Clestino wskazuje na tzw. *Borscht Belt*, XX wieczny obszar letniskowy stanu Nowy Jork, w którym liczne żydowskie rodziny spędzały wakacje – oraz oglądały występy pierwszych stand-uperów. Żydowski udział w komizmie nie był jednak tylko pasywny. W historii i współcześnie wielu najwybitniejszych komików miało pochodzenie żydowskie, jak na przykład: Groucho Marx (bardzo znany komik czasów poprzedzających stand-up), Lenny Bruce (jeden z ojców stand-upu), Jerry Seinfeld (najbardziej znany i ceniony komik w historii), Andy Kaufman (znany ze swojego ekscentryzmu), Louis C.K. (jeden z najbardziej znanych i cenionych komików), oraz Sarah Silverman, Gilbert Gottfried, Iliza Shlesinger, Gary Gulman, Amy Schumer i wielu, wielu innych. Powody ku temu mogą leżeć w żydowskim charakterze narodowym (Hofstede powołuje się na Montesquieugo i jego „duch narodu” czyli «l'esprit général d'une nation») (Hofstede i Hofstede, 2007, s. 32). Hershey H. Friedman i Linda Weiser Friedman są zdania że „humor to lingua franca narodu żydowskiego” i unaocniają, że pewne rodzaje humoru stały się wręcz cechą definiującą Żydów wśród narodów świata, jak odpowiadanie na pytanie pytaniem, sarkastyczne riposty, czy autoironiczne dowcipy. Friedman i Friedman są zdania, że naród żydowski wniósł duży wkład w humor a Lewis Gilnert wprost stwierdza, że „żydowski humor stał się i pozostaje amerykańskim humorem” (Friedman i Friedman, 2014; Glinert, 2014; That's Not Funny, 2014). Strona internetowa *The Jewish Electorate Institute* wskazuje, że większość amerykańskich Żydów popiera Partię Demokratyczną i jej kandydatów.⁵³

Dodatkowo warto też zaznaczyć, że dla wielu kultur świata stand-up jest importowaną z Ameryki formą występów komicznych. Dlatego komizm stand-upowy jest praktycznie automatycznie nierozzerwalny z licznymi aspektami i przejawami amerykańskiej kultury, której kluczowym elementem jest duża heterogeniczność społeczna (Piwowarczyk, 2021).

P. J. O'Rourke jest zdania, że komicy decydują się skłaniać w lewą stronę, gdyż lewicowy przekaz jest najwyczejniej weselszy. O'Rourke wskazuje, że komicy, nawet ci najbardziej kontrowersyjni, chcą rozbawić widownię, w związku z czym odpowiednio dobierają treści swoich wystąpień. Kent Alterman, prezes kanału *Comedy Central*, jest zdania, że komizm

⁵³ Dane dostępne na stronie: <https://www.jewishelectorateinstitute.org/2022-national-survey-of-jewish-voters/>.

prawicowy jest trudniejszy. Według niego, podstawową cechą komizmu jest „atakowanie *status quo*, kwestionowanie go, rzucanie mu wyzwania, satyryzowanie go”, a tymczasem komizm prawicowy ma tendencję bronić *status quo* (T. Lee 2017 29:35).

Podsumowanie kulturowych różnic w komizmie politycznym

Wcześniejsze badania wykazały, że dźwięk śmiechu jest uniwersalnym sposobem wyrażania rozbawienia przez wszystkich ludzi na całym świecie a komizm wynika z podstawowych potrzeb natury ludzkiej (Provine, 1999; Sauter i in., 2010). Dzięki analizie przeprowadzonej w tej pracy możemy zacząć domniemywać, że obecność treści politycznych w komizmie także potencjalnie stanowi wspólny element wszystkich kultur. Ponadto, zjawiska takie jak pewna stronniczość polityczna wyrażanych treści, dominacja mężczyzn w komizmie (tj. większość komików to mężczyźni), brak konfliktowego nastawienia wobec innych kultur i kręgów cywilizacyjnych oraz skłonność do unikania pewnych tematów też zdają się być powszechnymi zjawiskami komizmów różnych kultur i parafrazując Le Goff stanowią fundament fenomenowi społecznemu jakim jest komizm (Le Goff, 2005, s. 40). Dopiero z tego fundamentu, zaczynają wyrastać i krystalizować się istotne różnice między komizmami różnych kultur.

W ramach swojego artykułu *Humour across cultures: an appetizer* Gert Jan Hofstede wskazuje, że wartości kulturowe autorów kawałów wpływają na styl i treść ich humoru. Celem tego rozdziału było unaocznienie, że podobne zjawisko ma miejsce w przypadku komizmu, jako że cechy kultury, do której komicy i ich widownia przynależą wpływają na różne parametry dowcipów politycznych. Przystępując do badań zakładano, że treści polityczne wyrażane w komizmach różnych kultur istotnie się od siebie różnią, a badania to potwierdziły. W ramach tego rozdziału zostało, więc unaocznione, że komizm polityczny nie tylko jest dostrzegalny w każdej z analizowanych kultur, ale także to, że dokładny charakter komizmu politycznego różni się zależnie od kultury. W efekcie, można wskazać, że w wyniku wpływu wartości kulturowych komizm ulega upolitycznieniu na różne sposoby, które można sprowadzić do cech takich jak:

- Odsetek występów mających treści polityczne (tj. komizm jednych kultur częściej ma polityczne występy niż komizm innych kultur).

- Liczba treści politycznych w ramach występów (tj. liczba treści politycznych w ramach występów komicznych jednych kultur jest wyższa niż liczba treści politycznych w ramach występów komicznych innych kultur).
- Rodzaj treści politycznych w komizmie (tj. pewne tematy polityczne częściej się pojawiają w pewnych kulturach niż w innych – o ile w ogóle).
- Cele krytyki w ramach komizmu politycznego (tj. co lub kogo można krytykować).
- Sposób formułowania krytyki w komizmie (komizmy jednych kultur są bardziej bezpośrednie i nastawione na atak lub pośrednie i nastawione na harmonię niż komizm innych kultur).
- Pośredni i bezpośredni charakter krytyki (tj. pewne metody krytyki są częściej lub rzadziej wykorzystywane w pewnych kulturach niż w innych).
- Cel i zamysł komizmu w ogóle (pewne kultury poza samym śmiechem cenią też inne aspekty komizmu – jak walor edukacyjny).
- Definicje poprawności treści w komizmie (tj. komizmy różnych kultur wyrażają treści, które byłby nie do przyjęcia w komizmach innych kultur).

Nie ma powodów by sądzić, że lista ta nie będzie mogła być poszerzona dalej w wyniku analizy komizmu politycznego kolejnych kultur. Wiele wskazuje na to, że kultury nordyckie, arabskie, latynoamerykańskie, czy indyjskie będą w stanie wykazać jeszcze inne znaczące różnice w wyrażaniu treści politycznych w komizmie. Świadomość istnienia tych różnic i przyczyn za nimi stojących pozwoli nam lepiej zrozumieć zarówno różne sposoby postrzegania polityki w różnych częściach świata oraz przybliżyć i uwydatnić cechy wybranych światowych kultur. Być może kiedyś międzykulturowy humor i komizm będzie znacznie łatwiejszy do zrozumienia i budowania więzi międzykulturowych.

ZAKOŃCZENIE

Liczni badacze różnych dyscyplin podejmowali się analizy zagadnień dotyczących humoru i komizmu. Szalkiewicz i Sokołowski postulują powołanie nowej subdyscypliny nauk społecznych, którą określają, jako *gelotologia polityczna*, badającej zarówno politykę, społeczeństwo jak i kulturę z punktu widzenia humoru i komizmu. Niniejsza praca swymi założeniami i celami nie tylko zgadza się z ich postulatem, ale przede wszystkim pragnie dołączyć do rosnącego grona badań polskiej i światowej gelotologii. Ponadto, zgodnie z myślą badań różnic kulturowych Hofstedeego, w pracy tej przyjęte jest, że systematyczne badanie różnic kulturowych w komizmie politycznym stanowi owocny obszar badań i bez wątpienia pozwoli dokonać licznych dalszych odkryć na temat zarówno polityki, różnic kulturowych, czy natury samego komizmu. Parafrazując Hofstedeego, mimo wstępnie wesołego charakteru, zagadnienie to zdecydowanie zasługuje na poważne traktowanie.

Dotychczas większość badaczy skupiała się na zagadnieniach potocznego humoru i co najwyżej na analizie usłyszanych przez siebie kawałów lub cykli kawałów. Nie jest to najbardziej koherentny i spójny sposób doboru treści analizy. Opierając się o wcześniej już przyjęte rozwiązania politologów amerykańskich, Lichtera i innych (2015) czy Dagnes (2012), w pracy tej podjęto się bardziej systematycznej analizy treści scenicznych występów komicznych typu stand-up i xiàngshēng z najbardziej popularnych programów czy festiwali w ramach komizmów anglojęzycznego, francuskojęzycznego, polskojęzycznego i chińskojęzycznego.

Napisanie tej pracy zajęło wiele czasu. Złożyły się na nią lata konceptualizacji tematu, kwerendy światowej literatury gelotologicznej, badań nad naturą, metodami i technikami humoru i komizmu, oraz aktywnym i biernym udziałem w licznych wydarzeniach komediowych w Polsce, Kanadzie i na Tajwanie. Jednak podwaliny pod wykonanie tej pracy zostały podłożone dekady temu. Bez biegłej znajomości języka angielskiego i polskiego, oraz zaawansowanej znajomości francuskiego i chińskiego mandaryńskiego napisanie tej pracy nie byłoby możliwe. Bardzo często przy analizie materiału źródłowego konieczna była nie tylko znajomość codziennego słownictwa czterech języków, ale także terminów politycznych i slangu politycznego, jak i też bieżących wydarzeń politycznych, czy tła historycznego różnych krajów. Inaczej określenia takie jak np. *DSK*, *Fādàcái* (發大財) czy *Fast Ivanka* byłyby niezrozumiałe lub błędnie

interpretowane.⁵⁴ Bardzo często w komizmie różne odniesienia są prezentowane w sposób nieco pokretny, zawoalowany i *implicite*. Właśnie domyślanie się prawdziwego znaczenia różnych zwrotów stanowi istotne, o ile nie jedno, z podstawowych źródeł doznań komicznych.⁵⁵

Komizm to złożone narzędzie służące do wywoływania śmiechu, a poruszanie treści politycznych, w formie pewnych narracji, to jedna ze skutecznych i popularnych metod do osiągnięcia tego celu. Jest to zdecydowanie dostrzegalne w analizie treści 806 występów w rozdziale III, gdzie aż 46% z 806 analizowanych występów komicznych miało motywy polityczne (33% przy odjęciu niepewnej kategorii E). Warto jednak mieć na uwadze, że treściom politycznym poruszonym w komizmie bardzo często brakuje głębi. Treści polityczne poruszane w ramach analizowanego komizmu są powierzchowne, ogólnikowe, banalne, jednostronnie i selektywnie wybrane – a mniej znane, trudniejsze do zrozumienia, lub bardziej ryzykowne do poruszenia tematy polityczne zdają się być świadomie unikane przez komików. Spostrzeżenia te potwierdzają, że „dostrzegalna jest stronniczość i tendencyjność wyrażanych treści politycznych w komizmie” oraz, że „treści polityczne wyrażane w komizmie mają selektywny i powierzchowny charakter”. Potwierdza to też obserwacje Lichtera i innych, którzy tak ujmują tę kwestię w zakończeniu swojej książki:

Obraz nie jest do końca różowy. Nikt nie określiłby występu komediowego jako idealnego sposobu przekazywania merytorycznych i szczegółowych informacji o naszym systemie demokratycznym. Nieubłagane negatywny obraz polityków może przyczynić się do cynizmu opinii publicznej wobec procesu politycznego. I niezależnie od ich intencji, komicy nie są całkowicie nastawieni na równomierny krytycyzm. Więcej powodów do śmiechu znajdują patrząc na republikańskich kandydatów na prezydenta niż na ich demokratycznych przeciwników. Istnieje również niewielka, ale rosnąca tendencja prowadzących programy komediowe do angażowania się w partyjną politykę. To, czy jest to problem, zależy od tego, co się myśli o mieszaniu medialnych celebrytów z politycznym wpływem. Dziś w Kongresie jest tylko jeden (uznany) komik – senator z Minnesoty i

⁵⁴ Oznaczają one: francuskiego polityka Dominique Strauss-Kahna, znaną wypowiedź tajwańskiego kanadydata na prezydenta Han Kuo-yu z 2019 roku, oraz wyśmianie małżeństwa Ivanki Trump i Jareda Kushnera.

⁵⁵ Znany brytyjski komik Jaimmy Carr nawet w trakcie swoich wystąpień podkreśla ten element komizmu, jak np. w trakcie 12 minuty nagrania swojego comedy special pt. *Jimmy Carr - Comedian* w Bloomsbury Theatre w Londynie w 2007 roku dostępnego pod linkiem: https://www.youtube.com/watch?v=82N5z_7M7Cw

absolwent Saturday Night Live Al Franken – a Republika jak narazie jeszcze przetrwała.
(Lichter i in., 2015, s. 216)

Stan taki najprawdopodobniej wynika z faktu, że omawiane przez komików kwestie w znacznej większości muszą być powszechnie znane, rozpoznawalne i wiadome, gdyż inaczej istnieje duże ryzyko, że publiczność nie zrozumie dowcipu. Tak więc, z punktu widzenia komika, wysmianie np. popularnego i ekscentrycznie wyglądającego polityka jest znacznie łatwiejsze i mniej ryzykowne niż np. wytłumaczenie konieczności reformy służby zdrowia⁵⁶ – szczególnie gdy, komik ma tylko kilka minut na przedstawienie swoich treści. Innymi słowy, pewne, ale nie wszystkie, elementy polityki zdają się stanowić doskonałe tematy z punktu widzenia komicznej krytyki.

Mimo niewnikliwego, nieskomplikowanego i bagatelnego charakteru odniesień do polityki komizm polityczny jest oglądany i popularny – do tego stopnia, że liczni badacze komizmu politycznego mówią wprost o *wpływie* twórczości komików na postawy wyborców i konieczności jego dalszej analizy. Podobnie, liczne głosy wskazują na nierozzerwalną naturę polityki i komizmu. Wcześniej, w ramach rozdziału I zostało wskazane, że w licznych przypadkach i ujęciach komizmu, dostrzegalne jest, że komizm w swej naturze ma tendencję do bycia wobec czegoś krytycznym, nawet gdy jest to komizm apolityczny, czy typu clean comedy. Ta skłonność do krytycyzmu łączy komizm z zagadnieniem polityczności w ujęciu Carla Schmitta, gdyż koncepty wroga i przyjaciela pokrywają się z konceptami śmiejącego się i wysmiewanego. Istotne i bardzo pomocne w tym kontekście okazały się funkcje polityczne komizmu w ujęciu Tomasza Rawskiego, który unaocznia istnienie wspólnoty śmiechu, która także równocześnie potrafi łączyć ale także ranić.

Przystępując do badań zakładałem, że dostrzegalny jest procentowy wzrost treści politycznych w komizmie. Potwierdziło się to tylko częściowo, gdyż o ile z jednej strony unaoczniono rosnące upolitycznienie anglojęzycznego i francuskojęzycznego komizmu, o tyle z drugiej strony zaobserwowano spadek upolitycznienia komizmu polskiego, a w komizmie chińskim bardzo trudno wyciągnąć wnioski na ten temat z powodu specyficznej natury komizmu Chin oraz małej rozpiętości czasowej dzielącej analizowane występy komiczne Tajwanu. Tak

---

⁵⁶ Dla przykładu, w analizowanym komizmie na 368 występów politycznych odnotowano aż 96 przypadków wysmiewania polityków w ramach występów wszystkich kategorii wobec tylko 6 przypadków omawiania służby zdrowia, głównie w ramach występów kategorii E komizmów polskojęzycznego i anglojęzycznego.

więc, w tej kwestii można się tylko ograniczyć do stwierdzenia, że mają rację ci, którzy w kontekście komizmu anglojęzycznego wskazują na jego wzrost upolitycznienia, ale dokładny poziom upolitycznienia komizmu fluktuuje zależnie od czasu i miejsca z nieokreślonych jeszcze powodów. Jest to zdecydowanie ciekawy temat dla przyszłych badań.

Niezależnie od tego, komicy stanowią grupę społeczną z własnym dyskursem politycznym – zarówno scenicznym i poza scenicznym – który wart jest analizy. Komicy w swym dyskursie chętnie omawiają zagadnienie poprawności politycznej, której percepcji w rozdziale I wymieniono kilkanaście. Nawet najwięksi przeciwnicy poprawności politycznej często przyznają, że wyrosła ona z dobrych chęci i intencji ochrony marginalizowanych grup przed dominacją i krytyką większości. Niemniej jednak, ta stale rosnąca i ulegająca zmianie lista tematów zakazanych, oraz grup podlegających słownej ochronie w naturalny sposób zderza się z predyspozycją komizmu do krytycyzmu, oraz balansowania na granicy dobrego smaku. Jak wskazano w rozdziale I, wśród komików zdecydowana większość przeciwników poprawności politycznej to starsi mężczyźni urodzeni przed 1969 rokiem i tylko komicy z młodszych pokoleń są w stanie sprostać wymaganiom poprawnego politycznie komicznego krytycyzmu. W związku z tym, warto mieć na uwadze, że krytyka w komizmie potrafi przyjąć różne formy. Wiele z nich w naturalny sposób jest nakierowana na konflikt, czyniąc je niekompatybilnymi do założeń i celów poprawności politycznej, ale niektórzy komicy potrafią dostosowywać swoje treści w taki sposób, w który pozwala im unikać nadmiernego antagonizmu. Podobnie jest z relacją komizmu i polityki w ogóle. Komizm może, ale nie musi, wchodzić we wspólne relacje z polityką, jednak liczne formy komizmu dziś i w historii zawierały treści polityczne: od pierwszych antycznych greckich komedii Arystofanesa, poprzez komedie teatralne Moliera, po współczesne programy typu news satire czy występy stand-upu i xiàngshēng.

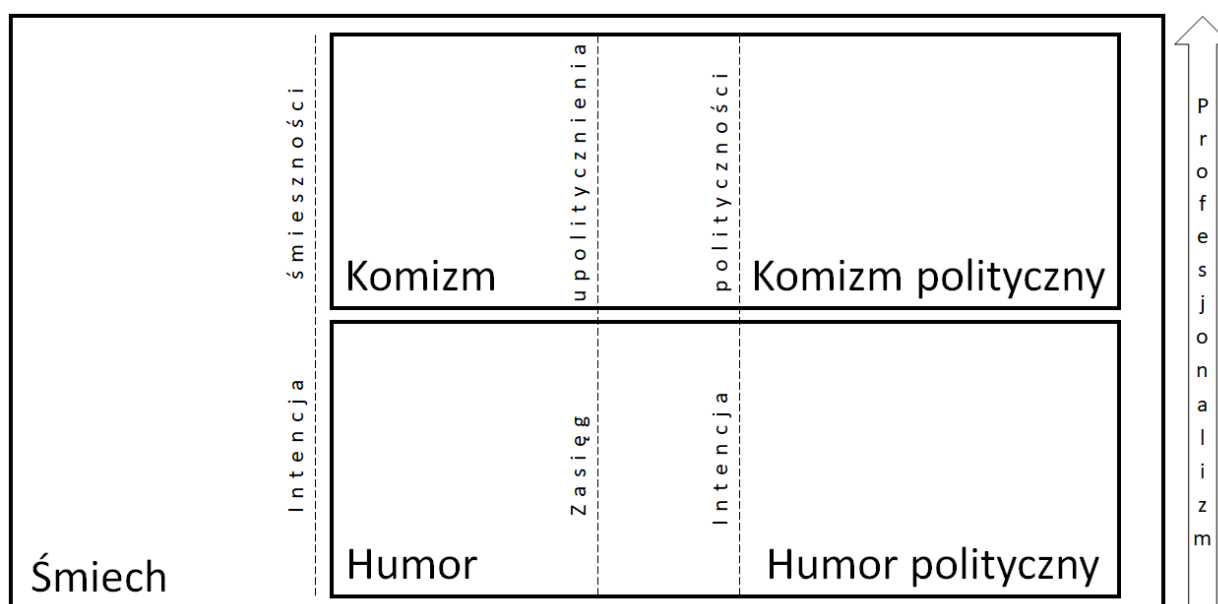
Badania wykazały, że „treści polityczne wyrażane w komizmach różnych kultur istotnie się od siebie różnią”. W ramach rozdziału II zostało ukazane, że komizm i komizm polityczny stanowią zjawiska ogólnoludzkie i mogą być analizowane z perspektywy kultury jak i kultury politycznej. Wykorzystując zmodyfikowaną typologię Lichtera i innych do analizy treści komicznych w rozdziale III oraz teorii Hofstede’a i Ingleharta do porównania osiągniętych wyników w rozdziale IV przedstawiono dokładnie jak i dlaczego komizmy polityczne różnych kultur różnią się między sobą czy to w kontekście liczby prezentowanych treści politycznych, czy ich dokładnej tematyki. Dalszy potencjał badawczy w tym kierunku jest ogromny, gdyż

może objąć dowolne kultury całego świata. Szczególnie kultura chińska oferuje bogate możliwości. Poza rozumianą w sposób zachodni poprawnością polityczną, w jej ramach funkcjonuje także chiński koncept rǔhuá, ale przede wszystkim także cenzura i propaganda komunistycznej partii Chin, które kładą nacisk na promocję pewnych postaw i wartości w ramach komizmu. Mimo że zasady propagandy, cenzury i rǔhuá nie są przestrzegane przez komików tajwańskich, to komizm tajwański dzieli z komizmem Chin uznanie dla wartości edukacyjnych komizmu, często inkorporując opowieści historyczne czy wiersze znanych historycznych poetów jako metafory bieżących wydarzeń. W tym kontekście potencjalne przyszłe obszary badań są, więc liczne i można do nich zaliczyć tematy takie jak m.in.: prównanie upolitycznienia rodzącego się chińskojęzycznego stand-upu z upolitycznieniem tradycyjnego xiàngshēng, percepcją komizmu chińskiego na Tajwanie i tajwańskiego w Chinach, cele chińskiej rządowej propagandy i cenzury na przykładzie chińskojęzycznego komizmu, porównanie upolitycznienia polskiego kabaretu, amerykańskiego sketch comedy oraz chińskiego xiǎopǐn.

Jak wskazuje Kazimierz Krzysztofek na okładce książki Szalkiewicza i Sokołowskiego „żyjemy w kulturze doznań, więc musi ona dostarczać coraz więcej przeżyć, które wypychają na daleki plan racjonalne programy polityczne”. Idąc tym tropem, istotnym i ciekawym pytaniem dla dalszych i bardziej zaawansowanych badań byłoby, więc zastanowienie się nad wpływem tej płytkiej i uproszczonej perspektywy politycznej na percepcję polityki w ogóle przez miliony widzów komizmu online i w telewizji. Innym ciekawym rozwinięciem zagadnień omawianych w tej pracy byłaby próba określenia ogólnych motywacji komików stojących za ich komizmem politycznym: tego dlaczego decydują się na poruszanie tematyki politycznej w ramach swoich występów (lub nie) i dlaczego robią to w taki a nie inny sposób. Komizm ma istotne znaczenie polityczne, gdyż daje rudymmentarny, lecz istotny wgląd w podstawowy stan debaty publicznej, oraz społecznie wyznawane wartości. Mimo że komicy mają autonomię wypowiedzi, to aby pozostać popularnymi muszą się wpisywać w trendy, których oczekuje publiczność – lub w kontekście Chin trendy, które kreuje rząd. Świadomość charakteru tych trendów może stanowić przydatny element analizy nastrojów politycznych. Powołując się na Lee Atwatera, Lichtera i inni (2015) są zdania, że dowcipy stanowią swoisty barometr prawdziwych nastrojów politycznych i wiele wskazuje, że tak rzeczywiście jest. Rodząca się międzykulturowa gelotologia polityczna oferuje, więc wiele możliwości nowych ciekawych badań politologicznych.

ANEKSY

Aneks I Graficzne przedstawienie rozumienia relacji terminów w tej pracy

Graficzne przedstawienie rozumienia relacji różnych pojęć w tej pracy.

Źródło: opracowanie własne

Aneks II Filozofia i teorie humoru

Mimo dużej ilości publikacji naukowych na temat humoru i komizmu dokładna definicja zjawiska humoru wciąż jest elementem żywej debaty. Należy wyraźnie zaznaczyć, że definicja zjawiska humoru, która obejmowałaby wszystkie przypadki i przykłady oraz związane z nimi elementy wciąż nie istnieje i prawdopodobnie szybko się nie pojawi. Fakt ten nie ma jednak znaczącego wpływu na kształt tej pracy, gdyż zagadnienie tego czy coś jest śmieszne i dlaczego coś jest śmieszne nie jest przedmiotem tej pracy – dokładnie takie samo podejście w swej analizie polityczności komizmu wyrazili S. Robert Lichter i inni (Lichter i in., 2015). Mimo to, fakt że mimo licznych badań dokładna natura komizmu i humoru wciąż pozostaje nieznana jest dość znamienny i wart uwagi.

Ogólnie ujmując, określenie konkretnej liczby różnych teorii humoru nie należy do najłatwiejszych zadań, jako że różni badacze korzystają z różnej liczby teorii. Dorota Brzozowska (2000) i Mary Beard (2014) mówią o trzech teoriach, Noël Carroll (2014) o pięciu, Bohdan Dziemidok (2011) o sześciu, Mathew M. Hurley i inni (2016) o siedmiu. Jak więc widać w terminologii panuje spora niejednorodność. Niektóre teorie się pokrywają całkowicie, niektóre teorie pokrywają się wyłącznie częściowo, niektóre teorie są rozbite na dwie lub więcej teorii, oraz niektóre teorie w ogóle nie występują u innych autorów. Gdyby razem zebrać wszystkie powyższe teorie w jednej liście, wyglądałaby ona tak:

1. Teoria relaksacji (psychoanalityczna)
  - a. Herbert Spencer
  - b. Sigmund Freud
2. Teoria wyższości i degradacji (socjo-behawioralna)
  - a. Platon
  - b. Arystoteles
  - c. Thomas Hobbes
3. Teorie niespójności i rozwiązywania niespójności (kognitywno-perceptualna)
  - a. Immanuel Kant
  - b. Mechaniczna teoria humoru Henri Bergsona
4. Teoria kontrastu
5. Teoria sprzeczności

6. Teoria odbiegania od normy
7. Teorie o motywach krzyżujących się.
8. Teoria wyzwolenia
9. Teoria zabawy
10. Teoria dyspozycjonalna Jerrolda Levinsona
11. Teorie biologiczne
12. Teorie uwalniania napięcia (ang. release theories)
13. Teorie zaskoczenia (ang. surprise theories)

Oczywiście, powyższa lista nie obejmuje wszystkich teorii, tylko te najbardziej znane. Powyższe teorie zostały wymienione wyłącznie w celu wskazania, złożoności literatury gelotologicznej oraz toczącej się debaty na temat natury humoru. (Beard, 2014; Brzozowska, 2000; Carroll, 2014; Dziemidok, 2011; Hurley i in., 2016).

Z wszystkich teorii, współcześnie *teoria niespójności* (ang. *incongruity theory*) ma najwięcej zwolenników (Brzozowska, 2000; Dziemidok, 2011; Hurley i in., 2016). O ile różni badacze humoru na ogół wymieniają różne teorie, to spora część z nich ma tendencję uznawać tę właśnie teorię jako tę najbardziej obiecującą teorię, która skutecznie tłumaczy spory odsetek różnych przypadków humoru przy jednocześnie małej ilości wyjątków. Niemniej jednak teoria ta ma swoje niedociągnięcia, a tym bardziej nie stanowi gotowego 'przepisu' na wykonywanie humoru. Co najwyżej jest jedynie ogólnym opisem, skuteczniejszym niż pozostałe teorie.

Hipotezy znanych komików o naturze humoru. Nie będąc badaczami naukowymi stand-uperzy i inni komicy w swej twórczości nie wykorzystują naukowych ujęć natury humoru, gdyż obecnie mają one wciąż nikłe praktyczne zastosowanie w ich rzemiośle. Naukowe ujęcia humoru są dla nich zbyt liczne, niepełne i wzajemnie wykluczające się. Do podobne wniosku dochodzą m.in. Sharon Lockyer oraz Michael Pickering (2005), którzy do swej książki *Beyond a joke. The limits of humour* dołączyli rozdział będący wywiadem z dwoma komikami: Breaking the Mould: conversations with Omid Djalili and Shazia Mirza. Djalili i Mirza opisują swoje procesy twórcze w kontekście historii swoich karier. Przedstawiają jak ich sposoby bycia na scenie się zmieniały na przestrzeni lat, jako że dostosowywały się do potrzeb publiczności jak i ich własnych ambicji i pragnień. Mirza unaocznia fakt, że wraz z wzrostem komicznej pewności siebie przestała się skupiać tylko na śmiechu widzów, ale chciała równocześnie osiągnąć coś

więcej swoim humorem. Ponadto, obawiała się zaszufładowania jako komik-muzułmanka. Dlatego zmieniała zarówno tematykę swoich występów, jak i swój wygląd na scenie. Djalili podobnie podkreśla, że o ile zaczął swoją karierę od mocno przerysowanej stereotypowej postaci, to z czasem zaczął z niej rezygnować na rzecz innych metod ekspresji. Jego największym wyzwaniem pozostaje skutecznie połączenie swojego lekkiego i głupawego stylu komicznego z chęcią opowiadania ciężkich żartów politycznych. Z jednej strony ma dość samego wygłupiania się, ale z drugiej strony odnosi wrażenie, że te dowcipy polityczne, które udaje mu się powiedzieć są odbierane przez publiczności w pozytywny sposób, właśnie dzięki jego wygłupom i lekkiej atmosferze występów (Lockyer i Pickering, 2005).

Znany po obu stronach Atlantyku brytyjski komik o francusko-kanadyjskim pochodzeniu Ricky Gervais w wywiadzie dla serwisu Big Think (2009) wskazuje, że praca komika to nie tylko rozśmieszanie ludzi. Rozśmieszanie to coś prostego, co może być tylko odruchem. Jego zdaniem istnieje różnica, między komizmem a poczuciem humoru a komizm polega na tym, aby zmusić ludzi do myślenia, ale też mocno opiera się o empatię – jego zdaniem ciężko się śmiać razem z ludźmi, których się nie lubi. Mimo to, od razu dodaje że zadaniem komika jest nie wywyższać się ponad publiczność, jako że „nie ma nic śmiesznego w oglądaniu niezwykle przystojnych, genialnych ludzi, którzy wychodzą i mówią, dlaczego są genialni”. Zdaniem Gervais, widz chce zobaczyć, jak komik się gubi, przewraca, podnosi się i otrzepuje z kurzu – czyli komika zmagającego się z trudnościami życia. Ale co najważniejsze, Gervais podkreśla, że każdy komik na scenie lub przed kamerami zawsze odgrywa personę w którą się wciela. Sam staje się bardziej zuchwałą, bardziej arogancką, pewniejszą siebie wersją samego siebie, ale też głupkiem, który mówi nie to co trzeba w danym momencie. Celem jego dowcipów są wszelkie uprzedzenia publiczności, ich niepokój klasy średniej, jak i on sam (Big Think, 2009).

Znana ze swej umiejętności omawiania trudnych tematów oraz wizerunku opartego o przesadzone elementy osobowości, Sara Silverman to jedna z najbardziej znanych i popularnych komiczek żydowskiego pochodzenia. W filmie dokumentalnym *I Am Comic* (2010) wskazuje, że proces przygotowania dowcipów jest dokładnie tym: procesem. O ile dobrzy komicy sprawiają wrażenie, że bez większego wysiłku doprowadzają widownię do śmiechu, to Silverman zaznacza, że za ich 'talentem' tak naprawdę kryją się liczne godziny pisania, ćwiczenia i szlifowania materiału i wprost mówi, że dobre dowcipy nie przychodzą od razu do głowy. Silverman nie jest jedyną osobą, która podkreśla na ten fakt (*I Am Comic* 2010). Dla przykładu, znany kanadyjski i

amerykański komik oraz aktor Jim Carrey, w wywiadzie dla CBC również przyznał, że za jego naturalnie dowcipną osobowością i ekspresywną twarzą, stoją tysiące godzin ćwiczenia przed lustrem oraz częstego występowania przed publicznością w trakcie jego młodości w Kanadzie (Classic Carrey, 2018; Evan Carmichael, 2017; Tiffanie Boudreau, 2015). O licznych trudnościach i ciężkiej pracy przy pisaniu dowcipów wiele wspominają Helitzer i Shatz (Helitzer i Shatz, 2005).

John Cleese podkreśla wręcz konieczność 'kradzieży' dowcipów, jako że prawdziwy wrodzony talent komiczny jest bardzo rzadki. Dlatego też jego zdaniem wspólne pisanie dowcipów w grupie jest skuteczniejsze niż pisanie ich samemu, a ciągłe występowanie na scenie pozwala komikowi wykonywać wiele elementów komicznych z automatu, bez konieczności nadmiernego skupienia (Cleese, 2014).

Według emerytowanego stand-upera Grega Deana (2009), komicy stand-upowi nie zyskują aprobaty i uznania widowni poprzez bycie uprzejmymi i sympatycznymi. W jego opinii stand-up nie jest delikatną i przyjemną formą sztuki, w której jest się miłym wobec innych. Sukces stand-upera jest oparty o jego odniesienia do osobistych słabości i wad. Celem stand-upera jest skłonić widza do pomyślenia „O, ja też [mam takie problemy]” (Greg Dean's Stand-Up Comedy Classes, 2009).

Ogólnie ujmując, wszystkie powyższe historie jak i moje własne indywidualne doświadczenie w stand-upie wskazują, że kluczem do intuicyjnego i praktycznego zrozumienia humoru to regularna obecność na scenie i stały kontakt z publicznością, gdyż tylko takie regularne wystawienie się „na żywioł” pozwala komikom na skuteczną internalizację różnych aspektów komizmu: od podstawowych umiejętności jak zapamiętywania treści dowcipów, radzenie sobie z treścią na scenie, czy odpowiednie trzymanie mikrofonu, poprzez trafną mimikę twarzy i poprawne wycucie czasu dla prezentowanego materiału (zwłaszcza puenty), aż po 'wrodzoną' komiczną intuicję pomocną w tworzeniu spontanicznych dowcipów na żądanie, dostosowanych do rodzaju publiczności. W przypadku udanego oswojenia wszystkich tych elementów, komizm przychodzi dla komika łatwiej i znacznie bardziej naturalnie.

Aneks III Wybrane graficzne przykłady mieszania się polityki i komizmu

Jimmy Fallon czochrający włosy przyszłego prezydenta Donalda Trumpa na trzy tygodnie przed wyborami prezydenckimi w 2016 roku.

Źródło: CNN

Wideo pt. *Donald Trump lets Jimmy Fallon mess up his hair*
dostępne pod linkiem: https://www.youtube.com/watch?v=kIGcosb22_Y

Barack Obama w programie o komikach znanego komika Jerrego Seinfelda

Źródło: Odcinek 1 sezonu 7 programu *Comedians in Cars Getting Coffee*

Tzw. *Mic Drop* w wykonaniu byłego prezydenta Stanów Zjednoczonych Baracka Obamy.

Źródło: oficjalny kanał YouTube Białego Domu okresu prezydentury Baracka Obamy

Wideo pt. *President Obama Speaks at the White House Correspondents' Association Dinner*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=l-5vD5YVLv8>

Hillary Clinton w programie *Between Two Ferns*, na dwa tygodnie przed wyborami prezydenckimi w 2016 roku.

Źródło: Funny Or Die

Wideo pt. *Hillary Clinton: Between Two Ferns With Zach Galifianakis*

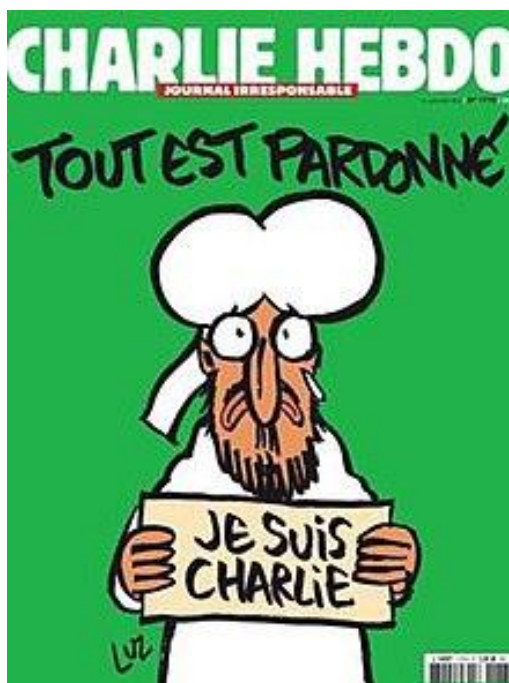
dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=xrkPe-9rM1Q>

Dwujęzyczny dowcip polityczny z Polski. Jarosław Gowin humorystycznie wykorzystuje fortunne znaczenie swojego nazwiska po angielsku.

Źródło: fakt.pl, Macieja Goclona

<https://www.fakt.pl/polityka/nowa-partia-gowina-pjn-republikanie-i-jaroslaw-gowin/ykf91yl>

Okładka Charlie Hebdo z 14 stycznia 2014 po zamachach.

Źródło: Agence France-Presse oraz Libération

https://twitter.com/afpfr/status/554754681764081664?ref_src=twsrc^tfw

Aneks IV Graficzne przykłady tabu i społecznych kontrowersji

Zniszczenie fekaliami tablicy upamiętniającej ofiary katastrofy smoleńskiej przez Eugeniusza P. W 2010 roku.

Źródło: PAP, fot: Radek Pietruszka

Kontrowersyjne zdjęcie komiczki i stand-uperki Kathy Griffin ze sztuczną uciętą głową Donalda Trumpa. Zdjęcie to wywołało skandal obyczajowy w USA w 2017 roku.

Źródło: Now The End Begins

Wideo pt. *Kathy Griffin Holding A Fake Bloody Donald Trump Head* dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=x8inQZ750-k>

Aneks V Graficzne przykłady humoru i komizmu chińskiego

Pierwsze, lub jedno z pierwszych w historii świata zdjęć uśmiechniętej osoby pochodzi z Chin.
Data nieznana.

Źródło: American Museum of Natural History.
<https://lbry-web-007.amnh.org/digital/items/show/29058>

Hǔxī sānxiào 虎溪三笑 czyli „Trzy śmiechy przy tygrysim potoku”

obraz z okresu dynastii Song, przedstawiający 3 mędrców śmiejących się razem, co symbolizuje harmonię religijną Chin, gdyż każdy mędrzec reprezentuje jeden nurt teologiczno-filozoficzny: daoizm, konfucjanizm i buddyzm.

Brian Tseng wykonujący parodię kontrowersyjnej piosenki pt. "CHINA" autorstwa Fanny Liu.
Tłumaczenie tekstu: „Zgodnie z konstytucją [Chiny] są nasze”.

Źródło: STR Network

Wideo pt. *Brian Tseng x DJ Hauer- 【TAIWAN】 | Official Music Video*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=AN0rQRORIOM>

Dwujęzyczny dowcip polityczny z Tajwanu.

Kandydatka partii Kuomintang Gěng Wēi żartuje z swojego imienia po angielsku.

Źródło: zdjęcie wykonanie przez autora w 2018 w Tajpej.

Aneks VI Treści przykładowych analizowanych w tej pracy występów komicznych uszeregowanych według kategorii upolitycznienia

Przykładowe występy kategorii A

Kathleen Madigan (2018) program The Late Show with Stephen Colbert, odcinek 600

Wideo pt. *Kathleen Madigan Wants Congress to Say Bye-Bye to 'PawPaw'* dostępne pod linkiem: https://www.youtube.com/watch?v=_UIYe6tap6Q

W ramach występu trwającego 6 minut 18 sekund komiczka Kathleen Madigan w pełni skupiła się na treściach politycznych, porównując politykę kanadyjską z amerykańską oraz skupiając się na podeszłym wieku wielu czołowych amerykańskich polityków:

Miło tu być. To zabawna noc. Właśnie wróciłam. Miałam kilka występów w Kanadzie. I--tak! Zgadza się, Kanada! Było bardzo zabawnie. I było to odświeżające doświadczenie, ponieważ mogłam oglądać ich wiadomości zamiast naszych wiadomości. [lekki śmiech publiczności] A oto najwspanialsza rzecz – ich przywódca, Justin Trudeau jest – tak. Ma 46 lat. I pomyślałam sobie, że to dobrze. To dobry wiek, bo jest młody. Bo nie wiem... nie obchodzi mnie, czy jesteś demokratą czy republikaninem, ale myślę, że ludzie rządzący nami w tym kraju, ich wiek wymyka się spod kontroli. Myślę, że każdy jest trochę za stary. Mam na myśli, Trumpa, cóż, on ma 72 lata. Eh. Nancy Pelosi... Nie wiem ile ma lat, ale wiem, że zęby jej nie pasują. Wiem to. [śmiech publiczności] „Cześć, to ja Nancy”. [udaje niewyraźną mowę Nancy Pelosi] jestem kompletnie szalona. Porozmawiajmy o ubezpieczeniu. Dianne Feinstein ma 85 lat. Orrin Hatch ma 84 lata i myśli o ponownym kandydowaniu. Nie, dziadku. Nie. [lekki śmiech publiczności] Już dość.. Idź do domu. To właśnie robią ludzie, kiedy mają 84 lata. Nie możesz znowu kandydować. On w pewnym momencie zdjął sobie z głowy wyimaginowane okulary [lekki śmiech publiczności] poczym znowu je sobie nałożył. Ok, ok, wylatujesz. Otóż to. Jesteś zdala od domu. Dosłownie rządzi nami klub brydżowy z Florydy i nikogo to nie obchodzi. [śmiech publiczności i oklaski] i nie mówię, że starzy ludzie nie mają wartości. Mają. Na przykład, moi rodzice są po siedemdziesiątce, są mądrzy i są zabawni. Ale w związku z tym że

spędzam dużo czasu z moimi rodzicami, którzy są po siedemdziesiątce, to mogą też powiedzieć, że starsi ludzie miewają naprawdę dobre godziny, ale już nie całe dni. [śmiech publiczności] Już nie kojarzą pewnych rzeczy. Na przykład od 10:00 do 14:00 moi rodzice są pełni energii. Poważnie, są. Możesz do nich zadzwonić. Wiedzą, kto dzwoni. Oni wiedzą i mają odpowiedzi na pytania. Ale po godzinie 14:00 mogą wiedzieć, ale nie muszą, gdzie jest ich auto. Ja... [śmiech publiczności] ja po prostu... myślę... i problem polega na tym, że kiedy rządzą tobą starzy ludzie, to i pomysły są przestarzałe. Jaki był ten jeden z wielkich pomysłów Trumpa? Nadal mówi to na wiecach. „Wiesz, co zamierzam zrobić? Przywrócę znaczenie węgla. To będzie niesamowite. Będziemy mieć miliony miejsc pracy w górnictwie. Młodzi ludzie pokochają mnie za to.” [lekki śmiech publiczności] Wiesz, dlaczego tak myślisz, dziadku? Ponieważ jesteś stary. Dlatego tak myślisz. Bo, bo... [śmiech publiczności i oklaski] tak. Ponieważ poznałam w życiu pierdyliard milenialsów i nie spotkałam jeszcze takiego, który byłby podekscytowany byciem górnikiem. [śmiech publiczności i oklaski] I nie powinni być podekscytowani. Oddałbym wszystko, co zarobię w tydzień, tylko po to, aby tylko zobaczyć ich reakcję na faktyczny opis pracy w górnictwie węgla. [lekki śmiech publiczności] Stoją tam z telefonami i mówią „poczekaj, co? [lekki śmiech publiczności] Chcą, żebym w trakcie dnia wsiadał do kolejki linowej i wchodził pod ziemię szukać kamienie? [śmiech publiczności] Czy mój telefon będzie tam miał zasięg? [śmiech publiczności] Nie będę tego robił, jeżeli nie będę tam mógł korzystać z Snapchata. To mój główny warunek. Inaczej nie zrobię tego. I za to właśnie kocham milenialsów. Nie zrobią tego. Ustawiają wysoko poprzeczkę, czy to z powodów mądrych czy głupich, ale to robią. Mógłbyś... mógłbyś im powiedzieć: „Zwróćcie uwagę, że jeżeli nie wejdziecie w ziemię i nie zdobędziecie tych kamieni to nie będziecie mieć, czym się ogrzewać”. Oni na to powiedzą, „w porządku, mam do tego aplikację. [śmiech publiczności] W chłodniejsze noce będę spał z rodzicami. Są super ciepli. Naprawdę ich lubię. To wspaniali ludzie”. Mam już dość pomysłów starych ludzi. Mam tego dość. Jeff Session, prokurator generalny Stanów Zjednoczonych, nawet nie wiem, ile ma lat, bo myślę, że pochodzi z „Władcy Pierścieni”, co czyni go zółwem. [śmiech publiczności] Ale oto jego największe zmartwienie „moje największe zmartwienie w Stanach Zjednoczonych to rozprawienie się z marihuaną”. Ziolo? [śmiech publiczności] Sklepy są już otwarte, dziadku. [śmiech publiczności i

oklaski] *Kot wylazł z worka. [śmiech publiczności] Sama nie palę. Nie interesuje mnie to. Po prostu... to nie moja sprawa. Ale argumenty przeciwko zawsze uważałam za absurdalne, ponieważ zwykle są one wzięte z czapy. Zwykle jest to starsza osoba w senacie, która traci rozum na temat legalizacji marihuany: „Nie możecie zalegalizować marihuany. To narkotyk przejściowy. To narkotyk zachęcający. Jeśli zapalisz marihuanę, to następnie będziesz sobie wstrzykiwać heroinę w domu pełnym ćpunów w Cleveland z psem o imieniu Banjo, którego nigdy nawet nie adoptowałaś”.* [śmiech publiczności] *Co? To szalone! Kto... i twoje założenie jest okropne. To okropny argument, ponieważ przesłanka jest zła. Nie można powiedzieć, że wszystko jest fazą przejściową do wszystkiego innego. To po prostu nieprawda. Kiedy miałeś pięć lat i ukradłeś batonika, zjadłeś go i był pyszny, czy twoja następna myśl to było: „wiesz co? Zabiję sobie jakiegoś żula!”* Dziękuję za uwagę!

Solomon Georgio (2015) program CONAN, odcinek 689

Wideo pt. *Solomon Georgio Critiques Disney's "Pocahontas" | CONAN on TBS* dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=UIYe6tap6Q>

W ramach występu trwającego 5 minut 10 sekund komik Solomon Georgio, amerykański komik etiopskiego pochodzenia, w ramach swojego występu w programie CONAN poruszył różne polityczne kwestie, jak historia głodu w Etiopii, problemy rasowe w Stanach Zjednoczonych, ludobójstwo rdzennych Amerykanów czy niewiedzę współczesnych Amerykanów o problemach świata:

Mam na imię Solomon Georgio. To jest moje prawdziwe imię. To bardzo piękne imię dla bardzo pięknego mężczyzny. [lekki śmiech publiczności] Moje nazwisko Georgio jest włoskie, ale ja jestem Etiopczykiem. [śmiech publiczności] Niektórzy ludzie zastanawiają się jak Afrykanin może mieć europejskie nazwisko? No, cóż... [lekki śmiech publiczności] Odpowiedź na to jest trochę jak z bajki, tyle, że na tę bajkę składa się włoska wojskowa okupacja, [lekki śmiech publiczności] brutalna wojna domowa, kilka dekad głodu i żadnych szczęśliwych zakończeń. [śmiech publiczności] Ale moje imię Salomon jest w rzeczywistości bardzo starym imieniem biblijnym, które nadał mi mój wujek Mufasa

Rigatoni. [śmiech publiczności] *Powinienem powiedzieć, że jestem otwarcie gejem - przez większość czasu.* [lekki śmiech publiczności] *Właśnie zrobiłem sobie przerwę na święta Martina Luthera Kinga.* [śmiech publiczności] *Tak, czasami po prostu chcę być czarny i nic więcej, rozumiecie, nie?* [śmiech publiczności] *Pracuję w eleganckiej restauracji, ponieważ jestem elokwentnym etnicznym homoseksualistą* [śmiech publiczności] *To bardzo popularny trend w dzisiejszych czasach.* [śmiech publiczności] *I to jest dla mnie trochę bolesne, ponieważ jestem imigrantem z kraju trzeciego świata i mam do czynienia z ludźmi, którzy cały czas nazywają siebie smakoszami – i z jakiegoś powodu Bóg ich nie zabija od razu na miejscu.* [śmiech publiczności] *Raz miałem sytuację, w której kobieta pstryknęła do mnie palcami i kiedy do niej podszedłem, ona powiedziała: „przepraszam, czy macie może himalajską sól morską?”. Bardzo mocno z sobą walczyłem aby nie powiedzieć jej „moja mama musiała zjeść swojego konta, gdy miała 9 lat.”* [śmiech publiczności] *„Oczywiście że mamy himalajską sól morską, żartujesz sobie?!”* [śmiech publiczności] *„Bardzo dobrze smakuje z etiopskim kotem”.* [lekki śmiech publiczności] *Niedawno oglądałem animowany film Disneya „Pocahontas”, ponieważ jestem dorosłym mężczyzną i nikt nie może mi mówić co mam robić.* [śmiech publiczności] *Czuję jednak, że ten film powinien mieć załączone pisemne przeprosiny. Po pierwsze, gdyż rdzenni Amerykanie jako naród ucierpieli najgorsze ludobójstwo w historii ludzkości. Niektórzy mogą powiedzieć „hej Solomon, co z Holokaustem?”. Nie zaprzeczam, że Holokaust był straszną straszną tragedią, jednak widziałem 10 lub więcej Żydów w tym samym pokoju naraz.* [lekki śmiech publiczności] *Tymczasem nie widziałem 10 rdzennych Amerykanów – w całym moim życiu!* [śmiech publiczności] *A żyli kiedyś właśnie tutaj.* [lekki śmiech publiczności] *Po drugie, Pocahontas była prawdziwą postacią w historii tego kraju, ale nie wyglądała jak postać Disneya, ponieważ była cholernie zajęta byciem 12 latką.* [śmiech publiczności] *Została sprzedana Johnowi Smithowi i jego ludziom, cierpiała przez lata z powodu napaści seksualnych, był świadkiem śmierci większości swojego plemienia, a następnie została wysłana do Anglii, by umrzeć młodo z powodu ospy – a ktoś w Disney usłyszał tę opowieść* [śmiech publiczności] *i pomyślał sobie „hej, jak sprawić, by była to przyjazna i rodzinna historia?”* [śmiech publiczności] *„Wiem! Pozbądźmy się tych części w których biali wyglądają źle, bo to po prostu ohydne”* [śmiech publiczności] *„A w zamian*

wrzucimy trochę piosenek, trochę tańczenia i szopa pracza! Ha? ”. [śmiech publiczności i oklaski] Przepraszam, jedyny rodzaj impersonacji, jaki mogę wykonać to kogoś kto ma czarniejszy głos ode mnie. [lekki śmiech publiczności i oklaski] Jakie inne filmy mogą jeszcze zrobić? Taki mam pomysł: film o młodej afrykańskiej księżniczce o imieniu Sally, która zakochuje się w młodym mężczyźnie imieniem Thomas Jefferson, nie no, słuchajcie! [lekki śmiech publiczności] Biorą ślub, a ona mu pomaga napisać Deklarację Niepodległości, ha, z pomocą przyjaciela Roscoe, śpiewającego smażonego kurczaka! [śmiech publiczności] Oraz Tom, tańczący arbuz! Nazwa filmu? „Zero lat niewolnikiem”!. [śmiech publiczności]

Virginie Fortin (2019) Festival du rire de Montreux

Wideo pt. *Virginie Fortin - Féminazi*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=UBwVm0RUrYc>

W ramach występu trwającego 8 minut 21 sekund kanadyjska komiczka Virginie Fortin prawie cały swój występ na Festiwalu w Montreaux skupiła na parodii i satyrze terminu *feminazistka*. Warto zaznaczyć, że jako jeden z niewielu analizowanych występów komediowych, występ Fortin ma na YouTube wyłączoną możliwość zostawiania komentarzy – co sugeruje dużą kontrowersyjność takiego ujęcia tego tematu:

[dwa apolityczne dowcipy] (...) Uświadamiam was, że jestem z Quebecu, ale też jeszcze wyraźnie nie zaznaczyłem, że jestem feministką. [oklaski] Nie, dziękuję, ale ostrzegam was z wyprzedzeniem, ponieważ czasami nie wszyscy się zgadzają. Jestem, jestem feministką i powiem wam, że nie jest łatwo... być feministką. W rzeczywistości bardziej akceptowalne jest bycie rasistą niż bycie feministką, zgodnie z badaniami przeprowadzonymi przez Érica Zemmoura [śmiech publiczności] Może jestem zbyt feministyczna: otwarcie mówię o seksizmie, mówię o równości płci, nie golilam nóg przez trzy tygodnie – no, radykalna feministka, do tego stopnia, że nazwano mnie „feminazistką”. To słowo, którego używa się w Internecie, aby powiedzieć feministkom, że przesadzają jak naziści. Czy pamiętacie, jacy byli naziści? Byliby bardzo wściekli,

kojarzymy nazizm z feminizmem, bo wściekle mówili „nein!” czy coś w tym stylu. [śmiech publiczności] Nie czuję się z tym dobrze bo dużo myślę o tym że nazywają mnie ‘feminazistką’, bo przez cały ten czas czułam się, jakbym była słodką feministką, miłą feministką, feministką która się uśmiecha, osobą pełną niuansów, grzecznie mówiąca „przepraszam, ale to niesprawiedliwe”. [lekki śmiech publiczności] Ale mimo to nadal byłam nazywana ‘feminazistką’, więc pomyślałam sobie „po co być miłą feministką z niuansami, skoro i tak określą mnie jako ekstremistkę?”, więc doszłam do wniosku, że zostanę prawdziwą ‘feminazistką’, tak aby ludzie, którzy niesłusznie nazywali mnie feminazistką, żalowali, że przedwcześnie określili mnie jako ekstremistkę, i mówię wam, że ta miła feministka, którą byłam wcześniej, to oni będą za nią ogromnie tęsknić, ponieważ od dzisiejszego wieczoru jestem feminazistką! Uważam wszystkich mężczyzn za gwałcicieli! [niewielki szok z widowni] Spotykam mężczyznę na ulicy, wiem, że naruszył nietykalność cielesną swojej matki, i bez pytania pluję teraz wszystkim mężczyznom w twarz. Ponieważ jestem feminazistką! „Heil Simone de Beauvoir!”. Dla tych, którzy zastanawiają się, jak wygląda feminazistka, jest to kobieta, która tu po prostu woskuje włosy z wosków po bokach [śmiech publiczności] Zostawiamy sobie trochę włosów w samym środku, które chowamy za palcem, ponieważ jesteśmy feminazistkami! Jaka będzie wyglądał reżim feminazistowski? Przepraszam panowie, ale będziemy musieli wysłać was do obozów koncentracyjnych i wiem co sobie wmawiacie: wmawiacie sobie że kobiety nie mają dość siły fizycznej, aby wsadzić wszystkich mężczyzn do pociągów, ale nie obchodzi mnie to, bo użyjemy podstępnych taktyk, takich jak „darmowy Heineken” [śmiech publiczności] albo „ty i twoi przyjaciele jedzcie razem na Euro 2020”. [śmiech publiczności i oklaski] Kiedy przyjedziecie, to okaże się że nie ma wycieczki, nie ma piłki nożnej, nie ma piwa, tylko feminazistki czekają, aby odciąć wam penisy. Oczywiście tylko po tym, jak najpierw pójdzie pod prysznic, nie ma mowy, żebyśmy dotykały waszych brudnych narządów - jesteśmy feminazistkami! [lekki śmiech publiczności] A jak będziecie zdrowieć, to zmusimy was do patrzenia na to jak gramy w koszykówkę. Bo dziewczyny grające w koszykówkę – pfff! – nie biegamy szybko, nie skaczemy wysoko, naprawdę nie umiemy grać w koszykówkę, ale gdy zabronimy mężczyznom grać to kobiety nagle się staną najlepsze na świecie, bo na tym właśnie polega cały problem kobiet, mężczyźni stoją na naszej drodze do sukcesu od samego początku. Po cichu

usuniemy was ze społeczeństwa. Jak to się stanie? Straciecie prawo chodzenia do szkoły. Nie będziecie mogli już chodzić do szkoły, i tak nie jesteście w tym dobrzy, co nie? Nie jesteście w tym dobrzy, jesteście samotni i seksualnie rozkojarzeni. Poza tym, teraz na studiach jest więcej kobiet niż mężczyzn, co daje antyfeministkom argument w rodzaju „nie potrzeba więcej feministek. Na studiach jest więcej kobiet niż mężczyzn”. Rozwiążemy problem, zabronimy wam chodzić do szkoły, a matura będzie w wieku 13 lat, ponieważ jestem prawie pewna, że to wasza wina, że musimy chodzić do szkoły te dodatkowe 5 lat bo nie jesteście w stanie normalnie przyswoić wiedzy. [śmiech i brawa z widowni] A dla kobiet, które nie poprą ruchu feminazistowskiego, ‘zdrajczynie’ jak ja je nazywam, te które ukryją mężczyznę w swojej kuchni, pięć osób pójdzie szukać tego mężczyznę a was zabijemy, zabijemy was, a wiele lat później znajdziemy pamiątnik mężczyzny, który napisze „pomóżcie mi, chowam się w kuchni ale umarłem z głodu, bo nikt mi nie gotował obiadu”. [śmiech publiczności] Nie chcę całkowicie stracić całej męskiej części publiczności, więc powiem tak: Panowie, zdaję sobie sprawę, że wciąż was potrzebujemy. Potrzebujemy was, koniecznie, ale tylko do jednej rzeczy: reprodukcji. Dlatego nie zamierzamy odcinać penisów wszystkim mężczyznom, którzy przyjadą do obozu koncentracyjnego – nadal zachowamy tych najbardziej płodnych, a poprzez płodnych mam na myśli przystojnych. [śmiech publiczności] Ponieważ tak to działa w reżimie feminazistowskim, jeśli zamierzacie sprowadzić na świat potwora, to równie dobrze możecie spojrzeć mi w oczy. Niestety, w reżimie feminazistowskim uprawianie seksu z mężczyzną będzie całkowicie nielegalne. Dlatego będziemy przechowywać waszą spermę w małych słoiczkach, które będziemy pobierać codziennie – ale nie dzięki seksistowskiemu porno, ale delikatnie naciskając na wasze prostaty [śmiech publiczności] poprzez wkładanie różowych młotków do odbytu, które zostały specjalnie dla nas stworzone jako narzędzia dla kobiet. Tak, ponieważ jedynym powodem, dla którego kobiety nie były zainteresowane budownictwem, to to, że nie miały narzędzi we właściwym kolorze! Dziękuję bardzo za uwagę! [oklaski]

Ismael Loutfi (2015) program Jimmy Kimmel Live!, odcinek 2397

Wideo pt. *Stand Up Comedy from Ismael Loutfi*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=nbrK1bGuZsM>

W ramach występu trwającego 6 minut 11 sekund amerykański komik syryjskiego pochodzenia Ismael Loutfi przedstawia swoje doświadczenia bycia mniejszością etniczną i rasową oraz muzułmaninem w Ameryce:

Hah, wow, wow, dobrze was widzieć! Cześć. Dobrze was widzieć. W porządku. Dobrze, wszystko w porządku. [śmiech publiczności] Więc jestem pysznym ciachem. Jestem słodkim młodym człowiekiem o miłej twarzy. Etnicznej twarzy? Nie wystarczająco etnicznej, aby rozczarować czyjś rodziców [śmiech publiczności] Wicie, jak trudno jest mi wystraszyć białych ludzi? [lekki śmiech publiczności] Nie mogę. Nie mogę tego zrobić. Wyglądam jak każdy koleś na każdej okładce broszury „witaj w college”. [śmiech publiczności] Dajcie mi tylko plecak i kardigan [śmiech publiczności] „Cześć, moje imię to niezagrażający nikomu przedstawiciel mniejszości. Jestem tutaj, aby ci powiedzieć, że twój uniwersytet stanowy jest zarówno integracyjny, jak i bezpieczny. Zapytaj moich najlepszych przyjaciół, czarnego kujona i azjatycką dziewczynę na wózku [śmiech publiczności] Patrzcie na nas, jak jeździmy po kampusie i walczymy z przestępczością, jesteśmy superbohaterami. Nasza super moc: poczucie winy białych [śmiech publiczności] Jestem muzułmaninem. Niestety nie mogę się zbytnio z tego cieszyć. Nie wiem, czy zauważyliście... [śmiech publiczności] ale ostatnie 16 lat były dla nas dość stresujące. Na przykład nie mogę oglądać wiadomości; sam sposób, w jaki o nas mówią, jest tak poniżający, zwłaszcza słowa, których używają. Zawsze mówią o ‘umiarkowanych muzułmanach’. To jest ich główne hasło. Zawsze mówią: ‘Hej, chcę zobaczyć choć jednego umiarkowanego muzułmanina, pokażcie mi, jak chociaż jednego umiarkowanego muzułmanina, który potępia terroryzm. Chcę go zobaczyć...’. Cholera, stary, wal się. [lekki śmiech publiczności] W ogóle, kto wymyślił termin „umiarkowany muzułmanin”? Co za uprzedmiotawiająca etykieta dla półtora miliarda ludzi, co nie? To tak jakby ktoś mówił, że mamy ‘umiarkowanych muzułmanów, łagodnych muzułmanów, słodko-kwaśnych muzułmanów, [śmiech publiczności i oklaski] muzułmanów z pieprzem cytrynowym, muzułmanów teriyaki. Poza tym, to cały czas potępiamy terror, ale nikt nie chce tego nagrywać kamerą, bo umiarkowani ludzie z umiarkowanymi poglądami są

nudni. Chcecie widzieć ludzi skaczących w górę i w dół, szalonych. To jest główne zadanie systemu informacyjnego, sensonalizacja wszystkiego. I to mnie wkurza. Tak bardzo, że chcę coś wysadzić w powietrze! [śmiech publiczności i oklaski] Jestem taki zły! Czy ktoś jeszcze ma ten instynkt we krwi? Nie wiem [śmiech publiczności] Nie wiem, co to jest. Chyba nie ma się, czym martwić, w porządku. [śmiech publiczności] Ok, to wyłowuje trochę napięcia. Myślę, że wszyscy możemy zgodzić się, że był to dość napięty rok, od kiedy... ten koleś... stał się... tym czymś. [śmiech publiczności] No wiecie, ten facet z ... tak, to było dziwnie. [lekki śmiech publiczności] Myślę, że była dziwna noc dla wszystkich. Ja w dniu wyborów byłem na wycieczce samochodowej z Tennessee do Atlanty w Georgii. Gdy wyniki wyborów zaczęły spływać i wynik stał się oficjalny, że wygrał Donald Trump, to była 2:00, sam środek nocy, i mój samochód nagle się zepsuł. [lekki śmiech publiczności] Mój samochód po prostu stał martwy na skraju autostrady. Więc wysiadam z samochodu, patrzę na niego bez powodu, dzwonię do firmy naprawczej. Oni w tym czasie są w świetnym nastroju. [śmiech publiczności] Hej, jestem brązowy i ugrzęzłem w Tennessee, potrzebuję dojechać do Atlanty. [lekki śmiech publiczności] Oni na to „nie martw się, wyślemy Heatha! Heath cię jakoś złapie!” [lekki śmiech publiczności] Ok, to najbardziej przerażający sposób, w jaki mogliście to ująć, [śmiech publiczności] ale nie wiele mogę zrobić teraz. Więc Heath pojawia się z lawetą i Heath to duży stary południowiec, ma dużą kurtkę moro, czapkę moro, dużą brodę pełną ściółki leśnej i liści. [śmiech publiczności] Wsiadam do ciężarówki, na sześciogodzinną podróż. Sześć godzin przez głębokie południe. Więc pierwsza godzina to po prostu całkowita cisza. Ja i Heath jesteśmy tylko: „fffff... [śmiech publiczności] Ciekawy dzień, ok.” I wtedy Heat zaczyna się otwierać, zaczyna mówić i pyta się: „skąd jesteś?” Na to ja mówię, że „z Florydy” on na to „a, jasne, tak, na pewno, [śmiech publiczności] ok, tak, w porządku” poczym dodałem „i z Syrii” a on „Aaaa!”. Bo wiem, co chcecie usłyszeć. [śmiech publiczności] Wiem jak nie zawieść białych ludzi. Nie chcecie usłyszeć „z Florydy”. Chcecie usłyszeć „Hamba! Bimba!” [śmiech publiczności] Rozumiem, rozumiem, wiem. Spoko! [oklaski] Więc powiedziałem mu „Syria”. I był z tym naprawdę spoko. Był naprawdę fajny. Zaczął opowiadać mi o swoim życiu. Że mieszkał w Szanghaju w Chinach. Stwierdziłem: „o mój boże, Heath. To naprawdę fajne” [lekki śmiech publiczności] Tak, mieszkałem w Pekinie przez dwa lata”. „O mój boże, Pekin,

jak tam jest?” Wtedy właśnie zaczęliśmy rozmawiać o Chinach. Rozmawialiśmy o kuchni, kulturze, komunizmie, zanieczyszczeniu, polityce. I to była naprawdę świetna rozmowa, sprawiała wrażenie że w Ameryce wszystko będzie ok, tak jakby nasza rozmowa była bandażem zakładanym na tą świeżą powyborczą ranę , co nie? A potem, nagle znikąd stwierdził: „NIE LUBIĘ CHIŃCZYKÓW!”. „Do cholery, Heath! Serio?!” [śmiech publiczności] „Naprawdę świetnie nam szło! Czemu?!” [oklaski] I wtedy dosłownie powiedział „nie, nie, nie zrozum mnie źle, miałem na myśli: Azjatów”. [śmiech publiczności] To była jego korekta. Powiększył zbiór. Co? [śmiech publiczności] „Nie, nie nienawidzę 1 miliarda ludzi. Nienawidzę 4 miliardy ludzi!” [śmiech publiczności] „Co ty robisz?” „Oni są naprawdę cwani, są cwani!”. „Nie możesz powiedzieć, że spośród 4 miliardów ludzi wszyscy są cwani”. Weź na luz. Plus właśnie powiedziałem mu, że jestem z Syrii a Syria jest w Azji. Jestem Azjatą. Ale on tego nie wiedział, a ja nie chciałem mu powiedzieć. Więc, unikałem mówienia mu tego przez kolejne pięć godzin. Ale teraz jak patrzę na to z perspektywy czasu, to fakt, że nie powiedziałem mu, że jestem Azjatą było naprawdę bardzo cwane! [śmiech publiczności] Właściwie to miał rację. Bardzo dziękuję!

Przykładowe występy kategorii B

Pete Lee (2018) program The Tonight Show Starring Jimmy Fallon, odcinek 982

Wideo pt. *Pete Lee Stand-Up*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=MqTsvJjHiJQ>

W ramach występu trwającego 4 minuty 59 sekund Pete Lee częściowo skupił się na treściach dotyczących feminizmu oraz równouprawnienia kobiet i mężczyzn, które można uznać za polityczne. Niemniej jednak, inne treści występu, dotyczące jego osobowości, nie są polityczne w swej naturze:

Pochodzę z Wisconsin. Tak. Dziękuję. Tak. Dlatego zawsze mam wyraz twarzy w stylu ‘przedawkowałem moje leki’. [śmiech publiczności] I ten wyraz twarzy jest trochę przesadzony. Moi przyjaciele mówią mi, że jestem ekstra i myślę, że to dobrze, chociaż też zawsze każą mi się uspokoić. Pewnego dnia spotkałem mojego przyjaciela na ulicy i

powiedziałem: „Cześć!!!”, a on na to: „Nie”. [śmiech publiczności] „Nie rób tego”. Myślę, że to powód dla którego, nie mam dzieci, wiecie? Myślę, że nawet moje plemniki są zbyt miłe. [śmiech publiczności] Myślę, że podływają prosto do jajka i mówią: „Nie chcę przeszkadzać”. [śmiech publiczności] „Możemy być przyjaciółmi. [śmiech publiczności] Jeśli chcesz mieć dziecko, to daj znać. [śmiech publiczności] Przepraszam.” Tak. Jestem feministą. Kocham kobiety. Kiedyś mieszkalem w jednej. [śmiech publiczności i oklaski] Och, ty też? Dobra. Tak, nie jestem zgorzkniała z tego powodu, że zostałem wyeksmitowany. [lekki śmiech publiczności] Ale myślę, że to jeden z powodów, dla których jestem taki, jaki jestem. Dorastałam z mocno feministyczną mamą, co było świetne. Ale kiedy miałem 10 lat i zabierała mnie na rajdy to słyszałem jak krzyczą „wszyscy mężczyźni są źli” a ja sobie myślałem „cholerka, mam zostać jednym z nich. [śmiech publiczności] No cóż, chyba spieprzę te fuchę”. I tak oto macie mnie w tej psotaci [śmiech publiczności i oklaski] Dziękuję.

[przez następne dwie minuty komik porusza niepolityczne kwestie dotyczące brak pieniędzy w dzieciństwie, swojej orientacji seksualnej i relacji z obecną dziewczyną]

„... ale myślę, że musimy ciągle poprawiać sytuację kobiet, bo spójrzmy prawdzie w oczy – to śmieszne. Jesteśmy jedynym zwierzęciem na planecie, które udaje, że samica naszego gatunku jest słaba. Czy kiedykolwiek spotkaliście kobietę? Wcale nie są słabe. [lekki śmiech publiczności] Nie. Czy możecie sobie wyobrazić, że kiedykolwiek udajecie, że każde inne zwierzę jest słabe tylko dlatego, że była to samica tego zwierzęcia? Nigdy nie stanąłbyś na plaży, mówiąc: „O mój Boże. Nie mogę uwierzyć, że Larry'ego właśnie zjadł rekin-dziewczyna”. [śmiech publiczności] Rekiny dziewczyny są szalone. Tak, są emocjonalnymi pożeraczami. [śmiech publiczności] Ona mówi: „Miałam zły dzień. Om nom nom Larry.” [śmiech publiczności] Wtedy ona mówi: „Dlaczego zjadłam całego Larry'ego? [śmiech publiczności]— Bridget, dlaczego nie pomogłaś mi zjeść tego Larry'ego? Teraz czuję się jak krowa morska.” [śmiech publiczności] Dziękuję za uwagę! Jestem Pete Lee.

Daniel Sloss (2016) program CONAN, odcinek 895

Wideo pt. *Daniel Sloss Stand-Up 06/13/16 | CONAN on TBS*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=TmxzBqk1nWI>

W ramach występu trwającego 6 minuty 40 sekund Daniel Sloss częściowo skupił się na treściach dotyczących wyborów prezydenckich w Stanach Zjednoczonych oraz równouprawnienia kobiet i mężczyzn w służbie zdrowia, które można uznać za polityczne:

(...) Nie sądzę, że Ameryka ma wyższy procent głupich ludzi niż reszta świata. Myślę, że problem polega na tym, że głupi ludzie w Ameryce są zbyt pewni siebie. [śmiech publiczności] Na przykład, w reszcie świata idioci są zawstydzani, [lekki śmiech publiczności] gdy zachowują się idiotycznie to rzucamy w nich kamieniami, odchodzą, uczą się, wracają [lekki śmiech publiczności] i są lepsi. A tutaj ludzie widzą, jak ktoś mówi coś głupiego i mówią: „no tak, kandyduj na prezydenta. Dlaczegooby nie?” [śmiech publiczności i oklaski] Nie klaskaj, ten dowcip może być o Hilary. Nie wiesz kogo popieram! [śmiech publiczności] Trudny wybór dla was w tym roku. Albo idiota, którym jest Donald Trump lub Hillary Clinton, kurtka NASCAR świata polityki. [śmiech publiczności] za chwilę zrozumiecie. Sytuacja politycznie nie jest wiele lepsza w Zjednoczonym Królestwie. Mym premiera, który stara się pozbyć publicznej służby zdrowia. Rozumiem, że tu nie macie publicznej służby zdrowia, ale nie rozumiem jeżeli jest się kobietą i płaci się za wysokiej jakości służbę zdrowia, to dlaczego nie ma darmowych tamponów przy każdej wizycie u lekarza. Co nie? Dlaczego?! Jakim cudem to nie jest potrzeba medyczna? Krwawicie! [śmiech publiczności] Wydaje mi się medyczna! (...)

[przez pozostałe pięć minut komik omawia systemowe niesprawiedliwości wobec kobiet i wyśmiewa postawę mężczyzn wobec kobiecych problemów]

Mohanad Elshieky (2016) program CONAN, odcinek 1287

Wideo pt. *Mohanad Elshieky Needs To Speak To America's Manager* | CONAN on TBS dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=T44NyoFw110>

W ramach występu trwającego 5 minut 4 sekundy Mohanad Elshieky skupił się na swojej imigracji do Stanów Zjednoczonych z Libii, z jednej strony wyśmiewając elementy kultury

amerykańskiej i kontrastując je z elementami kultury arabskiej Libii, z drugiej odnosząc się do różnych politycznych wydarzeń obydwu krajów:

(...) żyjemy w smutnych czasach. Nie wiem czy wiecie, ale widziałem ostatnio w wiadomościach, że w samym roku 2018 ponad 800 osób zostało zastrzelonych przez policję w Stanach Zjednoczonych. Wiecie ile osób zostało zastrzelonych przez policję w Libii, który jest krajem trzeciego świata, w 2018 roku? Nikt. Absolutnie zero. Niektórzy, będą starali się argumentować, że powodem tego jest, że Libia nie posiada policji, co jest prawdą [śmiech publiczności] ale nie do tego zmierzałem. Taaa.. bardziej niż „jebać policję” mówimy „gdzie jest jebana policja?!”. [śmiech publiczności i oklaski] Skoro mówimy już o boys bandach: nienawidzę ich. Przepraszam, ale moim zdaniem są beznadziejni. Powiem wam o trzech boys bandach które nienawidzę, zaczynając od tych, które najbardziej nienawidzę: Jonas Brothers, One Direction, oraz ISIS (Państwo Islamskie). [śmiech publiczności i oklaski] Tak, nie lubię ich twórczości. Jacyś fani ISIS tutaj? Ok. [lekki śmiech publiczności] Nie lubię ich. Wiem, że niektórzy z was są zdania że „hej, jedna z tych grup jest skrajnie inna od dwóch pozostałych!”. No jasne, wiem, nie jestem głupi. One Direction nie było błędem Ameryki! [szok, śmiech publiczności i oklaski] Dziękuję, bardzo mądre. [lekki śmiech publiczności] Jeżeli wam się wydaje że nienawidzicie ISIS to wyobraźcie sobie co musi czuć ta grupa, Al-Ka'ida? Taaa... pamiętacie ich? [lekki śmiech publiczności] Kiedyś byli popularni na YouTube [lekki śmiech publiczności] Tylko urodzeni w latach 90-tych wiedzą o co biega. [lekki śmiech publiczności] Bo Al-Ka'ida pewnie gdzieś teraz się zaszywa w jakiejś jaskini i ogląda jak ISIS jest wszędzie w telewizji robiąc swoje i pewnie sobie myślą: „cholerni milenialsi i ich wysokiej jakości kamery!” [śmiech publiczności i oklaski]

Mark Normand (2015) program CONAN, odcinek 750

Wideo pt. *Mark Normand Stand-Up 06/25/15*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=SL1v6rbCnEg>

W ramach występu trwającego 5 minut 19 sekund Mark Normand skupił się w połowie na relacjach damsko-męskich i aspektach swojego życia miłosnego a w połowie na zagadnieniach dotyczących rasizmu i nietolerancji:

(...) *Czuję, że w obecnych czasach trzeba pić (alkohol), bo wiadomości są szalone, tyle się dziwnego dzieje, bardzo dużo problemów rasowych. Uuuu... [bardzo lekki śmiech publiczności] Nie jestem rasistą, dla mnie rasizm jest jak (zespół muzyczny) Nickleback [lekki śmiech publiczności] – fajnie z niego żartować, ale nikt nie chce go zobaczyć na żywo. [śmiech publiczności] No, nie wiem... mam wrażenie że ogólnie ciężko dziś być rasistą: można za to stracić pracę, trafić na czołówki gazet, przejść spory ostracyzm społeczny. Bycie rasistą jest dziś naprawdę ryzykowne. Dlatego, jeżeli ktoś z nami dzieli się swoimi rasistowskimi opiniami, to znaczy że naprawdę nam ufa. [śmiech publiczności] To takie dziwne słodko-gorzkie doświadczenie: palisz z kimś papierosa a on mówi „stary, nie mogę znieść Meksykanów” i wtedy sobie myślisz ‘o choelra, jesteś pełen nienawiści, ale nie wiedziałem, że nasza przyjaźń jest aż tak bliska!’. [śmiech publiczności] Dorastałem na południu (Stanów Zjednoczonych) i widziałem pewne naprawdę szalone sytuacje. Na przykład, dorastałem z pewnym kolesiem, który nie znosił mniejszości – wszelkich mniejszości, Żydów, czarnych, Meksykanów, Azjatów, ktokolwiek – ale właśnie urodziło mu się niemowlę, co uważam za bardzo dziwne, bo mniejszości i niemowlęta mają te same negatywne stereotypy. Jeżeli nie lubisz mniejszości, to nie lubisz również niemowląt. Zastanówcie się na tym. Niemowlęta są głośne w kinach, [lekki śmiech publiczności] nie potrafią pływać, wszystkie wyglądają podobnie, [śmiech publiczności] są leniwe, nie mają pracy, nie potrafią prowadzić aut, nie zostawiają napiwków [śmiech publiczności] oraz przyjeżdżają do tego kraju nie znając języka. [śmiech publiczności] Ufff, prawie że słyszę jak oburzenie przelewa się na blogach [śmiech publiczności] (...)*

Przykładowe występy kategorii C

Karol Modzelewski (2019) program Comedy Club, sezon 3 odcinek 3

Program dostępny jedynie na Comedy Central Polska

W ramach występu trwającego 7 minut komik Karol Modzelewski w dużej mierze nie poruszał kwestii politycznych, ale w trakcie występu powiedział następujący dowcip:

(...) Innym wyzwaniem, o którym chciałem wam dzisiaj opowiedzieć to było wyzwanie jednej z moich prac. Pracowałem kiedyś rzeczywiście w telewizji – chyba nie mogę mówić nazw, dlatego umówmy się, że było to po prostu ‘imperium słońca’ [śmiech publiczności] Nie byłem pewien czy... ok, dobra... a dokładnie to kanał informacyjny, czyli ‘imperium słońca news’ [śmiech publiczności] Żeby tam pracować trzeba mieć wiedzę, albo umiejętności: wiedzę z zakresu polityki albo umiejętność bycia członkiem rodziny kogoś z zarządu [śmiech publiczności] Ja tej umiejętności nie miałem i musiałem zdać rozmowę wstępną. Bałem się strasznie, że dostanę tam, jako zadanie – bo słyszałem takie plotki – dwa zdjęcia braci Kaczyńskich i... i będę musiał zgadnąć który jest który. I teraz jest wiadomo, łatwiej, bo jeden z nich jest zawsze czarno biały na tych zdjęciach [śmiech publiczności] (...)

Sam Morril (2016) program The Late Show with Stephen Colbert, odcinek 126

Wideo pt. *Sam Morril Performs Stand-Up*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=A8ikF6Kjg3s>

W ramach występu trwającego 4 minut 58 sekund komik Sam Morril w dużej mierze nie poruszał kwestii politycznych, omawiając relacje z swoim ojcem, wychowywanie dzieci, oraz relacje między ludzkie w ogóle, ale w ramach występu powiedział następujący żart:

(...) Czasami czuję się zawstydzony tym co uznaję za atrakcyjne. Czasami zobaczę kobietę, która jest bardzo piękna, ale ma straszny charakter – mimo to mój penis i tak wstanie. Do cholery penisie! [lekki śmiech publiczności] Osobowość powinna się liczyć – ale się nie liczy. [śmiech publiczności] Przynajmniej nie dla mojego penisa. [lekki śmiech publiczności] Posiadanie penisa jest jak posiadania syna o poglądach republikańskich. [śmiech publiczności] Jest częścią mnie, więc muszę go wspierać, ale nie są to poglądy, które popieram [śmiech publiczności i oklaski] (...)

Ted Alexandro (2018) program CONAN, odcinek 1207

Wideo pt. *Ted Alexandro Is Not In His Sexual Prime | CONAN on TBS*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=uPf3BBtwOYA>

W ramach występu trwającego 5 minut 23 sekundy komik Ted Alexandro przez zdecydowaną większość czasu nie poruszył żadnych kwestii politycznych. Pierwsze 4 minuty występu skupił się na zagadnieniach dotyczących jego relacji z żoną – ich różnicy wieku, wynikających z tego problemów łóżkowych oraz tego, że bycie w stałym związku jest jak praca w obsłudze klienta. Niemniej jednak, w 4 minucie 40 sekund temat występu ulega następującemu upolitycznieniu:

... ale widzimy to również w kontekście ruchu me-too, ludzie, których znamy, którzy źle się zachowują, niektórzy zaskakują, niektórzy nie lubią piwa [śmiech publiczności], niektórzy mieszają własne drinki, jak Cosby. [szok widowni] Tak, gdyby ktoś mi powiedział w latach 90., że między Billem Cosbym a Donaldem Trumpem jeden zostanie prezydentem, a drugi pójdzie do więzienia za gwałt, to źle zgadłbym który. [śmiech publiczności i oklaski] Dziękuję bardzo za uwagę!

Niestety, klip wideo został później edytowany i skrócony, przez co dowcip ten został wycięty.

Sean Finnerty (2019) program The Tonight Show Starring Jimmy Fallon, odcinek 992

Wideo pt. *Sean Finnerty Stand-Up*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=61XEVwKS8H4>

W ramach występu trwającego 5 minut 24 sekundy komik Sean Finnerty w prześmiewczy sposób tłumaczy, jak wielu Amerykanów dzieli się z nim antyimigrackimi opiniami, mimo że sam jest imigrantem z Irlandii. Finnerty wskazuje, jakim byłby hipokrytą, gdy się zgadzał z ich argumentami:

(...) Wiecie co?! Macie rację! Mam już dość tych ludzi, którzy przyjeżdżają tu... [śmiech publiczności] tak jak ja. [śmiech publiczności] Starają się zająć stanowiska pracy... tak jak ja. [śmiech publiczności] Nigdy nie płacą podatków... domyślam się, no bo ja nie

placę. [śmiech publiczności] I najgorsze w tym wszystkim jest to, że przyjeżdżają z krajów z bogatą historią działalności organizacji terrorystycznych... tak jak IRA. [śmiech publiczności] (...)

Przykładowy występ kategorii D

Jiāng Kūn 姜昆 i Dài Zhìchéng 戴志诚 (2017) Gala Chińskiego Nowego Roku

Wideo pt. 2017 CCTV Spring Festival Gala | CCTV Gala

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=xH94MoZA2Cc>

W ramach występu zatytułowanego *Xīn hǔkǒu xiáxiǎng* 新虎口遐想, czyli *Nowa zaduma tygrysa* trwającego 12 minut komicy Jiāng Kūn 姜昆 i Dài Zhìchéng 戴志诚 powracają do popularnej opowieści o człowieku, który wpadł do dziury z tygrysem. Tak jak w oryginalnej wersji historii z 1987, człowiek ten (grany przez Jiāng Kūn) szuka pomocy w wydostaniu się z dziury, ale zderza się z różnymi negatywnymi postawami społecznymi, które omawia z stojącym nad dziurą drugim człowiekiem (granym przez Dài Zhìchéng). W nowej wersji z 2017 roku człowiek ten musi radzić sobie z takimi problemami społecznymi jak korki na drogach, upadek moralności, nieograniczony szum medialny, bezpieczeństwo żywności, ochrona środowiska czy korupcja. Występ ewidentnie ma charakter polityczny, gdyż kończy się popularnym antykorupcyjnym sloganem ery Xi Jinpinga: *Cāngyíng lǎohǔ yīqǐ dǎ!* 《苍蝇老虎一起打!》, czyli „bić muchy i tygrysy”, w którym *muchy* oznaczają skorumpowanych oficjeli komunistycznej partii Chin niskiego szczebla, a *tygrysy* to skorumpowani przedstawiciele najwyższych władz partii. Poniżej znajduje się część tekstu z końcówki występu:

(...)

姜昆: 找他们动物园园长要去啊!

戴志诚: 额……对, 找找园长。

姜昆: 什么? 动物园园长昨天晚上让

检察机关带走啦?

(...)

Jiang Kun: [mówiąc do fikcyjnego pracownika zoo] Znajdź dyrektora zoo!

Dai Zhicheng: Eh... no tak, niech poszuka dyrektora.

Jiang Kun: [dalej mówiąc do fikcyjnego

[观众大笑]

戴志诚：给抓起来啦？

姜昆：出……出……出……出什么事
儿啦？

戴志诚：犯什么事儿啦？

姜昆：贪污老虎伙食费！哎呦，我的
妈呀！

[观众大笑与拍手]

戴志诚：不是，姜昆，你掉这时候不
对呀！老虎的伙食费让园长给贪污
了。

姜昆：这……这老虎还没吃饭哪？

戴志诚：你自己救自己吧！

(…)

戴志诚：不是，它怎么不出来呢？

姜昆：我估计他明白，现在出来没他
的好。

戴志诚：怎么了？

姜昆：现在！

戴志诚：啊！

姜昆：苍蝇老虎一起打！

[观众大笑与拍手]

戴志诚：它也明白？

*pracownika zoo] Co? Dyrektor zoo został
zabrany przez prokuraturę zeszłej nocy?!*

[śmiech publiczności]

Dai Zhicheng: Został aresztowany?

Jiang Kun: Czekaj... co się stało?

Dai Zhicheng: Co się stało?

*Jiang Kun: Zdefraudował fundusze na
jedzenie dla tygrysa! Rany boskie!*

[śmiech publiczności i oklaski]

*Dai Zhicheng: Nie, Jiang Kun, to
naprawdę niedobrze że wpadłeś do tej
dziury akurat teraz! Fundusze na posiłki
dla tygrysa zostały zdefraudowane przez
dyrektora ogrodu.*

*Jiang Kun: To... ten tygrys jeszcze nie
jadł?*

Dai Zhicheng: Ratuj się!

(…)

*Dai Zhicheng: Nie, dlaczego on nie
wychodzi?*

*Jiang Kun: Wydaje mi się, że on rozumie,
że jeżeli on teraz wyjdzie to nie będzie to
miało dla niego żadnego porzytku.*

Dai Zhicheng: Co się dzieje?

Jiang Kun: Teraz!

Dai Zhicheng: Ach!

*Jiang Kun: Walczcie z muchami i
tygrysami!*

[śmiech publiczności i oklaski]

Dai Zhicheng: On też to rozumie?

Przykładowe występy kategorii E

Jakub Poczęty-Błażewicz (2019) program Comedy Club, sezon 3 odcinek 4

Wideo pt. *Jakub Poczęty-Błażewicz zostaje ojcem | COMEDY CLUB*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=QFLtpaLKNi4>

W ramach występu trwającego 5 minut 45 sekundy komik Jakub Poczęty-Błażewicz nie poruszył wyraźnie żadnych kwestii politycznych, chociaż pierwszą minutę swojego występu poświęcił zagadnieniu rodzicielstwa, przy okazji, którego odniósł się do znanego programu 500+ oraz przedstawił własną opinię co do cech beneficjentów tego programu:

Siema, cześć! Kurde, ale ja chciałbym mieć dzieci. Poważnie, mam 26 lat, już bym chciał – zajebiście się patrzy na rodziców. W sensie połowa z was ma miny w stylu „tu, weź moje” [lekki śmiech publiczności] druga połowa ma miny w stylu „bo wykraczesz!”. Nie, chciałbym, ale boję się, że będę słabym rodzicem i mam straszny strach w sobie bo łatwo jest być chujowym rodzicem. No, umówmy się, teraz jest trochę trudniej, bo masz jednak 500 powodów więcej żeby kochać to dziecko. [lekki śmiech publiczności] No, widzę beneficjenci na sali. Ja mam takiego kuzyna, zawodowego beneficjenta, on profesjonalnie to już robi: czwórka zrobiona, piąte w drodze. Wyjebane na pracę. Cudowna para, on i Karynka. Żeby wam dobrze zobrazować, Karynka gdyby była jabłkiem w Biedronce, to byłaby tym jabłkiem, które każdy w mieście dotknął i nikt na chatę nie wziął. [śmiech publiczności]

Kevin Razy (2015) Festival du rire de Montreux

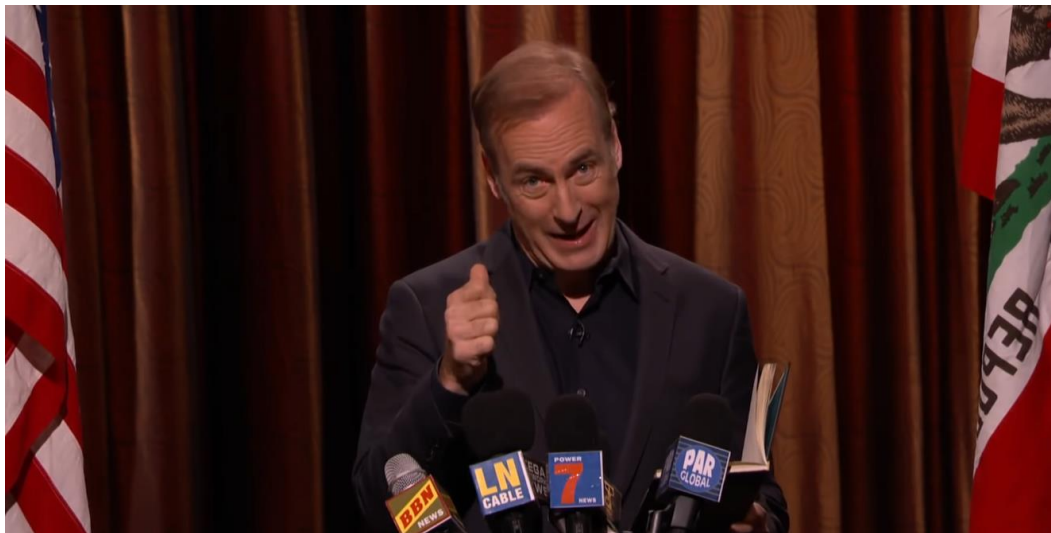
Wideo pt. *Kevin Razy - "Le racisme"*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=dCJwv2BN8VE>

W ramach występu trwającego 9 minut 12 sekund pochodzący z Mauritiusa francuski komik Kevin Razynie poruszył wyraźnie żadnych kwestii politycznych, ale w ramach występu omawiał zagadnienie rasizmu we Francji, a dokładniej to, że nawet imigranci we Francji są rasistowscy wobec siebie nawzajem.

(...) *Chciałem zadać małe pytanie, aby rozjaśnić atmosferę. Chciałem wiedzieć, czy dziś wieczorem na sali są jacyś wielcy rasiści [śmiech publiczności] Tak? Nie? Spokojnie jesteśmy sami swoi, w ciemności, korzystajcie z tego! [lekki śmiech publiczności] Włączcie światło na tego! Nie no, ale tak między nami powiem wam jedną rzecz, ponieważ we Francji w tej chwili wiele się dzieje, ale tak stwierdzam, że we Francji jest rasizm, ale... w porządku, a co! [śmiech publiczności] Prawda jest taka, że sam doświadczyłem więcej rasizmu w ramach własnej rodziny niż od obcych. Po tym gdy przedstawiłem mojej mamie moją dziewczynę pochodzenia Kameruńskiego moja mama powiedziała mi, że „nigdy więcej w życiu nie przyprowadzisz do domu Kamerunki”. „A dlaczego?” „No bo ona jest czarna!” [lekki śmiech publiczności] „No dobra, to jakiego koloru według ciebie jesteśmy my?” [śmiech publiczności] „Nie no, ona jest czarna-czarna, dzika”. [śmiech publiczności] Mam przyjaciela z Algierii on miał ten sam problem co ja, z tym że nie przyszedł do domu z czarną, ale gorzej, bo przyszedł z Marokanką, i nie pytajcie mnie dlaczego ale dla Algierczyków podobno to gorsze niż bycie gejem. [lekki śmiech publiczności] Jego matka uznała to za najgorszy skandal w swoim życiu „Nigdy więcej nie przyprowadzisz mi Marokanki do domu! Muszę teraz umyć wszystkie meble! [lekki śmiech publiczności] Wolę abyś przyprowadził Żydówkę albo jeszcze gorzej czarną! Nie no, Żydówka wystarczy, nie przesadzaj”. [śmiech publiczności] Szczerze mówiąc, ostatni raz kiedy widziałem rasizm we Francji było gdy zobaczyłem, że biały iPhone jest droższy niż czarny iPhone [śmiech publiczności] (...)*

Aneks VII Kadry z wybranych występów komicznych

Bob Odenkirk (2014) parodiuje postać boleśnie szczerego polityka.

Występ kategorii A.

Źródło: CONAN, odcinek 642

Wideo pt. *Bob Odenkirk Reads From His Book "A Load Of Hooey"* / CONAN on TBS

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=bj34jb9imhY>

Bun Hay Mean (2018) wyśmiewający głupotę terrorystów.

Występ kategorii A.

Źródło: Festival du rire de Montreux

Wideo pt. *Les attentats*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=tCrYSUzcdLA>

Caleb Synan (2017) parodiujący zwolennika decentralizacji zagadnienia wieku zgody.

Występ kategorii A.

Źródło: CONAN, odcinek 1083

Wideo pt. *Caleb Synan's Family Inspired This Stand-Up Set | CONAN on TBS*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=6-TS0Q2O8Y>

Daniel Sloss (2018) żartujący ze szkockiego referendum niepodległościowego.

Występ kategorii B.

Źródło: CONAN, odcinek 1114

Wideo pt. *Daniel Sloss On The Difference Between Violence In The US & UK | CONAN on TBS*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=cuwYY2afNs4>

Eric Antoine (2016) wyśmiewający byłych francuskich prezydentów jako magików.

Występ kategorii B.

Źródło: Festival du rire de Montreux

Wideo pt. *Eric Antoine - La Swagg Box*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=2JgQwpjEXeI>

Liáng Hàolán 梁皓 oraz Wū Míngǔ 巫明如 (2020) wyśmiewają chaos wyborów.

Występ kategorii B.

Źródło: 相聲瓦舍 Xiàngsheng wǎ shě

Wideo pt. 書序#57 《相聲百人一首》手機美人 (改編自羅隱-自遣)

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=8OmLpMMczyI>

Alex Vizorek (2019) wyśmiewający postrzeganie sztuki przez lewicę i prawicę.

Występ kategorii C.

Źródło: Festival du rire de Montreux

Wideo pt. *Alex Vizorek - On va parler d'Art*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=z0hZkBnQnUM>

Wéi Yǐchéng 韋以丞 oraz Huáng Shìwěi 黃士偉 (2020) wyśmiewają jakość komunistycznych budowli w kontekście chińskiej Tamy Trzech Przełomów.

Występ kategorii C.

Źródło: 相聲瓦舍 Xiàngsheng wǎ shě

Wideo pt. 書序#4 《相聲百人一首》水太多 (改編自謝靈運-歲暮)

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=wq51-972rvU>

Taylor Tomlinson (2017) żartująca z konserwatyzmu swojego ojca.

Występ kategorii C.

Źródło: CONAN, odcinek 1076

Wideo pt. *Taylor Tomlinson On Growing Up Religious & Abstinent* / *CONAN on TBS*
dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=9Dcw0iL5sY>

Rachel Feinstein (2018) żartująca z liberalizmu swojej matki.

Występ kategorii C.

Źródło: CONAN, odcinek 1142

Wideo pt. *Rachel Feinstein On Her Aggressively Liberal Mother* / *CONAN on TBS*
dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=nI0R-aZJrgY>

Lǐ Yǐnfēi 李寅飞 oraz Lǐ Dīng 李丁 (2016) w ramach występu promują ekologię, ochronę środowiska oraz asertywne odmawianie używania sztucznych ogni.

Występ kategorii D.

Źródło: CCTV 春晚

Wideo pt. *2016 Chinese New Year Spring Festival Gala [Monkey]* dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=rF8GDbYfwP0>

Constance (2019) przebrana za zakonnice ślawiąca penisa.

Występ apolityczny, lecz niepoprawny politycznie np. w Polsce.

Źródło: Festival du rire de Montreux

Wideo pt. *Constance - La Bonne Sœur*

dostępne pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=HohxY7n0baQ>

INDEKS WYSTĘPÓW

Lista występów w angielskim programie *CONAN*

ODCINEK	KOMIK	POZIOM UPOLITYCZNIENIA	LINK NA YOUTUBE
2019			
1331	Stuart Goldsmith	-	https://www.youtube.com/watch?v=_u7AVpgyM4k
1327	Valerie Tosi	E	https://www.youtube.com/watch?v=BHhrybpwc1g
1323	Garrett Millerick	B	https://www.youtube.com/watch?v=C8WG4a2QXHU
1319	Giulia Rozzi	-	https://www.youtube.com/watch?v=srlZC4hbvkW
1315	D.J. Demers	-	https://www.youtube.com/watch?v=EbUQ51vv0KY
1311	Emily Catalano	-	https://www.youtube.com/watch?v=mzCHyzhvmno
1305	Alex Edelman	C	https://www.youtube.com/watch?v=jBc4GI_BRts
1301	Dulcé Sloan	-	https://www.youtube.com/watch?v=GRUaq51av9o
1298	Gavin Matts	-	https://www.youtube.com/watch?v=eG09aR6de2E
1294	Jena Friedman	C	https://www.youtube.com/watch?v=wV-NcNwXqcA
1287	Mohanad Elshieky	B	https://www.youtube.com/watch?v=T44NyoFw110
1283	Will Ferrell (jako Ron Burgundy)	C	https://www.youtube.com/watch?v=pRv84R46rMg
1276	Becky Lucas	-	https://www.youtube.com/watch?v=adcH3HfEBu8
1273	Matt Braunger	-	https://www.youtube.com/watch?v=4q7ifiCnDxw
1268	Rhys Nicholson	-	https://www.youtube.com/watch?v=vkAaJYudEwc
1266	Nish Kumar	A	https://www.youtube.com/watch?v=vQPhJgE_Ysc
1262	Rose Matafeo	-	https://www.youtube.com/watch?v=7j1WO6BVIIdA
1255	Nore Davis	-	https://www.youtube.com/watch?v=zNxWxwtwTAA
1254	Jon Rudnitsky	-	https://www.youtube.com/watch?v=bKt1GCJkBOY
1247	Taylor Tomlinson	C	https://www.youtube.com/watch?v=bq4sO_AtAg
1239	Mark Normand	B	https://www.youtube.com/watch?v=pIuOhoPB6U8
1237	Moses Storm	B	https://www.youtube.com/watch?v=u5AD-UM114s
1233	Rachel Feinstein	C	https://www.youtube.com/watch?v=hAOlkrTX_w0
1226	Mo Welch	-	https://www.youtube.com/watch?v=cc842VsJEVs
1225	Jenny Zigrino	C	https://www.youtube.com/watch?v=oJaxAHjMRPQ
1219	Sam Morril	C	https://www.youtube.com/watch?v=ei5jd4mZ4Dc
1217	Gary Gulman	-	https://www.youtube.com/watch?v=4OykXFfgsgY
1215	Corey Rodrigues	-	https://www.youtube.com/watch?v=FNpy5GVSonE
2018			
1207	Ted Alexandro	C	https://www.youtube.com/watch?v=uPf3BBtwOYA
1204	Chad Daniels	-	https://www.youtube.com/watch?v=SwM5b6tcs3o
1203	Nick Nemeroff	-	https://www.youtube.com/watch?v=BRb6HRxN-vg
1196	Brad Wenzel	E	https://www.youtube.com/watch?v=ARNOy14w9EE
1194	Dean Delray	E	https://www.youtube.com/watch?v=Q8hDIg2t9Ig
1192	Marina Franklin	B	https://www.youtube.com/watch?v=ut7KbFjtvmc

1190	Emmy Blotnick	-	https://www.youtube.com/watch?v=Ql8292JT4cY
1184	Chris Cope	E	https://www.youtube.com/watch?v=bw6LAG8jTIQ
1182	Nick Hart	-	https://www.youtube.com/watch?v=gmkKnI5R22Y
1180	Rell Battle	C	https://www.youtube.com/watch?v=tzjzpO6F8eM
1179	Allen Strickland Williams	C	https://www.youtube.com/watch?v=RztiLqiuGrA
1177	Hari Kondabolu	C	https://www.youtube.com/watch?v=fzW7DNNoOlVnM
1175	Nore Davis	B	https://www.youtube.com/watch?v=y_CZ9AJnAu4
1173	Cory Kahaney	C	https://www.youtube.com/watch?v=dUsWJRa0d6U
1165	Robby Slowik	A	https://www.youtube.com/watch?v=2rrbVY54MDw
1163	Harrison Greenbaum	E	https://www.youtube.com/watch?v=_c-4OVFHpaM
1160	Joe Machi	-	https://www.youtube.com/watch?v=fjVjiZYbE7Q
1157	Monrok	C	https://www.youtube.com/watch?v=HafM6urwH8s
1153	JC Currais	-	https://www.youtube.com/watch?v=f6nBQ9rv8OU
1149	Nick Griffin	-	https://www.youtube.com/watch?v=X_7VX7R0su0
1145	Erin Jackson	-	https://www.youtube.com/watch?v=4ytoWWG4wW4
1142	Rachel Feinstein	B	https://www.youtube.com/watch?v=nI0R-aZJrgY
1140	Mark Normand	A	https://www.youtube.com/watch?v=pH5ojg0HOfk
1139	Mary Mack	C	https://www.youtube.com/watch?v=Sgg1fJIRobU
1136	Michael Longfellow	-	https://www.youtube.com/watch?v=DzgjM3u5aA8
1132	Alex Edelman	-	https://www.youtube.com/watch?v=kv2Xgvaztk8
1131	Debra DiGiovanni	-	https://www.youtube.com/watch?v=qfLgA-SgF4I
1130	Jena Friedman	A	https://www.youtube.com/watch?v=xy2bh1L5_pl
1127	Seann Walsh	-	https://www.youtube.com/watch?v=OYA2IXb3Leo
1124	Jordan Temple	B	https://www.youtube.com/watch?v=rcpF9_QTEYI
1123	Kellen Erskine	-	https://www.youtube.com/watch?v=MYyUj8Ucq4
1121	Sam Morril	-	https://www.youtube.com/watch?v=qY-LcpaHJHM
1118	Ismo	-	https://www.youtube.com/watch?v=RAGcDi0DRtU
1116	Mo Welch	C	https://www.youtube.com/watch?v=gPfwxp2WUSA
1114	Daniel Sloss	B	https://www.youtube.com/watch?v=cuwYY2afNs4
2017			
1112	Noah Gardenswartz	E	2017
1108	Khalid Rahman	B	https://www.youtube.com/watch?v=JdMYfnT1Rt4
1107	Dina Hashem	B	https://www.youtube.com/watch?v=M8KotRvcdA4
1104	Tom Thakkar	B	https://www.youtube.com/watch?v=wYteVP6jyFY
1102	Ivan Decker	-	https://www.youtube.com/watch?v=-xg0DajE4TA
1101	Jon Dore	-	https://www.youtube.com/watch?v=18yr70KVjaY
1100	Jack Whitehall	B	https://www.youtube.com/watch?v=mUv1NV_reWc
1098	Rod Man	C	https://www.youtube.com/watch?v=pKXQp54PsgI
1096	Beth Stelling	E	https://www.youtube.com/watch?v=IwLxtgJkyvU
1095	Joel Kim Booster	B	https://www.youtube.com/watch?v=18PgZIZuC6g
1091	Jimmy Dunn	-	https://www.youtube.com/watch?v=ug__1xNo9XM

1090	Solomon Georgio	-	https://www.youtube.com/watch?v=crRyhIS0c3I
1083	Caleb Synan	A	https://www.youtube.com/watch?v=6-_TS0Q2O8Y
1082	Moses Storm	E	https://www.youtube.com/watch?v=w3kAg6fjvRE
1079	Josh Johnson	C	https://www.youtube.com/watch?v=QHQD8jIWUYY
1077	Shane Torres	-	https://www.youtube.com/watch?v=JK6zuii2OLI
1076	Taylor Tomlinson	C	https://www.youtube.com/watch?v=9Dcw0liL5sY
1073	Jenny Zigrino	-	https://www.youtube.com/watch?v=egvA_yqk2kg
1071	Jeff Caldwell	B	https://www.youtube.com/watch?v=cCwKDsP7vUE
1069	Myq Kaplan	C	https://www.youtube.com/watch?v=UgPwl3CiKBg
1067	Dan St. Germain	B	https://www.youtube.com/watch?v=d-LbYw8s_g
1063	Drew Lynch	-	https://www.youtube.com/watch?v=AtDKSuoWvI4
1056	D.J. Demers	C	https://www.youtube.com/watch?v=pMhS08Vxx-Q
1055	Jackie Kashian	-	https://www.youtube.com/watch?v=UxGcQ52oQQw
1050	James Acaster	-	https://www.youtube.com/watch?v=tGp4qGNvb24
1047	Tom Papa	-	https://www.youtube.com/watch?v=bWED5nDKL4Y
1044	Laurie Kilmartin	E	https://www.youtube.com/watch?v=ZCxXqi5pnAg
1043	Mark Normand	B	https://www.youtube.com/watch?v=CZ0R8uz_qto
1037	Seaton Smith	A	https://conanclassic.com/video/seaton-smith-stand-up-05/22/17
1032	Joe List	-	https://www.youtube.com/watch?v=Ri7tgz6ZAm4
1026	Vir Das	B	https://www.youtube.com/watch?v=vIbs6PJYjCM
1024	Brad Wenzel	C	https://www.youtube.com/watch?v=lOcdTMM3nfk
1017	Ian Abramson	-	https://www.youtube.com/watch?v=VwLjSx9kuEc
1014	Joe Pera	-	https://www.youtube.com/watch?v=Fm1RvzfpRrH0
1005	Kurt Braunohler	C	https://www.youtube.com/watch?v=xj9ECj_wSAI
1000	Sofia Niño de Rivera	B	https://www.youtube.com/watch?v=x1Tb3JpJdk0
997	Katherine Ryan	B	https://www.youtube.com/watch?v=qVh8EOpZy1o
993	Cristela Alonzo	A	https://www.youtube.com/watch?v=Fn5cOndgiPA
989	Orny Adams	E	https://www.youtube.com/watch?v=Lnrga1YrLY0
988	Nathan Macintosh	C	https://www.youtube.com/watch?v=wDnLnLn9rk
983	Daniel Sloss	C	https://www.youtube.com/watch?v=NwvlBAmoMmA
982	Billy Wayne Davis	-	https://www.youtube.com/watch?v=T8ShD0RzOsU
975	Emily Heller	B	https://www.youtube.com/watch?v=hs5mv6kC0TI
2016			
973	David Gborie	-	https://www.youtube.com/watch?v=Q5XF77DdJoE
964	Sam Morril	-	https://www.youtube.com/watch?v=bM5XIS_k3Og
963	Sebastian Maniscalco	-	https://www.youtube.com/watch?v=rJ6I19ScZDo
960	Alice Wetterlund	C	https://www.youtube.com/watch?v=Edm_8ZO5FP8
957	Dana Gould	E	https://www.youtube.com/watch?v=5FtuUcOostk
952	Rory Scovel	A	https://www.youtube.com/watch?v=JTyj9-cmztE
946	Orlando Baxter	-	https://www.youtube.com/watch?v=qGjm0kRa_YU
945	Kyle Kinane	-	https://www.youtube.com/watch?v=uXKK7rR8VPU

939	Mike Recine	-	https://www.youtube.com/watch?v=sBETAtfLIaw
935	Nick Cody	-	https://www.youtube.com/watch?v=9bNhmipv8lg
932	Mary Mack	-	https://www.youtube.com/watch?v=sXqALPaVDc4
928	Brent Sullivan	E	https://www.youtube.com/watch?v=-lcfOSK6-Xo
927	Dan Naturman	C	https://www.youtube.com/watch?v=-_2r__6tVnbw
922	Noah Gardenswartz	-	https://www.youtube.com/watch?v=v54DAnmSswU
918	Matthew Broussard	-	https://www.youtube.com/watch?v=rKMhA65EsYM
912	Gary Gulman	-	https://www.youtube.com/watch?v=dLECCmKnrys
909	Aparna Nancherla	-	https://www.youtube.com/watch?v=JztQwGaUDjs
906	Rhea Butcher	-	https://www.youtube.com/watch?v=KYac3oZLBG8
899	Doug Smith	E	https://www.youtube.com/watch?v=0a9HPsomN8I
895	Daniel Sloss	B	https://www.youtube.com/watch?v=TmxzBqk1nWI
894	Tom Papa	C	https://www.youtube.com/watch?v=e-FIsZRGCKU
887	Mark Normand	B	https://www.youtube.com/watch?v=eyScN7_xxss
886	Matt Donaher	-	https://www.youtube.com/watch?v=U_2gEbDMFpo
885	Gad Elmaleh	E	https://www.youtube.com/watch?v=zqBo1rfEITE
880	Myq Kaplan	E	https://www.youtube.com/watch?v=I0H5UmNYGBk
872	Quincy Jones	-	https://www.youtube.com/watch?v=-K5ayD0h0xI
875	Steve Gillespie	E	https://www.youtube.com/watch?v=rS3iSC7MLTI
867	Nick Griffin	-	https://www.youtube.com/watch?v=YXR4bfB9oO4
861	Josh Gondelman	-	https://www.youtube.com/watch?v=TfCyDmsBpcA
859	Emily Galati	-	https://www.youtube.com/watch?v=SnwU3ebBuP0
856	Shane Torres	-	https://www.youtube.com/watch?v=7oIGJ_2Aspk
852	Carmen Lynch	-	https://www.youtube.com/watch?v=QmnTfn7bE4M
847	Leonard Ouzts	-	https://www.youtube.com/watch?v=LJ3tVE_opjQ
844	Adam Cayton-Holland	-	https://www.youtube.com/watch?v=FQ3VAS5vyHY
843	Dulcé Sloan	E	https://www.youtube.com/watch?v=K6JUTe_FtfU
840	Daniel Sloss	E	https://www.youtube.com/watch?v=8KBcNtbUfDs
839	Fahim Anwar	-	https://www.youtube.com/watch?v=OtUq85u8Efk
837	Brad Wenzel	E	https://www.youtube.com/watch?v=uWJs0Yo4K3I
834	Marques Ray	E	https://www.youtube.com/watch?v=BrdHyAP79qg
827	Joe List	-	https://www.youtube.com/watch?v=snLztRyVDJw
826	Rory Scovel	C	https://www.youtube.com/watch?v=xtxnPZ_na6A
2015			
817	Moody McCarthy	-	https://www.youtube.com/watch?v=H2tmXhw6y5E
811	Dan Cummins	-	https://www.youtube.com/watch?v=g9XxtBF5b6g
810	Ian Karmel	-	https://www.youtube.com/watch?v=u4Lb9htHkDM
804	Sean Donnelly	-	https://www.youtube.com/watch?v=T1BEhGU7XJg
803	Ed Gamble	-	https://conanclassic.com/video/ed-gamble-11-09-15?
802	Ahmed Bharoocha	-	https://www.youtube.com/watch?v=qjCTIq6JVgU
798	Megan Gailey	E	https://www.youtube.com/watch?v=IvcBWl6BiEU

792	Randy Liedtke	-	https://www.youtube.com/watch?v=NP-J0MIq8ps
787	Tom Clark	C	https://www.youtube.com/watch?v=MV2VVCIGWLs
784	Caleb Synan	C	https://www.youtube.com/watch?v=6WUImcSYyyQ
782	Andrew Sleighter	-	https://www.youtube.com/watch?v=I1NwwQabZWM
775	Marina Franklin	-	https://www.youtube.com/watch?v=a4Z1dPLtjs4
774	Sam Morril	E	https://www.youtube.com/watch?v=y_W4OwB1Wuc
770	Maggie Maye	B	https://www.youtube.com/watch?v=-NZDNKLv37k
766	Tom Papa	E	https://www.youtube.com/watch?v=NeHU0bDXUT8
762	James Smith	-	https://www.youtube.com/watch?v=DmW2ChUjsZA
754	John Roy	E	https://www.youtube.com/watch?v=v9KgepSJHmE
750	Mark Normand	B	https://www.youtube.com/watch?v=SL1v6rbCnEg
736	Gary Gulman	-	https://www.youtube.com/watch?v=XMOKMS1MURk
734	Jenny Zigrino	-	https://www.youtube.com/watch?v=O33UHC5_ryc
730	Jerry Rocha	E	https://www.youtube.com/watch?v=scqYWrcwp_s
728	Andy Sandford	-	https://www.youtube.com/watch?v=QdluvXrFT1M
724	Mike Vecchione	-	https://www.youtube.com/watch?v=0Fgh6wDrf58
718	David O'Doherty	-	https://www.youtube.com/watch?v=S59FMm2wMUK
716	Joe Zimmerman	-	https://www.youtube.com/watch?v=2k-dpacv9qs
710	Mark Little	-	https://www.youtube.com/watch?v=wfB9RaxnUk8
708	Andy Woodhull	-	https://www.youtube.com/watch?v=eIMLY6ByYLU
703	Dana Gould	-	https://www.youtube.com/watch?v=amoteml4Cj8
697	Cristela Alonzo	-	https://www.youtube.com/watch?v=ELfUpXoP-A4
696	Andrew Santino	-	https://www.youtube.com/watch?v=xs1-aCgM5pc
695	Daniel Sloss	E	https://www.youtube.com/watch?v=qiExFSDe2eg
691	Jackie Kashian	B	https://www.youtube.com/watch?v=CUFHHjt5JFI
685	Ari Shaffir	-	https://www.youtube.com/watch?v=69d0-VPLjHM
689	Solomon Georgio	A	https://www.youtube.com/watch?v=_UIYe6tap6Q
681	Brian Scolaro	-	https://www.youtube.com/watch?v=e852wiDD-P8
676	Alingon Mitra	B	https://www.youtube.com/watch?v=NJ0G3Wca3nE
674	Simon Amstell	-	https://www.youtube.com/watch?v=2z0X6rPBAGs
668	Michael Palascak	-	https://www.youtube.com/watch?v=CUFHHjt5JFI
2014			
667	Sebastian Maniscalco	-	https://www.youtube.com/watch?v=r-Qlk88YKTU
662	Mo Mandel	-	https://www.youtube.com/watch?v=SnnR7HhYbjY
656	D.J. Demers	-	https://www.youtube.com/watch?v=5RW_Ja1ft3M
654	Forrest Shaw	E	https://www.youtube.com/watch?v=8utPU2Hu7oc
650	Allen Strickland Williams	C	https://www.youtube.com/watch?v=Fou62fWA-Y8
644	Matt Donaher	C	https://www.youtube.com/watch?v=WgDjpGpHMYc
642	Bob Odenkirk	A	https://www.youtube.com/watch?v=bj34jb9imhY
637	Gary Gulman	E	2 https://www.youtube.com/watch?v=GVVKUQmV5ZE

632	Dan St. Germain	E	https://www.youtube.com/watch?v=iP9o0yMVLEM
630	Pete Correale	-	https://www.youtube.com/watch?v=McQUkU19vEk
621	Nick Griffin	-	https://www.youtube.com/watch?v=NFJzLUfBtMU
613	Brooks Wheelan	-	https://www.youtube.com/watch?v=QxrJJYMq3XE
611	Hampton Yount	-	https://www.youtube.com/watch?v=m6LPOzNMYiQ
608	Cameron Esposito	-	https://www.youtube.com/watch?v=zlUWrbY86Yk
603	Sam Morril	C	https://www.youtube.com/watch?v=lyMuoIjnhdE
595	Mark Normand	B	https://www.youtube.com/watch?v=APLbvU9ingU
592	Daniel Sloss	-	https://www.youtube.com/watch?v=M3QTjwYNtg8
585	Hari Kondabolu	A	https://www.youtube.com/watch?v=igITq2SG6xE
584	Roy Wood Jr.	C	https://www.youtube.com/watch?v=onZqFsJMNIw
582	Ian Edwards	C	https://www.youtube.com/watch?v=vX7BiTx6GXo
577	Gary Vider	-	https://www.youtube.com/watch?v=ogQfXXvOu-0
574	Mike Recine	-	https://www.youtube.com/watch?v=EY2-LHBxL2g
571	Ryan Hamilton	-	https://www.youtube.com/watch?v=T8OTIlsfCDt8
569	Emily Heller	-	https://www.youtube.com/watch?v=omWvful3I40
563	Cristela Alonzo	-	https://www.youtube.com/watch?v=-iRwL-q7Kfo
560	Dan Soder	C	https://www.youtube.com/watch?v=YTIR_NNXhJE
556	Rob Gleeson	-	https://www.youtube.com/watch?v=E_D3ICBz08M
552	Tig Notaro	-	https://www.youtube.com/watch?v=WwFiFJn-v5w
549	Todd Barry	-	https://www.youtube.com/watch?v=8muNixIAOYc
548	Ian Karmel	-	https://www.youtube.com/watch?v=GjotPaUefE4
544	Isaac Witty	-	https://www.youtube.com/watch?v=kktZseUWblc
540	Ted Alexandro	C	https://www.youtube.com/watch?v=htPIG-raD2o
544	Fortune Feimster	-	https://www.youtube.com/watch?v=c1XFJJY8Fhs
534	Ron Funches	-	https://www.youtube.com/watch?v=slrgBNomhTI
529	Daniel Sloss	E	https://www.youtube.com/watch?v=QdO7hMp6SBY
522	Chris Fairbanks	-	https://www.youtube.com/watch?v=kgJ7PU5X6H4
514	Chad Daniels	-	https://www.youtube.com/watch?v=ltbluBU0pQY

Lista występów w anglojęzycznym programie *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon*

ODCINEK	KOMIK	POZIOM UPOLITYCZNIENIA	LINK NA YOUTUBE
2019			
1180	Orlando Leyba	-	https://www.youtube.com/watch?v=Rct4PhYm1Os
1166	Brian Regan	-	https://www.youtube.com/watch?v=k40Cob10FI0
1161	Jessica Kirson	-	https://www.youtube.com/watch?v=L7C9jBGvFp8
1156	Ian Lara	-	https://www.youtube.com/watch?v=WtF-J36DImE
1150	Megan Gailey	-	https://www.youtube.com/watch?v=jCq4CDBjbao
1148	Pete Lee	C	https://www.youtube.com/watch?v=_pP_CmUL9Q0
1141	Jay Jurden	E	https://www.youtube.com/watch?v=nts9krLSbV

1128	Sebastian Maniscalco	E	https://www.youtube.com/watch?v=aIPQMvIglY4
1122	Mark Normand	C	https://www.youtube.com/watch?v=KTT63kDnkLo
1116	Ryan Hamilton	-	https://www.youtube.com/watch?v=QncQNabfRL0
1105	Will Ferrell (jako Ron Burgundy)	C	https://www.youtube.com/watch?v=JRgoVGu4WHQ
1102	Julio Torres	-	https://www.youtube.com/watch?v=yZd1hze8kUQ
1097	Mike Vecchione	-	https://www.youtube.com/watch?v=XtsGJYPOi4s
1092	Dusty Slay	-	https://www.youtube.com/watch?v=D0FSgdfuXiE
1076	Chloé Hilliard	-	https://www.youtube.com/watch?v=4jXyZtima-s
1062	Phil Hanley	-	https://www.youtube.com/watch?v=_pshgXLDE68
1056	Leonard Ouzts	-	https://www.youtube.com/watch?v=rVUt7-8bdeo
1053	Lenny Marcus	C	https://www.youtube.com/watch?v=_khYbqgafYY
1052	Jess Salomon	B	https://www.youtube.com/watch?v=IRzNNy94RK4
1047	Ronny Chieng	A	https://www.youtube.com/watch?v=aLoCFK8a_Fo
1037	Rachel Feinstein	C	https://www.youtube.com/watch?v=uVgG8jCUXJQ
1030	Jimmy Carr	C	https://www.youtube.com/watch?v=VYp_piXdqJs
1019	Mo Amer	B	https://www.youtube.com/watch?v=d1NACc14qeo
1012	Nathan Macintosh	E	https://www.youtube.com/watch?v=pnZ4A_G-ILM
1007	Matthew Broussard	E	https://www.youtube.com/watch?v=GW5mwYVtbfU
1002	Jo Firestone	C	https://www.youtube.com/watch?v=npUTR1AATEQ
996	Roy Wood Jr.	E	https://www.youtube.com/watch?v=v2Xl1ass92s
992	Sean Finnerty	C	https://www.youtube.com/watch?v=61XEVwKS8H4
2018			
982	Pete Lee	B	https://www.youtube.com/watch?v=MqTsvJjHiJQ
976	Joe Machi	-	https://www.youtube.com/watch?v=CYa_h-1ax9s
971	Jourdain Fisher	C	https://www.youtube.com/watch?v=Anm8cU7ZR8g
957	Finesse Mitchel	-	https://www.youtube.com/watch?v=C4alofaqVe8
954	Orlando Leyba	-	https://www.youtube.com/watch?v=WcUWnD8qOMw
944	LeClerc Andre	-	https://www.youtube.com/watch?v=sRrjnK66VPs
939	Jaboukie Young-White	-	https://www.youtube.com/watch?v=ik5JZcII6DM
921	Sam Morril	-	https://www.youtube.com/watch?v=ThZOtcrbVIs
914	Dusty Slay	-	https://www.youtube.com/watch?v=2g36f3Rb5fM
896	Mark Normand	-	https://www.youtube.com/watch?v=bCoJduAhbgs
895	Taylor Tomlinson	-	https://www.youtube.com/watch?v=ROWP2HbyCx4
885	Nikki Glaser	-	https://www.youtube.com/watch?v=oufGY-17j0k
875	Pete Lee	-	https://www.youtube.com/watch?v=rPtXbfvXmG8
870	Dov Davidoff	-	https://www.youtube.com/watch?v=5DazTOJAJI
865	Josh Blue	-	https://www.youtube.com/watch?v=LQxBEqqj0Bk
860	Julio Torres	-	https://www.youtube.com/watch?v=9s7U51XQfhc
855	Kiry Shabazz	-	https://www.youtube.com/watch?v=smDwE5iD6A4

850	Mike Vecchione	C	https://www.youtube.com/watch?v=VYQYO0s-2GY
844	Nate Bargatze	-	https://www.youtube.com/watch?v=PJgSm3xy3LA
840	Joe List	-	https://www.youtube.com/watch?v=WQHUX1oK4ZM
835	Jacqueline Novak	-	https://www.youtube.com/watch?v=G6ghWBYBk6I
830	Kelsey Cook	-	https://www.youtube.com/watch?v=PNQHBxChjD0
819	Bonnie McFarlane	C	https://www.youtube.com/watch?v=BF3-070okGA
811	Rob Haze	C	https://www.youtube.com/watch?v=KPotXQupQzQ
806	Jeff Dye	-	https://www.youtube.com/watch?v=3Uf0fbs_cL8
801	Pete Lee	C	https://www.youtube.com/watch?v=adZAtplseGU
2017			
795	Robert Kelly	E	https://www.youtube.com/watch?v=MIUfJvZZ1K4
789	Jaboukie Young-White	B	https://www.youtube.com/watch?v=I8oDtI_dL3Y
756	Rachel Feinstein	-	https://www.youtube.com/watch?v=6DUqvWfwnWs
748	Jack Whitehall	-	https://www.youtube.com/watch?v=2oOa62-EIDg
724	Jo Koy	-	https://www.youtube.com/watch?v=ceIfE74Lf9o
709	Nate Bargatze	-	https://www.youtube.com/watch?v=Hd31dbJvGaU
699	Ali Kolbert	-	https://www.youtube.com/watch?v=s1iVWcrDMJ4
694	Nikki Glaser	E	https://www.youtube.com/watch?v=raWLgzwyFuM
682	Mike Vecchione	-	https://www.youtube.com/watch?v=STu5a0dIM28
679	Al Madrigal	-	https://www.youtube.com/watch?v=l8xHMPDaG6k
673	Mark Normand	-	https://www.youtube.com/watch?v=4XjwAJcftyk
669	Pete Lee	-	https://www.youtube.com/watch?v=buKU7OhbMMU
663	The Lucas Brothers	-	https://www.youtube.com/watch?v=IAcl3InQgAQ
648	Brian Regan	A	https://www.youtube.com/watch?v=LWm9Em2rwD4
646	Joe Zimmerman	C	https://www.youtube.com/watch?v=nT3yWQgAV08
629	Josh Johnson	-	https://www.youtube.com/watch?v=vsx3df-51xg
623	Roy Wood Jr.	-	https://www.youtube.com/watch?v=AnuePuVFiK8
610	Candice Thompson	-	https://www.youtube.com/watch?v=xVx-pK8_J7c
601	Nick Thune	E	https://www.youtube.com/watch?v=vGcebK4iYy4
2016			
563	Nate Bargatze	E	https://www.youtube.com/watch?v=meHsEsXgUIQ
396	Iliza Shlesinger	-	https://www.youtube.com/watch?v=0kUy1674CFk
475	Seth Rogen i Jimmy Fallon	E	https://www.youtube.com/watch?v=gi8Hh8iiX0w
461	Jack Whitehall	-	https://www.youtube.com/watch?v=eQYBIUuU3Ug
456	Nick Guerra	-	https://www.youtube.com/watch?v=6cbFuuXVAd4
448	Andrew Dice Clay	B	https://www.youtube.com/watch?v=zVs6DzQ-SYg
446	Nate Bargatze	B	https://www.youtube.com/watch?v=qRrWmIlkaGU
435	Jimmy Carr	-	https://www.youtube.com/watch?v=_9zEsVklC30
2015			
308	Jon Rineman	-	https://www.youtube.com/watch?v=SijgtcJqMQ

303	Russell Howard	-	https://www.youtube.com/watch?v=yIY4FV_eOrI
294	Judd Apatow	C	https://www.youtube.com/watch?v=Ho1ZRQrrH1c
208	Kyle Kinane	-	https://www.youtube.com/watch?v=uXKK7rR8VPU
197	Iliza Shlesinger	-	https://www.youtube.com/watch?v=bcnUnw8L02k
189	Simon Amstell	B	https://www.youtube.com/watch?v=M09sWBYtoek
2014			
186	Jerry Seinfeld	-	https://www.youtube.com/watch?v=HfYzISNHapA
184	Damon Wayans	-	https://www.youtube.com/watch?v=SCeVGpWqQ0w
177	Kevin Nealon	-	https://www.youtube.com/watch?v=aLJK4_KmhoA
163	Sebastian Maniscalco	-	https://www.youtube.com/watch?v=6QPhAnI9V10
158	Jay Leno	-	Wideo zostało usunięte
153	The Lucas Brothers	-	https://www.youtube.com/watch?v=DZt2iWM5iIQ
144	Andrew Orvedahl	-	https://www.youtube.com/watch?v=q-_X38tFiaw
123	Kurt Braunohler	-	https://www.youtube.com/watch?v=NcN1KunIZXU
108	Rod Man	E	https://www.youtube.com/watch?v=8Tn-a-TT6r4
104	Andy Woodhull	E	https://www.youtube.com/watch?v=X2HYr7xphJg https://www.youtube.com/watch?v=8RifsfHgJ9g
98	Ron Funches	E	https://www.youtube.com/watch?v=slrgBNomhTI
89	Nick Thune	E	https://www.youtube.com/watch?v=LGq0V1Lx4R8 https://www.youtube.com/watch?v=ZOsjLV0XXIQ
84	Gabriel Iglesias	-	https://www.youtube.com/watch?v=v1hbw9Niuc8 https://www.youtube.com/watch?v=7qidY4iSQ_A
50	Lewis Black	C	https://www.youtube.com/watch?v=q1Dc3t0YAw0
19	Nate Bargatze	C	https://www.youtube.com/watch?v=imqv0sSzoBM
7	Hannibal Buress	-	https://www.youtube.com/watch?v=zXvJqiyiMqQ
2	Jerry Seinfeld	-	https://www.youtube.com/watch?v=xR1ckgXN8G0

Lista występów w anglojęzycznym programie *The Late Show with Stephen Colbert*

ODCINEK	KOMIK	POZIOM UPOLITYCZNIENIA	LINK NA YOUTUBE
2019			
850	Caitlin Weierhauser	C	https://www.youtube.com/watch?v=K3Wxc-KHwy8
810	Leah Bonnema	C	https://www.youtube.com/watch?v=6ydL6EuDwJs
802	Kevin Camia	E	https://www.youtube.com/watch?v=IrSoggWNqtK
784	Shane Torres	-	https://www.youtube.com/watch?v=XyHbo6C0BmA
779	Candice Thompson	-	https://www.youtube.com/watch?v=5Qik5tPcjj0
775	Daniel Simonsen	-	https://www.youtube.com/watch?v=udN_LfWyyDw
773	Ahamed Weinberg	C	https://www.youtube.com/watch?v=WEvdnoKevVk
755	Steven Rogers	-	https://www.youtube.com/watch?v=aQUz2WHRUGe
715	Aparna Nancherla	-	https://www.youtube.com/watch?v=Zk4OgICERcw
705	Dwayne Perkins	-	https://www.youtube.com/watch?v=FhZkHdKqc0s
692	Byron Bowers	B	https://www.youtube.com/watch?v=IYvBoNVJWXc

686	Django Gold	E	https://www.youtube.com/watch?v=UHEpIpWYI8A
682	Samantha Ruddy	B	https://www.youtube.com/watch?v=XmCSW1YAGb0
2018			
662	Joe Wong	A	https://www.youtube.com/watch?v=36v9GSOFMfc
657	Emma Willman	C	https://www.youtube.com/watch?v=eb2IP5pk1_E
644	Graham Kay	-	https://www.youtube.com/watch?v=-M5dTZJtT6w
641	Demetri Martin	-	https://www.youtube.com/watch?v=v82IO7dh2jY
624	Caitlin Peluffo	-	https://www.youtube.com/watch?v=bc2xoh0lxIg
614	Nik Dodani	-	https://www.youtube.com/watch?v=aXNjDINJR34
600	Kathleen Madigan	A	https://www.youtube.com/watch?v=bxsaaiGqqXE
591	Michael Palascak	C	https://www.youtube.com/watch?v=4kqIbYMKm1E
587	Katie Hannigan	-	https://www.youtube.com/watch?v=y19hADh80
583	Sasheer Zamata	-	https://www.youtube.com/watch?v=O53ztzsOW_w
577	Carmen Lagala	-	https://www.youtube.com/watch?v=QpH8vZMQXc
566	Sean Donnelly	B	https://www.youtube.com/watch?v=eaFD6uQI_9I
564	Danny Jolles	B	https://www.youtube.com/watch?v=rsibqKzqhLc
550	Jeff Arcuri	-	https://www.youtube.com/watch?v=YbiJgpr74F8
549	Ahmed Bharoocha	C	https://www.youtube.com/watch?v=xI99bINzaKs
545	Mary Gallagher	C	https://www.youtube.com/watch?v=YGXM6vfkWz
544	Erik Bergstrom	-	https://www.youtube.com/watch?v=onFT4eJApFM
537	Heather Pasternak	-	https://www.youtube.com/watch?v=YecyubkXtiU
509	Rory Albanese	C	https://www.youtube.com/watch?v=wKS-FnOHuWE
505	Emmy Blotnick	-	https://www.youtube.com/watch?v=bGaATsjA3Hg
503	Amberia Allen	-	https://www.youtube.com/watch?v=_rg5hxt4KyM
486	Jacob Williams	-	https://www.youtube.com/watch?v=j_V6ejxe3aA
471	Owen Smith	-	https://www.youtube.com/watch?v=wuTUXzInHc
466	Gary Vider	-	https://www.youtube.com/watch?v=JQAPtqYRRGg
2017			
445	Paul Mecurio	-	https://www.youtube.com/watch?v=XzhKk-Wvt5A
440	Pat McGann	-	https://www.youtube.com/watch?v=o-6i65T1J6Q
422	Nathan Macintosh	-	https://www.youtube.com/watch?v=zZlThqJCrCA
382	Matteo Lane	-	https://www.youtube.com/watch?v=A2S-DqC0HtY
365	Keith Alberstadt	-	https://www.youtube.com/watch?v=uB3m2srLUb0
361	Louie Anderson	-	https://www.youtube.com/watch?v=ZmBxxldAXs4
345	Ramy Youssef	A	https://www.youtube.com/watch?v=I9R6vtcD09I
340	Sarah Tollemache	-	https://www.youtube.com/watch?v=EHLzDpwhIAM
314	Greer Barnes	E	https://www.youtube.com/watch?v=QkJ0gjuHy6U
310	Anthony DeVito	E	https://www.youtube.com/watch?v=-ihMW2AURuQ
305	Mo Amer	A	https://www.youtube.com/watch?v=QviPgC3Vmms
300	Carmen Lynch	-	https://www.youtube.com/watch?v=48R4gSpNH-I
295	The Umbilical Brothers	B	https://www.youtube.com/watch?v=DwzOpjqrLE

290	Paul Mecurio	-	https://www.youtube.com/watch?v=XzhKk-Wvt5A
285	Pat Brown	C	https://www.youtube.com/watch?v=Gge5oTfaqvA
275	Gary Gulman	-	https://www.youtube.com/watch?v=4j66tn3NIsm
2016			
265	Gad Elmaleh	E	https://www.youtube.com/watch?v=jLOKSJq4tRA
261	Tom Papa	-	https://www.youtube.com/watch?v=2FhP2pdkLWk
247	Chris Gethard	C	https://www.youtube.com/watch?v=un3RsrWIAFA
241	Maz Jobrani	A	https://www.youtube.com/watch?v=jQtmEfOfDKs
236	Sebastian Maniscalco	-	https://www.youtube.com/watch?v=eozd93Dbavo
225	Alingon Mitra	A	https://www.youtube.com/watch?v=1aaF9PRt0Qs
216	Emma Willmann	-	https://www.youtube.com/watch?v=c-PuwPG4VAY
210	Jon Fisch	-	https://www.youtube.com/watch?v=X_kCtYg3Kbw
191	Mark Normand	-	https://www.youtube.com/watch?v=_gOqO75ZOdw
181	Cory Kahaney	A	https://www.youtube.com/watch?v=odQpvZvWQ_U
176	Bonnie McFarlane	-	https://www.youtube.com/watch?v=7_Eqy_NWdaA
159	Paul Mecurio	E	https://www.youtube.com/watch?v=FWKxkNZToAI
151	Marina Franklin	C	https://www.youtube.com/watch?v=kJmyjSv1Iiw
141	Nick Griffin	-	https://www.youtube.com/watch?v=_qjAQhsAu28
136	Ryan Hamilton	-	https://www.youtube.com/watch?v=lnKJiixfa00
126	Sam Morril	C	https://www.youtube.com/watch?v=A8ikF6Kjg3s
72	Maria Bamford	-	https://www.youtube.com/watch?v=Oe17RymMqWI
65	Jerry Seinfeld	-	https://www.youtube.com/watch?v=984VkHzXl8w

Lista występów w angielskim programie *Jimmy Kimmel Live!*

ODCINEK	KOMIK	POZIOM UPOLITYCZNIENIA	LINK NA YOUTUBE
2019			
2749	Chris Porter	-	https://www.youtube.com/watch?v=DB5EOKNW0HI
2735	Gina Brillon	-	https://www.youtube.com/watch?v=CJVYOI9fVjo
2709	Will Ferrell (jako Ron Burgundy)	-	https://www.youtube.com/watch?v=z2kyJEt8U0U
2691	Beth Stelling	-	https://www.youtube.com/watch?v=2xmpTGqF4DU
2618	Kellen Erskine	C	https://www.youtube.com/watch?v=U8IHkM_UW-g
2018			
2566	Devin Field	E	https://www.youtube.com/watch?v=_e-UYGLGtas
2431	Dusty Slay	E	https://www.youtube.com/watch?v=o5j4Y5pcbr0
2017			
2421	Chris Laker	C	https://www.youtube.com/watch?v=o5j4Y5pcbr0
2405	Neel Nanda	C	https://www.youtube.com/watch?v=l2quEx1DgVM
2397	Ismael Loutfi	A	https://www.youtube.com/watch?v=nbrK1bGuZsM
2375	Martin Urbano	-	https://www.youtube.com/watch?v=rws-KBRuTWQ

2371	Charles Gould	-	https://www.youtube.com/watch?v=dNhgbcY0Qmk
2365	Casey James Salengo	E	https://www.youtube.com/watch?v=sX2003JVti0
2351	Chris Charpentier	-	https://www.youtube.com/watch?v=Ix38rwfQfaM
2341	Casey Crawford	-	https://www.youtube.com/watch?v=uuL72oS5pWc
2333	Vladimir Caamaño	-	Wideo zostało usunięte
2303	Sam Jay	B	https://www.youtube.com/watch?v=pLniKc2NY3Y
2270	Trevor Wilson	-	https://www.youtube.com/watch?v=X1_gBZU6hoY
2016			
2202	Dino Archie	-	https://www.youtube.com/watch?v=iQtZYi3U3cc
2015			
1963	Beth Stelling	-	https://www.youtube.com/watch?v=S0kXo887gx4

Lista występów na francuskojęzycznym festiwalu *Festival du rire de Montreux*

KOMIK	POZIOM UPOLITYCZNIENIA	LINK NA YOUTUBE
2019		
Hakim Jemili	E	https://www.youtube.com/watch?v=Gv0m_WRy_GE
Florence Mendez	E	https://www.youtube.com/watch?v=8pFN4VzPMN8
Ahmed Sparrow	B	https://www.youtube.com/watch?v=TsI-_0_dA2Y
Virginie Fortin	A	https://www.youtube.com/watch?v=UBwVm0RUrYc
Laura Laune	A	https://www.youtube.com/watch?v=Cp6lDP2Dh2M
Marina Rollman	C	https://www.youtube.com/watch?v=ZuDh23a2CQ4
Thomas Wiesel	E	https://www.youtube.com/watch?v=WLCiparPydE
Marina Rollman	B	https://www.youtube.com/watch?v=WzTaeRkfbj8
Roman Frayssinet	E	https://www.youtube.com/watch?v=_tp6XtzQoGI
Bun Hay Mean	C	https://www.youtube.com/watch?v=n8ALTMHVq1w
Elodie Poux	C	https://www.youtube.com/watch?v=0xPQadCXTO4
Rachid Badouri	-	https://www.youtube.com/watch?v=xznm7F1OGEU
Lenny M'Bunga	C	https://www.youtube.com/watch?v=2iAs5bX2IjE
Constance	-	https://www.youtube.com/watch?v=HohxY7n0baQ
Jeremy Credeville	-	https://www.youtube.com/watch?v=VKav0_REn74
Noom Diawara	-	https://www.youtube.com/watch?v=-m8dlWbQsno
Guillermo Guiz	B	https://www.youtube.com/watch?v=IicJR_gZxUE
Maude Landry	-	https://www.youtube.com/watch?v=HRQJcwVkJqo
Samia Orosemane	C	https://www.youtube.com/watch?v=zgNrE8IalXQ
Alex Vizorek	A	https://www.youtube.com/watch?v=qmq9XsrZDIU
Funky Fab	-	https://www.youtube.com/watch?v=xKxx5aShbQ0
Caroline Vigneaux	C	https://www.youtube.com/watch?v=rRnLFxLTcZk
Fabrice Éboué	B	https://www.youtube.com/watch?v=sb17A2yPsII
Blanche Gardin	C	https://www.youtube.com/watch?v=M2_tmKz3gBI
Alex Ramirès	-	https://www.youtube.com/watch?v=eHF2_Ovs1_Y

Kallagan	-	https://www.youtube.com/watch?v=zv77pah_Ub8
Dédo	C	https://www.youtube.com/watch?v=k0b4Ho1-z_o
Kallagan	-	https://www.youtube.com/watch?v=sRPEOGeiaLA
Yoann Provenzano	C	https://www.youtube.com/watch?v=_OziXTpkohA
GiedRé	-	https://www.youtube.com/watch?v=VIICkJPMjgl
Sebastian Marx	B	https://www.youtube.com/watch?v=LAY8sMGkgtQ
2018		
Douilly	-	https://www.youtube.com/watch?v=da21Xp8hGYY
Djimo	-	https://www.youtube.com/watch?v=uEj_jmlANXE
Thomas Wiesel	-	https://www.youtube.com/watch?v=yJDXpqKKuNw
Maude Landry	-	https://www.youtube.com/watch?v=35_t3Sqf-IU
Marina Rollman	C	https://www.youtube.com/watch?v=pCnsWTEaYLU
Manu Payet	C	https://www.youtube.com/watch?v=nbF_m9e3KKE
Waly Dia	B	https://www.youtube.com/watch?v=YLicb0ge3kA
Roman Frayssinet	-	https://www.youtube.com/watch?v=brlY_DMoaRk
Alex Vizorek	C	https://www.youtube.com/watch?v=29OhnvKnC0U
Djal	E	https://www.youtube.com/watch?v=jk_A-Yjqx-A
Jason Brokerss	-	https://www.youtube.com/watch?v=cl-fll6hjTw
Paul Taylor	C	https://www.youtube.com/watch?v=B0lQKOLan1M
Tania Dutel	-	https://www.youtube.com/watch?v=RoBBdJLzPqw
Shirley Souagnon	B	https://www.youtube.com/watch?v=gYqllz2AnVs
Yacine Belhousse	E	https://www.youtube.com/watch?v=NSafA5HyxTg
Artus	E	https://www.youtube.com/watch?v=egM-wlaobjo
Nathanaël Rochat	-	https://www.youtube.com/watch?v=T3LPizp9Rd0
Antonia de Rendinger	C	https://www.youtube.com/watch?v=Alr4BO_LyoQ
Eric Antoine	C	https://www.youtube.com/watch?v=TPBQ9qdmBIM
Bun Hay Mean	A	https://www.youtube.com/watch?v=tCrYSUzcdLA
Kallagan	-	https://www.youtube.com/watch?v=0azniuxPkfc
Elodie Poux	E	https://www.youtube.com/watch?v=t7fgrRVyaU
Lenny M'Bunga	A	https://www.youtube.com/watch?v=meLxR_IIW80
Alex Ramirès	B	https://www.youtube.com/watch?v=fQW5AJG-Qj0
Donel Jack'sman	C	https://www.youtube.com/watch?v=QPywJakXcc0
2017		
Paul Taylor	E	https://www.youtube.com/watch?v=kZUjUVxasdQ
Fabien Olicard	-	https://www.youtube.com/watch?v=Ts0ItJHQB4Y
Maxime Gasteuil	-	https://www.youtube.com/watch?v=hankK0zcznQ
David Azencot	B	https://www.youtube.com/watch?v=GE83ztUTg2k
Max Bird	-	https://www.youtube.com/watch?v=mFKUThh26oU
Thomas Wiesel	B	https://www.youtube.com/watch?v=r99hpvVZy1A
Rachid Badouri	B	https://www.youtube.com/watch?v=wZtx995tP-M
Adrien Arnoux	A	https://www.youtube.com/watch?v=hZrZ_aJCOvw

Thomas Wiesel	-	https://www.youtube.com/watch?v=jFFj98YsPsY
Kevin Razy	A	https://www.youtube.com/watch?v=6SiL_QeTsQI
Blanche Gardin	B	https://www.youtube.com/watch?v=4wxWv241V3g
Redouanne Harjane	-	https://www.youtube.com/watch?v=wrW0ZAtnKdE
Monsieur Poulpe	C	https://www.youtube.com/watch?v=PRLtoy2Wvow
Maxime Gasteuil	E	Wideo zostało usunięte
Nathanaël Rochat	E	https://www.youtube.com/watch?v=petMHZr40Og
Alex Vizorek	A	https://www.youtube.com/watch?v=sMI4oCAA44s
Guillermo Guiz	B	https://www.youtube.com/watch?v=87DgcRdpgqE
Alex Vizorek	B	https://www.youtube.com/watch?v=sMI4oCAA44s
Eric Antoine	C	https://www.youtube.com/watch?v=Z81L2w5Cpow
Rachid Badouri	E	https://www.youtube.com/watch?v=10kRIGLCV5A
Shirley Souagnon	-	https://www.youtube.com/watch?v=pzmkwJJ5VtA
Vérino	B	https://www.youtube.com/watch?v=8ofEl4zdbxQ
Shirley Souagnon	B	https://www.youtube.com/watch?v=rKaJtgoKV8Q
Charles Nouveau	C	https://www.youtube.com/watch?v=-1FrUOEswOk
Vérino	-	https://www.youtube.com/watch?v=M21PqQMbE8w
Mike Ward	-	https://www.youtube.com/watch?v=8NI0SQ3KQOE
Thomas Wiesel	A	https://www.youtube.com/watch?v=ILL9xeSiI-g
Artus	E	https://www.youtube.com/watch?v=FsWjoAF45VA
Pierre-Emmanuel	B	https://www.youtube.com/watch?v=rpuEAtutObg
2016		
Guillermo Guiz	C	https://www.youtube.com/watch?v=1wQo9bRiSXM
Pierre Bruno Rivard	-	https://www.youtube.com/watch?v=pMShLkZwy8o
Alex Vizorek	C	https://www.youtube.com/watch?v=z0hZkbnQnUM
Mamane	A	https://www.youtube.com/watch?v=BA6vslxXZsg
Vérino	-	https://www.youtube.com/watch?v=rldvVgHQSvo
Thomas Wiesel	B	https://www.youtube.com/watch?v=x3PS76E95Ro
Donel Jack'sman	A	https://www.youtube.com/watch?v=sAEwQsXrDYQ
Baptiste Lecaplain	-	https://www.youtube.com/watch?v=F5WiaMalDSc
Stephane Rousseau	-	https://www.youtube.com/watch?v=3J0KkunSmro
Eric Antoine	-	https://www.youtube.com/watch?v=MLXjhTmni6o
Anne Roumanoff	-	https://www.youtube.com/watch?v=mzD6YBWh8mo
Jean-Marie Bigard	-	https://www.youtube.com/watch?v=80ns_41a4hY
Eric Antoine	B	https://www.youtube.com/watch?v=2JgQwpjEXeI
Fabrice Eboue	B	https://www.youtube.com/watch?v=tMnKtPMt8As
Tom Villa	-	https://www.youtube.com/watch?v=rbkvhLrtl3E
Blanche Gardin	C	https://www.youtube.com/watch?v=IeUtQsHCit8
Djal	B	https://www.youtube.com/watch?v=_gQUXq2tHbg
Artus	E	https://www.youtube.com/watch?v=_qQzZyRLFcI
Adrien Arnoux	-	https://www.youtube.com/watch?v=paws6sywYIM

François Xavier Demaison	-	https://www.youtube.com/watch?v=eL2xFxRAj5A
Bun Hay Mean	A	https://www.youtube.com/watch?v=PaF0YbHim2E
Akim Omiri	E	https://www.youtube.com/watch?v=oh8ww8CGgsk
Baptiste Lecaplain	-	https://www.youtube.com/watch?v=F5WiaMaIDSc
Artus	-	https://www.youtube.com/watch?v=NJ8FxGEw7q8
Rachid Badouri	-	https://www.youtube.com/watch?v=l2imn-GCjhA
2015		
Ben	E	https://www.youtube.com/watch?v=5yaEdgAz8Is
Thomas Wiesel	E	https://www.youtube.com/watch?v=HlVb8qIXZuY
Jean-Luc Lemoine	C	https://www.youtube.com/watch?v=doc-_rGNOGY
Nicole Ferroni	-	https://www.youtube.com/watch?v=iH0OK0gMahM
Dan Gagnon	-	https://www.youtube.com/watch?v=bmFSiRpx_jI
Fary	B	https://www.youtube.com/watch?v=-h-7-3P8DF4
Olivier de Benoist	C	https://www.youtube.com/watch?v=N4gwU-tyseI
Stéphane de Groodt	E	https://www.youtube.com/watch?v=ZiO2EHAVyKc
Sebastian Marx	-	https://www.youtube.com/watch?v=B3AxTBaHiyc
Kyan Khojandi	-	https://www.youtube.com/watch?v=4QAtfDjOreY
Marc Antoine Le Bret	-	https://www.youtube.com/watch?v=1N57xV6JAIY
Bérengère Krief	E	https://www.youtube.com/watch?v=B10oaLzgFIY
Redouanne Harjane	-	https://www.youtube.com/watch?v=2hTvGH1g63w
Guillaume Bats	B	https://www.youtube.com/watch?v=buSL0Ivq9_k
Nawell Madani	C	https://www.youtube.com/watch?v=R9S52UNwgEo
Marina Rollman	E	https://www.youtube.com/watch?v=ZSV9nhxGi8k
Hugo	C	Wideo zostało usunięte
Kevin Razy	E	https://www.youtube.com/watch?v=dCJwv2BN8VE
Pierre-Emmanuel Barré	-	https://www.youtube.com/watch?v=vBPLT21kB5g
Vérino	-	https://www.youtube.com/watch?v=IxArBChEfU

Lista występów w polskojęzycznym programie *Kuba Wojewódzki*

ODCINEK	KOMIK	POZIOM UPOLITYCZNIENIA	LINK NA YOUTUBE
2015			
413	Rafał Pacześ	-	-
414	Tomasz Kołecki	B	-
415	Łukasz Łodkowski	C	-
416	Michał Kempa	E	-
417	Karol Modzelewski	B	-
418	Jasiek Borkowski	-	-
419	Wiolka Walaszczyk	-	-
420	Bartosz Zalewski	C	-
421	Olka Szczęśniak	-	-

422	Jacek Stramik	-	-
423	Jacek Noch	-	-
424	Tomasz Kołecki	B	-
425	Dariusz Gadowski	E	-
426	Rafał Pacześ	-	-
2016			
428	Karol Kopiec	-	-
429	Wojciech Fiedorczuk	B	-
430	Cezary Jurkiewicz	C	-
431	Michał Leja	C	-
432	Rafał Banaś	-	-
433	Jasiek Borkowski	-	-
434	Rafał Rutkowski	C	-
435	Paweł Chałupka	C	-
436	Bartosz Zalewski	-	-
437	Patryk Czebańczuk	B	-
438	Jakub Poczęty-Błażewicz	C	-
439	Adam Van Bendler	-	-
440	Wojciech Pięta	-	-
441	Rafał Pacześ	-	-

Lista występów w polskojęzycznym programie *Comedy Club*

SEZON I ODCINEK	KOMIK	POZIOM UPOLITYCZNIENIA	LINK NA YOUTUBE
2017			
s1o1	Piotr Szumowski, ,	C	-
	Jakub Poczęty-Błażewicz	E	-
	Janek Wolańczyk	-	-
s1o2	Jasiek Borkowski	-	-
	Mieszko Minkiewicz	-	-
	Karol Modzelewski	C	-
s1o3	Łukasz Lodkowski	-	-
	Błażej Krajewski	E	-
	Jacek Stramik	C	-
s1o4	Rafał Rutkowski	B	-
	Adam Van Bendler	C	-
	Dariusz Gadowski	-	-

s1o5	Rafał Pacześ	-	-
	Tomasz Kolecki	-	-
	Wiolka Walaszczyk	-	-
s1o6	Patryk Czebańczuk	B	-
	Wojciech Fiedorczyk	-	-
	Maciej Brudzewski	-	-
s1o7	Mieszko Minkiewicz	-	-
	Łukasz Sychowicz	-	-
	Tomasz Jachimek	B	-
s1o8	Michał Leja	-	-
	Paulina Potocka	-	-
	Janek Wolańczyk	-	-
s1o9	Katarzyna Piasecka	C	-
	Paweł Chałupka	-	-
	Juliusz Sipika	B	-
s1o10	Tomasz Borkowski	C	-
	Cezary Ponteffski	E	-
	Adam Van Bendler	-	-
2018			
s2o1	Mateusz Socha	-	-
	Mieszko Minkiewicz	E	-
	Rafał Rutkowski	B	-
s2o2	Jacek Stramik	E	-
	Magda Kubicka	-	-
	Juliusz Sipika	C	-
s2o3	Dariusz Gadowski	C	-
	Cezary Ponteffski	-	-
	Tomasz Jachimek	-	-
s2o4	Michał Pałubski	-	-
	Paulina Potocka	-	-
	Tomasz Borkowski	B	-
	Jakub Poczęty-Błażewicz	-	-
	Karol Modzelewski	-	-

s2o5	Janek Wolańczyk	-	-
s2o6	Michał Leja	-	-
	Maciej Brudzewski	-	-
	Rafał Rutkowski	E	-
s2o7	Tomasz Jachimek	C	-
	Mieszko Minkiewicz	-	-
	Wiolka Walaszczyk	-	-
2019			
s3o1	Michał Pałubski	E	-
	Ola Petrus	-	-
	Tomasz Borkowski	E	-
s3o2	Arek Pawłowski	-	-
	Jim Williams	-	-
	Jacek Stramik	C	-
s3o3	Cezary Ponteffski	-	-
	Paulina Potocka	-	-
	Karol Modzelewski	C	-
s3o4	Tomasz Biskup	-	-
	Waldek Nowak	-	-
	Jakub Poczęty-Błażewicz	E	-
s3o5	Juliusz Sipika	E	-
	Damian Skóra	-	-
	Rafał Rutkowski	C	-
s3o6	Bartosz Gajda	-	-
	Arkadiusz Jakszewicz	-	-
	Wiolka Walaszczyk	-	-
s3o7	Ola Petrus	-	-
	Zbyszek Grabowski	C	-
	Tomasz Jachimek	B	-
s3o8	Mieszko Minkiewicz	E	-
	Ryszard Mazur	-	-
	Michał Pałubski	C	-
s3o9	Magda Kubicka	-	-

	Bartosz Gajda	-	-
	Rafał Rutkowski	C	-
s3o10	Jim Williams	C	-
	Damian Usewicz	-	-
	Tomasz Borkowski	C	-
s3o11	Jacek Stramik	B	-
	David Mbeda Ndege	B	-
	Wiolka Walaszczyk	-	-
s3o12	Dariusz Gadowski	-	-
	Grzegorz Wójtowicz	-	-
	Tomasz Jachimek	A	-
S4o1	Jacek Stramik	-	-
	Damian Skóra	-	-
	Rafał Rutkowski	C	-
S4o2	Bartosz Gajda	-	-
	Arkadiusz Jakszewicz	E	-
	Czesław Mozil	A	-
S4o3	Damian Usewicz	-	-
	Agnieszka Matan	-	-
	Tomasz Borkowski	-	-
S4o4	Grzegorz Dolniak	-	-
	Damian Kubik	-	-
	Jasiek Borkowski	-	-
S4o5	Jakub Poczęty-Błażewicz	C	-
	Ryszard Mazur	-	-
	Wiolka Walaszczyk	-	-
S4o6	Maciej Brudzewski	-	-
	Paulina Potocka	-	-
	Tomasz Jachimek	B	-
S4o7	Magda Kubicka	-	-
	Tomasz Biskup	E	-
	Karol Kopiec	-	-
S4o8	Cezary Ponteffski	-	-

	Michał Kutek	C	-
	Juliusz Sipika	E	-
S4o9	Mieszko Minkiewicz	-	-
	Tomasz Jachimek	-	-
	Rafał Rutkowski	B	-
S4o10	Dariusz Gadowski	-	-
	Arkadiusz Pawłowski	-	-
	Ewa Błachnio	E	-
S4o11	Wiolka Walaszczyk	-	-
	Zbyszek Grabowski	-	-
	Michał Pałubski	-	-

Lista występów w chińskojęzycznym programie *Xiàngsheng Wǎshě* (相聲瓦舍) z Tajwanu

WYSTĘP I KOMICY	POZIOM UPOLITYCZNIENIA	LINK NA YOUTUBE
《橫槩賦詩》 古辛、陳英樓	A	https://www.youtube.com/watch?v=jZo-dD1lcfI
《七步唱戲》 巫明如、古辛	-	https://www.youtube.com/watch?v=MRNmVvJ_knY
《不能折腰》 陳英樓、巫明如	E	https://www.youtube.com/watch?v=yYa49TBdQfc
《水太多》 韋以丞、黃士偉	C	https://www.youtube.com/watch?v=wq5l-972rvU
《親手做》 陳英樓、古辛	E	https://www.youtube.com/watch?v=u13QtExfRrw
《夜明珠》 梁皓嵐、巫明如	B	https://www.youtube.com/watch?v=8lRyb8jmW9E
《有品的人》 巫明如、陳英樓	D	https://www.youtube.com/watch?v=Rm5OlngZTig
《我愛周星馳》 翁銓偉、黃士偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=7gVXzStRAI4
《盒中的禮物》 巫明如、陳英樓	-	https://www.youtube.com/watch?v=s6n8ykt2pjE
《佛曰》 陳英樓、古辛	-	https://www.youtube.com/watch?v=AbGYkyPrAjA
《比鄰若天涯》	-	https://www.youtube.com/watch?v=B7VZ8-zplvM

御天十兵衛、翁銓偉		
《倒楣》 巫明如、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=ZaazUge87xE
《四個字》 黃小貓、梅若穎	-	https://www.youtube.com/watch?v=VYX2fHSQC5I
《哪兒有口香糖》 巫明如、陳英樓	-	https://www.youtube.com/watch?v=DxcRo6lfsQo
《酒精》 翁銓偉、黃士偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=aW69aB5xQek
《黃鶴來去》 巫明如、古辛	-	https://www.youtube.com/watch?v=k8DHrrPP69c
《Game Over》 梁皓嵐、古辛	-	https://www.youtube.com/watch?v=uv3udniVrtM
《白先生》 巫明如、古辛	-	https://www.youtube.com/watch?v=gi6Vumz734U
《副班長》 梁皓嵐、巫明如	-	https://www.youtube.com/watch?v=faIAqS1gew4
《何必登樓》 陳英樓、古辛	E	https://www.youtube.com/watch?v=boGt62H61_I
《因為年輕》 古辛、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=az0eFB7ahsw
《遇見李白》 古辛、陳英樓	B	https://www.youtube.com/watch?v=b312M-w5FJ4
《下次》 韋以丞、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=1KDP9VM91pI
《壞壞》 韋以丞、翁銓偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=R26RuMa0mRg
《女人辛苦》 翁銓偉、黃士偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=IzzIkbGbd28
《電動小馬》 黃士偉、翁銓偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=eWKdEE5i80M
《什麼朋友》 梁皓嵐、巫明如	-	https://www.youtube.com/watch?v=th594f1hn1k
《自然而然》 黃士偉、翁銓偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=zfn0TwMYX10
《擡頭記》 陳英樓、古辛	-	https://www.youtube.com/watch?v=OocsVkeKStw
《老婆》 御天十兵衛、翁銓偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=hd9uHM_e9Hc

《錢是萬能的》 御天十兵衛、翁銓偉	E	https://www.youtube.com/watch?v=VKa0nCGcNtc
《生日蛋糕》 巫明如、梁皓嵐		https://www.youtube.com/watch?v=UFYfKRLzStA
《好久不見》 韋以丞、翁銓偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=S1k2rh2IUUs
《粒粒》 梅若穎、黃小貓	-	https://www.youtube.com/watch?v=FN4GFypw5Mc
《如此孝順》 陳英樓、古辛	C	https://www.youtube.com/watch?v=4A6Ne8BELg0
《梅花三弄》 陳英樓、巫明如	-	https://www.youtube.com/watch?v=2fcPGv_DHg4
《雪擁藍關》 古辛、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=-9da6OB3C68
《純屬巧合》 巫明如、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=2x2BH-1DD4U
《離婚典禮》 韋以丞、黃士偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=hLstPwJl6zE
《畫眉毛》 翁銓偉、黃士偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=Eip1aSNCrGI
《Mary, Me!》 韋以丞、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=PYR1Jlom344
《豪門望族》 陳英樓、巫明如	C	https://www.youtube.com/watch?v=fZafw-Q8lKg
《野火》 黃士偉、翁銓偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=JNqZhSSvq3A
《曾經滄海》 翁銓偉、黃士偉	B	https://www.youtube.com/watch?v=QrHhw1gzqJw
《武漢尋隱者》 巫明如、古辛	A	https://www.youtube.com/watch?v=7IEwLdKGiNg
《是小狗》 巫明如、陳英樓	E	https://www.youtube.com/watch?v=KlxjQ7lusvQ
《未雨綢繆》 黃士偉、翁銓偉	B	https://www.youtube.com/watch?v=EO6vcOSJsnQ
《空侯傳人》 黃士偉、翁銓偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=UUfgojhyenw
《相親》 韋以丞、翁銓偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=5t3i4M35GLw
《哪個酒家》	C	https://www.youtube.com/watch?v=wrEBycT6lwk

陳英樓、巫明如		
《蕭郎入豪門》 巫明如、梁皓嵐	E	https://www.youtube.com/watch?v=L85eLkZUqw8
《免費雞排》 黃士偉、翁銓偉	E	https://www.youtube.com/watch?v=iaDbwDIBcDs
《要有力》 巫明如、陳英樓	B	https://www.youtube.com/watch?v=-XV8NycLoW8
《詐胡相公》 古辛、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=sJusjZY8cxE
《藝術鑑賞》 巫明如、古辛	-	https://www.youtube.com/watch?v=nVSolRxVZNI
《大胃王》 韋以丞、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=_LwdOcBklA8
《手機美人》 梁皓嵐、巫明如	B	https://www.youtube.com/watch?v=8OmLpMMczyI
《自找麻煩》 梁皓嵐、巫明如	-	https://www.youtube.com/watch?v=sWJFzQLMMHA
《菊花開了》 陳英樓、巫明如	-	https://www.youtube.com/watch?v=FTCuxoFgOCM
《寒冬》 陳英樓、巫明如	-	https://www.youtube.com/watch?v=obtLQtbsjo0
《唐僧》 巫明如、梁皓嵐	C	https://www.youtube.com/watch?v=lQwi3UAkPag
《放屁》 古辛、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=6qxofOSxueg
《理性判斷》 梁皓嵐、巫明如	-	https://www.youtube.com/watch?v=0-gIBrTNmv8
《笨死的》 梁皓嵐、巫明如	-	https://www.youtube.com/watch?v=njRa2FZISnE
《會畫葫蘆》 陳英樓、古辛	A	https://www.youtube.com/watch?v=W3-VvQYEQGM
《帽妖》 黃士偉、翁銓偉	E	https://www.youtube.com/watch?v=gPHxi-YsFbs
《人生的追求》 黃士偉、翁銓偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=y9obVpvFBR0
《喜宴》 巫明如、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=uYpPt2qkQr8
《鞦韆飛過去》 梁皓嵐、巫明如	E	https://www.youtube.com/watch?v=2GcruDBhlT4

《搞懂綠》 翁銓偉、黃士偉	C	https://www.youtube.com/watch?v=dmIat83vHzg
《異曲同工》 古辛、陳英樓	-	https://www.youtube.com/watch?v=Qfq0An5D56s
《惡霸》 梁皓嵐、巫明如	-	https://www.youtube.com/watch?v=i6O8yL3vVUY
《淘汰》 翁銓偉、黃士偉	A	https://www.youtube.com/watch?v=ZzFrQ7gBzCU
《盜天丹》 翁銓偉、黃士偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=_SsizMjCS_U
《相思 K 歌》 梅若穎、黃小貓	-	https://www.youtube.com/watch?v=IvILbIoiE_A
《怒髮衝冠》 古辛、陳英樓	-	https://www.youtube.com/watch?v=oLgXpkzcIp8
《豔遇》 巫明如、陳英樓	B	https://www.youtube.com/watch?v=5sFbCUh78U0
《不同解讀》 梁皓嵐、古辛	-	https://www.youtube.com/watch?v=EH1gt3vDfvg
《國家不會亡》 黃士偉、翁銓偉	A	https://www.youtube.com/watch?v=-iiWDBKBIzC8
《種翠玉白菜》 梁皓嵐、巫明如	-	https://www.youtube.com/watch?v=Bf21u7ED96s
《紅杏出牆》 古辛、陳英樓	-	https://www.youtube.com/watch?v=uH7W1UucVig
《修緣與造業》 古辛、陳英樓	-	https://www.youtube.com/watch?v=TfeCAuAvyO0
《搶口罩》 翁銓偉、黃士偉	D	https://www.youtube.com/watch?v=Yig_ahon8Xk
《本是空象》 陳英樓、古辛	-	https://www.youtube.com/watch?v=KEEooKU0aOU
《報導》 古辛、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=vG_Mvo_B_PE
《拔掉》 韋以丞、黃士偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=eIXddvboDZs
《夜訪》 黃小貓、梅若穎	-	https://www.youtube.com/watch?v=XhIH_7ngrQ4
《校花》 梁皓嵐、巫明如	-	https://www.youtube.com/watch?v=juI5yQmPH9A
《耳鳴》	B	https://www.youtube.com/watch?v=t-qVjCVvvGw

梁皓嵐、巫明如		
《該罵》 韋以丞、黃士偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=3Y5dx-uEvQo
《聽雨蒙太奇》 古辛、陳英樓	-	https://www.youtube.com/watch?v=eWvdNEye7LM
《亡國之恨》 黃士偉、翁銓偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=kYULL8CRdyY
《怎麼不去死》 巫明如、陳英樓	A	https://www.youtube.com/watch?v=V71fr_oh2iI
《極簡化》 巫明如、古辛	E	https://www.youtube.com/watch?v=OkMIDVWBZWE
《錄取了》 黃士偉、翁銓偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=DtQebOGnXsU
《前世情人》 梁皓嵐、古辛	-	https://www.youtube.com/watch?v=9BrOVaIMrI
《吃豆腐》 巫明如、梁皓嵐	-	https://www.youtube.com/watch?v=R7KawVMZqps
《魚雁往返》 翁銓偉、黃士偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=6uu27IVqU-0
《劇作家》 黃士偉、翁銓偉	C	https://www.youtube.com/watch?v=zwtMp_HAvFs
《吃火鍋》 翁銓偉、黃士偉	-	https://www.youtube.com/watch?v=bmqMbav0OnE

Lista występów w chińskojęzycznym programie *Chūnwǎn* (春晚) z Chin

WYSTĘP I KOMICY	POZIOM UPOLITYCZNIENIA	LINK NA YOUTUBE
2019		
《妙言趣语》 岳云鹏、孙越	-	https://www.youtube.com/watch?v=GO0tTAWqW50
2018		
《我爱诗词》 冯巩、林永健、 宋宁、傅园慧	-	https://www.youtube.com/watch?v=BkxBbwAkYfk
《单车问答》 董建春、李丁	D	https://www.youtube.com/watch?v=Gna8sbdhbNw
2017		

《姥说》 高晓攀、尤宪超	-	https://www.youtube.com/watch?v=bekdmFZRkxM
《新虎口遐想》 姜昆、戴志诚	D	https://www.youtube.com/watch?v=xH94MoZA2Cc
《信任》 冯巩、林永健、 宋宁、傅园慧	D	https://www.youtube.com/watch?v=0HWGlaCeVMY
2016		
《我知道》 李寅飞、李丁	D	https://www.youtube.com/watch?v=rF8GDbYfwP0
2015		
《我忍不了》 岳云鹏、孙越	D	https://www.youtube.com/watch?v=QjetS9i8s2U
《圈子》 周炜、武宾	D	https://www.youtube.com/watch?v=I1_40LfYaB8
《这不是我的》 苗阜、王声	D	https://www.youtube.com/watch?v=PocWNKb5uHA
2014		
《说你什么好》 曹云金 刘云天	E	https://www.youtube.com/watch?v=p2hs1b6DU7s

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Abramowicz, M. (1993) *L'humour Européen*. Wydawnictwo UMCS
- Akaliyski, P. (2019) *United in diversity? The convergence of cultural values among EU member states and candidates*. *European Journal of Political Research*, 58(2), 388-411.
- Almond, G. A., I Powell, G. B. (1966) *Comparative politics: A developmental approach*.
- Almond, G. A., i Verba, S. (1963) *An approach to political culture*. Princeton University Press.
- Attardo, S. (2014) 'Jokes', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 417-418
- Attardo, S. (2014) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications
- Banaś, M. (2016) *Symbol i typ symboliczny w polityce: kultura, dyskurs, działanie*.
- Bayless, M. (2014) 'History of Humor: Medieval Europe', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 298-302
- Baumgartner, J.C. i Becker, A.B. (2018) *Political humor in a changing media landscape: A new generation of research*. Rowman & Littlefield.
- Beard, M. (2014) *Laughter in ancient Rome: On joking, tickling, and cracking up* (Vol. 71). Univ of California Press.
- Beck, U., Giddens, A., & Lash, S. (1994) *Reflexive modernization: Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford University Press.
- Becker, A. B. (2013) *What about those interviews? The impact of exposure to political comedy and cable news on factual recall and anticipated political expression*. *International Journal of Public Opinion Research*, 25(3)
- Bippus, A. M. (2014) 'Political Humour', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 585-588
- Birden, L.M., Attardo, S., (2014) 'History of Humour: 19th-Century Europe', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 314-318
- Bogołębska, B. (2000) 'Między humorem, dowcipem i komizmem (śmiesznością) czyli o zmaganiach terminologicznych autorów poetyk XIX i początku XX w.', W: Gajda, S. i Brzozowska, D. (red.) *Świat humoru*. Ople: Wydawnictwo Św. Krzyża 127-135
- Boroch, R. (2013) *Kultura w systematyce Alfreda I. Kroebera i Clyde'a Kluckhohna*.

- Bremmer, J. i Roodenburg, H. (2005) *A cultural history of humour. From antiquity to the present*. Polity Press.
- Brodie, I. (2014a) *A vulgar art: A new approach to stand-up comedy*. Univ. Press of Mississippi.
- Brodie, I. (2014b) 'Stand-Up Comedy' w Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 733-737
- Brzozowska, D. (2000) *O dowcipach polskich i angielskich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego
- Brzozowska, D., Chłopicki, W. (2019). *The Chinese as targets in Polish humorous discourse*. *Humor*, 32(2), 235-265.
- Brzozowski, P. (2003) *Język polityki jako podstawowe narzędzie działania politycznego i nieodłączny atrybut władzy w świetle produkcji dyskursu prawdziwościowego*. *Dialogi Polityczne*, (1), 67-77.
- Buchwald-Pelcowa, P. (1969) *Satyra czasów saskich*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Buttler, D. (1968) *Polski dowcip językowy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bystróż, J.S. (1960) *Komizm*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Carlin, G. (2004) *When Will Jesus Bring the Pork Chops?* Hachette UK.
- Carroll, N. (2014) *Humour: A Very Short Introduction*. Oxford University Press
- Chechłowska-Lipińska, M. (2013) Poprawność czy niepoprawność polityczna – rozważania na temat współczesnego dyskursu w ujęciu Oriany Fallaci. *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne*, (3), 9-20.
- Chen, L. C. L. (2017) *Taiwanese and Polish humour. A socio-pragmatic analysis*. Cambridge Scholars Publishing
- Chen, H., Chan, Y., Ruch, W., i Proyer, R. T., (2011) 'Laughing at others and being laughed at in Taiwan and Switzerland. A cross-cultural perspective', W: Milner Davis, J. i Chey, J. (red). *Humour in Chinese life and letters: Classical and traditional approaches*. Hong Kong University Press, s. 215-253.
- Chernobrov, D. (2021) No laughing matter? How states use humour in public diplomacy. LSE European Politics and Policy (EUROPP) Blog.
- Chernobrov, D. (2022) Strategic humour: Public diplomacy and comic framing of foreign policy issues. *The British Journal of Politics and International Relations*, 24(2), 277-296.

- Chey, J (2014a) 'Xiangsheng', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 808-810
- Chey, J (2014b) 'History of humor: classical and traditional China', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 808-810
- Chiaro, D. (2014) 'Translation', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 772-774
- Chilton, S. (1988) *Defining political culture*. *Western Political Quarterly*, 41(3), 419-445.
- Christenson, D. (2014) 'Ancient Roman Comedy', W: Attardo, S. (ed.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 35-38
- Cleese, J. (2014) *So, anyway*. Penguin Random House
- Condren, C. (2014) 'Satire', W: Attardo, S. (ed.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 661-663
- Critchley, S. (2012) *O humorze*, przeł. Tomasz Mizerkiewicz, Iwona Ostrowska, Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Cwynar, K. M. (2010) *Kultura polityczna. Historia i znaczenia pojęcia*. ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich, (10), 261-268.
- Czajowski, A. (2015) *Polityczność działań dziennikarza w świetle teorii konfliktu społecznego*. *Studia Politologiczne*, 37, 219-240.
- Czerner, A. (2006) *Spór o poprawność polityczną w perspektywie socjokulturowej*, Dyskurs, Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, ISSN-1733-8735
- Dagnes, A. (2012) *A Conservative Walks Into a Bar*, Palgrave Macmillan
- Dagnes, A. (2015) 'Humour, satire and politics', W: Shally-Jensen, M. (red.) *American Political Culture: An Encyclopedia*. ABC-CLIO, LLC
- Davies, C. (2002) *The mirth of nations*. Transaction Publishers.
- Davies, C. (2011a) *Jokes and targets*, Indiana University Press.
- Davies, C. E. (2014) 'Cross-Cultural Humor', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 185-189
- Dentith, S. (2000) *Parody*. Routledge
- Derrida, J., & Roudinesco, E. (2001) *De quoi demain...* Dialogue.
- Dobrzycki, S. (1905) *Humor i dowcip w Polsce XVI wieku*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego

- Du, W. (1998) *Xiaopin: Chinese Theatrical Skits as Both Creatures and Critics of Commercialism*, Cambridge University
- Dynel, M. (2008) *No aggression, only teasing: The pragmatics of teasing and banter*. *Lodz papers in pragmatics*, 4(2), 241-261.
- Dziemidok, B. (2011) *O komizmie. słowo/obraz terytoria*.
- Ellis, B. (2014) 'Joke Cycles', in Attardo, S. (ed.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 414-416
- Ewans, M. (2014) 'Ancient Greek Comedy', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 31-34
- Farrell, J. (2014) 'Commedia dell'Arte', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 161-164
- Fleischer, M. (2002) *Zarys teorii kabaretu*. W: M. Fleischer, *Konstrukcja rzeczywistości*, 301-340.
- Florida, R. (2007) *The Flight of the Creative Class*, Collins
- Fotis, M (2014) 'Improv Comedy', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 381-383
- Freedman, L. (2009) *The offensive art: Political satire and its censorship around the world from Beerbohm to Borat*. Praeger Publishers.
- Friedman, H. H. i Friedman L. W. (2014) 'Judaism' w Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 425-429
- Fry, W. F. (2014) 'Foreword', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. xxvii
- Fruedenburg, K. (2005) *The Cambridge Companion to Roman Satire*, Cambridge University Press
- Gacek, Ł. i Trojnar, E. (2013) *Pokojowe negocjacje czy twarda gra*. Księgarnia Akademicka
- Gajda, S. i Brzozowska, D. (2000) *Świat humoru*. Wydawnictwo Św. Krzyża
- Garczyński, S. (1989) *Anatomia komizmu*. Krajowa agencja wydawnicza
- Gardner, R.A. (2014) 'Buddhism', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 92-95
- Gellar-Goad, T. H. M. (2020) *Laughing Atoms, Laughing Matter: Lucretius' De Rerum Natura and Satire* University of Michigan Press

- Geertz, C. (1973) 'Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture', W: Geertz, C. (red.) *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, New York: Basic Books, s. 3–30
- Giora, R., Attardo, S. (2014) 'Irony', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 397-401
- Glinert, L. (2014) 'Jewish Humor', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 410-414
- Goff, J.L. (2005) 'Laughter in the Middle Ages', W: Bremmer, J. i Roodenburg, H. Polity Press., s. 40-52
- Griffin, D. (1994) *Satire. A critical reintroduction*, University Press of Kentucky
- Hadagny, Ch. (2011) *Socjotechnika. Sztuka zdobywania władzy nad umysłami*. Wydawnictwo HELION
- Hall, E. T. (1989) *Beyond culture*. Anchor.
- Helitzer, M., i Shatz, M. (2005) *Comedy writing secrets*. Penguin.
- Hetzron, R. (1991) On the structure of punchlines, *Humour*, Vol. 4 no. 1, s. 61-109
- Hofstede, G. (2001) *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. sage.
- Hofstede, G., i Hofstede, G. J. (2007) *Kultury i organizacje*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne
- Hofstede, G. J. (2009) *Humour across cultures: an appetizer*. Wageningen University
- Holbert, R. L., i Tchernev, J.M. (2014) 'Satire News', W: Attardo, S. (ed.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 664-665
- House, R., Javidan, M., Hanges, P., & Dorfman, P. (2002) *Understanding cultures and implicit leadership theories across the globe: an introduction to project GLOBE*. Journal of world business, 37(1), 3-10.
- Huntington, S. P. (2011) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon& Schuster Paperbacks
- Hurley, M, Dennett, D. C., Adams, R. B. (2016) *Filozofia dowcipu. Humor jako siła napędowa umysłu*. Copernicus Center Press
- Inglehart, R. (2015) *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton University Press.

- Jabłoński, A. W., & Sobkowiak, L. (1999) *Studia z teorii polityki*, tom I, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jones, J. P. (2010) *Entertaining politics: Satiric television and political engagement*. Rowman & Littlefield.
- Jones, M. L. (2007) *Hofstede-culturally questionable?*
- Karwat, M. (2001) *O perfidii*. Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA
- Karwat, M. (2006) *Poprawność polityczna jako lekcja dla politologa*, Dyskurs, Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, ISSN-1733-8735
- Karwat, M. (2010) 'Polityczność i upolitycznienie. Metodologiczne ramy analizy' *Studia Politologiczne* Vol. 17
- Karwatowska, M. i Tymiak, Ł. (2013) *Humor w perspektywie kulturowo-językowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- Kennedy, D. (2005) 'The "presence" of Roman satire: modern receptions and their interpretative implications', W: Frudenberg, M. (red.) *The Cambridge Companion to Roman Satire*. Cambridge University Press, UK, s. 299
- Kiec, I. (2014) *Historia polskiego kabaretu*. Wydawnictwo Poznańskie.
- Kirby, D. (2014) 'Poetry' W: Attardo, S. (ed.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 579-582
- Kroeber, A. L., i Kluckhohn, C. (1952) *Culture: A critical review of concepts and definitions*. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology.
- Le Goff, J. (2005) 'Laughter in the middle ages'. W: Bremmer, J. i Roodenburg, H. (red.) *A cultural history of humour. From antiquity to the present*. Polity Press, s. 40-52
- Lew, R. (2000) 'Dowcip językowy w świetle najnowszych językoznawczych teorii humoru', W: Gajda, S. i Brzozowska, D. (red.) *Świat humoru*. Opole: Wydawnictwo Św. Krzyża 127-135
- Liao, Z. (2001) *Taiwanese perceptions of humor: A sociolinguistic perspective*. Crane Publishing.
- Liao, C. (2005) *Jokes, Humour and Good Teacher*. 笑話, 幽默, 與好老師。Crane Publishing
- Lichter, R.S., Baumgartner, J. C., Morris, J. S. (2015) *Politics Is a Joke!: How TV Comedians Are Remaking Political Life* Westview Press
- Lockyer, S. i Pickering, M. (2009) *Beyond a joke. The limits of humour*. Palgrave Macmillan.

- Marciniak, P. (2014) 'Byzantine Humor', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 98-102
- Matyasik, M. (2011) *Realizacja wolności wypowiedzi na podstawie przepisów i praktyk w USA*. Księgarnia Akademicka
- McCrum, M. (2007) *Jak uniknąć gaf w obcych krajach*. [Going Dutch in Beijing. *The International Guide to Doing the Right Thing*.] Bellona
- McGraw, P., i Warner, J. (2014) *The Humor Code. A Global Search for What Makes Things Funny*. Simon & Schuster.
- McSweeney, B. (2002) *Hofstede's model of national cultural differences and their consequences: A triumph of faith-a failure of analysis*. Human relations, 55(1), 89-118.
- Mills, B. (2014) 'Sketch Comedy Shows', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 698-700
- Milner Davis, J. (2014a) 'Genres and Styles of Comedy', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 263-266
- Milner Davis, J. (2014b) 'High Comedy', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 285-287
- Milner Davis, J. (2014c) 'Low Comedy', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 263-266
- Milner Davis, J. (2014d) 'Farce', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 233-237
- Milner Davis, J. i Chey, J. (2011) *Humour in Chinese life and letters: Classical and traditional approaches* (Vol. 1). Hong Kong University Press.
- Minkner, K., Saduniwoska, A., Skarbacz, E., Choroś, B., Rybak, R. (2006) 'Poprawność polityczna'. *Dyskurs*. Vol. 2, no. 3
- Minkner, K. (2021) *O filmach politycznych. Między polityką, politycznością i ideologią*. Elipsa
- Mir, M. (2014) 'Islam', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 402-406
- Morreall, J. (2014a) 'Aesthetics', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 13-15
- Morreall, J. (2014b) 'Philosophy of Humor', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 566-570

- Morreall, J. (2014c) 'Taoism', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 749-752
- Moser, D. (2014) 'Xiangsheng, history of', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 811-812
- Mouffe, C. (2008a) *Polityczność. Przewodnik krytyki politycznej*. Tłum. J. Erbel. Warszawa: Krytyka Polityczna.
- Mouffe, C. (2008b) *Art and democracy: Art as an agonistic intervention in public space*. Open
- Mouffe, C. (2008c) *Which world order: cosmopolitan or multipolar?*. Ethical Perspectives.
- Müller, R. (2014) 'History of Humor: Modern and Contemporary Europe', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 185-189
- Napieralski, J. (2010) *Mediatyzacja polityki. Koneczność, zagrożenie czy alternatywa?*. Refleksje. Pismo nauk
- Nilsen, A.P. i Nilsen, D.L.F. (2014) 'History of Humor: U.S. Modern and Contemporary' , W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 332-336
- Nye, J. S. (2004) *Soft power: The means to success in world politics*. Public affairs.
- O'Neill, B. (2011) *A critique of politically correct language*. The independent review, 16(2), 279-291.
- Orr, L. M., & Hauser, W. J. (2008) A re-inquiry of Hofstede's cultural dimensions: A call for 21st century cross-cultural research. *Marketing Management Journal*, 18(2), 1-19.
- Özdemir, M. (2014) 'Lampoon' w Attardo, S. (ed.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 435-436
- Parkin, J. (2014) 'History of Humor: Renaissance Europe' w Attardo, S. (ed.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 325-329
- Parkin J., i Milner Davis J., 'Comedy', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 140-144
- Pease, A. (2001) *Mowa ciała. Jak odczytywać myśli innych ludzi z ich gestów [Body Language. How to read others' thoughts by their gestures.]* Kielce: Jedność
- Peters, B. G. (2018) *The politics of bureaucracy: An introduction to comparative public administration*. Routledge.
- Phiddian, R. i Noonan, W. (2014) 'History of Humour: Early Modern Europe', W: Attardo, S. (ed.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 293-298

- Piwowarczyk, K. (2021) Rosnący potencjał komicznej satyry politycznej jako elementu aktywności oraz aktywizacji politycznej na świecie. w Mikołajczyk, M. i Tasak, A. (red.) *Pokoleniowy potencjał polityki*. Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa, 2021., s. 473-513
- Platt, T. i Ruch, W. (2014) 'Smiling and Laughter: Expressive Patterns', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 702-705
- Popa, D. E. (2014) 'Culture', W: Attardo, S. (ed.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 189-191
- Poprawa, M. (2012) 'Polish political humour. An outline of the phenomenon' in Laineste, L., Brzozowska, D., Chłopiński W., (ed.) *Estonia and Poland: creativity and tradition in cultural communication.*, vol. 1, Tartu: ELM Scholary Pross, 89-110.
- Provine R. (2000) *Laughter: A Scientific Investigation*. Penguin Books
- Rawski, T. (2016) *Śmiech a władza. Przegląd społecznych funkcji komizmu*. Studia Politologiczne, 41, 240-258.
- Rehak, J. K. i Trnka, S. (2019) *The Politics of Joking*. Routledge.
- Rodger, G. M. (2014) 'Variety Shows', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 783-786
- Ryabinska, N. (2022) Politics as a joke: The case of Volodymyr Zelensky's comedy show in Ukraine. *Problems of Post-Communism*, 69(2), 179-191.
- Quintero, R. (2007) *A companion to satire*. Blackwell Publishing
- Quirk, S. (2018) *The Politics of British Stand-up Comedy: The New Alternative*. Springer.
- Rose, M. (2014) 'Parody', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 552-553
- Sadurski, W. (1999) *Freedom of Speech and Its Limits*. Kluwer Academic Publishers
- Sauter, D. A., Eisner, F., Ekman, P., Scott, S. K. (2010) *Cross-cultural recognition of basic emotions through nonverbal emotional vocalizations*, Proc Natl Acad Sci
- Shelly, C. (2014) 'Platonic Theory of Humor' W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 574-575
- Schill, D. (2014) 'Presidential Humor' W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 596-599

- Shi, T. (2014) *The cultural logic of politics in mainland China and Taiwan*. Cambridge University Press.
- Sommer, H. (2015) *Wybrane komponenty kultury politycznej i ich wpływ na percepcję państwa*. Humanities and Social Sciences, 1, 219-230.
- Stachurski, E. (2011) *Dowcipy językowe z dawnych czasów*. Universitas
- Stefański, R. (2007) *Poprawność polityczna. Równość czy wolność?* Wydawnictwo Adam Marszałek
- Szlachta, B. (2012) *Carl Schmitt:(ur. 11 lipca 1888, zm. 7 kwietnia 1985)*. Księgarnia Akademicka, Kraków, s. 273-282
- Warszawiak, W. (2009) *Humor w czasie okupacji 1939-1945*. Wydawnictwo Nowy Świat
- Weil, N. (2017) *Speaking of culture*. Utah State University
- Wiatr, J. J. (1999) *Socjologia polityki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa,
- Wickberg, D. (2014) 'Humour, Etymology of', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 350-351
- Włodarczyk, E. (2003) Kultura. (w:) J. Pilch (red. nauk.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, tom II, Warszawa 2003, s. 950-962
- Ulicka, G. (2015) *Dlaczego pytanie o granice politologii jest ważne?*. Politeja-Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, 12(36), 99-118.
- Yeh, H. Y., & Hung, C. F. (2012) 'Taiwan's Democracy, Citizen Journalism, and the Right of Access to Media'. w Trojnar, E. (red.) *The Taiwan Issues* (pp. 85-97). Księgarnia Akademicka.
- Yue, X. (2010) Exploration of Chinese humor: Historical review, empirical findings, and critical reflections. *Humor - International Journal of Humor Research*. 23. 403-420. 10.1515/HUMR.2010.018.
- Yue, X. (2014) 'History of Humor: Modern and Contemporary China ' w Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. Sage Publications, s. 302-304
- Yue, X. (2018) *Humor and Chinese culture: A psychological perspective*. Routledge.
- Zawadzki, M. (2016) *Śmiechu warte, czyli z czego śmiał się PRL*. Warszawa: Edipresse Polska SA

Zemanek, B. (2009) *Tajwańska tożsamość narodowa w publicystyce politycznej*. Księgarnia Akademicka

Zoglin, R. (2016) *The New Politics of Late Night*. TIME magazine

Netografia

Amarnath, N. (2011) Comic Vs Comedian. *The Economic Times*,

<https://economictimes.indiatimes.com/comic-vs-comedian/articleshow/8908727.cms?from=mdr> [Dostęp 01.09.2020]

Ambroziak, A. (2020) Bronią oskarżonej kierowniczkę Ikei. „Nawoływanie do przemocy i dyskryminacja nie zasługują na ochronę”. *Okopress*, <https://oko.press/bronia-oskarzonej-kierowniczk-i-kei-nawolywanie-do-przemocy-i-dyskryminacja-nie-zasluguja-na-ochrone/> [Dostęp 24.01.2022]

Andrews, T.M. (2018) How 'South Park' became the ultimate #bothsides show. *The Washington Post*, <https://www.washingtonpost.com/arts-entertainment/2018/10/17/how-south-park-became-ultimate-bothsides-show/> [Dostęp 08.04.2022]

Applebaum, A. (2021) Mob Justice Is Trampling Democratic Discourse. *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2021/10/new-puritans-mob-justice-canceled/619818/> [Dostęp 30.05.2022]

The Associated Press (2021) US-born China pop star Wang Leehom apologizes in scandal. *abcNEWS*, <https://abcnews.go.com/Entertainment/wireStory/us-born-china-pop-star-wang-leehom-apologizes-81853058> [Dostęp 15.06.2022]

Barton, C. (2018) Revisiting Comedy Central's 'Roast of Donald Trump,' when 'President Trump' was a punchline and Trump could take a joke. *Los Angeles Times*, <https://www.latimes.com/entertainment/tv/la-et-donald-trump-roast-20180425-story.html> [Dostęp 04.08.2021]

Baskin, M. (2017) The Secret to Presidential Humor: Lessons From Obama's Funniest Speechwriter. *Pacific Standard*, <https://psmag.com/social-justice/inside-obamas-humor-with-david-litt> [Dostęp 22.08.2021]

BBC News (2018) Roseanne blames racist tweet on sleeping pills. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-44294632> [Dostęp 01.10.2020]

- BBC News (2008) Flatulence joke is world's oldest. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7536918.stm>
[Dostęp 03.11.2019]
- Beauchamp, Z. (2015) Guatemala just elected a comedian with zero political experience to be president. *Vox*, <https://www.vox.com/2015/10/26/9616984/guatemala-election-jimmy-morales> [Dostęp 24.07.2021]
- Bellows, A. (2008) Humoring the Gelotologists. <https://www.damninteresting.com/humoring-the-gelotologists/> [Dostęp 02.05.2022]
- Besala, J. (2010) Stolek dla wesolka, *Polityka*,
<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1502315,1,stolek-dla-wesolka.read>
[Dostęp 23.06.2022]
- Bienvenue! Canada Down Under (2012) *J Gilbert Rozon, Just For Laughs (ENG/FR* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=cqTixy4lXZE> [Dostęp 30.11.2020]
- Big Think (2009) *Big Think The Principles of Comedy* [wideo online]
https://www.youtube.com/watch?v=Wtl_xjOyZsc [Dostęp 01.11.2020]
- Big Think (2015) *Slavoj Žižek: Political Correctness is a More Dangerous Form of Totalitarianism / Big Think* [wideo online]
<https://www.youtube.com/watch?v=5dNbWGaaxWM> [Dostęp 29.08.2020]
- Big Think (2016a) *John Cleese: Political Correctness Can Lead to an Orwellian Nightmare / Big Think* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=QAK0KXEpF8U> [Dostęp 29.08.2020]
- Big Think (2016b) *Jim Gaffigan on the PC Debate: We're All Animals / Big Think* [wideo online]
<https://www.youtube.com/watch?v=RGbjbpcOjgs> [Dostęp 01.10.2020]
- Biskup, T. (a) *Spolszczony słownik żargonu Stand-up*.
<https://www.jegoeminencja.pl/2015/07/22/spolszczony-sloownik-zargonu-stand-up/>
[Dostęp 03.19.2020]
- Biskup, T. (b) *Co to jest stand-up? – odpowiedzi z 7-miu różnych perspektyw*.
<https://www.jegoeminencja.pl/2014/09/30/co-to-jest-stand-up/?fbclid=IwAR3vgJIVutYUtQQAoNea9QUmTDoN-odpchgbbriCAOaaWMpOujzftKTWw-w> [Dostęp 03.19.2020]

- Blatchford, E. (2017) There Are Nine Different Types Of Humour. Which One Are You?. *HuffPost*, https://www.huffingtonpost.com.au/2017/07/19/there-are-nine-different-types-of-humour-which-one-are-you_a_23036626/ [Dostęp 01.10.2020]
- Bloch, N. (2022) "Szkło kontaktowe" od kulis. Jak program wspominają jego współtwórcy?. <https://dziendobry.tvn.pl/gwiazdy/szklo-kontaktowe-od-kulis-jak-program-wspominaja-jego-wspoltworcy-5569110> [Dostęp 09.04.2022]
- Braswell, S. (2017) The Cold War Joke That Had the Soviets on High Alert. *Ozy*, <https://www.ozy.com/news-and-politics/the-cold-war-joke-that-had-the-soviets-on-high-alert/75326/> [Dostęp 06.08.2021]
- Brody, R. (2009) Richard Brody on "The Lenny Bruce Performance Film". *The New Yorker*, <https://www.newyorker.com/culture/richard-brody/dvd-of-the-week-the-lenny-bruce-performance-film> [Dostęp 01.12.2020]
- Buckley, C. i Ramzy, A. (2016) Singer's Apology for Waving Taiwan Flag Stirs Backlash of Its Own. *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2016/01/17/world/asia/taiwan-china-singer-chou-tzu-yu.html> [Dostęp 15.06.2022]
- BuzzFeedBrews (2014) *Jerry Seinfeld On Diversity In Comedy: "Who Cares? Are You Making Us Laugh Or Are You Not?"* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=EsEr6xNN8Hw> [Dostęp 01.09.2020]
- Byrnes, M. George Carlin. *The First Amendment Encyclopedia* <https://mtsu.edu/first-amendment/article/1432/george-carlin> [Dostęp 01.12.2020]
- CBC (2016) Mike Ward, 'Petit Jérémy' head to human rights tribunal. *CBC*, <http://www.cbc.ca/news/canada/montreal/mike-ward-petit-jeremy-human-rights-1.3240005> [Dostęp 30.03.2017]
- CBC News: The National (2016a) *Has Political Correctness Gone Too Far in Comedy?* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=HQdqjn2mrcc> [Dostęp 01.09.2020]
- CBC News: The National (2016b) *Trevor Noah on race, comedy and politics* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=FxV8f1LoP9g> [Dostęp 01.09.2020]
- CBS News (2016) *Bo Burnham on political correctness in comedy* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=D52TF1OtgSE> [Dostęp 01.09.2020]
- Chafe, W. (2014) 'Laugh, Laughter, Laughing', W: Attardo, S. (red.) *Encyclopedia of Humour Studies*. SAGE publications, USA, s. 436-439

- Charlie Hebdo, *Histoire*. <https://charliehebdo.fr/pages/histoire/>
- CGTN (2015) *Crosstalk: A window into the world of Chinese humor* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=UPCSHj1cadE> [Dostęp 29.08.2020]
- Chen, J. (2013) Wu Zhaonan, Master of Crosstalk. *Taiwan Panorama*, <https://www.taiwan-panorama.com/en/Articles/Details?Guid=5d7c2041-3625-4e40-8125-a496561b75ba&CatId=7&postname=Wu%20Zhaonan,%20Master%20of%20Crosstalk> [Dostęp 06.04.2022]
- Classic Carrey (2018) *Lost Interview from the Early 1980s - Before he was Famous - Classic Jim Carrey* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=FmbumQUQB5w> [Dostęp 29.08.2020]
- CNN (2012) *Arsenio Hall recalls Bill Clinton playing sax* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=7LhgGs4TrYA> [Dostęp 27.06.2022]
- CNN (2014) *Obama: 'We're building Iron Man'* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=77pnVFLkUjM> [Dostęp 19.08.2021]
- CNN (2016) *Donald Trump lets Jimmy Fallon mess up his hair* [wideo online] https://www.youtube.com/watch?v=kIGcosb22_Y [dostęp 27.06.2022]
- Colville, A. (2021) Zhao Benshan and the fine line between entertainment, business, and politics in China. *SupChina*, <https://supchina.com/2021/06/21/zhao-benshan-and-the-fine-line-between-entertainment-business-and-politics-in-china/> [Dostęp 20.08.2021]
- Comedy Central (2015) *The Daily Show - The Charlie Hebdo Tragedy* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=5OWD9aP7O6o> [Dostęp 01.11.2020]
- Comedy Central (2018) *Donald Trump Drops An F-Bomb* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=w6hdwkJTG8Y> [Dostęp 04.08.2021]
- Comedy Central (2019) *Sarah Silverman on Free Speech and Offensive Comedy - The Jim Jefferies Show* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=wbWLFaoNffU> [Dostęp 01.09.2020]
- CrashCourse (2015) *Freedom of Speech: Crash Course Government and Politics #25* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=Zeeq0qaEaLw> [Dostęp 01.12.2020]
- Crouch, I. (2015) Only Conan Could Go to Cuba, *New York Times*, <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/only-conan-could-go-to-cuba> [Dostęp 25.07.2023]

- Dąbek, A. (2013) TVP ukarana za żart Abelarda Gizy. *Plejada*, <https://plejada.pl/newsy/tvp-ukarana-za-zart-abelarda-gizy/qvlpvxv1>
- Dąbrowski, T. (2015) Kuba Wojewódzki: Sezon 19 - Margaret i Abelard Giza, Player [wideo online] <https://player.pl/playerplus/programy-online/kuba-wojewodzki-odcinki.455/odcinek-29.S19E29.57342> [Dostęp 22.08.2021]
- Dąbrowska, P. (2023) Krzysztof Daukszewicz odchodzi ze "Szkła kontaktowego". Napisał ostro o Piotrze Jaconiu! "Z ofiary zamienił się w kata", *SuperExpress*, <https://www.se.pl/wiadomosci/exclusive/krzysztof-daukszewicz-odchodzi-ze-szkla-kontaktowego-napisal-ostro-o-piotru-jaconiu-z-ofiary-zamienil-sie-w-kata-aa-8ij1-nKHpehHT.html> [Dostęp 06.08.2022]
- Dekel, J. (2015) The John Oliver effect: How the Daily Show alum became the most trusted man in America. *National Post*, <https://nationalpost.com/entertainment/television/the-john-oliver-effect-how-the-daily-show-alum-became-the-most-trusted-man-in-america> [Dostęp 08.04.2022]
- Defend Free Speech (2018) *In full: Rowan Atkinson on free speech* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=BigDZlAZygU> [Dostęp 01.09.2020]
- Dodman, B. (2020) Anger at beheading of French teacher ‘must not override rule of law’, *France 24*, <https://www.france24.com/en/france/20201022-anger-at-beheading-of-french-teacher-must-not-override-rule-of-law> [Dostęp 01.11.2020]
- École Nationale de l'Humour, [on-line:] www.enh.qc.ca, accessed [Dostęp 30.03.2017]
- Encyclopaedia Britannica, Cabaret. <https://www.britannica.com/art/cabaret> [Dostęp 01.10.2020]
- Evan Carmichael (2017) "You Are NEVER Too Old To LEARN!" - Jim Carrey (@JimCarrey) - *Top 10 Rules* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=uYRBkxD-3Vk> [Dostęp 01.09.2020]
- Everington, K. (2020) Taipei City councilor busts 53 chopsticks with buttocks after losing bet on Han recall. *Taiwan News*, <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3945555> [Dostęp 06.08.2021]
- Ferretti, F. (1982) Playing comedy is no laughing matter. *New York Times*, <https://www.nytimes.com/1982/11/14/arts/playing-comedy-is-no-laughing-matter.html> [Dostęp 01.10.2020]

- Flanagan, C. (2017) How Late-Night Comedy Fueled the Rise of Trump. *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2017/05/how-late-night-comedy-alienated-conservatives-made-liberals-smug-and-fueled-the-rise-of-trump/521472/> [Dostęp 01.10.2020]
- Fox, J. D. (2016) The 100 Jokes That Shaped Modern Comedy. *Vulture*, <https://www.vulture.com/2016/01/100-jokes-shaped-modern-comedy-c-v-r.html> [Dostęp 01.03.2021]
- Fox News (2007) Don Imus Apologizes on Sharpton's Show, *Fox News*, <https://www.foxnews.com/transcript/don-imus-apologizes-on-sharptons-show> [Dostęp 01.09.2020]
- Funny Or Die (2014) *President Barack Obama: Between Two Ferns with Zach Galifianakis* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=UnW3xkHxIEQ> [Dostęp 27.06.2022]
- Garcia, F. (2017) Législatives en Essonne : Dieudonné en campagne... hors de sa circonscription. *Le Parisien*, <https://www.leparisien.fr/essonne-91/evry-91000/legislatives-en-essonne-dieudonne-en-campagne-hors-de-sa-circonscription-07-06-2017-7028298.php> [Dostęp 05.08.2021]
- Gąsior, M. (2012) Publicysta "Rz": Szymon Majewski stracił program w TVN, bo chciał się śmiać z PO, *NaTemat*, <https://natemat.pl/28201.publicysta-rz-szymon-majewski-stracil-program-w-tvn-bo-chcial-sie-smiac-z-po> [Dostęp 03.04.2021]
- Giamario. P. T. (2022) From Gelopolitics to Geopolitics: The Case of Volodymyr Zelensky, Edinburgh University Press, <https://eupublishingblog.com/2022/03/21/from-gelopolitics-to-geopolitics-the-case-of-volodymyr-zelensky/> [Dostęp 07.20.2023]
- Gitter, D. (2016) The 2016 Chinese New Year Gala: a Propaganda Disaster. *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2016/02/the-2016-chinese-new-year-gala-a-propaganda-disaster/>
- Giuseppe Poli (2017) *Trevor Noah Weighs In On James Comey, Offensive Comedy, Almost Getting Deported | The View* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=YmDGZ30rFo> [Dostęp 01.09.2020]
- Grinstein, A., i Wathieu, L. (2012) *Happily (mal) adjusted: Cosmopolitan identity and expatriate adjustment*. *International Journal of Research in Marketing*, 29(4), 337-345.

- Gottfried, G. (2016) Gilbert Gottfried on His Infamous 9/11 Joke and 'Too Soon'. *Vulture*, <https://www.vulture.com/2016/02/gilbert-gottfried-on-his-911-joke-too-soon.html> [Dostęp 01.03.2021]
- Gray Winsler (2016) *Political Correctness: How SJWs Created Donald Trump* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=bcSy3rzAQoM> [Dostęp 01.09.2020]
- Greg Dean's Stand-Up Comedy Classes (2009) *The Comic Voice | Greg Dean Stand Up Comedy Workshops* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=mZHV-uNV2ZA> [Dostęp 29.08.2020]
- Grynbaum, M. M. i Parker, A. (2016) Donald Trump the Political Showman, Born on 'The Apprentice', *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2016/07/17/business/media/donald-trump-apprentice.html> [Dostęp 04.08.2021]
- Harris, L. (2020) *The 5.5 essential types of jokes*. <https://goldcomedy.com/resources/essential-types-of-jokes-rise/> [Dostęp 01.10.2020]
- Heil, E. (2016) *Barack Obama: How the President injected modern humour into the White House*, *The Independent*, <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/barack-obama-how-the-president-injected-modern-humour-into-the-white-house-a7001511.html> [Dostęp 11.01.2020]
- The Hill (2019) *The Hill's Judy Kurtz interviews Dave Chappelle on political correctness* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=935cmL2n2hw> [Dostęp 01.09.2020]
- HISTORY (2018) *What Does "Freedom of Speech" Mean in the U.S.?* / *History* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=NL93bGkDOZE> [Dostęp 01.10.2020]
- Howard, A. (2016) Comedian-in-Chief: Obama's Funniest Moments as President, *NBC News*, <https://www.nbcnews.com/storyline/president-obama-the-legacy/comedian-chief-obama-funniest-moments-president-n690166> [Dostęp 11.01.2020]
- 胡德才. (2008) 论中国当代喜剧小品的兴衰. *理论与创作*, 6.
- Hu, J. (2021) 【擊客來評】從央視到央視：威權與調笑威權. *Punchline*, https://punchline.asia/archives/59039?fbclid=IwAR094-Ps5BQKZy3U38e6koYfnRCRJWLvE5-d8ghhFa50bWZbBwz29oE_fzA [Dostęp 09.04.2022]

- Hunwick, R. F. (2015) The Chinese government is obliterating this hugely popular comedian. *The World*, <https://www.pri.org/stories/2015-03-02/chinese-government-obliterating-hugely-popular-comedian> [Dostęp 20.08.2021]
- Ira8a13 (2020) *Nie pytają Cię o imię, walczą z ostrym cieniem mgły #hot16challenge2* [wideo online] https://www.youtube.com/watch?v=ap9hURJa_Bg [Dostęp 27.06.2022]
- It's Okay To Be Smart (2015) *Why Do We Laugh?* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=9WzVMZunzaM> [Dostęp 30.03.2020]
- Jacobs, H. (2015) 16 Bold Covers From The Satirical Paris Magazine That Was Attacked On Wednesday. *Business Insider*, <https://www.businessinsider.com/16-bold-covers-from-the-satirical-paris-magazine-that-was-attacked-today-2015-1?IR=T> [Dostęp 05.05.2022]
- JFL (2015) *The Nasty Show goes on the Offensive*. <http://www.justforlaughs.com/about/press/nasty-show-goes-offensive> [Dostęp 30.03.2017]
- Jimmy Kimmel Live (2022) President Joe Biden Visits Jimmy Kimmel Live [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=ZEtPV-qvLe8> [Dostęp 27.06.2022]
- Kancelaria Sejmu, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> [Dostęp 21.08.2021]
- Kalwas, P. I. (2019) "Murzyni, Cyganie i pedały", czyli kto nienawidzi poprawności politycznej. *Onet*, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onejcie/profesor-nauk-spoecznych-o-tym-czym-jest-poprawnosc-polityczna/jqs4tn7> [Dostęp 01.10.2020]
- Kang Lim, B. (2009) China's top dissident arrested for subversion. *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/idUSTRE55N0F020090624> [Dostęp 24.07.2021]
- Kawiński, M. (2012) Doda, ucz się od Nergala jak obrażać chrześcijan. *Wprost*, <https://www.wprost.pl/zycie/288467/doda-ucz-sie-od-nergala-jak-obrazac-chrzescijan.html> [Dostęp 15.07.2021]
- Knorr-Evans, M. (2022) Who has hosted the White House Correspondents' Dinner?, *AS*, https://en.as.com/latest_news/who-has-hosted-the-white-house-correspondents-dinner-n/ [Dostęp 03.06.2022]

- Kozińska, A. (2019) Nie tylko włodarze dużych miast dostają pogróżki. Ofiarą też wójt gminy Kraśnik. *Wirtualna Polska*, <https://wiadomosci.wp.pl/nie-tylko-wlodarze-duzych-miast-dostaja-pogrozki-ofiara-tez-wojt-gminy-krasnik-6341588605905025a> [Dostęp 01.02.2022]
- Król, M. (2005) Polityczne zaangażowanie mass mediów, *Tygodnik Powszechny*, nr 22, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/polityczne-zaangazowanie-mass-mediow-127809>
- Kung Fu Komedy (2014) *The Most Famous Foreigner in China* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=6rXGg8VkvKg> [Dostęp 30.11.2020]
- Kyzioł, A. (2012) Kłopoty Szymona Majewskiego. *Polityka*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1525905,1,klopoty-szymona-majewskiego.read> [Dostęp 03.04.2021]
- LaFrance, A. (2015) Three Decades of Donald Trump Film and TV Cameos. *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2015/12/three-decades-of-donald-trump-film-and-tv-cameos/421257/> [Dostęp 04.08.2021]
- Lapierre, M. (2019) Comedian Mike Ward must pay Jeremy Gabriel for discriminatory joke, appeals court rules. *CTV News*, <https://montreal.ctvnews.ca/comedian-mike-ward-must-pay-jeremy-gabriel-for-discriminatory-joke-appeals-court-rules-1.4707175> [Dostęp 01.09.2020]
- Larry King (2018) *Anthony Jeselnik On Trump, Ex Amy Schumer & 9/11 Jokes* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=TN0vE2Gb62k> [Dostęp 01.09.2020]
- Late Night with Seth Meyers (2015) *Jerry Seinfeld Is Tired of Political Correctness - Late Night with Seth Meyers* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=KXDHjwaUtPI> [Dostęp 01.09.2020]
- The Late Show with Stephen Colbert (2015) *John Cleese On How They Sold Monty Python To The BBC* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=W6xXcoVCKp0> [Dostęp 01.10.2020]
- Leduc, S. (2015) Canal+ pourrait suspendre son émission culte, "Les Guignols de l'info". *France24*, <https://www.france24.com/fr/20150702-canal-pourrait-suspendre-son-emission-culte-guignols-info-ppd-censure-caricatures-bollere-sarkozy> [Dostęp 09.04.2022]

- Lee, S. (2018) Crosstalk for Ever!. *Taiwan Panorama*, <https://www.taiwan-panorama.com/Articles/Details?Guid=f716ed4b-46da-441a-97c6-876340925b07&langId=3&CatId=8> [Dostęp 06.04.2022]
- Leloup, D. i Laurent, S. (2015) « Charlie », Dieudonné... : quelles limites à la liberté d'expression ?. *Le Monde*, https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2015/01/14/de-charlie-a-dieudonne-jusqu-ou-va-la-liberte-d-expression_4555180_4355770.html [Dostęp 25.07.2021]
- Levush, R. (2019) Limits on Freedom of Expression: Comparative Summary. *Library of Congress*, <https://www.loc.gov/law/help/freedom-expression/compsum.php> [Dostęp 01.12.2020]
- Life Noggin (2017) *Why Do We Laugh? ft. Steven Suptic* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=bfmqnYY0J1k> [Dostęp 30.03.2020]
- Liffran, O. (2017) *Dieudonné se déclare candidat à la présidentielle camerounaise de 2018*. <https://www.jeuneafrique.com/389155/politique/dieudonne-se-declare-candidat-a-presidentielle-camerounaise-de-2018/> [Dostęp 05.08.2021]
- Liling, H. et all (2021) VOA's Interview with Creator Namewee: Don't Beg for Freedom, Fight for it. *VOA Chinese*, <https://www.voachinese.com/a/interview-with-namewee-don-t-beg-for-freedom-fight-for-it20211118/6317170.html> [Dostęp 12.03.2022]
- Liu, C. (1996a) Tracking the Roots of Comic Dialogue. *Taiwan Panorama*, <https://www.taiwanpanorama.com.tw/en/Articles/Details?Guid=5a0b76e7-1e6c-4ce8-9037-1b95d9e7530a&CatId=8&postname=TrackingtheRootsofComicDialogue> [Dostęp 06.04.2022]
- Liu, C. (1996b) Dialogues for Your Dialect--Traditional Comedy in Local Lingo. *Taiwan Panorama*, <https://www.taiwan-panorama.com/en/Articles/Details?Guid=6b587954-45f4-414c-b801-f74ffc65eea5&CatId=8&postname=Dialogues%20for%20Your%20Dialect--Traditional%20Comedy%20in%20Local%20Lingo> [Dostęp 06.04.2022]
- Lo, R. (2019) Why 'Chunwan', China's Lunar New Year gala, is the world's most-watched TV show. *South China Morning Post*, <https://www.scmp.com/magazines/style/people-events/article/2184308/why-chunwan-chinas-lunar-new-year-gala-worlds-most> [Dostęp 27.04.2022]

- Logan, B. (2021) Right on: does standup comedy have a leftwing bias?. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/culture/2021/jan/25/right-on-does-standup-comedy-have-a-leftwing-bias> [Dostęp 30.04.2022]
- Lubin, G. (2013) The Lewis Model Explains Every Culture In The World. *Business Insider*, <https://www.businessinsider.com/the-lewis-model-2013-9?IR=T> [Dostęp 08.04.2022]
- Luckerson, V. (2015) How the 'John Oliver Effect' Is Having a Real-Life Impact. *Time*, <https://time.com/3674807/john-oliver-net-neutrality-civil-forfeiture-miss-america/> [Dostęp 08.04.2022]
- Malinowski, P. (2017) Aktorka Kathy Griffin z odciętą głową Donalda Trumpa. "To chore". *Rzeczpospolita*, <https://www.rp.pl/Prezydent--USA/170609966-Aktorka-Kathy-Griffin-z-odcieta-glowa-Donalda-Trump-a-To-chore.html> [Dostęp 01.11.2020]
- MasterClass (2019) *What Is Satire? How to Use Satire in Literature, Pop Culture, and Politics—Plus Tips on Using Satire in Writing*. <https://www.masterclass.com/articles/what-is-satire-how-to-use-satire-in-literature-pop-culture-and-politics-plus-tips-on-using-satire-in-writing#what-are-the-3-different-types-of-satire> [Dostęp 24.08.2020]
- MasterClass (2020) *The 10 Most Popular Types of Jokes*. <https://www.masterclass.com/articles/the-10-most-popular-types-of-jokes#what-does-it-take-to-be-a-comedian> [Dostęp 01.16.2020]
- Mcfly et Carlito (2021) *CONCOURS D'ANECDOTES vs LE PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=neqCdyadqFA> [Dostęp 27.06.2022]
- Mitchell, D. (2016) Did you hear the one about the 'ugly' disabled singer?. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/aug/07/mike-ward-comedian-ugly-jeremy-gabriel-freedom-of-speech> [Dostęp 30.03.2017]
- Montpetit J., (2016) Mike Ward's Human Rights Tribunal decision, explained. *CBC*, <http://www.cbc.ca/news/canada/montreal/mike-ward-comedian-human-rights-tribunal-1.3689465>, accessed 30 III 2017 [Dostęp 30.03.2017]
- TheMunkDebates (2018) *Munk Debate on Political Correctness* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=MNjYSns0op0> [Dostęp 01.11.2020]
- MyTalkShowHeroes (2017) *GEORGE W. BUSH on 'LETTERMAN' - 2000* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=p9Fxb9iSuB4> [Dostęp 27.06.2022]

- Niándài xīnwén CH50 年代新聞 CH50 (2018) 台女不化妝上街"嚇人" 柯P談美學自認"失言"
[wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=wwVZmyj2KGs> [Dostęp 15.06.2022]
- The New York Times (2022) America Has a Free Speech Problem. *The New York Times*,
<https://www.nytimes.com/2022/03/18/opinion/cancel-culture-free-speech-poll.html>
[Dostęp 30.05.2022]
- NPR (2014) Anthony Jeselnik: The Dark Prince Of Comedy, *NPR*,
<https://www.npr.org/2014/08/14/340113255/anthony-jeselnik-the-dark-prince-of-comedy?t=1599035645418> [Dostęp 01.09.2020]
- Onet.pl (2021) Uczniowie przed sądem za znieważenie prezydenta RP Andrzeja Dudy. *Onet*,
<https://wiadomosci.onet.pl/kraj/andrzej-duda-zniewazon-y-uczniowie-przed-sadem/g635742> [Dostęp 24.07.2021]
- Onet.pl (2022) Proces Jakuba Żulczyka. Sąd wydał wyrok. *Onet*,
<https://kultura.onet.pl/ksiazki/proces-jakuba-zulczyka-sad-umorzyl-sprawe-o-zniewazenie-prezydenta-andrzeja-dudy/qjwnegb> [Dostęp 24.01.2022]
- Palmer, J. (2018) Nobody Knows Anything About China. *Foreign Policy*,
<http://foreignpolicy.com/2018/03/21/nobody-knows-anything-about-china/> [Dostęp 23.03.2018]
- Parikh, T. (2019) Comedians Will Soon Rule the World. *Foreign Press*,
<https://foreignpolicy.com/2019/02/13/the-age-of-comedy-populism/> [Dostęp 11.01.2020]
- Partlow, J. (2015) Jimmy Morales used to do blackface comedy. He's now poised to be Guatemala's president. *Washington Post*,
<https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/09/19/jimmy-morales-used-to-do-black-face-comedy-hes-now-poised-to-be-guatemalas-president/> [Dostęp 04.08.2021]
- PartyTimeBitches (2012) *John Cleese on offensive comedy* [wideo online]
<https://www.youtube.com/watch?v=ozNKwaqdlA8> [Dostęp 29.08.2020]
- Pawelczyk, A. (2021) Wpłynął akt oskarżenia przeciwko Nergalowi za obrażę uczuć religijnych. Znieważył Matkę Boską. *Plejada*, <https://plejada.pl/newsy/nergal-oskarzony-o-obraze-uczuc-religijnych-zniewazyl-matke-boska/b1c45ye> [Dostęp 15.07.2021]

- Pei-fen, L. i Hsiao, S. (2019) Chiu Wei-chieh not surprised by online success. *Taipei Times*, <https://www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2019/01/08/2003707565> [Dostęp 06.08.2021]
- Perry, W. (2012) Ronald Wilson Reagan: Humor in the Highest Office. *Smithsonian*, <https://npg.si.edu/blog/ronald-wilson-reagan-humor-highest-office> [Dostęp 06.08.2021]
- Pieper, O. (2022) Wołodymyr Zelenski. Od komika do bohatera. *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/pl/wo%C5%82odymyr-ze%C5%82enski-od-komika-do-bohatera/a-60929969> [Dostęp 05.05.2022]
- Podgórski, W. (2022) Kierowniczka Ikea, która zwolniła pracownika za homofobiczny wpis, została uniewinniona. Warszawska prokuratura zapowiada apelację. *Wyborcza.pl*, <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,28077190,ikea.html> [Dostęp 05.05.2022]
- Pogorzelski, P. (2019) Wołodymyr Zelenski – jak komik bez doświadczenia politycznego został prezydentem Ukrainy?. *Wprost*, <https://www.wprost.pl/polityka/10210378/wolodymyr-zelenski-jak-komik-bez-doswiadczenia-politycznego-zostal-prezydentem-ukrainy.html> [Dostęp 04.08.2021]
- PP (2015) Bronisław Komorowski zapewnił rekord programu „Kuba Wojewódzki”. *Wirtualne Media*, <https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/bronislaw-komorowski-zapewnil-rekord-programu-kuba-wojewodzki> [Dostęp 15.06.2022]
- Provine, R. (1999) A big mystery: why do we laugh?. *NBC*, http://www.nbcnews.com/id/3077386/ns/technology_and_science-science/t/big-mystery-why-do-we-laugh/#.WpY-zedLfIV [Dostęp 23.03.2018]
- Radio-Canada (2016) Mike Ward devra verser 35 000 \$ à Jérémy Gabriel. *Radio-Canada*, <https://ici.radio-canada.ca/nouvelle/793970/humoriste-mike-ward-condamnee-verser-35000-dollars-jeremy-gabriel> [Dostęp 01.09.2020]
- Radio ZET (2021) Andrzej Duda znieważony? Drugi wyrok ws. hasła "Mamy durnia za prezydenta". *Radiozet*, <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Andrzej-Duda-zniewazony-Drugi-wyrok-ws.-hasla-Mamy-durnia-za-prezydenta> [Dostęp 24.07.2021]
- Raj, A. (2016) Mark Henry Rowswell, Beloved Canadian Celebrity In China, Has High Hopes For Trudeau's Visit, *Huffpost*, https://www.huffpost.com/archive/ca/entry/mark-henry-rowswell-beloved-canadian-celebrity-in-china-has-hi_n_11779108 [Dostęp 25.07.2023]

- Real Time with Bill Maher (2017) *New Rule: Stop Apologizing* / *Real Time with Bill Maher* (HBO) [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=JaC1-U8LIY0> [Dostęp 01.09.2020]
- Real Time with Bill Maher (2015) *Real Time with Bill Maher: New Rule – Learn How to Take a Joke* (HBO) [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=ZNJyDyCocGQ> [Dostęp 01.09.2020]
- Rebel News (2016) *Amy Schumer: Joke thief? Maybe -- but she's done something WAY worse* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=5eBJe31voE0> [Dostęp 01.09.2020]
- Reuters (2008) World's oldest joke traced back to 1900 BC. *Reuters*, <https://uk.reuters.com/article/uk-britain-joke-life/worlds-oldest-joke-traced-back-to-1900-bc-idUKL129052420080731> [Dostęp 03.11.2019]
- Rich, F. (2014) In Conversation Chris Rock. What's killing comedy. What's saving America. *Vulture*, <https://www.vulture.com/2014/11/chris-rock-frank-rich-in-conversation.html> [Dostęp 01.11.2020]
- Robertson, D. (2021) Larry Flynt: America's Proudest Villain. *POLITICO*, <https://www.politico.com/news/magazine/2021/12/27/2021-obituary-larry-flynt-520597> [Dostęp 04.05.2022]
- Rojek-Socha, P. (2019) Tęcza na cenzurowanym - uczucia religijne w Polsce nadal łatwo zranić. *Prawo.pl*, <https://www.prawo.pl/prawo/co-jest-obraza-uczuc-religijnych-opinie-ekspertow,411982.html> [Dostęp 22.08.2021]
- The Rubin Report (2016) *On Political Correctness and Clear Thinking* / *Stephen Fry* / *COMEDY* / *Rubin Report* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=eJQHakkViPo> [Dostęp 01.09.2020]
- The Quint (2019) *Russell Peters Talks About The 'Politically Correct' Culture* / *The Quint* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=5rQIUfMWXg> [Dostęp 01.09.2020]
- SciShow (2013) *Why Do We Laugh?* [wideo online] https://www.youtube.com/watch?v=Ov-kXSS1_yc [Dostęp 30.03.2020]
- Schultz, D. Lenny Bruce. *The First Amendment Encyclopedia*, <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/1431/lenny-bruce> [Dostęp 30.12.2020]
- Scruton, R. (2002) *Słownik myśli politycznej*. Zysk i S-ka
- The Second City, *60 years of comedy*. <https://www.secondcity.com/history/> [Dostęp 01.10.2020]

- SeeChinaOrg (2010) *Chinese Comedy: Cross Talking with Julien Gaudfroy* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=kL-MriW6Bjw> [Dostęp 29.08.2020]
- Sky News (2014) *Dieudonne: 'Quenelle' Is A Gesture Of Emancipation, There's Nothing Nazi About It* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=iUM0Oyhke0Q> [Dostęp 30.11.2020]
- Sims, D. (2016a) Comedy: Slowly Becoming Less of a Boy's Club. *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/06/the-slow-signs-of-progress-for-women-in-comedy/485555/> [Dostęp 01.10.2020]
- Sims, D. (2016b) *The Embarrassment of Jimmy Fallon*. *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/09/the-embarrassment-of-jimmy-fallon-by-donald-trump/500354/> [Dostęp 02.06.2022]
- Smith, D. (2017) The rise and fall of Al Franken: from comedy to politics to disgrace. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/dec/07/al-franken-politics-minnesota-senator> [Dostęp 05.08.2021]
- Stevens, H. (2012) The Radical Averageness of Jim Gaffigan's Stand-Up Comedy. *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2012/04/the-radical-averageness-of-jim-gaffigans-stand-up-comedy/255819/> [Dostęp 01.10.2020]
- Stigil, J. (2007) Carlin's naughty words still ring in officer's ears. *JS Online*, <https://web.archive.org/web/20070929124942/http://www.jsonline.com/story/index.aspx?id=626471>
- Stille, A. (2014) The Case of Dieudonné: A French Comedian's Hate. *The New York Times*, <https://www.newyorker.com/news/daily-comment/the-case-of-dieudonn-a-french-comedians-hate> [Dostęp 05.08.2021]
- Stott, A. (2005) *Comedy*. Rutledge
- STR Network (2019a) 【博恩夜夜秀】總統來了！史上第一個得到蔡英文浪漫喊話畫面的媒體 [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=OLQkiUErrFs> [Dostęp 27.06.2022]
- STR Network (2019b) 【博恩夜夜秀】韓總駕到！迎接夜夜秀開播以來最熟悉的陌生人！ [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=2pzt4XbdANM> [Dostęp 27.06.2022]

- STR Network (2020) *Brian Tseng x DJ Hauer- 【TAIWAN】 / Official Music Video* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=AN0rQR0RIOM> [Dostęp 15.06.2022]
- Szalkiewicz, W. K. i Sokołowski, M. (2018) *Humor i władza. Wprowadzenie do gelotologii politycznej*. Wydawnictwo UWM
- Szczerba, J. (2015) Starsi Panowie Dwaj. Historia kabaretu w PRL-u cz. 1. *Gazeta Wyborcza*, <https://wyborcza.pl/alehistoria/1,121681,18853740,starsi-panowie-dwaj-historia-kabaretu-w-prl-u-cz-1.html> [Dostęp 01.11.2020]
- Tái shì xīnwén TTV NEWS 台視新聞 TTV NEWS, (2019) 後宮不要干政惹議! 郭台銘臉書道歉 [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=cX3yrXagBZ4> [Dostęp 15.06.2022]
- TED-Ed (2018) *Why is Aristophanes called "The Father of Comedy"?* - Mark Robinson [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=arQ6U3ev5ic> [Dostęp 01.06.2022]
- TEDx Talks (2019) *Political Correctness Works For No One* | Jonathan Kay | TEDxUTSC [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=tPdMG3oFGac> [Dostęp 01.09.2020]
- The Telegraph (2012) Rowan Atkinson: we must be allowed to insult each other. *The Telegraph*, <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/law-and-order/9616750/Rowan-Atkinson-we-must-be-allowed-to-insult-each-other.html> [Dostęp 01.09.2020]
- Thinkerview (2020) *Humour, pensée formatée et politiquement correct ?* Thomas Wiesel [EN DIRECT] [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=GyoW77ZervA> [Dostęp 09.03.2022]
- Tiffany Boudreau (2015) Jim Carrey - Before He Was Famous - The Interview & Story [wideo online] <https://www.dailymotion.com/video/x2msxjp> [Dostęp 29.08.2020]
- Tinsley, J. (2017) Dave Chappelle's intimate new Netflix specials are brilliant. *The Undefeaed*, <https://theundefeated.com/features/dave-chappelle-netflix-specials/> [Dostęp 01.09.2020]
- Tokarczyk, M. (2019) Prokuratura oskarża Nergala. Za rzeźbę penisa z krzyżem. *Gazeta Wyborcza*, <https://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/7,35612,24420064,prokuratura-oskarza-nergala-za-rzezbe-penisa-z-krzyzem.html> [Dostęp 15.07.2021]
- Truthspeak (2018) *Political Correctness Debate ft. Stephen Fry, Jordan Peterson, Michael Dyson, Michelle Goldberg* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=GxYimeaoea0> [Dostęp 01.09.2020]

- TVN24 (2013) Sprawa Antykomor.pl: sąd umorzył zarzut znieważenia prezydenta, *TVN24*, <https://tvn24.pl/polska/sprawa-antekomorpl-sad-umorzyl-zarzut-zniewazenia-prezydenta-ra300610-3421493> [Dostęp 24.07.2021]
- TVN24 (2019) Prezydent Duda opowiada dowcip. *TVN24*, <https://tvn24.pl/polska/prezydent-andrzej-duda-opowiedzial-dowcip-na-obchodach-stulecia-agh-ra978966-2292185> [Dostęp 31.05.2022]
- tvnpl (2020) *Lotek opowiedział o dziwnych prośbach swoich fanów* [Kuba Wojewódzki] [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=HYHQeDWgIFM> [Dostęp 01.10.2020]
- TV One TV (2019) *Jay Leno Reacts To Dave Chapelle's Netflix Special, Political Correctness* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=mtei-l6PkmQ> [Dostęp 01.09.2020]
- Vanity Fair (2015) Sarah Silverman Says Comedians Can Learn from P.C. College Kids [wideo online] <https://www.vanityfair.com/video/watch/sarah-silverman-comedians-learn-pc-college-kids> [Dostęp 01.09.2020]
- Van Mill, D. (2021) Freedom of Speech, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/freedom-speech> [Dostęp 25.07.2021]
- Vsauce (2012) *Why Are We Ticklish? Why do We Laugh?* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=ddV6jyDeCKA> [Dostęp 30.03.2020]
- The View (2018) *Ricky Gervais Talks Offensive Comedy, New Special 'Humanity' / The View* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=iTKTerINwY4> [Dostęp 01.10.2020]
- Vile, J. R. Donald Trump. *The First Amendment Encyclopedia*, <https://mtsu.edu/first-amendment/article/1530/donald-trump> [Dostęp 01.12.2020]
- Ward, M. [@MikeWardca] (2019.11.29) My verdict just came in. Thought I should set the record straight. I lost, kind of, but not really. [Post na Twitterze] Twitter <https://guides.himmelfarb.gwu.edu/APA/social-media-twitter-instagram>
- WatchMojo.com (2012) *Comedian Anthony Jeselnik: What You Can't Say at Roasts* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=2MDLUGV8QFE> [Dostęp 01.09.2020]
- WatchMojo.com (2017) *Top 10 Times Comedians Crossed the Line* [wideo online] https://www.youtube.com/watch?v=e_6UgdS-NEs [Dostęp 29.08.2020]

- Wawrzusiszyn, D. (2021) Akcja Ordo Blasfemia. Nergal nie chce, aby w Polsce sądy skazywały za obrazę uczuć religijnych. *NaTemat*, <https://natemat.pl/352345,akcja-or-do-blasfemia-czego-dotyczy-art-196-kodeksu-karnego>
- What Does Free Speech Mean?*. <https://www.uscourts.gov/about-federal-courts/educational-resources/about-educational-outreach/activity-resources/what-does> (dostęp 01.12.2020)
- White, P. (2021a) Late-Night Laughs: Inside The Ratings Battle Among Colbert, Kimmel & Fallon. *Deadline*, <https://deadline.com/2021/01/ratings-battle-between-colbert-kimmel-fallon-late-show-tonight-show-1234674794/> [Dostęp 20.06.2021]
- White, P. (2021b) Late-Night Ratings: ‘The Late Show’ Wins Season For Fifth Consecutive Year As Battle Between Seth Meyers & James Corden Heats Up. *Deadline*, <https://deadline.com/2021/06/late-night-ratings-late-show-wins-season-fifth-consecutive-year-1234772290/> [Dostęp 20.06.2021]
- Whitney Cummings (2020) *Ep #28: ANTHONY JESELNIK | Good For You Podcast with Whitney Cummings* [wideo online] <https://www.youtube.com/watch?v=sdcChMu3Ogw> [Dostęp 01.09.2020]
- Wolański, A. (2015) Spolszczanie obcych nazwisk. *Poradnia językowa PWN*, <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Spolszczanie-obcych-nazwisk;16312.html>
- Wprost.pl (2012) Twórca strony AntyKomor.pl: zostałem potraktowany jak terrorysta, *Wprost*, <https://www.wprost.pl/347737/tworca-strony-antekomorpl-zostalem-potraktowany-jak-terrorysta.html> [Dostęp 24.07.2021]
- Wprost.pl (2021a) Kalisz. Zapadł wyrok za znieważenie prezydenta Dudy przez trzech nastolatków. *Wprost*, <https://www.wprost.pl/kraj/10462290/kalisz-nastolatkowie-uznani-za-winnych-zniewazenie-prezydenta-andrzeja-dudy.html> [Dostęp 24.07.2021]
- Wprost.pl (2021b) Nazwał Andrzeja Dudę „durniem”. Wyrok ws. znieważenia prezydenta. *Wprost*, <https://www.wprost.pl/polityka/10469870/lodz-andrzej-duda-nazwany-durniem-przez-miroslaw-iwanskiego-wyrok.html> [Dostęp 24.07.2021]
- Wrench, S. (2016) Jimmy Carr: Funny Business [wideo online] <https://www.netflix.com/watch/80076467?trackId=13752289&tctx=-97%2C-97%2C%2C%2C%2C> [Dostęp 01.09.2020]
- Xijin, H. (2021) Free speech cannot be allowed to jeopardize China’s governance. *Global Times*, <https://www.globaltimes.cn/page/202102/1215454.shtml> [Dostęp 24.07.2021]

The Young Turks (2015) *Sarah Silverman On Political Correctness* [wideo online]

<https://www.youtube.com/watch?v=eqAG7VwQ7Og> [Dostęp 01.09.2020]

Yuk Yuk's, [on-line:] <https://www.yukyuks.com>, [Dostęp 30.03.2017]

Filmografia

Balaker, Ted. *Can We Take a Joke?* (2015) Wyreżyserowany przez Ted Balaker. USA: Korchula Productions

Brady, Jordan. *I Am Comic* (2010) Wyreżyserowany przez Jordan Brady. USA: IFC Films

Celestino, Mike. *That's not funny* (2014) Wyreżyserowany przez Mike Celestino. USA: What Happens Next Productions

East and West (2009) Wyreżyserowany przez Myung-jin Kim. USA: Film Ideas

Lee, Terry (2017) *The History of Comedy*, sezon 1 odcinek 8, CNN.

Lee, Terry (2018) *The History of Comedy*, sezon 2 odcinek 6, CNN.

Provenza, Paul (2011a) *The Green Room with Paul Provenza*, sezon 1 odcinek 2, Showtime.

Provenza, Paul (2011b) *The Green Room with Paul Provenza*, sezon 2 odcinek 7, Showtime.